VILÁGOK

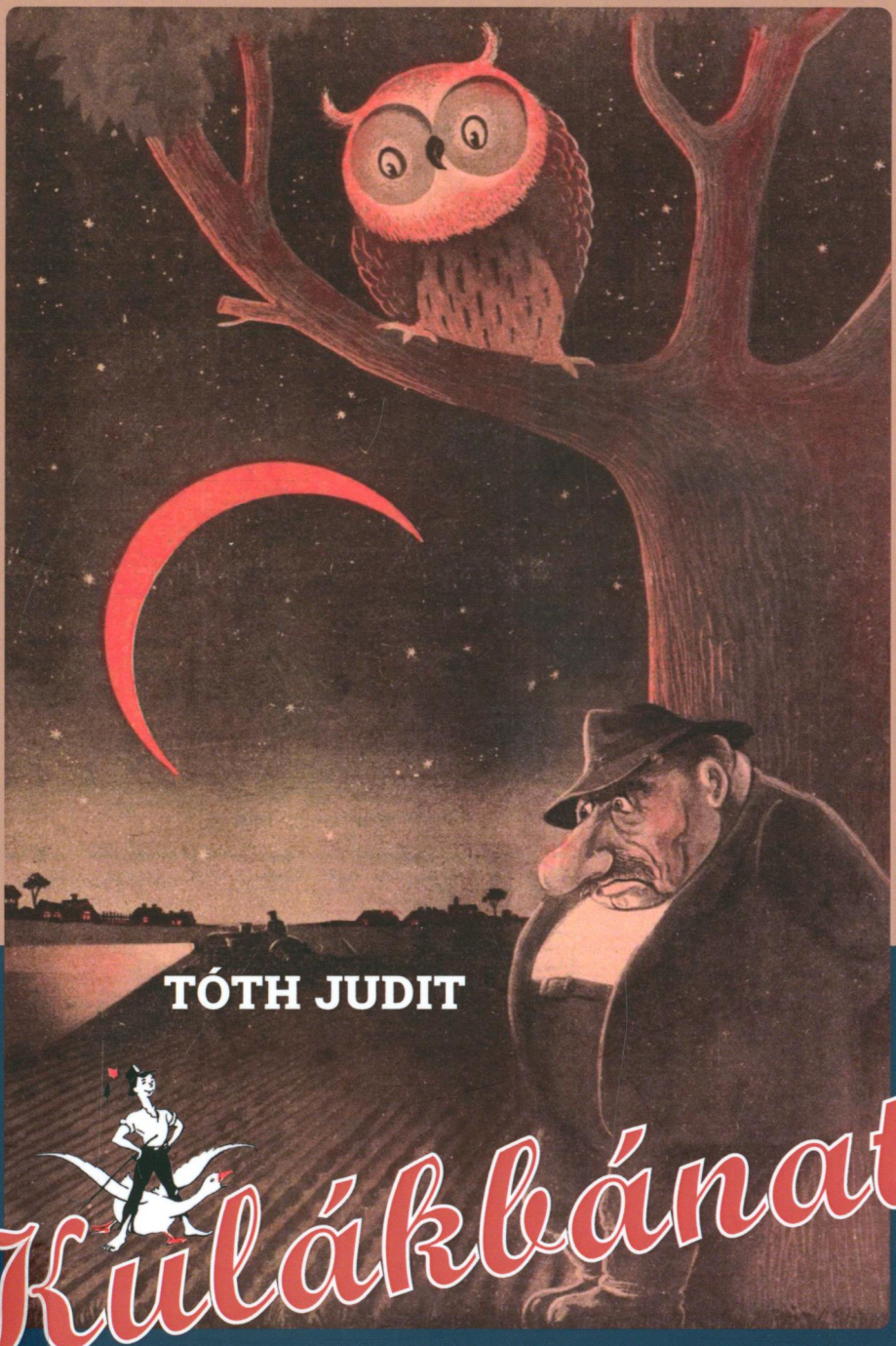

TÓTH JUDIT

Kulákbánat

Kulákellenes propaganda a Ludas Matyiban

Tóth Judit

Kulákbánat

Kulákellenes propaganda a Ludas Matyiban

VILÁGOK
2021

A kiadvány a

Nemzeti Kulturális Alap

az

AGRÁRMINISZTÉRIUM

valamint

a Kovács Imre Társaság

támogatásával valósult meg.

2

SOMOGYI KÖNYVTÁR 979 559 1881 SZEGED

323
T74

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000748200

Szerkesztő: Kovács Eleonóra

Lektor: dr. Kollega Tarsoly István

A borítóterv

a Ludas Matyi 1953. április 16-i száma címlapjának felhasználásával készült.

ISBN 978-615-01-0337-2

Felelős kiadó: Kovács Eleonóra – Világok

Székesfehérvár

Borítóterv: Gáty István

Nyomdai előkészítés: Tarsoly Kft.

Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: Marosi Attila

Előszó

Kedves Olvasó! Ön, aki most kezébe veszi ezt a könyvet, minden bizonnyal két ok egyikéből kifolyólag teszi azt. Vagy, mert a kuláknak bélyegzett gazdák sorsáról szeretne többet tudni, vagy azért, mert a Ludas Matyi karikatúrái keltették fel az érdeklődését. A Rákosi-korszak agrár- és társadalomtörténetével foglalkozó történészként a kettő szintézisének megteremtésére törekedtem. Azaz, hogyan lehetne elmondani, megírni a magyarországi gazdaelit Rákosi-korszakbeli sorsát a Ludas Matyi karikatúráin keresztül? Miként lehetne a képszerűség eszközeit az adott keretek között a legmesszebb menően kihasználva, az olykor száraz adatokat, tényeket figyelmet felkeltő módon befogadhatóvá tenni?

A történelmi folyamatokba beágyazott karikatúrák olykor önmagukért beszélve tesznek közérthetővé egy-egy eseményt, vagy épp megvilágítják azt egy teljesen más oldalról. A szövegbe épített képmagyarázatok néhol meglévő tudásunk mellé többletinformációt adnak, máskor viszont csak lehetséges értelmezési alternatívaként szolgálnak. A belemagyarázás szándékát elkerülve csupán gondolkodásra igyekeznek inspirálni, ösztönözni arra, hogy a karikatúrák mögé, a felszín mögé nézve a mélyebb tartalmakat is meglássuk. Egy-egy karikatúra értelmezése során nem szabad megfeledkeznünk a befogadói attitűdnek az évek során végbement változásáról sem, hiszen az, hogy mit látott, láthatott egy adott rajzon a korabeli, és mit egy mostani szemlélő, komoly eltéréseket mutathat. Ahogyan mást üzentek a képek, úgy mást jelentettek az egyes szavak is az adott korban. Amint az ocsút el kell választani a búzától, ezeket a szavakat úgy kell a maguk szerepében, funkciójukban kezelnünk.

A kulákellenes propaganda témájában számos illusztráció került be a lapba, így nem mindig volt egyszerű kiválasztani azt, ami egy-egy gondolatmenethez a legadekvátabb, és egyben

kivitelezésében is látványos. Azokat a karikatúrákat, amelyek kevésbé bírnak átütő erővel, viszont szövegük beszédes, ott a kép megjelenítése nélkül csak a szöveg beemelése történt meg. Néhány, a mondanivalója miatt fontos illusztráció esetében viszont vagy már az adott kor grafikai kivitelezése, vagy a mostanra előállt fizikai állapota indokolta, hogy csak említés szintjén kerüljenek a könyvbe. Az érdeklődő olvasó azonban a megadott dátum alapján megtalálhatja a kívánt karikatúrát.[1]

A könyv a kuláküldözés történeti áttekintésével indul, amelynek fókuszában a „Ki a kulák?" kérdése áll. A szakirodalomban eddig kevésbé tárgyalt kuláklisták fogalmát körbejárva a kötet nemcsak arra keresi a választ, hogy adott időpillanatban hányan szerepeltek a különféle listákon, hanem, hogy milyen indokkal, ürüggyel kerültek fel oda egyes személyek. A korabeli agitációs és propagandaeszközök valamennyi terméke a stigmatizáltságot eredményező kulákbélyeg köztudatba való elmélyítését, és ezzel együtt az ideológiai elvárásoknak megfelelően az osztályharc szítását szolgálta. A könyv ezzel foglalkozó fejezetei főként azokat az agitációs és propagandaeszközöket veszik számba, amelyek a karikatúrák tartalmának még hatásosabb üzenetközvetítését szolgálják, és amelyek valamilyen módon a könyvben az egyes jelenségek értelmezésében a karikatúráknak is többletjelentést adhatnak.

A kötet ugyan elsősorban nem sajtótörténeti munka, de a Ludas Matyinak mint a legnépszerűbb korabeli sajtóterméknek az érintőleges bemutatása önmagáért kiáltott. Ennek szerves részeként, egy-egy mondat erejéig, de több helyen elszórtan a karikaturistákról is szó esik. Külön életrajzok összeállítására nem került sor, mivel egy 2008-ban, az interneten is teljes terjedelmében elérhető kiadványban ezek mind megtalálhatók.[2] A legtöbb adalék a téma két legaktívabb karikaturistájáról, Pályi Jenőről és

[1] Arcanum Digitális Tudománytár. Ludas Matyi, 1867–1993.
[2] Gyöngy, 2008.

Szegő Gizelláról – akit mindenki és mindenhol Szegő Giziként emlegetett – esik szó. A rajzolókra vonatkozóan elsősorban a pártállamot érdeklő további adatok (iskolai végzettség, párttagság, rövid karrierút, egyéb, elsősorban a párthoz való viszonyulás miatt is fontos jellemvonások) a Ludas Matyiról megmaradt levéltári iratok között is fellelhetők.[3] Hasonlóképp a párt felső és alsóbb szinteken vezető tisztséget betöltő funkcionáriusairól sem készült külön életrajz, mivel több olyan, online elérhető adatbázis áll rendelkezésre, amelyek az ilyen jellegű igényeket maximálisan kielégítik.[4]

A könyv egészének mondanivalója szempontjából a Kulákábrázolás a kurzusváltások tükrében című fejezet kulcsfejezetnek tekinthető, hiszen itt domborodik ki leginkább, hogy a Ludas Matyi szerkesztőségére is erősen ható politikai folyamatok miképpen befolyásolták a közreadott tartalmat. Mai szemmel nehéz megértenünk és elfogadnunk azt is, hogyan és miért születtett, illetve születhetett meg a többszázas nagyságrendet kitevő kulákellenes karikatúra. Ennek megértéséhez olyan neves karikaturistákkal, mint Kaján Tibor, Sajdik Ferenc, vagy épp a lap szerkesztőjeként, majd főszerkesztőjeként dolgozó Tabi Lászlóval készített interjúkból vett részletek adhatnak támpontot. A sokszor súlyos kompromisszumok árán elkészült politikai karikatúrák ugyanakkor mára fontos történeti forrásokká váltak, és olyan többletet adnak, adhatnak az írott forrásokból származó tudásunkhoz, amelyek révén nem csupán árnyaltabbá tehetik, de a képek a maguk sajátos szuggesztivitásával el is mélyíthetik ismereteinket, illetve általuk az egyes folyamatok, események könnyebben megragadhatóvá és befogadhatóvá válnak.

Mivel a *„szovjetizálás egyik fő eszköze és színtere az átfogó propaganda volt"*,[5] a karikatúrákat is ennek szolgálatába állítot-

[3] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e.
[4] Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Tudástár.; Párt-Állam-Párt. A pártállam állampárti funkcionáriusainak adatbázisa, 1948–1989.
[5] Ö. Kovács, 2012. 88.

ták. A pártállami rendszer a politikai célkitűzések megvalósítását elképzelhetetlennek látta az emberek formálására, befolyásolására minden oldalról erősen ható agitáció és propaganda nélkül. Nem csupán a szocializmus építését szolgáló célok elérése, hanem az ezt kísérő kudarcok miatt is fontos szerepe lett a különböző üzenetközvetítő csatornáknak, hiszen az elért, illetve elérendő eredmények mellett a hibák, az elmaradások miatt bűnbakká tett társadalmi csoportok kipellengérezésére, meghurcolására, ellehetetlenítésére és félelemben tartására is alkalmasak voltak ezek az eszközök. A földosztással felszámolt nagybirtok, az államosításokkal megszüntetett magántőke, a politikai ellenfelek felszalámizása, az egyházak ellehetetlenítése után a kapitalizmus utolsó maradványaként a kuláknak bélyegzett gazdaelit számított a legfőbb ellenségnek. Az ország legtehetősebb, és a helyi társadalmak életére is befolyással bíró társadalmi csoportban látta a pártállam a szocializmus építésének, a kollektivizálás megvalósításának legfőbb gátját, ezért mindent megtettek a földjéhez elemi erővel ragaszkodó nagygazdák megtörése érdekében.

A propaganda alkotta kuláksztereotípia egyik jellegzetessége, hogy a nagygazdák számára mindig az jelentkezik bánatként, vagy rémálmukban, illetve akkor üti meg őket a guta, amikor a szocializmus építésének sikereivel szembesülnek. Ezt illusztrálja Pályi Jenő *Kulákbánat* című karikatúrája is.

A tipikus külső jegyeket magán viselő kulák a következők miatt aggodalmaskodik: *„Elsők voltak a terménybeadásban, elsőnek végezték el a mélyszántást, most meg a kultúrcsoportjuk is bekerült a kultúrverseny döntőjébe. Hát érdemes ilyen faluban kuláknak lenni?"* A háttérben a vörös zászlóval fellobogózott kultúrházból áradó zene hallatára meginduló gondolatfolyam a kulákokra aggatott negatív tulajdonságokra világít rá, amelyeket a könyv második felének fejezetei bontanak ki részleteiben. A beszolgáltatási kötelezettség megszegőjeként és szabotálóként megjelenő kulák mondata viszont az eredménytelenül folytatott aknamunkára is utal, ami az adott szituációban számára a

legnagyobb bánatot okozza. A korabeli propagandaüzenettel szemben a képet mai szemmel nézve a látottak azonban sokkal inkább a gazdasági korlátozások, a társadalmi és politikai ellehetetlenítés miatt értékeit feladni kényszerülő gazda asszociációját hívhatja elő. A Ludas Matyiban visszatérő címadásként előforduló *Kulákbánat* mögött valójában az értékeiből, életformájából kiforgatott nagygazda alakja húzódik meg. A propaganda pedig a karikatúrák által ebből a felmérhetetlenül nagy veszteségből, a föld elvesztéséből, az önálló gazdálkodás feladásából, a nagygazdák igazi bánatából űzött gúnyt. A könyv ebből a megközelítésből igyekszik bemutatni a címként választott Kulákbánatot.

1951. február 8. 3. (Pályi Jenő)

A kötet egy mindenki számára rendkívüli, korábban nem tapasztalt nehézségeket hozó időszakban készült. A megélt személyes tapasztalások talán még közelebb hozhatják, és segíthetnek átérezni, hogy mit jelenthetett egy egész emberi élet munkáját, egy kialakított, megszokott és szeretett életformát elveszíteni.

A korlátok, a félelem és a veszteség ellenében zajló folyamatos küzdelmek övezte emberi sorsok bemutatása komoly lelki terheket is ad az ez előtt a társadalmi csoport előtt mély főhajtással adózó történész számára. Ezt a kihívásokkal teli és egyúttal felemelő munkát nem lehetett volna elvégezni a nélkül a mérhetetlenül sok, áldozatkész segítség nélkül, amelyben részem lehetett. Hálás köszönettel tartozom a könyv megjelentetésében, kiadásában szerepet vállaló valamennyi közreműködőnek a szerkesztői, lektori feladatoktól a kivitelezés megvalósításáig mindenkinek. Külön köszönetet szeretnék mondani a kiadómnak,

aki nemcsak a szakmai feladatokban, hanem a munka egészét övező egyéb problémák megoldásában is mindig igazi támasz volt. Hálás vagyok a könyv megjelenését támogató szervezeteknek és a képanyagot rendelkezésemre bocsátó Arcanum Adatbázis Kft. munkatársainak. Különös szeretettel gondolok családomra és barátaimra, akiknek odaadó szeretete és folyamatos bátorítása nélkül nem születhetett volna meg ez a könyv.

„A karikatúra lapszéli jegyzet
a történelem margójára."
(Kaján Tibor)

Bevezetés

„A nemzetközi helyzet egyre fokozódik. Az osztályharc élesedik. Az élet nem habostorta." Ezek a szinte mindenki számára ismerősen csengő mondatok az 1969-ben készült, kultikussá vált A tanú című magyar film sokat idézett sorai. A film a magyarországi kommunista diktatúrát, pontosabban a Rákosi-korszakot mutatja be igen érzékletesen: cinizmussal, iróniával megragadva annak lényegi mozzanatait. Éppen ezért be is tiltották, és csak 10 évvel később mutatták be újra.

A következő idézet viszont már egy levéltári dokumentumból való: *„...a nemzetközi helyzet miatt: a falura lehúzódó osztályharcot egyre fokozottabban vigyük, és a legkeményebben lépjünk fel minden ellenséggel szemben..."*[6] Bár a filmről köztudott, hogy mennyire életszagúan, milyen éles szemmel ragadta meg a bemutatandó korszakot, az iménti sorok azonban még súlyosabb nyomatékot adhatnak nem csupán a filmbéli mondatoknak, hanem az arról képzeletünkben élő valós történéseknek is.

De kik is számítottak a magyar faluban ellenségnek? Pontosabban kiket is tekintett a vidék Magyarországán a Rákosi-rendszer ellenségnek? Miért és hogyan léptek fel ellenük? A könyv első fejezetei ezekre a kérdésekre keresik a választ. A további részek pedig azt igyekeznek bemutatni, hogy a Ludas Matyi karikatúrái miképp közvetítették a gazdaelitről alkotott sztereotípiát, és miképp szolgálták ezáltal a megbélyegzettség elmélyítését.

[6] MNL PML XXIII. 3-c/7. Jelentés a társadalmi lista állásáról. 1952. február 13.

A kulák mint ellenség

Magyarországon – a kelet- és közép-európai tömb többi országához hasonlóan – a II. világháborút követően megkezdődött a szovjet érdekeknek alárendelt berendezkedés kiépítése. Az ország sajátosságait, hagyományait figyelmen kívül hagyó, új politikai, gazdasági, társadalmi szerkezet kialakítása az idegen hatalmi akaratnak megfelelően, a Sztálin legjobb magyar tanítványaként emlegetett Rákosi Mátyás irányítása alatt valósult meg. Rákosi személyi kultusszal övezett hatalmi kizárólagossága a totalitárius egypártrendszer kiépítését, a politikai ellenfelekkel és a korábbi elitekkel történő kíméletlen leszámolást követően az 1940-es évek végére vált megkérdőjelezhetetlenné.[7]

Az ellenség elleni harc ugyanakkor, a rendszer sajátosságaiból adódóan, annak állandó kísérőelemévé, szerves részévé vált. Mindez több tényezővel is magyarázható, de döntő mértékben a szovjet minták másolásának kényszeréből, illetve a szovjet irányvonal követését kísérő sorozatos kudarcokból fakadt. Azok a gazdaság- és agrárpolitikai célkitűzések, amelyek a tervgazdálkodás sikerességét, az ipar meghatározott mértékű fejlesztését, a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) számának növelését, vagyis a kollektivizálás ütemének állandó fokozását fogalmazták meg, mind-mind a szovjet ipari és mezőgazdasági modellre vezethetők vissza.

A szovjet mintájú gazdasági struktúra kiépítése együtt járt a magántulajdon fokozatos felszámolásával. A hatalom szemében éppen ezért ellenségnek számítottak mindazon személyek, akik ennek az elképzelésnek az útjában állhattak, akikre egyúttal a kapitalista rendszer megtestesítőiként tekintettek, valójában mindazok, akik magántulajdonnal – akár földdel, akár egyéb ingatlannal, ingósággal – rendelkeztek, vagy éppen azok, akiknek saját vállalkozásuk volt, továbbá akik mindezek műveléséhez, működtetéséhez bérmunkát, bérmunkást vettek igénybe.

[7] Rákosi Mátyásról lásd: Pünkösti, 1996. Vesd össze: Rákosi Mátyás – Visszaemlékezések.

Magyarországon az 1945-ben végrehajtott földosztással felszámolták a nagybirtokrendszert és a birtokstruktúrában jelentős változások következtek be. Ennek folytán a paraszti társadalmon belül a legnagyobb önálló gazdasággal bírók – akik földterületük nagysága alapján valójában inkább tekinthetők középparasztnak – kulákbélyeget kaptak és a rendszer ellenségnek minősítette őket. Az agráriumban elérendő legfőbb cél, azaz a kollektivizálás megvalósításának fokozatos előrehaladtával párhuzamosan haladt az egyéni gazdaságok felszámolása, ellehetetlenítése. Éppen ezért ezeket a gazdákat a pártállam egyre nagyobb mértékű kötelezettségekkel terhelte, igyekezett őket minden tekintetben ellehetetleníteni, és hátrányos megkülönböztetésüket a rájuk aggatott kulák elnevezéssel is még hangsúlyosabbá tenni.

Amint arról még a későbbiekben részletesebben szó lesz, elviekben kuláknak számítottak azok a gazdák, akiknek a földterülete meghaladta a 25 kataszteri holdat (kh) vagy a 350 aranykoronát (ak), a gyakorlat viszont ezt számtalanszor felülírta. Ez a társadalmi réteg egyfajta gazdaelitnek is tekinthető, hiszen nem csupán agrárvonatkozású szakmai hozzáértésükkel jártak élen, hanem a helyi közösségekben, a helyi társadalomban is meghatározó tényezővé válva szerepet vállaltak a települések közigazgatásában és az egyházak világi vezetésében.

Maga a kulák szó az orosz nyelvből ered, jelentése ököl, amelyet a Szovjetunióban már az 1920-as években alkalmaztak a nagygazdák megkülönböztetésére. A gazdaelit tagjainak megnevezésére, bár Magyarországon is a kommunista diktatúra első éveitől használták a kulák megjelölést, de ekkor még igen gyakori volt a nagygazda vagy a zsírosparaszt elnevezés.[8] Jóllehet

[8] Részletesebben lásd: Bolgár, 2008.

az 1950-es évek első felében fennmaradtak ezek a formák is, de egyre inkább a megbélyegzettséget sokkal markánsabban magában hordozó kulák megnevezés vált bevetté mind a hivatalos nyelvezetben – akár a közigazgatási, akár a pártiratokat nézzük –, mind pedig a sajtóban napvilágot látó cikkek vagy éppen a karikatúrák szövegeiben, de az egyéb propagandaanyagokat, így például a plakátokat, brosúrákat tekintve is.

A pártállam a kizsákmányoló, kapitalista rendszer utolsó maradványaként tekintett az egyéni gazdálkodást folytató kulákokra, akikben egyúttal a szocializmus építésének, a mezőgazdaság szocialista alapon történő átszervezésének, a kollektivizálásnak a legfőbb gátját látták. A kommunista rezsim ezért nyilvánította ezt a társadalmi csoportot ellenségnek, és ezért próbálta meg minden lehetséges eszközzel korlátozni, ellehetetleníteni a magyar falu elitjének minősülő, kuláknak bélyegzett gazdákat.

A falusi ellenség mellett ott volt az ellenség a városokban is, de az állampárt legfelső vezetése mindig talált ellenséget a saját soraiban is. Így szinte a rendszer egészére nézve akár emblematikusnak is mondható a korszak egyik legnagyobb karikaturistájának, Pályi Jenőnek a kezéből való 1950. szeptember 15-ei Ludas Matyi címlaprajz.

A képen egy kártyapartiba csöppenünk, ahol a jobb kéz kártyáin a rendszer ellenségeinek egyes csoportjait megtestesítő személyeket láthatunk: a politikai ellenfeleket magában egyesítő Jobboldali-Szoc Demetert, a horthysta, tőkés világot jelképező Reakczy Jóskát és végül a kulákok szimbolikus alakját, Zsíros Zsigát. A bal kéz kártyái ellenben az épülő, építeni kívánt szocializmus vívmányait jelenítik meg, azokon egy traktor, egy mozdony és egy gyár látható, ráadásul úgy, hogy a lapok hátterét százforintos tervkölcsönjegyzési címletek képezik. Vészjósló lapleosztás, és ez az érzetünk csak fokozódhat, ha a kép szövegét is elolvassuk: *„Nem vitás, hogy a baloldali kéz fog nyerni!"* A „régi rendet" jelképező jobb és az „új világot" hordozó baloldal szembeállításában a nyerő lapok tehát nem kétségesek. Az már

1950. szeptember 15. címlap (Pályi Jenő)

más kérdés, hogy céljai megvalósítása érdekében a diktatórikus berendezkedésű államhatalom milyen eszközöket vett igénybe.

A kuláknak minősített gazdákat illetően az egyik ilyen eszköz volt a számbavételükre szolgáló kuláklisták összeállítása. Milyen hivatkozási alappal, milyen ismérvek szerint, vagy inkább milyen okból kifolyólag kiket és hogyan bélyegeztek meg, és tettek ily módon listára? És hogyan próbálták meg őket ellehetetleníteni, miképpen hurcolták meg a listákon szereplőket?

A kuláknak minősített gazdák, a hagyományos falusi elit számbavétele, a kuláklisták készítése kapcsán előbb viszont a gazdasági ismérvekről, az adózási szempontokról kell szót ejteni, hiszen az első kuláklisták valójában egyfajta adóösszeírásokként is értelmezhetők, ezért fontos áttekinteni, hogy a gazdatársadalmat milyen kötelezettségekkel sújtották, melyek voltak azok a paraszti terhek, amelyek megfizetése már eleve sokak számára erőt próbáló, sőt akár kilátástalanná váló élethelyzetet idéztek elő.

Paraszti terhek az 1950-es évek Magyarországán

Az állampárt gazdasági elképzeléseit illetően legfőbb célnak az iparosítás nagymértékű fokozását, ezen belül is elsősorban a nehéz- és hadiipar fejlesztését tekintette. A vas és acél országának építését zászlajára tűző kormányzat a mezőgazdaságot csak másodlagosnak tartotta, mi több, az ipari beruházásokat is az agráriumból elvont jövedelmekből igyekezett finanszírozni. Ennek pedig legfontosabb eszköze a tervgazdálkodás kereteibe illesztett beszolgáltatási rendszer volt.[9]

A parasztságot sújtó kötelező beszolgáltatás nem kizárólag a kommunista diktatúra velejárójának tulajdonítható, hiszen annak előzményei már a II. világháború időszakára visszavezethetők.

A háború évei alatt a mezőgazdasági termelés csökkenése miatt egyre nagyobb gondot jelentettek a fokozódó közellátási problémák, amelyekben nagy szerepe volt Németország élelmiszerkövetelésének, az oda irányuló exportnak. Ennek következtében 1942-re közellátási mélypont állt elő, amely sürgős intézkedések bevezetését tette szükségessé annak érdekében, hogy a tervezhetőséget biztosító, stabil központi készletek álljanak rendelkezésre. A közellátási ügyekkel is megbízott földművelésügyi miniszter, Jurcsek Béla irányításával életbe léptetett új beszolgáltatási rendszer az egyes birtokok szántóterülete szerint, a kataszteri tiszta jövedelem minden aranykoronája után 10 kg kenyérgabona (de 1 kh után maximum 200 kg) beszolgáltatását írta elő. Mindez a terhek növekedését hozta magával, mert ezt megelőzően a kormányzat a termelők szűkösen megszabott házi és gazdasági szükségletét vette alapul és csak az ezen felüli többletet kellett beadni. A kötelezettségek teljesítése leginkább

[9] A magyarországi beszolgáltatási rendszerre vonatkozóan részletesebben lásd: Erdmann, 1992.; Szabó–Virágh, 1984.; Tóth, 2011.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1881 SZEGED

a kis- és középparasztság aránytalan terhelésével járt, mivel a nagybirtokosoknak, gazdagparasztságnak még maradtak a feketepiacon jól értékesíthető készletei. A rendelkezés ugyanakkor szociális kedvezményekre is lehetőséget biztosított a gyermekek és a katonai szolgálatot teljesítők után, valamint elemi kár esetén. A többletbeszolgáltatásért 1/3-os felárat fizettek, de a nem teljesített kötelezettséget már ekkor szankcionálták, és 3–8 szoros értékben hajtották be az elmaradásokat, sőt 1942–43-tól kíméletlen végrehajtási eljárások is indultak. 1944-től a rétek, illetve a legelők után is beszolgáltatást írtak elő.[10]

A háború elmúltával a koalíciós pártok – ideértve a Magyar Kommunista Pártot (MKP) is – programjában szerepelt, hogy ezt, a parasztságot kiszipolyozó beszolgáltatási rendszert meg kell szüntetni, mivel azt egyöntetűen világháborús maradványnak, ideiglenes, szükséges rossznak minősítették.[11] Kezdetben úgy vélték, hogy a háború alatt bevezetett kényszerintézkedések csak átmenetiek lesznek addig, amíg a gazdasági helyzet nem stabilizálódik, illetve amíg a lakosság élelemmel történő ellátása nem válik biztosítottá. Még 1946 őszén az MKP III. kongresszusán is megfogalmazták, hogy a népi demokrácia kénytelen átmenetileg fenntartani a kötelező beszolgáltatást, *„de minden törekvés arra irányul, hogy minél előbb megszüntesse és megszabadítsa a parasztságot a háború eme súlyos maradványától”*.[12]

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) programjában – amely kisebb változtatásokkal ugyan, de a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének (KV) programtervezete[13]

[10] Erdmann, 1992. 11–12.
[11] Erdmann, 1992. 31.
[12] A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusán elfogadott programtervezet a mezőgazdasági termelés fejlesztésére és a dolgozó parasztság helyzetének megjavítására. Az MKP és az SZDP határozatai. 286.
[13] A programjavaslat előmunkálatai még Moszkvában megkezdődtek 1944 szeptemberének végén, októberének elején. A végleges szöveget Gerő Ernő és Révai József fogalmazta, majd a Néplapban jelent meg november 30-án. Az MKP és az SZDP határozatai. 39.

alapján készült – külön fejezet foglakozott a mezőgazdaságban kívánatosnak tartott változtatásokkal.

A politikai élet minden szereplője tisztában volt vele, hogy a háborút követően a mezőgazdaság területén két fontos, megoldandó feladat van: a földosztás és mellette a másik lényeges kérdés a parasztságot kiszipolyozó Jurcsek-rendszer eltörlése. Végül ezt valóban megszüntették, de ezzel egy időben – 1945. május 4-én – már ki is adtak egy, a beszolgáltatást radikálisan szabályozó újabb rendeletet.[14]

Ettől kezdve évente jelentek meg azok a jogszabályok, amelyek a beszolgáltatást, pontosabban a beszolgáltatandó termények, termékek körét, az azokból beadandó mennyiség mértékét meghatározták. Mind a beszolgáltatandók köre, mind pedig mértéke évről évre növekedett. Kezdetben csak kenyérgabonát kellett beadni, majd 1949-től előírták a takarmánybeadási kötelezettséget is. 1950-től burgonyát, hagymát, míg a következő évtől már sertést és vágómarhát, baromfit, tojást, tejet és bort is kellett beszolgáltatni. Fontos megjegyezni, hogy a kötelezettségekkel nem egyenlő mértékben terhelték a gazdatársadalom tagjait. Birtokkategóriákat alakítottak ki és a progresszivitásra hivatkozva minél nagyobb birtokkal rendelkezett valaki, annál nagyobb szorzókulcsot alkalmaztak a beszolgáltatandó mennyiség meghatározásánál.[15]

A beszolgáltatási rendszer megszüntetése, felszámolása csak a forradalmi események hatására következett be 1956. október 30-án. A paraszti társadalom számára hatalmas megkönnyebbülést eredményező intézkedést a Kádár-kormány sem vonta vissza, hanem az 1956. november 12-én kihirdetett 21. törvényerejű rendelettel szentesítette azt.[16] A forradalom elévülhetetlen eredményei között kell tehát számon tartani, hogy ettől az egyéni gazdálkodást teljesen ellehetetlenítő tehertől a paraszt-

[14] 1 850/1945. K.M. sz. r.
[15] Erdmann, 1992. 87–116.; Szabó–Virágh, 1984.
[16] Papp, 2002.

ság megszabadulhatott. A fellélegzés ideje viszont csak addig tarthatott, amig 1959 telén meg nem kezdődött a kollektivizálás minden addigit felülmúló harmadik hulláma.

A beszolgáltatáshoz szorosan kapcsolódó paraszti terhet jelentett a földadó, amelynek címén 1945. január 1-től kezdve a kataszteri tisztajövedelem minden aranykoronája után 1 kg búza megfizetésére kötelezték a gazdákat.[17] A földadóra és járulékaira[18] beadott terményért a gazdálkodó nem kapott ugyan pénzt, de az így beadott mennyiséget a beszolgáltatásba is beszámították. Az ezen felüli, a kötelező beszolgáltatás fejében beadott terményekért az állam hatósági árat fizetett, amely természetesen messze elmaradt a piaci áraktól.

Az 1948. június 27-én megjelent 7090/1948. számú kormányrendelettel újabb teher nehezedett a parasztságra, pontosabban annak egy részére. Azokat a gazdákat ugyanis, akiknek 15 kataszteri holdnál nagyobb olyan birtoka volt, amelynek kataszteri tiszta jövedelme meghaladta a 150 aranykoronát, mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére kötelezték. A rendeletet 1949-ben módosították, így már csak olyan birtok után kellett járulékot fizetni, amelynek területe a 25 kh-at, vagy kataszteri tiszta jövedelme a 350 aranykoronát elérte, illetve meghaladta.[19] A kulákhatár meghúzása szempontjából igen lényegessé vált az úgynevezett felszorzás, amelyet már a mezőgazdaság-fejlesztési járulék 1949. évi kivetésénél is alkalmaztak. Ennek értelmében a kertet és a szőlőt háromszoros területként kellett számba venni. Ezt később úgy módosították, hogy a zöldség- és gyümölcsöskert már négyszeres, a szőlős terület pedig ötszörös szorzóval számolva szolgált adóalapként. Az eljárás alkalmazása folytán az ilyen jellegű művelés alá eső területekből már egy viszonylag

[17] 4300/1945. ME. sz. r.

[18] 4300/1945. ME. sz. r. 7. §. *„A földadó után járó állami, vármegyei és községi pótadót, útadót és mezőgazdasági kamarai illetéket 1945. évi január hó 1. napjától kezdődőleg szintén búzában kell kivetni és természetben leróni."*

[19] 4113/1949. (VI. 26.) Korm. rendelet az 1949. évi mezőgazdaság-fejlesztési járulék kivetése tárgyában.

kisebb földdel rendelkező gazda is kuláknak minősülhetett, így lényegében a középparasztság egyes rétegeit is kuláknak lehetett minősíteni, és ezáltal magasabb kötelezettséggel sújtani.[20]

A mezőgazdaság-fejlesztési járulék elvi jelentőséggel bírt, hiszen a kivetése kapcsán meghatározott birtoknagyság, illetve -érték képezte egyúttal a kulákhatárt. Mindez azt jelentette, hogy azokat a gazdákat, akiknek földterülete a 25 kh-at vagy annak kataszteri tiszta jövedelme a 350 aranykoronát elérte, illetve meghaladta kuláknak minősítették. Ezen szempontok alapján, jelen tudásunk szerint, 1948/49 fordulóján több mint 65 ezer embert minősítettek kuláknak.[21]

A földterületük alapján ténylegesen kuláknak számító gazdák száma viszont folyamatosan csökkent, hiszen a rájuk nehezedő terhek miatt sokszor kénytelenek voltak földjüktől megszabadulni: felajánlották az államnak vagy a helyi termelőszövetkezeti csoportnak. Másrészt több esetben a tagosítások során felkínált csereingatlanokat sem fogadták el a gazdák, így ennek révén is jelentősen csökkenhettek a gazdaságok területei.[22]

Hiába csökkentek viszont a földterületek, az ellenségnek minősített kulákok köre inkább bővült. Kuláknak tekintették ugyanis mindazt, akinek cséplőgépje, korábban malma, kocsmája volt, kereskedelemmel foglalkozott. Így született meg az ipari kulák, illetve a kupec kulák fogalma. Szintén kuláknak számított az, aki béreseket foglalkoztatott, hiszen az kizsákmányolónak minősült. Nem csupán a tulajdona miatt válhatott azonban valaki kulákká, hanem valamely, az előző rendszerben viselt tisztsége alapján

[20] A felszorzásról lásd: Erdmann, 1992. 106.; Nagy J., 2009. 177.; Varga, 2008. 288.

[21] Vesd össze: Hantó, 2010.; Nagy J., 2009.; Valuch, 2001.; Varga, 2006a.

[22] A szétaprózott birtoktestek egy tagban való tömörítését célzó tagosítás eredendően a mezőgazdasági termelés ésszerűsítését, növelését, gazdaságosabbá tételét volt hivatott elősegíteni. A Rákosi-korszakban azonban ez az eljárás is egyértelműen a gazdák ellehetetlenítését szolgálta. A tulajdonosok a tagosítás alá vont földjük helyett szerződésben rögzített módon csereingatlant kaptak, ám ezek sok esetben minőségükben vagy elhelyezkedésükben az eredeti földterülethez képest jóval kedvezőtlenebb kondíciókkal bírtak, és ezáltal elfogadhatatlanok voltak. Részletesebben lásd: Nagy J., 2009. 140–153.; Tóth, 2015.

is. Ennek eredményeképpen listára kerülhettek egykori hivatalnokok, katonatisztek, sőt, akár özvegyeik is. Őket úri kuláknak nevezték. Ezen felül is akadtak olyanok, akikre a fenti szempontok egyike sem illett, ám a rendszer szemében ellenségnek minősültek. Őket egyszerűen ellenséges magatartású személynek állították be, és így tették kuláklistára.[23]

Bár már a fentiekben foglaltak is érzékeltetik, hogy a kuláksá tényének megállapítása nem csupán a szigorúan vett 25 kh-hoz vagy 350 ak-hoz kötődött, ám előre kell bocsátani, hogy a „Ki a kulák?" és ezzel együtt a kuláklisták kérdése – amint az majd a továbbiakban látható lesz – sokkal összetettebb. Az ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a mezőgazdaság-fejlesztési járulék, illetve az ennek megfizetéséhez kötődő birtokkategória a magyarországi kuláküldözés történeti áttekintésének szempontjából kiemelten fontos szerephez jutott.

[23] Vesd össze: Kávási, 1991. Lásd továbbá: Kuláklisták című fejezet.

A parasztpolitika elvi kérdései

„Támaszkodj a szegényparasztra, szövetkezz a középparaszttal és harcolj a kulák ellen!"[24] – hangzott az úgynevezett lenini hármas jelszó, amely a Rákosi-korszak parasztpolitikájának alapját képezte. Bármely korabeli politikus által elmondott beszédet vagy egyéb akár párt-, akár közigazgatási vonalon keletkezett dokumentumot vizsgálunk, a parasztságot érintő kérdéskörök szinte mindig erre a hármasságra épülnek, és – ahogyan majd látható lesz – ez az elv köszön vissza a karikatúrákon is.

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) deklaráltan a munkásosztály pártjaként határozta meg magát, ugyanakkor szövetségesként tekintett a parasztságra, pontosabban a dolgozó parasztságként definiált szegény- és középparasztságra.[25] Már a párt létrejöttekor a programnyilatkozatban egyértelműen állást is foglaltak a dolgozó parasztság falusi kizsákmányolókkal szembeni védelme mellett, sőt ennek érdekében nevezett kizsákmányolók korlátozását is kilátásba helyezték: *„A további feladat: fokozottan védeni a dolgozó parasztságot a falu kizsákmányoló elemeivel szemben is, a kizsákmányolók korlátozásával, terjeszkedésük meggátlásával."*[26]

[24] A lenini hármas jelszónak többféle szövegmódozata forgott a korszakban, de ezek a lényegi mondanivalón mit sem változtatnak. *„Lenin jelszavának a velejét"* Rákosi Mátyás a Központi Vezetőség 1949. március 5–6-ai ülésén az alábbiak szerint fogalmazta meg: *„Támaszkodj a szegényparasztságra, egyezz meg a középparaszttal, egy pillanatra se szüntesd meg a harcot a kulák ellen".* Pártunk feladatai. Rákosi, 1949. 162. Egy megyei pártlap cikkében pedig például a következőt találhatjuk: *„Támaszkodj a szegényparasztra, köss tartós szövetséget a középparaszttal és egy pillanatra se szüntesd meg a harcot a kulákok ellen".* Hogyan vetődik fel a kulákkérdés megyénkben? Pest Megyei Népújság, 1952. január 23. 2.

[25] A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata. 1948. június 13–14. Az MDP határozatai. 31. A szegényparasztságra a szakirodalom jellemzően a kisparasztság megjelölést használja, ezért a kötetben is így szerepel.

[26] A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata. 1948. június 13–14. Az MDP határozatai. 22.

A programnyilatkozatban foglaltak realizálódására nem is kellett sokat várni, hiszen már 1948 augusztusától sorra jelentek meg azok a rendelkezések, amelyek ennek a korlátozó politikának a jegyében fogantak. Ezek szükségességeként Rákosi egy néhány hónappal későbbi, 1949 márciusában a Központi Vezetőség ülésén elmondott beszédében mintegy magyarázatképpen arra utalt, hogy *„a kulákság eddigi befolyásának és terjeszkedésének korlátok közé szorítását"* célzó lépésekre azért volt szükség, mert értékelésük szerint a világháborút követő időkben az általuk kuláknak tartott gazdák tovább gyarapodtak, és komoly nagysággal bíró földterületeket vásároltak.[27]

Éppen ezért az említett rendelkezések ennek a gyarapodásnak igyekeztek gátat vetni, több módon is. Mivel egy-egy gazdaság legfőbb fokmérője maga a földmagántulajdon, így leginkább húsbavágónak az ehhez kötődő korlátozások tekinthetők. Már 1948 augusztusának végén egymást követően jelentek meg az erre vonatkozó szabályozások, amelyek közül az első a föld adásvétel szabad forgalmát akadályozta,[28] míg a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről szóló, 1948. augusztus 29-én napvilágot látó másik kormányrendelet a földbérlet felső határát maximalizálta 25 kh-ban. Ennek lényege abban állt, hogy ha a bérlő saját tulajdona és bérleménye a 40 kh-at együttesen meghaladta, akkor az e feletti bérleteket ki lehetett sajátítani.[29]

A rendelkezések másik köre a munkaeszközök kisajátításához kapcsolódott. Bár az idevágó első intézkedés már szintén 1948 augusztusának végén megszületett, ám a mintegy 7000 traktor és 13 000 cséplőgép elvételére irányuló kormányrendelet végül november 26-án jelent meg, minden bizonnyal azért csak ekkor,

[27] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 163–164. (Az eredeti irat levéltári jelzete: MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 5. ő. e. 1949. március 5–6.)

[28] 8990/1948. Korm. r. a mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmának korlátozása tárgyában. Magyar Közlöny, 1948. augusztus 28. 1875. Varga, 2014. 81.

[29] 9000/1948. Korm. r. a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről. Magyar Közlöny, 1948. augusztus 29. 1923–1925. Varga, 2014. 75.; 81.

hogy az őszi munkák még viszonylag gördülékenyebben elvégezhetők legyenek.[30]

Mindezek ellenére Rákosi fentebb már hivatkozott 1949. márciusi beszédében azt mondta, *„hogy az eddigi korlátozás meg se kottyant a kulákoknak"*, sőt mint fogalmazott, csak tovább gazdagszanak, majd az ismertté vált krumplis hasonlattal élve érzékeltette, miért is kell a pártállamnak a dolgozó parasztságot védelmeznie, míg a kuláksággal szemben minden lehető eszközzel fellépnie: *„Ugyanazzal a törvényszerűséggel, amellyel a nagy krumpli felül kerül és a kicsi alul, ha a zsákot rázzuk, a dolgozó parasztság és kulákság közti szabad versenyben feltétlenül a kulák győz és a dolgozó paraszt marad alul."*[31]

A szövetségesi politika a valóságban leginkább abban öltött testet, hogy a parasztságot sújtó legnagyobb terhet képező kötelező beszolgáltatás tételei a kis- és középparasztságot arányaiban kisebb mértékben sújtották, mint a kuláknak minősített gazdákat. A beszolgáltatás progresszivitáson alapuló rendszerének lényege tehát abban állt, hogy a kötelezettségek mértékét birtokkategóriánként eltérő módon állapították meg. Ám az elv hamar sérült, hiszen a módosított ötéves terv teljesítése érdekében a beszolgáltatási kötelezettséget az 1951–52-es gazdasági évre jelentősen megemelték, amit a következő évben – az 1951-es jó terméseredményeken felbuzdulva – tovább növeltek. Míg korábban elsősorban csak a kuláknak minősített gazdákra tett teher lett egyre több, addig az 1951–52-es gazdasági évtől ugrásszerűen megnőtt valamennyi gazdaságé, ezen belül is legmeredekebben a kis- és középparasztságé, amely összességében több mint a duplájára szökött fel. Az 1951. március 16-án megszületett 1951. évi 10. számú törvényerejű rendelet emelte meg ugyanis a Rákosi-korszakban a legnagyobb mértékben a paraszti terheket, majd a következő, az 1952–53-as gazdasági

[30] Nagy J., 1999. 49–51.

[31] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 167.

évre vonatkozó 1952. évi 2. sz. tvr. a begyűjtési előirányzatot még tovább növelte.[32]

Az alábbi táblázatból látható, hogy például a 10 kh földdel rendelkező gazdák kötelezettségeit 1950-hez képest a következő évre a duplájára emelték, míg 1952-re az 1950-es adatot alapul véve, a beszolgáltatás mértéke már megháromszorozódott.

		1950	1951	1952	1953	1954
tsz-ek		74	57	183	206	150
egyéni gazdák	1–3 kh	48	44	95	136	119
	3–5 kh	48	73	147	188	164
	5–8 kh	63	110	200	235	205
	8–10 kh	72	145	250	295	244
	10–15 kh	101	181	283	316	261
	15–20 kh	135	225	316	328	271
	20–25 kh	155	268	348	347	287
kulák 25 kh felett		198	301	380	358	313

A terménybeadási norma alakulása 1950–1954 között búzakilogrammban[33]

A propagandában ugyanakkor alaptételként kezelték, hogy a népi demokrácia védi a kis- és középparasztságot a kulákság kizsákmányolásától, sőt, ahogyan azt Rákosi hangsúlyozta, fontos, *„hogy a dolgozó parasztság tapasztalja, megértse, hogy bennünk hű, előrelátó, segítő szövetségesre talált. Olyan szövetségesre, aki minden baján akar segíteni, aki megvédi őt a falu vérszívó piócáinak mohóságával szemben."*[34]

[32] Varga, 2008. 286.

[33] MNL OL XIX-A-16-h. A magyar mezőgazdaság növénytermelésének fontosabb adatai. 1955. március 22.

Ennek a szövetségesi politikának a jegyében a kommunista vezetésű állam önmagát a gondoskodó állam szerepkörében tüntette fel, amely viszont nem csupán megvédi a kis- és középparasztot a kizsákmányoló kulákkal szemben, hanem egyúttal utat is mutat számukra, egy új utat, a boldogulásuknak egyedüli és kizárólagos útját, ami természetesen nem más, mint a termelőszövetkezeti csoportba való belépés.

A pártállami rendszer legfőbb célnak a szovjet elvárásokhoz igazodva a kollektivizálás megvalósítását tekintette. Mivel az 1940-es évek végén úgy ítélték meg, hogy ennek eléréséhez a középparasztságra is szükség lesz, ezért is vélték fontosnak azt a nyitást, amellyel ezt a társadalmi réteget a maguk oldalára tudják állítani. Rákosi erről így vallott: *„...1947–48 telén már irányt vehettünk arra, hogy a középparasztságot, mint a dolgozó parasztság részét, szövetségesül megnyerjük."*[35]

A propagandagépezetnek így fontos feladata lett annak közvetítése, hogy a pártállami vezetés a középparasztságot a kulákság uszályából kivonva a maga oldalára állítsa. Mindennek kiváló illusztrálása a fent említett szereplőket megtestesítő karikatúra, amely 1949 telén jelent meg a Ludas Matyiban. Az államhatalmat képviselő Donáth Ferenc kétökrös szekerén hátul ül a lenini elvek szellemében fő szövetségesnek tartott szegényparasztot jelképező gazda, míg Donáth mellett a megnyerni kívánt középparaszt. Egy másik, csupán egy lóval hajtott szekéren egy kulákgazda ül, aki megpróbálja a középparasztot a saját kocsijára átcsábítani: *„Üljön ide mellém, középparaszt szomszéd!"* Donáth azonban határozottan érvel a maradás mellett: *„Ne hagyja magát felültetni! Magának itt a helye mellettünk."*

[34] A marxizmus-leninizmus a győzelem egyetlen útja. Beszéd a nagybudapesti pártfunkcionáriusok értekezletén. 1948. július 2. Rákosi, 1949. 22.

[35] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 163–164.

1949. február 11. 6. (Pályi Jenő)

A Rákosi-korszakban a mai szóhasználathoz képest minden bizonnyal sokkal kevésbé elterjedt lehetett a szekértábor fogalma, ám Pályi Jenő kitűnő rajza az imént ismertetett társadalompolitikai mozzanaton kívül a jelenkor olvasója szemszögéből kétségkívül már többet mond, hiszen egyúttal a kommunista szekértábort is szembeállítja a sorba beállni nem akaró, az előző rendszert és egyben az egyéni gazdálkodás hagyományait képviselő kulákgazdával. Már nem tudhatjuk meg, mennyire lehetett tudatos a szereplők szekérre ültetése, mint ahogyan azt sem, abban volt-e valami tudatosság, hogy a kommunista tábor szekerét ökör húzza, míg a kulákgazdáét ló...?! Ezeknek az elemzési szempontoknak a felvetése arra is jó példa lehet, hogy milyen szemmel nézhetett egy Rákosi-korabeli karikatúrát az adott időszakban egy olvasó, pontosabban miről akarták őt meggyőzni a látottak alapján, és mennyiben értelmeződnek át a képek egyes elemei, az eltelt idő alatt mi minden rakódhatott rájuk, és mennyiben kapnak ezáltal többletjelentést?

Az iménti kérdésfelvetések mellett annyi ugyanakkor bizonyossággal kijelenthető, hogy Pályi Jenő kedvelte a szekérmotívumot. Az ismét tőle származó újabb karikatúrán ugyanis szintén szekér látható, de már nem kettő, csupán egy, amelyen viszont most két kommunista vezető utazik, és viszik két utasukat, az előző ábráról már ismerősként visszaköszönő két gazdát, akik közül a háttal ülő a középparasztságot, míg a szembenéző a szegényparasztságot megtestesítő alak. Donáth Ferencet Pályi Jenő itt Dobi Istvánra és Csala Istvánra cserélte, nem véletlenül. A karikatúra megjelenésekor, 1949. április 1-én, az akkor regnáló Dobi-kormányban ugyanis Csala István volt a földművelésügyi miniszter 1948. december 10-től 1949. június 11-ig. A karikaturista adott időpillanatban így nem is választhatott volna autentikusabb személyeket az államhatalom és benne a pártállami agrárelképzelések reprezentánsaiként. A kép címe *Utonállók*, akik két kulák képében öltenek testet, és éppen a szekeret igyekeznek megállítani: *„Álljanak meg, hé! Merre mennek?"* A kérdésre Csala István felel: *„A szocializmus felé."* A kulákok erre válaszul: *„Az nekünk nem jó! Mi éppen az ellenkező irányba megyünk."*

A mezőgazdaságban a szocializmus építése a kollektivizálást, ezzel együtt pedig a magántulajdon felszámolását jelentette. Amikor a kép a lapba került, azaz 1949 tavaszán, már zajlott a pártközpont általi elképzeléseknek megfelelően a termelőszövetkezeti csoportok szervezése.[36] Érthető tehát, hogy Dobi és Csala az ügynek megnyerni kívánt két társadalmi csoportot jelképező gazdával közös szekéren ülve halad, mint ahogyan az is önmagáért beszél, hogy a szekeret két kulák állítja meg. Azzal, hogy a kulákok megállítják a szekeret, valójában ugyanis jelképesen a haladást, a szocializmus építését állítják meg. Az önmagában súlyos vétekként a szocializmus építését gátló állandó szerepkörük mellett a kulákgazdák azzal is tetézik bűneiket, hogy vállaltan kimondják: *„Mi éppen az ellenkező irányba*

[36] Varga, 2019.

1949. április 1. 4. (Pályi Jenő)

megyünk", vagyis ezzel burkoltan, de kiállnak a magántulajdon védelme mellett.

Amint azt a témában korábban elemzett karikatúra (1949. február 11.) igen hatásosan illusztrálta, az állampárti vezetés nagyon fontosnak tartotta, hogy elképzeléseiknek megnyerje a dolgozó, vagyis a kis- és középparasztságot. Itt pedig a nagyobb hangsúly a középparasztságra kerül, hiszen a szegény vagy más néven kisparaszti rétegre már alapvetően szövetségesként tekintett. Miért volt szüksége a Magyar Dolgozók Pártjának a középparasztság támogatására és ezzel párhuzamban arra, hogy ez a társadalmi csoport elhatárolódjon a kulákságtól? Történelmi háttértudás nélkül az eddig elmondottak alapján a két karikatúra segítségével is szinte tisztán látható a képlet. Az MDP vezetése 1949 tavaszán egyértelműen úgy értékelte a helyzetet, hogy a kollektivizálás csak a középparasztság támogatásával valósítható meg. Rákosi erről a már többször említett 1949. márciusi KV-ülésen a következőket mondta: *„Népi demokráciánk most készül egy új, hatalmas munkára, az ötéves tervre. Ennek*

a tervnek a mezőgazdaságra vonatkozó részét csak úgy fogjuk tudni végrehajtani, ha benne a középparasztság szívvel-lélekkel segédkezik. Ha azonban helytelen politikánk következtében ez a középparasztság visszahúzódik, passzív lesz vagy éppen a kulákok oldalára áll, akkor mezőgazdasági terveinket nem tudjuk valóra váltani és ez természetesen az egész fejlődésre károsan fog kihatni."[37]

Úgy vélték tehát, hogy amennyiben a középparasztságot nem tudják a saját „szekerükre ültetni", úgy veszélyeztetik az 1950-ben induló első ötéves terv agrárvonatkozásainak, legfőképpen a kollektivizálásnak a sikerét, végső soron pedig a szocializmus építését a falvakban.

[37] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 170.

„Ki a kulák?"

Miért volt a pártvezetésben az a félelem, hogy a középparasztság a kuláknak tartott gazdák oldalára áll és ezzel az államhatalom ellen fordul? Erre a kérdésre válaszadóként ismét magát Rákosit szólaltathatjuk meg: *„A kulákok elleni harcban soha egy pillanatig el nem szabad felejteni, hogy a középparaszt a kulákot is parasztnak tekinti és ha nem jól válogatjuk meg módszereinket, minden csapásunkat, amelyet a kulákra mérünk, a középparasztság is a maga elleni támadásnak tekinti."*[38] A pártfőtitkár szavai mögött pedig annak a problematikája húzódott meg, hogy 1948–49 fordulóján valójában nem volt még egyértelműen meghatározva, hogy pontosan milyen ismérvek alapján, kiket is kell ténylegesen kuláknak tartani.

Miként korábban arról már szó esett, a mezőgazdaság-fejlesztési járulékkal kezdetben azokat a gazdákat terhelték, akiknek a földterülete a 15 kataszteri holdat vagy annak értéke a 150 aranykoronát meghaladta.[39] Ezt, a büntetőadóként is emlegetett adófajtát már minden valószínűség szerint kivetését követően kulákadónak is nevezték, ugyanakkor a szabályozásban meghatározott birtok nagysága miatt sok középparaszt is ily módon kuláknak minősült. Mindez egy meglehetősen komplikált helyzetet idézett elő nemcsak az érintettek, hanem az eljárni rendelt hatóságok számára is.

Rákosi Mátyás az 1949. március eleji KV-ülésen beszédében hosszasan taglalta a parasztpolitika aggasztó kérdéseit, amelynek keretében az eddig említettek mellett felhívta a figyelmet arra, hogy *„Pártunk vidéki és falusi szervei sorozatosan követnek el olyan hibákat a dolgozó parasztsággal szemben, melyeknek továbbtűrése, vagy ki nem javítása komolyan veszélyezteti a fa-*

[38] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 169.

[39] 7090/1948. Korm. r. 1948. június 27.

lun minden eddigi sikereinket. [...] hogy szervezeteink a legtöbb helyen összekeverik a középparasztságot és a kulákságot. Rengeteg helyről kapjuk ezt a panaszt. Szinte minden jelentés a faluról említést tesz erről."[40] Rákosi beszédének idézett mondatai nemcsak arra a problémára mutatnak rá, hogy sokszor maguk az eljárni rendelt helyi szervek sem tudták egyértelműen meghatározni, kit is kell valójában kuláknak tekinteni,[41] hanem érzékeltetik egyúttal azt is, hogy az MDP parasztpolitikájától való eltérésnek milyen hosszabb távú, negatív következményei lehetnek. Utalt ezzel arra, hogy a középparaszt és a kulák kategóriáinak nem egyértelmű és helytelen meghatározása a szocializmus építését, szűkebben véve a kollektivizálás sikerét veszélyezteti. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a beszéd egyértelműen rávilágít arra is, miszerint bizonyos fajta összeírásoknak készülniük kellett már a mezőgazdaság-fejlesztési járulék 1948-as bevezetéséhez igazodva, hiszen annak behajtása másként nem is lett volna lehetséges.

Többek között az ennek a feladatnak elvégzése kapcsán a vidéki hivataloknál fennálló, az egyes paraszti társadalmi csoportok kategorizálását övező problémák, az ezt kísérő bizonytalanság gyökere abból fakadt, hogy már 1948-tól forgott a 25 kh vagy 350 aranykorona értékhatár is a kulákkategória definiálását illetően, amely viszont nem esett egybe az akkor még érvényben lévő, a mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetését előíró rendeletben rögzítettekkel. Így fordulhatott tehát elő, hogy sokszor középparasztokat is kulákként kezeltek.

[40] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 162–164.

[41] A jelzett problematikát hatásosan ragadják meg egy megyei pártlapból vett cikk következő sorai: *„Falusi pártszervezeteink nem minden esetben helyesen határozzák meg és látják világosan a kulák igazi arcát és ezért sokszor kulákokat középparasztnak tekintenek, vagy fordítva, a kulákoknak szánt csapás a középparasztokat ért."* Hogyan vetődik fel a kulákkérdés megyénkben? Pest Megyei Népújság, 1952. január 23. 2.

Mivel a pártállami rendszer az 1950-ben induló első ötéves tervben a kollektivizálás megvalósításában szövetségesként tekintett a középparasztságra, ezért nem állt ekkor érdekében, hogy ezeket a gazdákat esetlegesen kulákként tartsák számon, és az említett, kulákadónak is nevezett mezőgazdaság-fejlesztési járulékkal terheljék őket.

A Nagy Imrét és elképzeléseit ekkorra háttérbe szorító Gerő Ernő kapta meg feladatként az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottságának[42] irányítását, amelynek egy, a Titkárság számára készített előterjesztése a probléma lényegi elemére rámutatva így fogalmaz: *„Szükségesnek látjuk, hogy a jövőben minden intézkedésünkben és rendeletünkben olyan egységes kulákhatárt húzzunk meg, amely viszonylag legjobban megfelel országosan is a politikai határnak, tehát a tényleges kulákok túlnyomó része kuláknak számít és a tényleges középparasztok túlnyomó része középparasztnak számít a határ megvonásával."*[43]

Az idézett szövegrészlet alapján látható, hogy a kulák kategória meghatározásában élt tehát az úgynevezett politikai határ fogalma. Joggal merül fel a kérdés, hogy mit is takarhatott ez a kifejezés? Ennek megválaszolásához Rákosi már többször citált beszédéhez kell ismét visszakanyarodnunk, abban ugyanis a következők hangzanak el: *„Mi kulákoknak általában a 25 holdnál nagyobb birtokkal rendelkezőket tekintjük, de falusi elvtársaink a mezőgazdaság-fejlesztési járulék rendelkezéseivel kapcsolatban a 15 holdon felüli gazdákat is kulákként kezelik. Magát a járulékot is általában országszerte »kulák-adónak«* hívják." [44]

[42] A bizottság feladata lett a kuláknak bélyegzett gazdákra vonatkozó korlátozó intézkedések, a kollektivizálást és a mezőgazdasági termelést meghatározó rendszabályok kidolgozása, a tagosítási tervek előkészítése, de ez a bizottság felügyelte a Földművelésügyi Minisztériumot is. Varga, 2014. 65.

[43] MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 45. ő. e. 1949. május 25.

[44] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 165.

Bár a leírtak önmagukért beszélnek, érdemes mégis hangsúlyozni az iménti idézetekben rejlő problematikát. A mezőgazdaság-fejlesztési járulékot tehát már 1948 júniusában bevezették, és feltehetően már a kezdetektől kulákadóként emlegették. Bár ekkor a 15 kh és 150 ak feletti birtokkal rendelkezőket terhelték ezzel a kötelezettséggel, de a Rákosi-beszéd arra enged következtetni, hogy mind a politikai, mind a közbeszédben forognia kellett a 25 kh-as kulákhatárnak is.

Szintén ezt igazolják Kádár Jánosnak a Belügyminisztérium Politikai Kollégiuma 1948. december 13-ai ülésének keretében tartott eligazítás során elhangzott szavai, ugyanis a kulákhatárt illetően ő is a 25 kh-at emlegette. Hozzátette viszont, meglátása szerint az az értelmezés, hogy az ennél nagyobb gazdasággal rendelkező lenne egyértelműen a kulák, nem pontos. Úgy vélte ugyanis, a kérdés eldöntésében sokkal inkább mérvadó az, hogy ha valaki rendszeresen bérmunkát vesz igénybe, tehát ez alapján a kulák fogalma is rendkívül egyszerű, vagyis a lenini meghatározásokat szem előtt tartva egyenlőség jelet tett a kulák és a bérmunkát igénybe vevő, azaz a kizsákmányolónak minősített személyek közé.[45]

Rákosihoz visszakanyarodva, az iménti gondolatmenethez illeszkedve hozzátette azt is, hogy a *„kulák, akinek érdeke, hogy közte és a középparaszt között elmosódjék a határ, hogy minden csapásunkat, amelyet neki szánunk, a középparasztra is kiterjessze, természetesen örömmel mutat rá, hogy a 15–25 holdas parasztokat is kulákokként kezelik a mi szervezeteink".*[46] A pártvezér ugyanakkor a „Ki a kulák?" kérdését gyakorlati oldalról, a mindennapi életből vett példákkal is igyekezett beszédében megközelíteni: *„Gyakran hallom vidéki elvtársainktól, hogy nem tudják ki a kulák, mert az a meghatározás, amely a 350 aranykorona kataszteri tiszta jövedelemnél vagy a*

[45] Hantó, 2010.

[46] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 165.

25 hold földnél húzza meg az alsó határt, lefelé is, felfelé is kivételeket mutat. Amikor azonban nem elméletben, hanem gyakorlatban vetjük fel a kérdést, kiderül, hogy mindenki pontosan tudja, ki a kulák a falujában. Nemcsak azt tudja, hogy bérese van, hogy kupeckedik, spekulál, uzsorás, kizsákmányoló. Pontosan tudja azt is, hogy ki az, aki a lányát nem engedi középparaszt fiához férjhezmenni, vagy fiának nem engedi meg, hogy középparaszt leányát vegye el feleségül. Amikor egy elvtárstól, aki tagadta, hogy falujában volnának kulákok, megkérdeztem, hogy mennyi a szegényparaszt az egyházközség vezetőségében, gondolkodás nélkül azt válaszolta: »oda szegényparaszt be nem juthat, ott csak kulákok vannak«. A faluban mindenki tudja, hogy a kulák-bálra kiket hívnak meg és kiket nem engednek be. Megvan az előreköszönés rangsora és száz más ismertetőjel, amelyeket a mi falusi elvtársunknak szintén tudni kell, elemeznie kell és akkor nem fogja eltéveszteni, hogy ki a kulák és ki nem az."[47]

A kérdés megoldásának gyökere tehát abban keresendő, hogy a nem deklarált, de nagyon is élő 25 kh-as politikai határnak a megléte okozta azt a zavart, amely a mindennapi életbe lecsapódva magával hozta a kulákhatár megléte körüli bizonytalanságot.

Már az eddigiek is igen hatásosan érzékeltették azt a társadalmi problémát, amit ennek a magyar nyelvtől idegen, erőszakolt szóhasználatnak, a kulák terminológiájának közbeszédbe és a mindennapi életbe való bekerülése eredményezett. Az alábbi Ludas Matyi karikatúrák ugyanakkor még szemléletesebbé teszik a szóban forgó kérdéskört övező dilemmát. Két olyan illusztráció jelent meg ugyanis 1949 telén a lapban, amelyek egyértelműen jelzik, hogy ez a zavaros helyzet, valójában milyen komoly feszültséget szülhetett a vidék Magyarországán.

[47] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 165.

Az időben korábbi, 1949 legelején napvilágot látó *Egy őszinte kulák* című karikatúrán a már korábbi ábráról is ismert Csala István köszön vissza, aki a januári havas hidegben látogat egy faluba. Itt egy helybéli kulákkal beszélget, akitől a következőt kérdezi: *„Mondja, Kulák úr, van itt a faluban magán kívül még kulák?"* A kulák így válaszol: *„Hogyne, kérem, a falunkban minden kulák magán kívül van."* A Ludas Matyi karikatúráinak szövegeit tekintve mindenképpen elmondható, hogy a nagy többséghez képest az itt leírt párbeszéd nem csupán kiemelkedő nyelvi leleménnyel bír, hanem komoly tanúságokkal is. A rövid szöveg nem csupán a „Ki a kulák?" kérdéséhez szolgál adalékul, hanem további elemzési lehetőségeket is rejt magában, amelyhez érdemes figyelembe venni a kép címét is. Meg kell jegyezni, hogy javarészt a karikatúrák címében megfogalmazott pozitív tulajdonságnak, jelentéstartalomnak az adott rajz, sokszor éppen az ellenkezőjét bizonyítja, ahogyan arra majd a későbbiekben még lesz példa. Itt azonban nem erről van szó, hiszen a cím és a szöveg tartalma nagyon is koherens, mivel az adott válasz alapján akár azt is mondhatjuk, hogy a rendszer szemszögéből egy valóban őszintének ábrázolt kulákot láthatunk. Mi lehet ennek az oka? Az ábrát Sándor Károly karikaturista készítette, akiről egy róla írt rövid életrajzban azt olvashatjuk, hogy *„elkötelezett baloldali politikai rajzai voltak"*.[48] Ezzel is összhangban talán még az is elképzelhető, hogy a földművelésügyi miniszternek tényleg egy, a rendszerrel kiegyező kulákkal való találkozásának lehetünk beavatott részesei. Ezt sejteti önmagában a Csala István kérdésére adott válasz is, hiszen ebben valóban számot ad arról a kulák, hogy már – valószínűleg – az eddigi rendelkezések miatt a helybéli kulákok *„magukon kívül vannak"*. Az éj leple alatt zajló találkozó még akár azt is sejtetheti, hogy ez egy titkos összejövetel, és a baloldali elkötelezettségű rajzoló ténylegesen egy, a rendszernek megfelelni akaró kulák képét festette meg.

[48] Gyöngy, 2008.

Ha így van, akkor elmondható, hogy a szerző a tőle elvárt propagandafeladatot nem a szokott módon oldotta meg, hanem annak sajátos színezetet adott, amivel ugyanakkor a paraszti társadalmon belüli feszültséget sokkal inkább előidézhetővé tette, mint egy gúnyrajzzal.

A másik említett rajz egy bő hónappal az imént elemzett után jelent meg, és Pályi Jenő kezéből került ki. Az *Ez aztán a nehéz kérdés* című képen öt kulákgazda tanakodik településük egy kis terén állva arról, hogy *„Van egyáltalán kulák ebben a faluban?"* A rajz sugallta abszurditás első benyomásként akár megmosolyogtató is lehet, ami a tekintetben teljesen helytálló is, hogy egy vicclapban megjelent karikatúráról van szó. Ám az 1948–49 fordulóját jellemző háttérismeretek birtokában már nem is biztos, hogy a mosoly az, ami elhagyhatja az arcunkat, sokkal inkább talán a meghökkenéssel teli döbbenet. Igaz lehet ez főként akkor, ha belegondolunk abba, hogy olyan emberek, akik eddig csak a földhöz való ragaszkodásukból fakadóan a munkájukat

1949. január 14. 6. (Sándor Károly)

1949. február 18. 8. (Pályi Jenő)

végezték, egyszerre csak egy egész társadalom megbélyegzettjeivé válnak, történelmi léptékkel nézve szinte egyik napról a másikra. Minden valószínűség szerint a kétkedés és a tiltakozás érzése egyszerre hathatta át azokat a gazdákat, akik ennek a stigmatizálási folyamatnak az áldozataivá váltak. A megelőző bő félévben ugyanis már tele voltak a kor sajtótermékei a kulákokat gyalázó, befeketítő, gúnyoló, lejáratő cikkekkel, így erre az időszakra nyilvánvalóan hihetetlen disszonanciát idézhetett elő, hogy valaki, akiről addig a dolgos paraszt képe élt egyszerre csak kizsákmányoló, uzsorás lesz.

Ezeket mérlegelve érthető a bizonytalanság a gazdákat nyilvántartásba vevő hivatali apparátus részéről is, hiszen egy merőben új helyzetben kellett egy mindenki által igen kellemetlennek számító munkát elvégezni, úgy, hogy feltételezhetően kaphattak a kulákhatárra nézve egymásnak ellentmondó utasításokat (15 kh – 25 kh), ráadásként pedig az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a helyi társadalmat átszövő megannyi kap-

csolati szál közepette kellett ezeket a feladatokat végrehajtani. Érthető tehát az előállt kaotikus helyzet.

Mint ahogyan a hatalom birtokosainak oldaláról nézve érthető az a kirohanás is, amit az előállt állapot tűrhetetlenségét illetően Rákosi fogalmazott meg: *„Azt hiszem elvtársaim, hogy legfőbb ideje, hogy ezen a téren fordulatot hajtsunk végre és ne engedjük meg, hogy a csapásokat, amelyeket mi a kulákoknak szántunk, saját szervezeteink és államapparátusunk a középparasztra továbbítsa."*[49]

A „Ki a kulák?" kérdését övező bizonytalanság tisztázása érdekében a Gerő Ernő irányította MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottságának a felügyeletével egy tizenhat településre kiterjedő felmérés zajlott 1949 tavaszán. Ennek során a kiküldött bizottságok feladata az volt, hogy a községházak őrizetében található *„adó, kataszteri és egyéb hivatalos kimutatások alapján"* egyenként vizsgálják meg *„a falu legmódosabb elemeit"*, majd a tapasztalatokat összegezve tegyenek javaslatot arra, hogy mi legyen az a választóvonal, amely a középparasztságot a legkevésbé érintve húzza meg a kulákhatárt. Így született meg a 25 kh vagy a 350 aranykorona értékben megállapított határ,[50] amelyet végül Gerő előterjesztésére 1949. május 25-én a Titkárság is elfogadott.[51]

[49] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 166.

[50] *„Az előbb felsorolt határok közül a 25 kh vagy 350 ak látszik a leghelyesebbnek. Ez a határ szigorú ugyan, de tekintve, hogy a kulák korlátozására hozott rendelkezéseink nagy részénél azt tapasztaltuk, hogy a végrehajtása valamivel liberálisabb a rendelkezésnél, így ennek a határnak a használata látszik gyakorlatilag a legpontosabbnak. Előfordulhat, hogy egyes rendelkezések a fenti határ megvonása szerint helyenként középparasztokat is sújtanak. Ilyenkor politikailag is indokolt esetben kivételesen a hatóságok helyileg kérhetik a terhek csökkentését."* MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 45. ő. e. 1949. május 25.

[51] *„A Titkárság elfogadta a mellékelt javaslatot és azt, hogy a határ 25 kh föld vagy 350 arany K. Semmi esetre sem lehet kivételt tenni olyanokkal, akiknek a földművelés mellett egyéb foglalkozásuk van."* MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 45. ő. e. 1949. május 25.

Bár maga a határozat csak május második felében, tehát több mint két hónappal Rákosi sokat idézett beszéde után született meg, a kulákhatár köztudatba való plántálása már a pártvezető KV-ülésen elmondott szavait követően megtörtént. A közvélemény ugyanis a Szabad Nép 1949. március 6-ai számában olvashatta a Központi Vezetőség ülésén elhangzott beszédet, természetesen a központi pártlap címlapján. Csak az itt idézett sorok alapján is sejthető, hogy a beszéd igen hosszú volt, így az egy oldalon nem fért el, és a parasztpolitika időszerű kérdéseit tagláló rész a lap harmadik oldalára szorult, ahol a „Ki a kulák?" cím alatti bekezdésekben foglalták össze a kérdéssel kapcsolatban elhangzottakat.

Nem sokkal, egészen pontosan öt nappal később jelent meg a Ludas Matyi heti aktuális lapszáma, amelyben már a következő karikatúrát találhatjuk *A Rákosi-beszéd után* címmel.

A képet jegyző Szűr-Szabó József nem bízott annyira olvasóiban, mint Pályi Jenő, így a dolgozó parasztságot megtestesítő szegény- és középparaszt alakjaihoz oda is írta az adott társadalmi csoport nevét. Mellettük egy bokor mögött rejtőzködve két kulákgazda diskurál. Az egyikőjük, Zsíros Péter – kezében

1949. március 11. 4. (Szűr-Szabó József)

a Szabad Nép fentebb nevezett 1949. március 6-ai lapszámát lobogtatva – szájába kerül a következő mondat: *„Elő kell bújnunk, komám, meg vagyunk határozva."* Fontos megállnunk a képen látható bokor és magának a mögötte való elbújás szimbolikájánál. Egy olyan bokrot ábrázolt a karikaturista, amely valójában nem sokat takar, és amely mintha azt is jelezné, hogy a pártállami akarat beteljesülését nem lehet kikerülni, az elől nem lehet rejtve maradni. Másrészt az elbújás motívuma pedig magában rejti az Én...kulák?!, vagyis azt a már fentebb említett kétkedést is, amit maga a megbélyegzés folyamata idézhetett elő, míg a „meg vagyunk határozva" felhördülő kifakadás erőteljesen hordozza a mi vár még ránk és az innentől kezdve nincs menekvés érzetét.

A Titkárság által elfogadott határt figyelembe véve 1949 nyarán módosították a mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére vonatkozó szabályozást, amelynek eredményeként ennélfogva már csak a 25 kataszteri holdat vagy a 350 aranykorona értéket elérő, valamint az azt meghaladó földterülettel rendelkező gazdákat kötelezték az adó fizetésére, illetve ezzel párhuzamosan ezeket a gazdákat minősítették kuláknak.[52]

[52] 4113/1949. Korm. r. 1949. június 26.

Kuláklisták

A szakirodalmat olvasva a kuláklistákról alapvetően két fontos tényt tudhatunk meg. Egyrészt a korszak agráriumát érintő munkák szinte mindegyike kitér arra, hogy a mezőgazdaság-fejlesztési járulék kivetésével párhuzamosan jelentek meg Magyarországon a kuláklisták. A képlet azonban korántsem ennyire egyszerű és egyértelmű. Csak az adó kivetése miatt írták össze a kuláknak bélyegzett gazdákat, vagy léteztek más típusú összeírások is, amelyek ugyanúgy egyfajta kuláklistaként értelmezhetők? És rendelkezett-e minden település a szakirodalomból vett ténymegállapítás szerinti saját kuláklistával?

Másrészt Hantó Zsuzsa munkáiból ugyanakkor azt tudhatjuk meg, hogy az első országosan elrendelt kulákösszeírások Házi Árpád belügyminiszter utasítására 1952 őszétől készültek.[53] Fontos tehát tisztázni, hol, mikor, milyen célból, milyen utasításra, mely személyekre kiterjedően, milyen összeírások keletkezhettek, illetve készültek az 1950-es évek elejének Magyarországán?

Az 1948 nyarán kiadott adórendelet nyomán már, ha nem is országosan egységes szempontok alapján, de mindenképpen keletkezniük kellett bizonyos összeírásoknak. A később született különféle listákat tekintve azonban szükséges hangsúlyozni, hogy a szakirodalomban az 1949-re datált, kuláklistaként emlegetett összeírások főként a mezőgazdaság-fejlesztési járulék beszedésével összhangban keletkezhettek. A büntetőadóként kivetett adó jellegéből következően egyszerre funkcionáltak így ezek a listák egyfajta adóösszeírásként, és egyszerre hordozták magukban a rajtuk szereplő gazdák hátrányos megkülönböztetését.

A mezőgazdaság-fejlesztési járulék kivetése miatt készült összeírások a listázásoknak viszont csupán a kezdeti állomását jelentették. A kuláknak minősített gazdákról későbbi időpon-

[53] Hantó, 2010.

tokban, sokszor egymástól eltérő okból kifolyólag különféle listákat készítettek: vannak például adóhátralékokat, tervkölcsönjegyzésében hátralékos kulákokat rögzítő, vagy éppen a kulákok ingó és ingatlan vagyonának kimutatását tartalmazó összeírások. Egy-egy ilyen dokumentumot olykor legfelsőbb pártutasításra készítettek ugyan, de sokszor nem az egész országra kiterjedően, hanem például adott földrajzi egység jellegzetességeiből eredő problémákra reflektálva, jellemzően megyei szinten.

Nem tudni, hogy pontosan milyen felsőbb döntésnek eleget téve, de Szolnok megyében például 1950 elején a főispán, Juhász Imréné dr. Gonda Zsuzsanna elrendelte, hogy minden településen készítsék el a kulákok ingó és ingatlan vagyonának kimutatását. A dokumentumok nem teljesen egységes szerkezetben készültek, van, ahol a kért adatok mellett olyan többletinformációkat is tartalmaz némely település összeírása, minthogy az adott kulákgazda ellen folyt-e már valamilyen eljárás, vagy éppen földjét felajánlotta-e már, de akad olyan is, amely rövid jellemzést tartalmaz a kuláknak minősítettek személyéről.[54] Túrkevéről a főispánnak felterjesztett névsor mellett egy kísérő levél is megmaradt, amely több szempontból is tanulságokkal szolgál. Így rávilágít például arra, hogy az összeírás készítésekor, vagyis 1950 tavaszán az elmúlt gazdasági évhez képest már jóval kevesebb volt a birtoka alapján ténylegesen kuláknak minősíthető gazda, hiszen ekkorra sokaknak amiatt csökkent a földterülete, mert azt felajánlották az államnak vagy a helyi termelőszövetkezeti csoportnak. A dokumentumból az is kiolvasható, hogy ezeket a változásokat a gazdalajstromban még nem vezették át, és a polgármester ezért nem tudott tényleges

[54] MNL JNSZML XXIII. 5-i. Az 1950-ben keletkezett összeírások az egész megyére vonatkozóan megmaradtak, így egy adott időpontból a megye valamennyi településére vonatkozóan átfogó pillanatfelvételt nyújtanak. A dokumentumokat a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára 2012-ben, a kuláküldözés emléknapját rögzítő jogszabály megszületését követően publikálta honlapján.

adatot közölni a városban lévő, földterülete alapján kuláknak minősülő gazdák számáról.[55]

Ez utóbbi tény azért is fontos, mert a Házi Árpád belügyminiszter által 1952 októberében elrendelt országos összeírások elkészítéséig – amint arra Hantó Zsuzsa felhívja a figyelmet – a községek többségében nem voltak kuláklisták, hanem a kataszteri birtokíveken, valamint a gazdalajstromokon „K" betűvel jelezték azt, ha valaki kuláknak minősült.[56]

Ha helyben, a településeken 1952-ig nem is születtek központilag kiadott utasítás szerint egységes szempontok alapján kuláklisták, van viszont egy olyan országos összesítés, amely ezeket az adatokat pótolja. Az 1949. évi népszámlálási anyag ugyanis mezőgazdasági vonatkozásban is számos értékes adatot tartalmaz, többek között a kuláknak minősített gazdák számát illetően.[57] Bár a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) többféle szempontrendszert felállítva készített kimutatást, ezek közül a legmagasabb számadatot figyelembe véve összesen 61 922 főt nyilvánítottak kuláknak.[58] Megfogalmazásuk szerint a 25 hold gazdasággal rendelkezőknek tekinthetők számát a felszorzást is alkalmazva állapították meg, sőt a 61 922 fős adat úgy állt össze,

[55] *„Mellékelve megküldöm a kulákság, valamint annak vagyoni állapotáról, illetve gazdasági felszereléséről készített kimutatást azzal, hogy e kimutatás helyett az új gazdalajstrom felállításakor fogok végleges és pontos kimutatást beküldeni ti. az elmúlt gazdasági évtől beállott változásokat, valamint a földjüket felajánlott kulákok adatai még végleg nem nyert tisztázódást, és így beszolgáltatási szempontból 216 kulák van nyilvántartva, azonban e kimutatásba 172 van felvéve."* MNL JNSZML XXIII. 5-i. Túrkeve megyei város által felterjesztett összeírás. 1950. március 29.

[56] Hantó, 2010.

[57] *„A begyűjtött adatok alkalmasak arra, hogy jó tájékoztatást adjanak a mezőgazdaság helyzetéről és bizonyos összefüggésekre rámutassanak. Így lemérhető az adatokból a földreform eredménye, a falu megváltozott struktúrája, bizonyos mértékben számba vehetők külön a dolgozó parasztok és a kulákok."* 1949. évi népszámlálás. 12.

[58] 1949. évi népszámlálás. 24.

hogy a szőlő, kert és gyümölcsös területét egységesen ötszörös szorzóval számolták.[59]

Az MDP II. kongresszusa és a kuláklisták

A kulákság számbeli adatainak és tulajdonviszonyainak változására vonatkozóan szintén fontos információkat tartalmaz az a dokumentum, amelyet a KSH Mezőgazdasági Főosztálya készített Rákosi Mátyásnak az MDP II. kongresszusát[60] megelőzően, 1951 februárjában. A népszámlálási összesítéshez képest itt kicsit magasabbra tették, 63 300-ban állapították meg azoknak a számát, akik 1949 nyarán 25 holdnál nagyobb területű gazdasággal rendelkeztek, beleértve a szőlőterületek felszorzása alapján idetartozókat is. A jelentés azt is közölte, hogy ez a 63 300 fő az összes kuláknak csak a 60,9%-a. Mindezt arra alapozták, hogy a kulákhatárként bevett 25 kataszteri hold földterület mellett meglátásuk szerint egyéb szempontokat is szükséges figyelembe venni a kulákság tényének meglétéhez. A kimutatás készítőinek álláspontja alapján ide kell sorolni a 25 kh alatti gazdaságok közül állatállománya miatt mintegy 25 000 főt, 25 kh-nál kisebb gazdaságterület és bizonyos foglalkozások együttes ismérve alapján 8200 főt, a városok övezetébe tartozó intenzív kertgazdaságokat fenntartók közül 4000 főt, a körülbelül 2 kh fölötti paprika- és vöröshagyma-termelők esetén 500 főt, valamint a traktor- és cséplőgép-tulajdonosok kapcsán még az 5 kh alatti gazdaságkategóriába tartozókig lemenően további 3000 főt. A fenti ismérvek és a 25 kh birtoknagyságot figyelembe véve összesen 104 000 főben állapították meg azoknak a gazdáknak a számát, akiket kulákként kellett volna kezelni. A csupán 25 kh vagy annál nagyobb birtokkal rendelkezők vonatkozásában a

[59] 1949. évi népszámlálás. 24.
[60] 1951. február 25.–március 2.

dokumentum arról is tájékoztat, hogy az 1949-es évhez képest milyen változások következtek be a földfelajánlások hatására. Megállapították, hogy 1950 végéig 16 800-zal apadt a földterülete alapján kulákként nyilvántartottak száma, így 1951 elején, a kimutatás készítésekor 46 500 olyan kulákkal számoltak, akiknek a földterülete elérte vagy meghaladta a 25 kh-at. Az egyéb fent ismertetett kategóriákban komolyabb változással viszont nem kalkuláltak, hiszen a kulákok számát 1951 elején összesen 87 200-ra tették.[61]

Az idézett forrás számadatainak részletekbe menő bemutatása azért volt nagyon fontos, mert Rákosi Mátyás ezt a kimutatást a II. kongresszuson elmondott beszéde előtt kapta meg, tehát igen valószínű, hogy az ott elhangzottak megfogalmazásához a fenti dokumentum háttéranyagként szolgált.

A pártfőtitkár az 1951. február végén kezdődő kongresszuson ugyanis arról beszélt, hogy *„a kulákok ereje jelentékenyen nagyobb annál, mint amit a puszta számok mutatnak. A mi kulákstatisztikánkban például nem szerepelnek azok a kulákok, akiknek 15–25 hold földjük és ugyanakkor kocsmájuk, kereskedésük, cséplőgépük, traktoruk, vagy egyéb vállalatuk van, kupeckednek, spekulálnak stb. Ezeknek a száma tízezrekre rúg s a kimutatott kulákokkal együtt biztosan több, mint százezer család."*[62] A kimutatott kulákok alatt Rákosi minden bizonnyal azokat a gazdákat értette, akiknek földje az általában emlegetett kulákhatárt, azaz a 25 kh-at vagy 350 aranykorona értéket elérte, illetve meghaladta, azaz akik kötelezettek voltak a mezőgazdaság-fejlesztési járulék megfizetésére. Bár a Rákosi beszédében kulákként tekintendők egyes kategóriáinak ismertetése nem fedte teljesen a KSH Mezőgazdasági Főosztályától érkezett kimutatásban felsorolt szempontokat, az elvek és a kulákok

[61] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 63. ő. e. A KSH Mezőgazdasági Főosztályától érkezett kimutatások Rákosi Mátyás részére. 1951. február 1.
[62] Beszámoló és zárszó a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán. Rákosi, 1951. 195.

számára vonatkozó adatok mindenesetre megközelítőleg megegyeznek az abban foglaltakkal.

A fentiek egyben alátámasztják azt a Hantó Zsuzsa által megfogalmazott állítást is, miszerint 1949-hez képest maga a kulákfogalom *„minőségi változáson ment keresztül anélkül, hogy ezt valaha rögzítették volna"*.[63]

Ezt a minőségi változást a mindennapi gyakorlatra levetítve nagyon jól megragadja a Magyar Dolgozók Pártja Pest Megyei Bizottsága Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának vezetője, Gém György, aki egy hozzászólásában a következőt mondta: *„...nemcsak az határozza meg, hogy valaki kulák, hogy mennyi holdja van, hanem az is, hogy miből szerzi jövedelmét. [...] Ha ezt felismeri az elvtárs, nem okoz nehézséget a kulákok elleni harc."*[64] Ez, a már említett kádári megfogalmazásra is emlékeztető megállapítás ugyanakkor szintén érzékletesen visszaadja azt, hogy az adóügyi rendelkezések szabta kulákhatárt a politika hogyan írta felül. Nem csoda tehát az sem, hogy az egymásnak ellentmondó, vagy nem egyértelmű utasítások útvesztőjében a helyi szervek is eltévedtek. Mindenesetre az, hogy egy-egy településen ki vált megbélyegzetté, nagyban függhetett a helyi párt- és állami szervek területenként változó hozzáállásától is, leginkább attól, hogy a helyi pártvezetés, egy megyei első titkár, mennyire és miként kívánt megfelelni a központi irányításnak. De még inkább igaz lehet ez akkor, ha a helyi társadalmakat irányító apparátusokat és azok vezetőit nézzük. Az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának a kulákkérdésről és a földfelajánlásokról 1950 tavaszán Tolna megyéről készített jelentése például az adott időpillanatban 106 kulákot nyilvántartó Decs községről a következőket jegyzi meg: *„A kulákmeghatározás eléggé egészséges, mert nem csak azt tekintik kuláknak,*

[63] Hantó, 2010.

[64] MNL PML XXXV. 1-a. 1/17. ő. e. Pártbizottsági ülés. 1951. július 19.

aki a föld nagysága alapján az lenne, hanem egyéb szempontokat is figyelembe vesznek."[65]

Az idézett szövegek elég élesen világítják meg, hogy a kulákfogalom szinte korlátok nélkül bárkire alkalmazható lett, valóságos gumikategóriává vált, és korántsem csupán az adóügyi rendelkezésekben meghatározott 25 kh vagy 350 ak határozta meg, hogy ki válik megbélyegzetté.

A szavak után a képi szimbolika is igen beszédes. A fentiek szellemében 1951 januárjában a Ludas Matyi szerkesztősége is „önkritikára" kényszerült a kulákábrázolás korrekcióját illetően. A Szűr-Szabó József készítette *Ludas Matyi önkritikát gyakorol* című karikatúrához tartozó szöveg – *„Beismerjük, hogy a kulák nem mindig ilyen, mint amilyennek eddig rajzoltuk, hanem van ilyen is, meg Ilyen is, sőt Ilyen is van."* – a különféle társadalmi csoportokat rejtő figurák alatt elhelyezve illusztrálja, hogy nem csupán az addig bevett, tipikusnak tartott parasztgazda lehet kulák, hanem más szempontok figyelembevételével egyéb társadalmi rétegekhez tartozók is érintettek és stigmatizálhatók lettek. Noha ez az „önkritika" a politikában uralkodó szellemiséghez igazodva készült, és egyértelműen igyekezett a képi eszközök segítségével is bizonyítani azt, hogy a kulákság ténye nem egy rögzített, hanem nagyon is mozgó és tágabban értelmezhető kategória, előre kell azonban bocsátani azt a tényt, hogy mindez alapjaiban, a továbbiakat illetően nem hagyott nyomot a jól ismert kulákfigurák megszokottá vált ábrázolásán. Nyilván ezt nem is várták el a szerkesztőségtől, a rajz ugyanakkor a kötelező éberségre való utalást minden kétséget kizáróan magában hordozza.

Az, hogy a kulákság kibővített fogalmi rendszerét a mindennapokban hol és hogyan használták, eltéréseket mutathatott. Jóllehet biztos tudásunk és tiszta képünk a kutatások jelen állása szerint még nincs, de az kijelenthető, a kulákkérdés keze-

[65] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 68. ő. e. A Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály jelentése a Tolna megyei földfelajánlásokról. 329/1950. 1950. március 3.

1951. január 11. 3. (Szűr-Szabó József)

lése a területi sajátosságok különbözősége miatt sem lehetett egységes. Elég, ha csak a dél-nyugati megyék esetén a titoista befolyástól való állandó félelem miatti, Hortobágyra történő elhurcolásokra gondolunk. De számottevő különbségek eleve a földrajzi adottságokból, illetve az ez által meghatározott birtokstruktúrából adódóan is voltak, ami miatt önmagában jelentős eltérések keletkeztek az egy-egy megyében kuláknak bélyegzett gazdák számát és az általuk birtokolt föld nagyságát illetően. Bár e tekintetben kétségkívül jellemzően az alföldi megyék álltak az élen, így Békés, Bács-Kiskun, Csongrád, Hajdú-Bihar, valamint Szolnok, ám ezektől nagyon sokkal Pest megye sem maradt el, hiszen, ha csak két nagy mezővárosát nézzük, Cegléden és Nagykőrösön egyenként is az ezret közelítette a megbélyegzettek száma.

Bár nem Pest megye volt tehát az a megye, ahol számszerűen a legtöbb kuláknak bélyegzett gazda élt, ám központi fekvése, a fővárossal való sajátos szimbiózisa miatt mégis speciális helyzetben volt, amelyet a korabeli dokumentumok mindig ki is

hangsúlyoztak. Valószínűleg ez is szerepet játszott abban, hogy a kutatások jelen állása szerint egyedülálló módon az MDP Pest Megyei Bizottsága, valamint a Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) Rákosi kongresszusi beszédére való hivatkozással – valójában a Politikai Bizottság (PB) utasítására – rendelte el, illetve hajtatta végre a megyében az úgynevezett társadalmi listák összeállítását.

Ez a speciálisnak mondott helyzet lecsapódott a kulákfogalom értelmezésében is, amint azt az 1952 januárjában a Pest Megyei Népújságban a Hogyan vetődik fel a kulákkérdés megyénkben? címmel megjelent cikk igen érzékletesen összegezte.[66] A cikk szerzője a Magyar Dolgozók Pártja Pest Megyei Bizottsága Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának vezetőjeként már említett Gém György, aki írása bevezetőjében még országos kitekintéssel azt taglalja, hogy a falusi pártszervezetek nem minden esetben *„látják világosan a kulák igazi arcát és ezért sokszor kulákokat középparasztnak tekintenek, vagy fordítva"*. Ezt követően a továbbiakban Pest megyére fókuszálva felhívja a figyelmet, hogy *„a mi megyénkben, eltérően az ország többi megyéitől, a kulák meghatározásánál egyéb szempontokat is figyelembe kell venni* [a 25 kh és a 350 aranykoronán kívül]. *Megyénk a főváros környékén terül el s a főváros környezetében igen nagy lehetőség és alkalom nyílik a kupeckedésre, spekulációra. [...] Vagy azok a gazdák, akiknek a földje nem haladja meg a 25 holdat, de emellett két-három lóval fuvaroznak."* A kupecek, spekulánsok, fuvarosok után a megyében fontos szerepel bíró belterjes gazdálkodásra kitérve hangsúlyozza: *„Sehol annyi virág- és zöldségkertészettel foglalkozó nincs, mint megyénkben, a főváros környékén. Számtalan zöldségkertész van, aki 4-5 kh kertészetén tavasztól őszig nyolc-tíz idegen munka-*

[66] Pest Megyei Népújság, 1952. január 23. 2.

erőt alkalmaz és a dolgozók kizsákmányolásából a jómenetelű foglalkozás következtében zsírosra szedi magát".[67]

A leírt sorok nem csupán a Gém György fentebb idézett pártbizottsági ülésen elhangzott szavaival vannak összhangban, hanem az is látható, hogy a cikkben említett tevékenységeket végzők mindegyike beleilleszthető abba a szempontrendszerbe, amelyet a már elemzett KSH Mezőgazdasági Főosztálya által készített dokumentum is rögzített.

Ez az ideológiai alapvetés szolgált tehát kiindulópontként a társadalmi listák elkészítéséhez, ami mögött ugyanakkor egyértelműen az állt, hogy a Politikai Bizottság elégedetlen volt a megyében kimutatott kulákok számával. A megye aktuális helyzetét bemutató jelentésre a PB a következőképpen reagált: *„A megyében több a kulák, mint amennyit a jelentés tartalmaz. Meg kell vizsgálni, helyesen állapították-e meg, ki a kulák. Pest megyének Budapest közelsége miatt ebben is különleges helyzete van."*[68] Többek között ez lehetett az egyik fő oka annak, hogy az MDP II. kongresszusa után három hónappal Nagy János megyei első titkárral az élen Pest megye párt- és tanácsi vezetőit a Politikai Bizottság elé rendelték, majd ezt követően – a PB utasításának szellemében – megkezdődött a társadalmi listák készítése, amelyek szükségességét az alábbiakkal magyarázták: *„A kulákok kimondottan a mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére kötelezettek alapján vannak nyilvántartva. Tehát ez a szám [...] nem a tényleges számot mutatja, mert időközben a földjüket felajánló kulákokat a tanácsaink kivonták, illetve lehagyták a kuláklistákról azzal, hogy mezőgazdaság-fejlesztési járulékot nem fizetnek. Holott ezek továbbra is osztályellenségek, s a dolgozó parasztok között meghúzódva végzik ellenséges tevékenységüket."*[69] A PB részéről tehát annak az aggályuknak adtak hangot, hogy nem szerepeltek a nyilvántartásokban azok, akik már „felajánlották" földjüket az államnak vagy a helyi tszcs-nek, hiszen álláspontjuk szerint mindazokat osztályellenségnek kellett tekinteni, akik valaha szerepeltek a kuláklistán, független attól, hogy már nem rendelkeztek a kulákhatárt jelentő 25 kh vagy 350 aranykorona értékkel bíró földterülettel. Ez is jól mutatja, hogy a kuláklistákról ténylegesen soha nem lehetett tehát lekerülni, hiszen a hátrányos megkülönböztetést, a politikai megbélyegzettséget tovább hordozták azok is, akik a földterületük alapján már nem számítottak kuláknak. Ezt támasztja alá a Tolna megyéről szóló jelentés is, amelyben a Decs községbéli közhangulatot idézve megjegyzik, hogy *„a kulákokkal folytatott beszélgetés során az a megállapításunk, hogy a kulákságban a földfelajánlás végeredményben csalódást okozott, mert azt a célját, hogy a kulákságot érintő korlátozások alól mentesüljenek, nem érték el".*[70]

A Pest megyei társadalmi listák elkészítéséért végső soron a megyei tanács lett a felelős, de a munka elvégzéséhez a helyi pártszerveknek minden elvi támogatást biztosítaniuk kellett. A feladat végrehajtásához összeállított munkatervben felsorolták mindazokat a szóba jöhető csoportokat, elsősorban a fuvarozást és a kereskedést végzőkre kitérve, akik ekkor még nem szerepeltek a kuláklistákon, de egyéni gazdagodásukat előmozdító tevékenységük, kapitalizálódásuk veszélye miatt ellenségnek minősültek, és a potenciálisan kuláknak nyilvánítható közé számították. *„Ezeknek az anyagi vagyoni helyzetét, valamint magatartásukat a helyszínen, lent a községekben külön-külön kell elbírálni. [...] Éppen ezért politikailag úgy kell felvértezni helyi pártszervezeteinket és tanácsainkat, hogy minden elhajlás nélkül meg tudják határozni, hogy ki az osztályellenség községeinkben. Ennek tudatában olyan társadalmi listát kell közsé-*

[67] Pest Megyei Népújság, 1952. január 23. 2.
[68] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 76. ő. e. 1951. május 31.
[69] MNL PML XXIII. 3-c/7. Munkaterv a megyei pártválasztmány határozatához. 1951. november 22.
[70] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 68. ő. e. A Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály jelentése a Tolna megyei földfelajánlásokról. 329/1950. 1950. március 3.

geinkben kidolgozni, amely élesen leválasztja a kis- és középparasztságról az eddig leleplezett ellenséget."[71]

A fenti idézet a társadalmi lista két további lényegi ismérvére világít rá. Egyrészt arra, hogy azoknak tartalmazniuk kellett az összes olyan személyt, akiket az egyes településeken osztályellenségként számba lehetett venni, vagyis mindazokat, akik önerőből képesek voltak gyarapodni, hiszen nyilvánvaló lehetett, hogy az ilyen egyének ebből eredően a közös gazdálkodás ellenzői. Másrészt pedig jól látszik az is, hogy az osztályharc fontos eszközeként tekintettek ezekre a listákra, hiszen a lenini elvek jegyében ezzel is mélyíteni akarták a távolságot a kis- és középparasztság, illetve a vagyonosabb falusi elit között.

A listára vettek körét illetően alaptételnek vették természetesen, hogy mindazon gazdákat szerepeltetni kell, akik mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére kötelezettek voltak, azzal a kitétellel, hogy *„nem lehet mentesíteni az 1947. október 1-től megosztott földbirtokokat a kulák fogalom alól. Nem lehet a kulák listáról törölni azokat, akik földjüket felajánlották még akkor sem, ha földjüket az állam már birtokba vette"*.[72] Ez a fajta szigorúság ismételten jól mutatja, hogy már egyáltalán nem a ténylegesen birtokolt földterülethez kívánták kötni a kuláksá fogalmát, és ezzel együtt nem az adókivetés miatt lett fontos annak meghatározása, hogy ki is a kulák, hanem a kulák minden kétséget kizáróan olyan politikai kategóriaként jelent meg, amely a teljes falusi osztályellenség valóságos gyűjtőmedencéjévé vált. Bár ez már ezt megelőzően sem volt sokkal másképp, hiszen, ha valakit meg akartak hurcolni, azzal szemben mindig találtak olyan ürügyet, amely alapján az adott gazdát kuláknak bélyegezhették. A társadalmi listák készítésével ugyanakkor már a látszatát sem kívánták fenntartani annak, hogy a kulák

[71] MNL PML XXIII. 3-c/7. Munkaterv a megyei pártválasztmány határozatához. 1951. november 22.

[72] MNL PML XXIII. 3-c/7. Munkaterv a megyei pártválasztmány határozatához. 1951. november 22.

meghatározás a ténylegesen birtokolt földhöz kötődik, hiszen a társadalmi listákra egyértelműen egyfajta új, kibővített kulákfogalom alapján kerültek fel az egyes személyek a szempontokat úgy meghatározva, hogy az lehetőleg minden ellenségként számba vehetőt magába olvasszon.

A társadalmi listák készítésénél kuláknak számítottak azok, akiknek 25 holdon aluli földterületük volt, de amellett szőlőbirtokkal is rendelkeztek, idegen munkaerőt alkalmaztak és olyan termelőeszközökkel rendelkeztek, *„amely mások kizsákmányolására alkalmas"*, így például traktorral, cséplőgéppel, darálóval. A 25 holdon aluli birtokosok közül fel kellett venni továbbá azokat, akiknek földjük mellett kocsmájuk, kereskedésük volt, vagy egyéb ipari tevékenységet folytattak, mint például szikvízüzemet, hentesüzemet tartottak fenn. Hasonlóképpen fontos kitétel volt ez esetben is az a körülmény, hogy akár az üzlet vagy üzem működtetéséhez, akár a föld megművelésére foglalkoztat-e a tulajdonos állandó jelleggel idegen munkaerőt. Szintén kuláknak számítottak a Pest megye speciális helyzete kapcsán már többször említett fuvarosok – ide sorolva a kordélyosokat is – közül azok, akik földdel is rendelkeznek, ám itt is döntő tényezőként esett latba az idegen munkaerő alkalmazása, amelyet bármilyen célból vettek is igénybe, így a földjeik művelésére vagy a fuvarozás lebonyolítására. Nem különbözött azok megítélése sem, akik kupeckedéssel, lovak, sertések, aprójószágok felvásárlásával és további árusításával, illetve piaci értékesítéssel foglalkoztak. A megye agrártermelésében meghatározó szereppel bíró konyha- és virágkertészettel foglalkozó gazdálkodókat is természetesen ide vették, mindazokat, akik egy állandó vagy öt hónapnál huzamosabb ideig négynél több idegen munkaerőt foglalkoztattak. A szőlő- és gyümölcstulajdonosok közül pedig

azokat, akik földterületük megműveléséhez az év nagy részében ötnél nagyobb számú idegen munkaerőt alkalmaztak.[73]

Látható tehát, hogy az elbírálás során meghatározó tényezőnek számított az idegen munkaerő foglalkoztatása, hiszen ez egyértelműen kizsákmányoló tevékenységnek minősült, amely önmagában elegendő volt ahhoz, hogy valaki felkerüljön a társadalmi listára.

A vidéki osztályellenség egy széles alapokra kiterjesztett spektrumát képezték azok a személyek, akiket a *„magatartásuk szerint elbírálandók"* közé sorolva vettek fel a társadalmi listákra. Ide tartoztak mindazok, akik valaha virilisták voltak, így kerültek fel a társadalmi listákra horthystának nevezett hivatalnokok, katonatisztek, csendőrök, de akár az ő özvegyeik is, illetve egyházi személyek. Valójában ez volt a kulákság fogalmán belül is leginkább az a gumikategória, amelybe bárki beletartozhatott, akikre nem tudták egyéb szempontok alapján ráhúzni a kulákbélyeget, azokat mind ide sorolták. Az ebbe a csoportba tartozók bűnlajstromának megfogalmazásában mutatkozott ugyan némi cizelláltság, ám a lényeg ugyanaz volt, a *„magatartásuk szerint elbírálandók"* ellen felhozott vád gyökere abból fakadt, hogy *„rosszul viszonyultak a népi demokrácia*hoz", vagyis a *„népi demokrácia ellenségei"*, akik vonatkozásában sokszor egyéb konkrétumot nem is fogalmaztak meg. Elegendő volt, ha csak annyit mondtak róluk, hogy *„ellenséges magatartású"*, *„antidemokratikus gondolkodású"*, *„antidemokratikus magatartású"*, de ide vették azokat is, akik nem jegyeztek elegendő békekölcsönt, vagy éppen az imperialista befolyásnak teret engedve a külföldi híreket hallgatókat. Ezen személyek mindegyike úgy vált tehát egyfajta pszeudokulákká, és ezzel együtt került fel a társadalmi listára, hogy földje nem volt, ám beletartozott

[73] MNL PML XXIII. 3-c/7. Munkaterv a megyei pártválasztmány határozatához. 1951. november 22.

a *„magatartása és beállítottsága következtében osztályellenség"* kategóriájába.[74]

A listák összeállítását illetően sem a tervezett ütemezést nem tudták tartani, sem az elvárt eredményeket nem voltak képesek hozni, hiszen állandóan újabb és újabb határidőkkel tolták ki a listák befejezésének végdátumát, de állandó volt az ostorozó hangnem is a már leadott névsorokkal szemben.

Sokakat foglalkoztató kérdés, hogy a helyi társadalmak hogyan viszonyultak a központi akarathoz, azaz az egyes településeken mennyire éleződött ki az osztályharc, vagyis a hatalomnak mennyire sikerült az egyes paraszti csoportokat egymás ellen hangolni, konkrétan pedig, mennyire tudták a kuláknak bélyegzett gazdák ellen hangolni a többi gazdát. A kérdésre természetesen nem adható egyértelmű válasz, hiszen ennek a döntően emberi tényezőkön és helyi adottságokon nyugvó folyamatnak többféle kifutása lehetett. A Pest megyei társadalmi listák összeállításának azonban olyan hozadéka is van, hogy magának a listázásnak a folyamatáról hangulatjelentéseket kellett készíteni, amelyek bepillantást engednek egy-egy járás, település adott tevékenység során kialakult közhangulatába. Ezek ugyan csak egy szűk időkeretről nyújtanak tájékoztatást, tehát az abban foglaltak még egy község esetén sem vetíthetők ki a korszak egészére, mindenesetre fontos adalékul szolgálnak nevezett kérdés megvilágításához.

A jelentések egyébként általában arról számoltak be, hogy a településeken a „passzív hangulat" volt a jellemző a társadalmi listák tárgyalása kapcsán megtartott tanácsüléseken.[75] Ehhez képest szélsőségekre is akadt példa, így volt, ahol az ülés ered-

[74] MNL PML XXIII. 3-c/7. Jelentés a társadalmi lista állásáról. 1952. február 13.

[75] *„A többi községben, ahol a társadalmi listát letárgyalták, az általános hangulat passzív volt."* MNL PML XXIII. 3-c/7. Beszámoló a társadalmi lista összeállításáról. 1952. január 9.

ményeként kerültek fel egyes személyek a társadalmi listára,[76] de több olyan beszámolót is találhatunk, amelyek a tanácstagok kiállásáról tesznek tanúbizonyságot, ugyanis jó néhányan az ő követeléseik hatására kerültek le a listáról. Összességében mérvadó az a kép, amelyet a Budai járásban lezajlott ülésekről és a tanácstagok viszonyulásáról fest az alábbi idézet: *„A lista kitárgyalása általában nem bírt a Budai járás területén olyan forradalmasító hatással a tanácsüléseken minthogy [mint ahogy] az osztályellenséggel szemben a tanácstagságnak meg kellett volna nyilvánulnia."*[77]

Ennek a fajta hozzáállásnak nagyban volt köszönhető az, hogy a társadalmi listák készítése egy végeláthatatlan történetté kezdett válni, aminek következtében nem lehet megválaszolni azt a kérdést sem, hogy pontosan hányan is kerültek fel ezekre a listákra, illetve, hogy pontosan hány kuláknak minősített gazdát tartottak nyilván ekkor Pest megyében? Bár nagyon fontos lenne, hogy tisztán lássunk a számok világában is, de talán ennél is lényegesebb maga az eljárás, amelyet a társadalmi listák készítésének folyamata hozott magával a falusi elit hátrányos megkülönböztetése, ellehetetlenítése érdekében. Mindezek alapján az is megállapítható, hogy ezek a társadalmi listák valójában olyan kibővített kuláklisták voltak, amelyekre nemcsak a mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére kötelezett, vagyis földterülete alapján kuláknak minősülő gazdák kerültek fel, hanem mindazon személyek, akik vidéken bármely okból kifolyólag, de osztályellenségnek számítottak.

Bár maga az elrendelt eljárás egyedi volt, hiszen konkrétan Pest megyét érintette a társadalmi listák készítése, ám az ennek során megfogalmazódott és kirajzolódott elvek köszönnek vissza Házi Árpád belügyminiszter 1952. október 11-ei szigorúan

[76] *„Sok kulákot hoztak felszínre, akik eddig nem szerepeltek a kuláklistán."* Idézet Gém György 1952. március 14-ei pártválasztmányi ülésen elhangzott hozzászólásából. MNL PML XXXV. 1-a. 1/3. ő. e. Pártválasztmányi ülés. 1952. március 14.

[77] MNL PML XXIII. 3-c/7. A Budai járás községeinek kiértékelése. 1952. március 20.

bizalmas leiratában. A kiadott utasítás a kuláklisták felülvizsgálatát immáron országos szinten rendelte el, így az erről szóló dokumentumot a megyei tanácsok elnökei mellett a fővárosba is megküldték. Az intézkedésben foglaltakat olvasva olyan érzetünk támadhat, mintha a Pest megyei társadalmi listák készítését az országos összeírás főpróbájának tekintették volna, hiszen alapelvként azt határozták meg, készüljön végleges jegyzék *„oly módon, hogy a kulákok, falusi tőkések legszámosabb képviselői valóban rákerüljenek az új listára, és így velük szemben a korlátozó rendszabályok minden esetben alkalmazhatók legyenek"*.[78]

Nem kétséges, hogy a kollektivizálás és a kulákok korlátozásának politikája már a kezdetektől szervesen összekapcsolódott. Mivel a termelőszövetkezeti csoportok számának gyarapodásával a pártállami vezetés állandó jelleggel elégedetlenkedett, így a kuláklisták egész országra kiterjedő elrendelésében nagy szerepe lehetett annak, hogy az államhatalom tudni akarta, hogy kik azok a személyek, akik számba vehetők mint a falvak szocialista átalakítását akadályozó ellenség.[79]

Az összeírások eredményeként 1953 februárjára 71 603 fő szerepelt a kimutatásokban, miközben ekkorra a gazdalajstromban földterülete alapján már csak 38 090 kuláknak minősülő gazdát tartottak nyilván.[80] Hozzá kell azt is tennünk, hogy a kuláklisták készítése épp a Rákosi-korszak legínségesebb hónapjaiban zajlott, 1952–53 telén, amikor a gazdaságok nagy részének a tavaszra esedékes vetőmag- és a háztartási szükségleteik sem álltak rendelkezésre, a gazdák házait pedig az elszámoltatók járták.

[78] Hantó, 2010.

[79] Hantó, 2010.

[80] Hantó, 2010.

A KULÁK, KULÁK MARAD

Ahogyan a Szovjetunióban, úgy a csatlós országokban is egyfajta cezúrát jelentett Sztálin 1953. március 5-i halála. Ennek következtében kerülhetett Magyarországon Nagy Imre a miniszterelnöki székbe 1953 júliusának elején. A beiktatást pár nappal megelőzően, a Központi Vezetőség június 27–28-ai ülésén fogadták el az úgynevezett júniusi határozatot, amely elviekben megszüntette a kuláklistákat.[81] Ez a döntés valamelyest enyhülést hozott a kuláknak minősített gazdákkal való bánásmódot illetően, ám üldöztetésük nem ért véget. A politikai életben bekövetkezett fordulat hatására Rákosi némileg háttérbe szorult ugyan, de a szavai továbbra is nagy súllyal estek latba. Jól jelzi ezt, hogy nem sokkal a júniusi határozat után, a budapesti pártaktíván 1953. július 11-én elmondott beszéde mértékadó lett, és többek között a kulákoknak minősített gazdákkal szemben folytatandó politika meghatározójává is vált. Ebben a beszédében hangzott el ugyanis az a közismert mondat miszerint *„a kulák kulák maradt, listával vagy lista nélkül"*.[82]

Jóllehet a köztudatban általában Rákosi elhíresült mondásaként tartják számon ezeket a súlyos szavakat, ám meg kell jegyezni, hogy maga a gondolat korábbi eredetű – amint arra Papp István Fehér Lajosról írt monográfiájában[83] felhívja a figyelmet –, és egyáltalán nem biztos, hogy magától a pártvezértől származik. Az agrárpolitikusként ismert Fehér a Szabad Föld felelős szerkesztőjeként jegyzett, az Aki kulák volt – kulák is marad című, 1952 júliusában megjelent cikkében ugyanis már azt fejtegette, megengedhetetlen a kulákokkal szembeni bármilyen osztálybéke, illetve hogy senkit sem kell törölni a kuláklistáról még akkor sem, ha a besorolás kritériumai megváltoznak, mert *„báránybőrbe bújt farkas – kulák marad ő továbbra is"*.[84] Nem egyértelmű tehát, hogy ki kitől vette át a gondolatot, mindenesetre Fehér Lajos Rákosi beszéde után néhány hónappal, 1954 januárjában újabb cikket tett közzé A kulák kulák marad listával vagy lista nélkül! címmel, amelyben saját korábbi és egyben Rákosi Mátyás szavait ismételte meg.[85]

Rákosi fent hivatkozott beszédére a Ludas Matyi szerkesztősége is reagált, a kulákábrázolás egyik legnevesebb rajzolója Szegő Gizi *Illusztráció Rákosi elvtárs beszédéhez* című karikatúrájával. A kép nem a kuláklistákat állítja középpontba, hanem a szóban forgó beszéd egy másik elhíresült szófordulatát ragadta meg. Rákosi úgy értékelte, hogy a kuláklisták eltörléséről szóló hír nyilvánosságra kerülése következtében megnőtt a kuláknak minősített gazdák önbizalma, és erre reflektálva mondta, hogy *„megnőtt a kulákok szarva"*, majd folytatta: *„A mi dolgunk most, hogy letörjük a megnőtt szarvukat."*[86] A hatalmat is jelképező szarv motívuma többször visszaköszön a korabeli politikai közbeszédben, így nem csupán Rákosi, hanem más, akár alsóbb szinteken szolgálatot teljesítő pártfunkcionáriusok megszólalásaiban is. Jó példa erre a Pest megye vonatkozásában már említett Nagy János első titkár, aki a társadalmi listákkal kapcsolatos egyik megnyilatkozásában szólt a kulákok szarvának letöréséről.[87]

[81] Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.
[82] Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártaktíván. 1953. július 11.
[83] Papp, 2017.
[84] Fehér Lajos: Aki kulák volt – kulák is marad. Szabad Föld, 1952. július 27. 5. Idézi: Papp, 2017. 123.
[85] Szabad Föld, 1954. január 24. 5. Papp, 2017. 124.
[86] Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártaktíván. 1953. július 11.
[87] *„Aki miközben potom pénzért vásárolta meg a dolgozó parasztok termését, becsapta őket is, meg azokat a munkásokat is, akiknek borsos áron eladta, s a busás haszonból kihúzta a dolgozó parasztok lába alól a földet, fiának, vejének tornácos házat építtetett. Aki amíg a kulák szarvát le nem törtük, szóba sem állt a dolgozó emberrel, legfeljebb, ha cselédnek felfogadta, meg mikor puccos feleségeinek és dölyfös kölykeinek kényét-kedvét szolgáltatta. Most meg rongyos kabátban, mézes-mázos pofával dörgölődzik hozzánk."* MNL PML XXXV. 1-a. 1/2. ő. e. Pártválasztmányi ülés. 1951. augusztus 12.

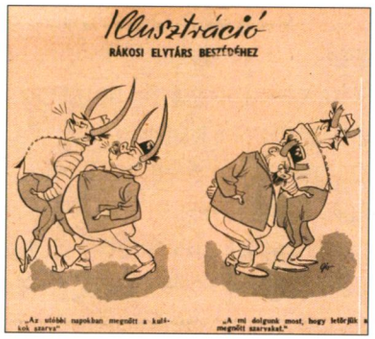

1953. július 23. 3. (Szegő Gizi)

A kuláklisták száraz tényével szemben a kreativitásnak is talán több teret engedő szarv motívum ihlette tehát meg Szegő Gizit, akinek a lap 1953. július 23-ai számába bekerült illusztrációja valójában két egymás mellé állított rajzból áll: az egyiken nagy szarvakkal, dölyfösen megy két kulák, a másikon pedig ugyanazok az alakok már magukba roskadtan, letört szarvakkal vannak ábrázolva. Az olvasói befogadást is segítendő a karikaturista képaláírásként Rákosi vonatkozó szavait is odaillesztette a megfelelő rajzok alá.

Meglepő, hogy maga a kuláklista egyetlen karikaturistát, egyetlen karikatúra erejéig sem késztetett alkotásra. A lap 1953. augusztus 6-ai számában találhatunk viszont egy cikket *Nem a lista teszi a kulákot* címmel.[88] Bár a Ludas Matyit természetesen karikatúrái fémjelzik, ám hosszabb-rövidebb írások is találhatók benne, mint például a Gergely Miklós tollából származó szatirikus elbeszélés. Ennek ismertetése előtt ismét vissza kell kanyarodni Rákosi budapesti pártaktíván elmondott beszédéhez, amelyben az eddig említetteken kívül arról is szólt, úgy látja, hogy a kuláklistákkal kapcsolatos bejelentés után *„a falu e kizsákmányoló elemei arra a következtetésre jutottak, hogy most már eljött az ő idejük"*.[89]

A *„miénk most már a világ"* gondolatára épülő, első olvasatra akár bárgyúnak is nevezhető Gergely Miklós elbeszélést kicsit jobban megvizsgálva jól kivehető, hogy az írás nagyon is tudatosan szerkesztett, egyfajta állásfoglalás Rákosi szavai mellett. Miért is? A kulákok itt ugyan már nem a lapból megismert, bevett nevekkel jelennek meg, és nem is a rendszeresen ismétlődő, tipikus cselekedetek, tulajdonságok mentén szövődik az elbeszélés, de a háttérben húzódó másodlagos szál, a mögöttes tartalom lényegessé teszi az írást. Ezeket felfejtve – Rákosi szavainak ismeretében – már nagyon is beszédessé válnak az egyes megnyilvánulások, és az első benyomások adta érzetünk helyett hamar ráébredhetünk, hogy a történet a maga sajátos módján mennyire sokatmondó.

A *„Felvirradt végre a mi napunk!"* felütéssel induló történet lényege, hogy a kuláklisták eltörléséről értesülve négy kulák nagy mulatozásba kezdett. Ketten közülük (Duplafejű Csóványos Bódog és Perecz Béni) bementek a közeli városba, hogy ott szórakozzanak tovább, egy másikért (Pöszög Ambrus) jött a felesége, aki hazaterelte férjét, a negyedik (Balog Döme) pedig önszántából kelt fel az asztaltól. Az ezt követően három szálon futó cselekmények mindegyike fontos tanulsággal végződik. Leghamarabb a legutóbb említett Balog Döme története zárul, aki mulatozó társait az asztalra odacsapva a következő kifakadással hagyja ott: *„Majd én megmutatom a tisztelt csoporttagoknak! Ha eddig nem tudták, ki az a Balog Döme, most majd megtanulják! [...] Hanem most majd megnézem, hogy kit veszek vissza cselédnek... Meg én..."*. Ezek a propagandában bevett kulákellenes szólamokból a kollektivizálásellenes és a cseléd-nyúzó kulák sztereotípiáira utaló felkiáltások ugyanakkor Rákosi beszédéből a megnövekedett szarv motívumára utalnak.

A másik két történet szála sem öncéllal szövődik, hiszen azok is Rákosi szavainak alátámasztásaiként szolgálnak. A pártvezér a beszédében ugyan nem konkretizálta azokat az eseményeket, amelyekre célozva a következő megállapításokat tette: *„hatóságaink helyesen jártak el, amikor őrizetbe vették azokat a kulákokat, akik megjelentek a szövetkezeti földön és ott aratni kezd-*

[88] Ludas Matyi, 1953 augusztus 6. 7.
[89] Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártaktíván. 1953. július 11.

tek, vagy azokat a kulákokat, akik abban a hiszemben, hogy eljött az idejük, áthágták a népi demokrácia törvényeit."[90]

A fenti két gondolat közül az elsőt Pöszög Ambrus esete példázza a történetben, akiről felesége meséli el Csóványosnénak, hogy mi történt az urával: *„Hát az a féleszű Ambró azt hitte, hogy most már övé a világ, fogta magát, elment aratni a csoport földjére..."* Pöszög ott kiabálni és szitkozódni kezdett, aminek az lett a vége, hogy letartóztatták. Csóványosné erre keserűen vallja be, hogy bizony az ő ura is ül, mivel az Perecz Bénivel a városban összeszólalkozott, és úgy egymásnak estek, hogy mindketten börtönbe kerültek. Pöszög Ambrus tehát a Rákosi beszédben említett szövetkezeti földön arató kulákot testesíti meg, míg ez utóbbi két kulákgazda pedig az elbeszélésben a népi demokrácia törvényeinek áthágójaként jelenik meg.

A szatirikus elbeszélés a címére visszautalva rövid és frappáns tanulsággal zárul: *„Mert nem a lista teszi a kulákot."* A történet egyértelműen úgy állítja be, hogy a börtönbe zárt kulákok a maguk hibájából kerültek oda, és a negatív töltetű emberi tulajdonságaik kidomborításával a példázat azt üzeni, hogy a cselekedetei révén ismerszik meg tehát a kulák, aki a bőréből nem tud kibújni, mert – ahogy azt Rákosi beszédében megfogalmazta – *„kutyából nem lesz szalonna"*.[91]

Jól érzékelhető, hogy a Ludas Matyi szerkesztősége egyfajta kiállást tanúsított tehát a Rákosi beszédében foglaltak mellett. A Rákosi és irányvonala melletti elköteleződés átütő erejét ugyanakkor sokkal inkább mutatja egy a Politikai Bizottság elé került javaslat, amelyet a Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály vezetője, Matolcsi János terjesztett elő. Bár az anyagot a PB ebben a formában nem fogadta ugyan el, az abban leírt sorok mégis jelzésértékűnek tekinthetők a kialakult helyzetre nézve: *„A budapesti pártaktívaülés után a párttagság és a dolgozó parasztság körében is tisztázódott, hogy a kulákokkal szemben pártunk változatlanul a korlátozás politikáját folytatja."*[92]

[90] Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártaktíván. 1953. július 11.
[91] Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártaktíván. 1953. július 11.

A *„miénk most már a világ"*; és a *„Felvirradt végre a mi napunk!"* mámorító és áhított idilljéből a kijózanító valóság világa felé Rákosi mutatott ismét utat: *„Gondoskodnunk kell róla, hogy ebből a tévhitükből gyorsan kijózanodjanak."*[93] Mivel a kuláklisták az arra felkerült gazdák mindennapivá váló zaklatásának alapjául szolgáltak, így a júniusi határozat kuláklistákat eltörlő passzusa egy reményekkel teli, nyugalmasabb időszak eljövetelét is ígérhette volna. Rákosi beszéde ugyanakkor élesen rávilágít arra, hogy a politikai színfalak mögött a gazdaelit sorsát meghatározó kérdésekben igen komoly nézetkülönbségek húzódtak meg.

Egy ilyen ínséges időszakot követően, mint amit az 1952–53-as tél hozott, nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdasági termelés javítása érdekében a kormányzatnak engedményeket kell tennie. Éppen ezért a kuláklisták eltörlése mellett egy sor olyan ígéret fogalmazódott meg a júniusi határozatban, amely mind az agrárszektorra, mind a gazdatársadalomra nézve kedvező előjeleket hordozott magában. A határozat iránymutatást adott arra nézve, hogy lépéseket kell tenni a beszolgáltatás mérséklése érdekében, valamint el kell törölni azokat a kártérítéseket, amelyeket a gazdák jelentős hányadát érintően a beszolgáltatás nem teljesítése miatt vetettek ki. Mindezen felül lehetővé vált a termelőszövetkezeti csoportokból való kilépés, felszámolták továbbá azokat a zárt táborokat, ahová számos kuláknak bélyegzett gazdát is elhurcoltak.

Ezek a pozitív tendenciát jelző lépések azonban mégsem hoztak olyan elemi erővel bíró döntő fordulatot, amelyek végül jelentősebb módon változtatták volna meg a kuláknak bélyegzett gazdák sorsát. Bár a júniusi határozat kimondta, hogy a kuláklisták eltörlése mellett meg kell szüntetni ezen személyek

[92] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 134. ő. e. Javaslat a kuláklista megszüntetésével kapcsolatos egyes kérdésekre. 1953. szeptember 2.
[93] Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártaktíván. 1953. július 11.

zaklatását is, de hozzátették, hogy mindezt *„a kulákság korlátozásának és elszigetelésének politikáját"* fenntartva kell megvalósítani.[94] Mindez egyet jelentett voltaképpen azzal, hogy az egyszer kizsákmányolónak, és ezáltal ellenségnek minősített gazdaelitet képező kulákok továbbra is ellenségnek minősültek.

A júniusi határozatot követően a pártvezetés több alkalommal tárgyalta a „kulákkérdést". Ezek során megállapították, hogy *„az elmúlt években a kulákgazdaságok száma és területe nagymértékben csökkent, mivel a korlátozó intézkedések hatására sok kulák földjét vagy teljes egészében vagy részben felajánlotta az államnak"*.[95] Hogyan is mutat valójában mindez a számok tükrében? Az első kuláklisták készítésekor, a mezőgazdaság-fejlesztési járulék bevezetésekor, vagyis 1948-ban, mintegy 66–67 ezerre volt tehető a földterülete alapján kuláknak minősülő gazdák száma. Ez azt jelentette, hogy a paraszttársadalom ezen csoportja felelt meg az ún. „kulákhatárnak", azaz ennyi gazdának volt legalább 25 kh, illetve ennél nagyobb vagy 350 aranykoronánál értékesebb földterülete.

Amint a kulákoknak minősülő gazdák elleni intézkedések, atrocitások megindultak, a számuk is folyamatosan fogyatkozott. Így a földterületük nagysága alapján kulák kategóriába soroltak száma 1949-ben 63 300-ra, 1951 januárjában már csak 46 500-ra volt tehető.[96] A korlátozó intézkedések hatására bekövetkező folyamatos csökkenés mellett az említett Matolcsi-féle előterjesztésből ugyanakkor már az olvasható ki, hogy 1953 nyarára csupán mindössze 13 447 főt tett ki azoknak a száma, akik 25 kh-nál nagyobb földdel, vagy 350 aranykoronánál magasabb kataszteri tiszta jövedelemmel rendelkeztek. Hozzá kell ugyanakkor azt is tennünk, hogy a kuláklistákra viszont erre az időszakra összesen

[94] Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.
[95] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 154. ő. e. 1953. december 30.
[96] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 63. ő. e. A KSH Mezőgazdasági Főosztályától érkezett kimutatások Rákosi Mátyás részére. 1951. február 1.

több mint 70 000 személy került fel.[97] Mindez jól mutatja tehát, hogy a kuláklisták valójában nem csupán arra szolgáltak, hogy az adók kivetése miatt számba vegyék a megszabott birtokkategóriával rendelkező gazdákat, hanem a listázással egyértelműen a falusi osztályellenség összegyűjtése, valamint hátrányos megkülönböztetése volt a cél.

Az állampárti vezetés elérte célját, a kulákság korlátozására irányuló politika egyértelmű velejárójává vált a kulákgazdaságok számának csökkenése. Ezenfelül ugyanakkor – miképpen arra a júniusi határozat is rámutatott – a kulákokkal szemben gyakran olyan törvénytelen eszközökkel léptek fel, amelynek eredményeként a kulákság korlátozásának politikáját *„gyakorlatilag mindinkább a felszámolás politikája váltotta fel."*[98]

A Matolcsi-féle előterjesztés azt is megfogalmazta, hogy a kulákok gazdasági erejének csökkenése, továbbá a párt- és állami szervek harca, a kulákok politikai befolyásának csökkenéséhez is vezetett, amelynek eredményeként így az már sokkal kevésbé éreztette hatását a kis- és középparasztság körében. Fontosnak tartották ugyanakkor – mindennek ellenére is – felhívni a pártszervezetek figyelmét arra, hogy *„a már gazdasággal nem rendelkező, vagy csak kevés földdel rendelkező kulákok iránt is fokozott éberséget kell tanúsítaniuk"*.[99] Mindez rávilágít arra, hogy bár a kuláklistát eltörölték, de maga a kulák meghatározás megmaradt. Sőt nemcsak megmaradt, hanem olyan társadalmi csoportként számoltak velük – a földterület nagyságára való tekintet nélkül –, akikkel szemben éberséget kell tanúsítani, tehát továbbra is ellenségnek minősültek.

Bár az alábbi karikatúra még 1952 nyarán, az országos kulákösszeírás előestéjén került be a lapba, ám tartalmánál fogva mégis szervesen ideilleszthető, hiszen nagyon jól szimbolizálja azt a politikai viszonyulást, ami kezdetektől – látható módon

[97] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 134. ő. e. 1953. szeptember 2.
[98] Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.
[99] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 154. ő. e. 1953. december 30.

a kuláklisták megszüntetése ellenére – még 1953 második felében is keményen tartotta magát az állampárti vezetés részéről. Az alapvetően az ipari rovatban dolgozó Gerő Sándor készítette az *Ahol alszik az éberség...* című rajzot, amelyen a békésen szundikáló „éberség" mellett kart karba öltve vígan kelt táncra a kulák a klerikális reakciót jelképező pappal. Az üzenet koherens mind a Pest megyei társadalmi, mind az 1952-es országos listák készítése kapcsán vázolt alapelvekkel, azaz nem csupán a földterülete alapján számba vehető kulák, hanem valójában a falusi elit egésze osztályellenség, akikkel szemben az éberséget folyamatosan fent kell tartani. A listázásokról leírtak nélkül a képnek lehet természetesen egy egyszerűbb olvasata is, miszerint a rendszer szemében két fő ellenségnek minősülő társadalmi csoport a kellő éberség híján kényére kedvére megtehet bármit, ami a pártállam szempontjából ártalmas, ezért a karikatúra az állandó éberségre int.

A kulákság fogalmi meghatározása 1954 januárjától változott, így az a gazda számított kuláknak, akinek a tulajdonában lévő összes földterület a 25 kh-t és a 350 aranykorona értéket együttesen meghaladta, illetve, ha földterülete ezt a határt nem is érte el, de állandóan egy vagy több mezőgazdasági alkalmazottat foglalkoztatott.[100]

Lényeges tényező, hogy a fenti tartalommal csak azt szabták meg, hogy ez a paraszti réteg az, amelynek tagjai továbbra is mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére kötelezettek. Hozzátették ugyanis, *hogy „a párt- és tanácsszerveknek azonban politikai megkülönböztetést kell alkalmazni a volt nagygazdák, kizsákmányolók iránt, akik továbbra is kulákoknak tekintendők".* Felhívták a figyelmet arra is, hogy *„a korlátozó intézkedések al-*

[100] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 154. ő. e. 1953. december 30. Fontos, hogy a korábban említett ún. felszorzás megszűnt, tehát a szőlő, kert és gyümölcsös területeket nem lehetett többszörös szorzóval számítani.

1952. július 30. 4. (Gerő Sándor)

kalmazásának módosítása, a kuláklista eltörlése nem jelenti a kulákok elleni harc megszűntetését".[101]

Azt, hogy mit is jelentett mindez a gyakorlatban, nagyon jól illusztrálja Pálosi Miklósnak, a Pest Megyei Begyűjtési Hivatal vezetőjének iránymutatása, aki így fogalmazott: *„Azok a kulákok, akiknek most nincs földjük, vagy alkalmazottat nem tartanak, olyan terhelést kell kivetni rájuk, mint a többi egyéni termelőre. Tehát, akiknek azelőtt 50 holdja is volt, de most csak 3 hold földje van, az a paraszti adót fogja fizetni. De ennek nem szabad megtéveszteni az apparátust. Politikai szempontból ez a határozat más követelményeket kíván. Nem szabad az osztályharcnak elaludni a kulákokkal szemben. Ez a veszély fennáll."*[102]

Mindezek igazolják azt, hogy akit egyszer kuláknak bélyegeztek, az a személy az ezzel járó hátrányos megkülönböztetéstől nem szabadulhatott 1953 júniusát követően sem. Mindenesetre

[101] MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 154. ő. e. 1953. december 30.
[102] MNL PML XXIII. 2. 27. kötet. 1954. január 13.

az is igaz, hogy ennek a hátrányos megkülönböztetésnek olyan drasztikus mértékével már nem kellett számolni, mint ami az 1948 és 1953 első féléve közötti időszakot jellemezte. Visszaszorultak ugyanis a zaklatások, visszaesett a bírósági perek száma, valamint csökkent a sajtóban kulákokról napvilágot látó cikkek és karikatúrák száma.

A júniusi határozat ellenére Rákosi tartotta magát a kulákokkal szembeni keményvonalas politikához, de hogy egyfajta enyhülés mégis bekövetkezhetett, ahhoz önmagában a Nagy Imre képviselte nézetek nem lehettek volna elegendőek. Minden bizonnyal ehhez kellett Rákosi részéről is valamiféle józan belátáson alapuló kompromisszumkészség, amelynek hátterében nem a kuláksággal szembeni nézeteinek gyökeres megváltozása álhatott, hanem sokkal inkább a távlati célok elérése – azaz a kollektivizálás mind teljesebb körű megvalósítása – érdekében megnyilvánuló racionalitás húzódhatott meg mögötte. Legalábbis erre enged következtetni egy a júniusi határozat után három hónappal Rákosi számára készített összefoglaló, amely az 1953 őszére kialakult viszonyokat behatóan elemző helyzetjelentésként értelmezhető. A jelentés összeállítói a kuláksághoz státuszát illetően arra a markáns következtetésre jutottak, hogy gyakorlatilag *„a kuláksághoz legfontosabb termelőeszközét, a földet tekintve általában megszűnt kulák lenni és átalakult középparasztá"*. Arra is kitértek, hogy fel kell hagyni a kulákkérdés központi kérdésként való kezelésével, és leszögezték azt is, hogy *„a kulák elleni öncélú uszítást meg kell szüntetni"*. Mindennek okát taglalva pedig úgy fogalmaztak, hogy *„nem azért, mert elvi álláspontunk a kulákkal szemben megváltozott volna, hanem azért, mert ez ma a középparasztsággal való szövetség megszilárdításának egyik eszköze"*.[103] Mint majd látható lesz, a Ludas Matyi karikatúrái is azt látszanak igazolni, hogy Rákosi megfontolhatta

[103] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 65. ő. e. A júniusi határozat utáni politikai és gazdasági helyzetről. R/2004. 1953. szeptember 30.

és hallgathatott a jelentés készítőinek meglátásaira, és még ha csak egy rövidebb időszakra is, de engedni kényszerült keményvonalas politikájából. Jóllehet ebben nem kizárólag a dokumentumban foglaltak szolgálhattak Rákosi számára indítékként, de ilyen és ehhez hasonló érvelések feltehetően több szálon is begyűrűzhettek hozzá.

A Nagy Imre nevével fémjelzett enyhülés rövid szakaszát, az újabb szovjet irányváltásnak megfelelően visszarendeződés követte, amely Rákosi visszatérését, hatalmának újbóli megerősödését eredményezte. Ennek következményeként 1955 tavaszától a kulákok elleni fellépés újabb lendületet vett és bármely kötelezettség elmulasztása ismét súlyos szankciók alkalmazását vonta maga után. A kemény kéz politikájának folytatásához jó ürügyül szolgált, hogy az 1954. évi begyűjtési tervet nem sikerült az előírt módon teljesíteni és jelentősen megnőtt a hátralékosok száma.[104] Már nem elégedtek meg a korábban bevett módszerek alkalmazásával, hanem újabb és újabb intézkedések születtek a hátralékok behajtása érdekében. Így például amennyiben a természetbeni behajtás egyáltalán nem volt lehetséges, akkor a tartozást úgynevezett forintosítással, vagyis pénzben kellett kiegyenlíteni. Erre az időszakra, vagyis 1955 márciusára csak a Pest megyei gazdák összes tartozása közel 17 millió Ft-ra rúgott.[105] Emellett a gazdák és a téeszek egyaránt kénytelenek voltak feleslegeiket az állam számára megvételre ajánlani, Erdmann Gyula épp ezért ezt az időszakot a kötelező szabadfelvásárlás korának nevezte.[106]

Országosan a legnagyobb elmaradások az állat és állati termékek beadásánál mutatkoztak, 1955. október 1-ig 335 000-re duzzadt a hátralékosok száma, ami azt jelenti, hogy a gazdák-

[104] Erdmann, 1992. 198–199.
[105] MNL PML XXIV. 851. Jegyzőkönyv a forintosított hátralékok behajtása tárgyában. 1955. március 14.
[106] Erdmann, 1992. 211.

nak mintegy egynegyedét tartották így nyilván.[107] Mindamellett, hogy a *„rendet teremtünk a begyűjtés vonalán"* jelszavát hangoztatva, a régi-új hatalom egy nagy elszámoltatási hullámmal söpört végig az országon,[108] egyre nagyobb lendülettel megindult a kollektivizálás második hulláma is.

A parasztságban még elevenen élt az előző kampány emléke, és noha sokan még ha rá is kényszerültek 1955 őszén a belépési nyilatkozat aláírására, néhány hónap múlva minden lehetőséget megragadtak, hogy kibújjanak a közös gazdálkodás alól. A kilépési törekvések 1956 nyarán tovább erősödtek, és a helyzet főként a Dunántúl megyéiben (Zala, Vas, Baranya, Somogy és Győr-Sopron) vált egyre kritikusabbá. A kialakult körülmények a termelésre is erősen hatottak, a téeszesítésről terjedő hírek ugyanis bizonytalanságban tartották az egyéni gazdálkodókat, ez pedig visszahatott a termelési kedvükre is. Az aszályos időjárás mellett így ennek is szerepe volt abban, hogy az 1956. évi gabonatermés 400 ezer tonnával elmaradt a tervezettől. Már 1956 elejétől sokasodtak és egyre inkább általánosan is érzékelhetővé váltak a politikai, a társadalmi és a gazdasági élet területén meglévő feszültségek. Különösen kiélezetten jelentkezett a krízis a mezőgazdaságban, a gazdálkodók körében rendkívül nagy volt az elégedetlenség és az elkeseredettség. A mélyülő válság oda vezetett, hogy 1956 folyamán országszerte, Debrecentől Kaposvárig sok helyen szerveztek agrártémájú előadásokat is. A megalakuló politikai vitakörök révén a korábbi évek parasztellenes politikája miatt elszenvedett sérelmek így nyilvánosságra kerülhettek.[109]

Az állampárt ugyanakkor a szocializmus építésére vonatkozó elképzeléseiből, illetve ezzel együtt osztályharcos szemléletéből azonban a sokasodó problémák ellenére sem kívánt engedni.

[107] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 69. ő. e. A Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály feljegyzése a mezőgazdaság néhány főbb kérdésének végrehajtásáról. 1955. október 18.
[108] MNL PML XXIV. 853-a. 009/1955.
[109] Varga, 2006b. 81–104.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusát követően, egy 1956 kora tavaszán keletkezett összefoglalóban a falusi osztályharcról szólva úgy fogalmaztak, hogy bár a *„kulákok és más kizsákmányolók ma már csak vékony réteget képeznek a falun"*, és ezzel együtt gazdasági erejük is csupán töredéke a korábbinak, *„ezért a harc jelenleg már egyenlőtlen erők között folyik [...] Minthogy azonban a kulákok és a többi kizsákmányolók védekezése a velük szemben alkalmazott korlátozások és a szocialista termelési formák ellen szívós, és részben még kihasználhatják ellenállásuk erősítésére a középparasztok idegenkedését a szocialista termelési formáktól, komoly hiba lenne azt hinni, hogy az osztályharc gazdasági és politikai formája a falun már befejeződött. Helyes úgy értékelni a helyzetet, hogy a gazdasági és politikai osztályharc a falun még nem ért véget, de az utóbbi évek fejlődésének eredményeképpen nagyon jelentősen gyengült, és a tsz-mozgalom fejlődésének megfelelően előreláthatóan továbbra is gyengülni fog"*.[110]

Világosan és tisztán látható, hogy a pártállami törekvés szilárdan tartva magát menetelt tovább annak irányába, hogy a gazdaelitet képező társadalmi csoportokat, és ezzel együtt az egyéni gazdálkodást is teljesen felszámolja. Az addigi korlátozások és súlyos szankciók alkalmazása következtében ugyanakkor 1955-ben már csak 1780 gazda rendelkezett 25 kh feletti földterülettel. A Begyűjtési Minisztérium kimutatása szerint nyilvántartottak továbbá 3131 olyan nagygazdát, akiknek bár 25 kh-nál kevesebb földjük volt, de a beadási kötelezettségeiket mégis a *„kuláknorma szerint"* kellett teljesíteniük.[111] Ez azért különös figyelmet érdemlő tény, hiszen ekkorra a kert, a szőlő és a gyümölcsös területét megtöbbszöröző felszorzás intézményét elméletileg már

[110] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 42. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Osztály összefoglalója a Politikai Bizottságnak az SZKP XX. kongresszusáról készítendő beszámolójához. d. n.
[111] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 298. ő. e. A paraszti gazdaságok megoszlása kiterjedésük szerint a Begyűjtési Minisztérium 1955. évi adatai alapján. d. n.

kivezették a gyakorlatból. Őket a korábbi elveknek megfelelően valószínűleg a birtokolt földterületen kívüli egyéb gazdasági ismérvek alapján, esetleg politikai megfontolásokat figyelembe véve sorolhatták ebbe a kategóriába. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy Rákosi újbóli hatalomra kerülése nemcsak a kollektivizálás ismételt megindítását, a beszolgáltatást övező ismételt kemény elszámoltatásokat hozta magával, hanem azt is, hogy továbbra sem engedett a magukat még valamennyire fenntartani képes gazdák hátrányos megkülönböztetéséből sem. Az ellehetetlenülésnek ebben a feszültségekkel teli pillanataiban lobbant lángra a fővárost követően néhány nappal a vidék Magyarországa is, hogy sorsa javítása érdekében fellépve megszabadulhasson a paraszti társadalom a vállait nyomó terhektől.

A magyar történetírás is még viszonylag kevéssé foglalkozik vele, de mindenképpen szót kell ejteni arról, hogy a kuláknak bélyegzett gazdák félelemben tartása, megfigyelése nem ért véget az 1956-os forradalmat követően, a Rákosi-rendszer bukása után sem. A Belügyminisztérium által 1957. november 27-én kiadott, 57. számú parancs az államvédelmi szervek politikai nyomozó munkájára vonatkozóan tartalmazott előírásokat.[112] Ebben többek között az is szerepelt, hogy a volt arisztokraták, nagytőkések mellett a kulákokat is nyilvántartásba kell venni. Ezt igazolják az orosházi Ravasz Ferenccel történtek is. Ellene az 1950-es években több eljárás is folyt, amelyek következtében az őt sújtó vagyonelkobzások után elveszítette minden ingóságát, házát pedig államosították. Az esetet bemutató tanulmány szerzője munkájában felhívja a figyelmet, hogy nevezett személynek *„a járásbírósági ügye mellett található egy tárgy nélküli dosszié, amelyben Ravasz Ferenc kulák felülvizsgálatának az iratai találhatóak."* Egy 1960-as iratból az derül ki, *„a rendőrség végül úgy határozott, hogy »politikai vonatkozásban ellenséges tevékenység elkövetésére képtelen«, ezért javasolták a nyilvántartásból való törlését"*. Ennek ellenére *„a dossziéban található még egy 1970-es keltezésű lakcímtudakoló lap, amelyen az áll, hogy Ravasz Ferenc 1968. március 21-én meghalt"*.[113]

Az ilyen és ehhez hasonló eljárásokra pedig azért volt szükség, mert a Kádár vezette hatalom be kívánta fejezni mindazt, amit a Rákosi-rendszerben nem sikerült, a mezőgazdaság újabb átfogó átszervezésére készült a kollektivizálás harmadik, minden addiginál elsöprőbb hulláma keretében.

[112] MNL OL XIX-B-1-az-6-200/57-1957.

[113] Sáfár, 2014. 85.

A gazdatársadalom megtörésének eszközei

Érintőlegesen már eddig is esett szó a paraszti társadalom, és ezen belül elsősorban a kuláknak minősített gazdák ellehetetlenítésének különböző eszközeiről. Jelen munka a magyar gazdaelit megbélyegzettségét ugyan a képi ábrázolást középpontba állítva mutatja be, ám annak érdekében, hogy az ebből eredő hátrányos megkülönböztetés megkapja a maga helyét, szerepét és súlyát mindenképpen szólni kell arról is, hogy milyen adminisztratív intézkedéseknek, zaklatásoknak és meghurcolásoknak voltak kitéve a kuláksorsra ítélt gazdák.

A hatalom igyekezett ellehetetleníteni az egyéni gazdálkodást folytató paraszti réteget, végeredményét tekintve pedig szétzilálni a paraszti társadalmat. Ehhez a hatalmi és politikai eszközök gazdag tárháza állt a pártállam rendelkezésére.

Ezek között elsőként említendők a beszolgáltatás elmulasztása miatt kiszabott büntetések. A beszolgáltatást meghatározott időre kellett teljesíteni, amennyiben ez nem történt meg, úgy a gazdákat különféle szankciókkal sújtották: először a beadási kötelezettség felemelése, majd kártérítések, pénzbüntetések kivetése következett. Ezután került sor az úgynevezett helyszíni elszámoltatásra, ami a köztudatba padlássöprésként vonult be. Az elszámoltató bizottság tagjai gyakran az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) embereivel vagy rendőrökkel együtt érkeztek a gazdák portáira. Sokszor a pincétől a padlásig az egész házat felforgatták, mindenhol elrejtett készletek után kutattak. Ilyenkor rendszerint a beszolgáltatandó mennyiségen felüli egyéb mozdítható vagyontárgyakat is elkobozták. Az elszámoltatást mindig a kulákoknak bélyegzett gazdáknál kezdték.[114] A kártérítések, pénzbüntetések kivetése, illetve a padlássöprések viszont csupán az első lépcsőfokai voltak az alkalmazott szankcióknak.

[114] Részletesebben lásd: Závada, 2006.; Tóth, 2011.

Azokat a gazdákat ugyanis, akik nem adták be az adott terményből előírt mennyiséget, közellátás veszélyeztetésének vétségével bíróság elé állították. Könnyű volt olyan ürügyet találni, amivel közellátási bűntett címén perbe lehetett fogni a gazdát, a vádak között leggyakrabban a beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásához, nem megfelelő teljesítéséhez kötődő tételek szerepeltek.

Jól példázza ezt a Nagykátai Járásbíróság elnökének egy 1950 őszén készült jelentése is, amelyben illetékességének településeit három csoportra osztva mutatja be. Jelen téma szempontjából az utolsó, harmadik csoport települései érdekesek, hiszen ide sorolta *„azokat a községeket, melyekben a népi demokrácia szellemében megkívánt fejlődés nem kielégítő, ahol a föld jelentős része kulák kézben van, s melyekben leginkább érvényesül a reakció és a kulákság káros befolyása"*. Az ide tartozó községek szinte mindegyikében a kulákbefolyással párhuzamban kiemeli azt is, hogy ezeken a helyeken milyen jelentős mértékű a beszolgáltatáshoz kötődő, általa bűnügynek nevezett eset: *„Nagykáta. Sok a kulák, sok a beszolgáltatással és begyűjtéssel kapcsolatos cselekmény. [...] Tápiógyörgye. A járás leggazdagabb községe, ennek hatására a járás legértékesebb termőföldje. A lakosság nagy része kulák s a föld igen nagy része kulák kézben van. [...] Tápiószele. Nagykáta után a járás legnépesebb községe, azonban Tápiógyörgyénél szegényebb, bár itt is sok a kulák s ezeknek a befolyása erősebb, mint a felvilágosító munka. Innen került ki eddig a legtöbb beszolgáltatási bűnügy. [...] Tápiószentmárton. Igen nagy határú község, a föld jelentős része kulák kézben van, s ezek befolyása ugyancsak erősebb, mint a felvilágosító munka. Itt is a beszolgáltatási bűnügyek dominálnak."*[115]

A közellátás veszélyeztetésének vétsége alá tartoztak más közellátáshoz kötődő esetek, mint a feketevágás, árurejtegetés,

[115] MNL PML XXV. 1-a-2. 1950/65/6-5. A Nagykátai Járásbíróság elnökének jelentése a járás helyzetéről. 1950. október 30. Idézi: Gaálné, 2011.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 959 159 1881 SZEGED

áruhalmozás, vagy egyéb mezőgazdasági szabotázsnak minősülő vétségek, amely címszó alatt azzal gyanúsítottak meg egy-egy gazdát, hogy éretlenül takarította be terményét, túl nagy szemveszteséggel aratott, esetleg kártevő szándékkal az előírtnál sekélyebb mélységben szántotta meg a földjét. Bíróság elé kerültek azok is, akik az egyes mezőgazdasági munkákat nem végezték el időre: nem szántották fel, vetették be a földjüket a szigorú előírások szerint.

Ezeknek a vétségként felmerült ügyeknek a kapcsán, pontosabban a hozzájuk kötődő cselekedetek, cselekmények, valamint az ezek során megnyilvánuló tulajdonságok azok, amelyek a kuláknak bélyegzett gazdák sztereotipizálásának egyik fő gyökerévé és egyben a képi ábrázolás meghatározó forrásaivá váltak. Ennek megfelelően az egyes ügycsoportok nagyon jól megragadhatók tehát a Ludas Matyiban, olyannyira, hogy a későbbiekben az egyes fejezetek az egyes vétségnek minősülő esetekhez kötődve mutatják majd be a kulákokra aggatott jelzőket, a propaganda által elültetni kívánt jellemvonásokat.

A karikatúrák érzelmekre ható lelki terhe mellett a megindított bírósági eljárások fizikai megpróbáltatásokat és sokszor a családok ellehetetlenülését eredményezte, ugyanis ezeknek keretében hosszabb-rövidebb börtönbüntetés kiszabásával együtt párszáz forintos bírságtól kezdve akár teljes vagyonelkobzással is sújthattak egy-egy gazdát. Az ilyen ítéleteket az is befolyásolta, hogy a helyi termelőszövetkezeti csoportoknak szükségük volt-e az adott gazdák földjeire.

A bíróságokkal szembeni kívánalom volt, hogy az állampárti vezetés elvárásaihoz, azaz a Magyar Dolgozók Pártja parasztpolitikájához igazodó ítéleteket prezentáljanak. Az ötvenes évek bírósági gyakorlatát Magyarországon is az osztályszempontú ítélkezés túlsúlya jellemezte. Ebből kifolyólag a bírók egyik legfőbb feladatává tették, hogy a vádlott osztályhelyzetét helyesen állapítsák meg, mivel *„sem a vádlott cselekménye, sem a kiszabandó büntetés mértéke nem ítélhető meg helyesen az osztályhelyzet kellő ismerete nélkül"* – vallották.[116] Ez a valóságban azt jelentette, hogy ugyanazért a tettért más büntetést szabtak ki egy kuláknak bélyegzett gazdára, mint egy kis- vagy középparasztra.[117]

A büntetőbíráskodás osztályharcos szemléletével a diktatúra szolgálatában egyszerre vált a társadalom strukturális átalakítását és a tulajdonviszonyok megváltoztatását célzó eszközzé, ahogyan ezt jól mutatja Zalka Károlynak, a Pest Megyei Bíróság elnökének döbbenetes ténymegállapításokkal és adatokkal is alátámasztott jelentése: *„Az általános politikában való rendkívül tevékeny szerep konkrétan azt is jelenti, hogy a bíróságnak ítélkezésével az osztályharcot kell előmozdítania. Az ítélkezés éle az osztályellenség ellen irányul, mely minden területen támad. A legszélesebb és legközvetlenebb támadási terület a közellátás területe. Bíróságaink ítélkezése általában osztályharcos. Az osztályharc vitelében kétségtelen fejlődésen mentünk át. 1952. év első negyedében a kulákok 10%-a kapott csupán 1 éven felüli börtönbüntetést. Az idei első tervnegyedben 42%, sőt az április havi adatok szerint 64% volt a kulákokkal szemben kiszabott 1 éven felüli börtönbüntetések aránya. Kirívó esetekben súlyos büntetéseket is kiszabtunk és előfordult a legszigorúbb büntetés, a halálbüntetés is."*[118]

Az osztályellenségnek bélyegzett vádlottakkal szemben a közellátási perekben a szabadságvesztés büntetésén kívül a leghatásosabbnak a vagyonelkobzást tartották, amelyet mint mellékbüntetést alkalmaztak. Ennek a sokszor a főbüntetésnél is fontosabb mellékbüntetésnek gyakori alkalmazása arra enged következtetni, hogy több esetben kimondottan ez lehetett az eljárás célja. Ezekben az ügyekben szoros összefüggés állhatott fenn az eljárás megindításának oka és a vagyonelkobzás elrendelése között, vagyis a büntetőeljárás eszközével kívánt az állam

[116] MNL PML XXV. 1-a-2. 1951/82/24/26. 1951. június 19.
[117] Részletesebben lásd: Törvénytelen szocializmus.; Kahler, 1999.; Tóth, 2011.
[118] MNL PML XXV. 1-a-2. A Pest Megyei Bíróság vezetőjének jelentése az MDP Pest Megyei Bizottsága részére. Biz. 99/77 szám. 1953. június 22. Idézi: Gaálné, 2010a.

hozzájutni a magántulajdonban lévő ingatlanhoz, ingósághoz. A vagyonelkobzás lehetett meghatározott összeget kitevő, ám sor kerülhetett teljes körű vagyonelkobzásokra is. Mindez nemegyszer előfordult az ellehetetleníteni kívánt kuláknak minősített gazdákkal szemben, és vezetett egyúttal családok visszafordíthatatlan tönkretételéhez.[119]

Mindemellett internálásokra is sor került. Sokakat a Hortobágyra, a tiszántúli állami gazdaságokba deportáltak, és az ott felállított 12 zárt táborban dolgoztattak. A lakóhelyükről eltávolított kulákokat rendőrségi felügyelet alatt tartották, elhelyezésüket gazdasági épületekben és barakkokban oldották meg.[120] Kulák származásuk miatt 1951–1956 között fiatal, sorköteles férfiakat vittek el munkaszolgálatra, őket nagyberuházásokon, építkezéseken és bányákban fogták kényszermunkára.[121]

A fentebb ismertetett szankciók, a megtörés, megtorlás és a félelemkeltés említett eszközei az 1948–1952 közötti vidéki Magyarország szerves velejárói voltak. Az 1952-es év a vázolt folyamatok, és egyben a diktatúra kicsúcsosodását hozta. Ebben az évben volt Rákosi Mátyás 60. születésnapja, amely egyúttal a személyi kultusz csúcspontjának tekinthető, miközben ekkorra általánossá váltak a mindennapi megélhetési problémák, a gazdák több mint kétharmadának, mintegy 800 000 gazdának 1952/1953 fordulóján nem állt rendelkezésre a jövő évi vetőmag és az élelmezésükhöz szükséges gabonafejadag sem.[122] Ekkorra a kulákgazdaságok minden holdjára már annyi tartozás esett (1431 Ft), ami megfelelt egy hold teljes évi jövedelmének.[123] A tarthatatlan helyzetben az ország, és benne természetesen a paraszti rétegek számára is némi remény csillant meg 1953 tavaszán, majd még inkább nyarán.

[119] Kahler, 1993. 192.
[120] Füzes, 2002.
[121] Kocsis–Nagy, 1995.
[122] Erdmann, 1992. 114.
[123] Honvári, 1996. 549.

A bírósági ítéletek, börtönbüntetések és az egyéb fent említett szankciók mellett a parasztság állandó félelemben tartását szolgálták természetesen a különböző propagandaeszközök is, hiszen állandóan cikkek jelentek meg róluk a pártlapokban, és rendszeresen gúny tárgyává tették őket a Ludas Matyiban. Meg kell azonban jegyezni, hogy a fenyegetettség fent sorolt módozatai a lap rajzain kevéssé köszönnek vissza. Valószínűleg ez azzal magyarázható, hogy a viccesnek rendeltetett rajzok elkészítéséhez a büntetőeszközök képi megjelenítése nem szolgálhatott jó kiindulási alapnak. Így a rendvédelmi szervek alakjainak ábrázolására sem találunk túl sok példát.

Kivételek persze akadnak, amelyek közül elsőként egy olyan valósághűnek tűnő karikatúrát kell megemlíteni, amely akár egy, a Magyar Rendőr Fotóarchívum tárából kikerült kép rajzos változatának is beillene. A *Paprikát hamisítottak a kulákok* című karikatúrát a témában viszonylag kevés, ám annál kifejezőbb alkotással bíró Schwott Lajos készítette. Az átütően valósághű életképet megidéző rajz több szempontból is eleget tesz a rendszer által elvárt kívánalmaknak. Az illusztráció ugyanis nem csupán a rendvédelmet megtestesítő alak szerepeltetése miatt érdemel figyelmet, hanem magának a kuláknak tulajdonított szabotázs leleplezésének mikéntje miatt is, amely akár az osztályharcos szemlélet visszatükröződésének iskolapéldája is lehetne. A paprikája mellett megszeppenten és értetlenkedő dühvel ácsorgó nagygazda tettenérésére ugyanis a dolgozó parasztságot jelképező alak kézmozdulatából egyértelműen jól kivehető módon annak ébersége nyomán kerülhetett sor. A karikatúra szereplői így a következőképp definiálhatók: a pártállamot megtestesítő rendőr, az állampárt által szövetségesnek tartott dolgozó paraszt, és kettejük gyümölcsöző együttműködése révén a rajtakapott ellenség. A propaganda szemszögéből etalonnak is tekinthető rajzhoz tartozó szöveg két mondatát az alábbiak szerint oszthatjuk szét a szereplők között. Míg a rendőr magára a bűnténynek minősített esetre mutat rá. „*Ez hamisított*

1950. ápr. 14. 4. (Schwott Lajos)

paprika!", addig a dolgozó paraszt figurája a rászabott osztályharcos kiállással leplezi le a nagygazdát: *„Mert ez valódi kulák..."*

Hasonlóképp szemléletes Szegő Gizi *Módosult közmondás* című rajza, amely a „módosulás" bemutatása érdekében két képből áll. A *„Ki búzának vermet ás..."* szöveg felett egy kulákházaspár látható, amint éppen – az éj leple alatt – a férj által ásott verembe készülnek elrejteni az asszony kendőjével takart gabonászsákokat. Tettük nem maradhatott sokáig leleplezetlen, hiszen amint megvirradt, megérkeztek a hatóság emberei. Ahogy az ég kiderül, kiderült a kulákgazda bűne is. Jelképes tehát az is, hogy a bűnt a sötét éjszakában követik el, míg az „igazság pillanatát" hozó lesújtó kezek a világosságban érkeznek. A módosult közmondás értelmében így a verembe a kulák

1948. július 24. 7. (Szegő Gizi)

„...maga esik bele". A félelem ezt követően nem is annyira a letört kulákon, mint inkább a háttérben rettegő asszony arcán érhető tetten, aki magára maradt a bűnjelként ott hagyott ásóval.

Szegő Gizi minden bizonnyal kedvelte a több rajzból álló karikatúrákat, amelyekkel talán még beszédesebben meg lehetett ragadni egy-egy elmondandó esemény lényegét, amint erre magának A *Kiderült, hogy beborult* (1952. november 6. 3.) című illusztrációnak a szövege is rávilágít: *„Négyrajzos történet arról, hogyan lett keserű a cukorrépától a Zsíros koma szájaíze."* A képsor visszatérő motívuma a záródó ajtó. Ám míg a második képen a kulák pincéjének az ajtaja záródik, ahová a disznóival megetetendő cukorrépát rejtette, addig a negyedik képen már tettének következtében a záródó börtön ajtaja látható. A rendvédelmi erőket itt ugyan nem egész alakban ábrázolja a rajz, csupán a kulákot a cellájába taszító két kéz villan meg rajta, de kétségtelenül a félelemkeltés hatásának eléréséhez ennyi is elegendő volt. A karikatúrán ugyanakkor igen éles kontrasztokat is alkalmaz az alkotó, hiszen a terményét rejtő kulák alakja az első három képen széles vigyorral, míg a negyediken, a börtön ajtajában összerándult arccal jelenik meg. Magának a karikatúra címében rejlő derű – ború motívuma igy ezáltal is erőteljesebb kifejezést kap. Az előző karikatúrára visszautalva érdekes megfigyelni, hogy Szegő Gizi ugyanabban a témában több mint négy év különbséggel ugyanarra a vezérfonalra építve, de más kifejezőeszközökkel idézte meg a derű – ború motívumát, hiszen míg az 1948-as illusztráción ezt a célt a világos és a sötét szembeállítása szolgálta, addig ez utóbbin a kulák arcára ültetett kifejezések.

A fenyegetettséget a képi eszközök helyett minden bizonnyal könnyebb volt megjeleníteni a szavak szintjén. Ebből adódhat, hogy olyan karikatúrát ugyanakkor többet is találhatunk, amelyeknek a szövege hordozza a félelemkeltésre is alkalmas jelentéstartalmat. Pályi Jenő *Őszi mélyszántás* című rajzán első pillantásra ugyanis nyoma sincs a fenyegetettségnek, sőt

1949. november 10. 6. (Pályi Jenő)

a pipázó középparasztot és a lankás vidéken szántó kulákot ábrázoló kép – a kulákgazda verejtékét leszámítva – inkább az idillt hordozza, de legalábbis a rendszer által elvárt, ideális állapotot testesíti meg. Ha viszont a kép szövegét elolvassuk, már nem is lehetünk feltétlen meggyőződve arról, hogy az említett verejték a kimerítő szántás miatt folyik a kulák arcán. A középparaszt ugyanis csodálkozva kérdi a kuláktól, hogy *„Mégis dologra adta a fejét Zsíros gazda?"* A válasz egy eminens kulák képét festi – *„Igen, mert olvastam a rendeletet."* –, amelyen az olvasó a középparaszttal egyszerre lepődhet meg egy röpke másodperc erejéig, mígnem a következő kérdésre – *„A mélyszántásról?"* – meg nem érkezik az újabb válasz: *„Nem, a népi ülnökökről."*

Az újabb válasz magyarázata az, hogy a szovjet minták követésének a jogszolgáltatás területén is érvényt kellett szerezni. Így Magyarországon a hagyományos jogelvekkel radikálisan szakító, a sztálini modell megvalósulása eredményeképp létrejövő jogalkotás a büntetőjogban az ülnökbíráskodáson

és a háromfokozatú bírósági rendszeren át érvényesült, ami egyúttal *„a Rákosi–Gerő-féle diktatórikus berendezkedés egyik leglényegesebb alrendszerét képezte"*.[124] Ennek a háromosztatú pillérnek a legalsó talapzatát a járásbíróságok képezték, amelyek a kuláknak nyilvánított gazdák ellen folytatott közellátási perekben az elsőfokon eljárni rendelt hatóságokként főszerepet kaptak. A karikatúra szövegében nevesített népi ülnökök alkalmazását pedig a bíráskodás egész területén az 1949. évi XI. törvény[125] vezette be. Érdekes, hogy maga a jogszabály 1949 tavaszára datálódik, míg a karikatúra ugyanazon év őszén került be a Ludas Matyiba, tehát a témára vonatkozóan csak mintegy féléves csúszással reagált a lap.

A fenyegetettséget önmagában is hordozó szavakkal – mint a börtön[126] vagy a fogház – is találkozhatunk a karikatúrák szövegeiben, bár jobbára csak elvétve. Utóbbira jó példa a *Zsíros János, meg az őszi mélyszántás* című kép alatti párbeszéd. Az előzőhöz hasonlóan ezt a rajzot is Pályi Jenő készítette, ahol is a tőle már megszokott és ismert kis- és középparaszt alakok kérdezik Zsíros Jánostól, hogy *„Hát maga miért nem szánt Zsíros úr?"* A ráérősen pipázó kulákgazda így felel erre: *„Én majd februárban szántok."* A kis- és középparasztok, mintegy a gazda sorsát előrevetítve a következőképp válaszolnak: *„Akkor ne felejtsen el majd ekét is vinni magával a fogházba."*[127]

Az imént említett két karikatúra a mélyszántáshoz kötődik és időben egymáshoz nagyon közel, egy hónap különbséggel kerültek be a lapba 1949 késő őszén, illetve kora telén. Nem le-

[124] Zinner, 1998. 192.

[125] 1949. évi XI. törvény a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről. Magyar Közlöny, 1949. április 14. Lásd még: Gaálné, 2012.

[126] Börtönre való utalást találhatunk még például a Szabotálják a fásítást a kulákok című karikatúra alatti szövegben: „Hajjaj, Zsíros komám, mire ezt az erdőt kivágjuk, már rég a börtönben leszünk!" Ludas Matyi, 1950. január 12. 6. A kép a Minden, ami fekete című fejezetben kapott helyet.

[127] Ludas Matyi, 1949. december 7. 8.

het véletlen, hogy Pályi Jenő rajzai ilyen gyorsasággal, ilyen kis időkülönbséggel jelentek meg, ebből ugyanis biztosra vehető – anélkül, hogy bármilyen szakirodalmat, vagy korabeli dokumentumot is a kezünkbe vennénk –, hogy 1949 őszén több helyen is komoly elmaradásban lehettek az őszi szántással.

A közellátási perek ítéleteiben mint mellékbüntetés jelentkező vagyonelkobzásra utal a feltehetően Sándor Károlyhoz[128] köthető 1948 őszi *Kulák támad, kulák bánja* című rajz, amelyen egy vetését halogató kulákgazdát ijesztget egy kis- vagy középparaszt: *„Ide figyeljen, János gazda, ha nem vet, akkor elveszik magától a földet!"* A kulákgazda erre némi értetlenséget tanúsítva reagál: *„No, de ha elveszik, akkor hová vessek?"* A tette következményének mintegy előrevetítéseként a következő választ kapja: *„Akkor magára vessen."*

1948. november 5. 2. (Sándor Károly?)

[128] A karikatúrán nincs szignó, ám a kulákábrázolás jellemző jegyei alapján feltehetően Sándor Károly lehetett a rajzolója.
A karikatúrák szinte minden egyes esetben szignóval vannak ellátva, amelyek segítik a készítőik beazonosítását. A magyar karikatúra-művészetben fellelhető valamennyi szignót összegyűjtötte Gyöngy Kálmán Magyar karikaturisták adat- és szignótára 1848–2007 című munkájában.

A fenti karikatúrák jól rávilágítanak arra, hogy mennyire fontos a képi és a szöveges üzenet összekapcsolása, vagyis az ábrák mondanivalóját, valós kontextusba helyezését mennyire segítheti egy-egy jól megválasztott mondat. Ehhez viszont kellett az is, hogy a karikaturisták ne csupán jó rajzolók, hanem a napi politikai eseményekben is jártasak, azaz ideológiailag is kellőképpen felvértezettek legyenek.

Agitáció és propaganda

Rákosi Mátyásnak az 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszéde a köztudatba a kollektivizálás nyitányaként vonult be, hiszen a pártvezér elmondott szavaival a közvélemény előtt is egyértelműen nyilvánvalóvá tette, hogy a mezőgazdaság szovjet mintát követő átalakítása Magyarországon is a küszöbön áll. Általában szintén ehhez a beszédhez kötik a kulákellenes propaganda markánsabb megjelenését is, mivel ekkor hangzott el az a nevezetes mondat, amelyben az MDP kulákságot érintő politikai nézeteit hatásos példával érzékeltette a pártvezér: *„A demokrácia nemcsak a dolgozó parasztság szövetkezését támogatja, de gondoskodik róla, hogy a kulák nagygazda fája ne nőjön az égig, hogy korlátok közé szorítsák a kulák terjeszkedését."*[129]

Ezt, mintegy másfél hónappal megelőzően – nem sokkal a Tájékoztatási Iroda Jugoszláviát elítélő határozatát követően – egy budapesti pártfunkcionáriusoknak tartott értekezleten, 1948. július 2-án Rákosi már leszögezte, hogy *„a falun nem lehet a szocializmust addig építeni, amíg ott szabadon nőnek a kizsákmányoló elemek, a parasztság vérét szívó zsírosparasztok, kulákok, spekulánsok"*.[130]

Ennek eredményeként a zsírosparasztként, kupecparasztként, nagygazdaként, vagy éppen Lenin nyomán vérszívó piócaként emlegetett kulákok valójában már 1948 júliusától a hatalom propaganda-hadjáratának a középpontjába kerültek. Így ettől kezdve nem csupán a párt központi lapjában, a Szabad Népben, majd ennek nyomán a vidéki pártlapokban, hanem a Ludas Matyiban is jelen voltak a kulákgazdákat kipellengérező,

[129] A dolgozó parasztság a szövetkezés útján. Beszéd a kecskeméti új kenyérünnepen. 1948. augusztus 20. Rákosi, 1949. 114–115.

[130] A marxizmus-leninizmus a győzelem egyetlen útja. Beszéd a nagybudapesti pártfunkcionáriusok értekezletén. 1948. július 2. Rákosi, 1949. 21.

negatív színben feltüntető cikkek, karikatúrák. A pártállam az ismertetett adminisztratív eszközök és szankciók mellett minden megragadható eszközzel, többek között a sajtót is felhasználva törekedett arra, hogy félelmet ébresztve és gúny tárgyává téve ellehetetlenítse ezt a társadalmi csoportot.

Az osztályharc jegyében fogant gyűlöletkampány része volt az is, hogy a kis- és középparasztok előtt igyekeztek a kulákként megbélyegzetteket ellenszenvessé tenni, olyan szerepkörben feltüntetni, amelyből egyértelműen hangsúlyosan kitűnik, hogy ezek a gazdák tevékenységükkel csak ártanak mind a gazdaságnak, mind a társadalomnak. A tudatos ellehetetlenítő politika részeként érzékeltetni próbálták, hogy a kulákok nem csupán a közvetlen környezetükben, falujukban okoznak bajt, hanem kártékony működésükkel valójában a nép boldogulásának akadályozói. Azzal, hogy kötelezettségeiket nem teljesítik, azaz szabotálnak, nemcsak a népi demokrácia törvényeit sértik meg, hanem veszélyeztetik a haladást, a jólétet. Ebből kifolyólag ártalmasak az egész társadalomra nézve, azaz ellenségnek minősülnek, akikkel szemben állandó harcot kell folytatni és az éberségről egy percre sem megfeledkezve kell leleplezni népellenes cselekedeteiket.

Míg a kulákoknak bélyegzett gazdák ellen folyt a gyűlöletkampány, addig a kis- és középparaszti rétegeket a hatalom igyekezett a maga oldalára állítani. Az őket megnyerni kívánó agitáció középpontjában az állt, hogy a boldogulásuk egyetlen lehetséges módja, ha a közös gazdálkodást, a termelőszövetkezeti csoportba való belépést választják. Hangsúlyozták továbbá, hogy a nagygazdák saját érdekeiket szem előtt tartva ellenzik a kollektivizálást, illetve a parasztság többi részét is befolyásuk alá vonva próbálnak mindenkit lebeszélni a belépésről. Végső soron a kommunista párt parasztpolitikájának megfelelően manőverezett, vagyis igyekezett elhitetni a kis- és középparaszti rétegekkel, hogy a javukat akarva segíti és meg is védi őket a nagygazdákkal szemben. Ezzel a megosztó taktikával próbálták egymás

ellen hangolni a falusi társadalom egyes csoportjait, végeredményét tekintve pedig elszigetelni a kulákságot.

Mindamellett, hogy szították az ellentétet, azt is elvárták, hogy az éberség jegyében leplezzék le, sőt jelentsék fel a népi demokrácia törvényeivel szemben vétő kulákgazdákat. Rákosi szavai nyomán ugyanis tudatosítani kellett, hogy *„minden kuláknak, kivétel nélkül, van valami vaj a fején, van valami takargatni valója, van valami, ami őt ellenszenvessé teszi a középparaszt előtt. Ezeket kell kiteregetni és a középparaszt elé tárni. Ahol pedig a kulák előre merészkedik, vagy megszegi a demokrácia törvényeit, nem termel, nem szolgáltat be, feketézik, spekulál, uzsoráskodik, ott kíméletlenül le kell rá csapni. A kulákra csak a kemény kéz hat, csak az tudja kordában tartani."*[131]

A beszéd egyértelműen sugallja azt a tézismondattá váló állítást, miszerint minden kulák egyforma, nincs kivétel, sőt, nem csupán egyforma, hanem a hatalom oldaláról nézve egyformán rossz. Legyen szó bármilyen propagandaeszközről is, a kulákok ellen folyó hangulatkeltésnek ez a gondolat kellett, hogy sarkalatos pontjává váljon. Mindezt minél több oldalról körbejárva, vagyis a kulákot minél több ellenszenves oldaláról megvilágítva kellett bemutatni a közvélemény előtt. Ennek sulykolása azért is lett oly annyira lényeges, mert a kulákok megítélését illetően sok helyen felbukkant a hatalom által elítélt úgynevezett jó kulák teóriája. Ez ellen a megközelítési szempontrendszer ellen a propagandának mindenképpen fel kellett lépnie, és terjedésének gátat szabnia. Ennek révén fontosnak bizonyult rávilágítani arra, hogy a kulák, akármilyen jó tulajdonságot is ölt magára, és abban tetszeleg, az mind csak látszat, behízelgés, hiszen minden kulák egyforma: kizsákmányoló, uzsorázó, parasztnyúzó, szabotáló.[132]

[131] Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 169.

Az MDP ugyanakkor nem csupán a kulákság kirekesztése és ellehetetlenítése, a kis- és középparasztság megnyerése, hanem ez utóbbival szoros összefüggésben az agráriumot érintő politikai céljai megvalósítása miatt is nagy hangsúlyt helyezett az agitációs és propagandatevékenységre. Mindezeknek a feladatoknak a hathatós elvégzése érdekében a Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztályán belül létrehozták a Falusi Agitációs Alosztályt.[133]

A pártállami vezetés minden szintjén tisztában voltak azzal, hogy csak a dolgozó parasztság átnevelése árán van lehetőség a szocializmus építése terén előbbre jutni. Ennek az átnevelésnek mintegy az első lépcsőfokaként a parasztságot meg kellett arról győzni, hogy számára az egyetlen üdvözítő és járható út a termelőszövetkezeti csoportba való belépés. Tisztában voltak viszont azzal is, hogy a paraszti társadalom nagy része masszívan ragaszkodik hagyományaihoz, értékeihez, földjéhez, amely egyben az identitásának a meghatározója is. Így nem csodálkozhattak azon, hogy a várt eredmények nem, vagy csak nagyon lassan, és akkor is inkább a nyomás, a kényszer és az erőszak hatására következtek be. A kulákellenes hangulatkeltéssel együtt fontos feladatnak számított a kis- és középparasztság megnyerése mellett ideológiai formálásuk is, és igazán jól a propaganda

[132] Az 1949. március 5–6-ai KV-ülésen a vidék társadalmát érintően sok lényeges kérdés hangzott el. Ezeknek a gondolatoknak a népszerűsítésére vonatkozóan kiadtak egy sajtópropaganda tervezetet is, amely iránymutatást adott a pártlapok szerkesztőségei számára, hogy milyen típusú cikkekben, milyen tartalommal adjanak közre írásokat oly módon, hogy azokkal mindenképpen az MDP parasztpolitikájának a megvalósítását szolgálják. Ebben fontos vizsgálati szempontnak számított a „Ki a kulák?" kérdésének boncolgatása, a „jó kulák", továbbá a „nekünk nincs kulákunk" problémáinak a megfogalmazása. MNL OL M-KS 276. f. 110. cs. 2. ő. e. Az 1949. márciusi KV-ülés anyagának népszerűsítésére vonatkozó sajtópropaganda terve. d. n.

[133] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 176. ő. e. A Falusi Agitációs Osztály munkaterve. 1950. július 19.

bármely csatornája is akkor teljesítette legjobban a feladatát, ha ennek a kettős küldetésnek egyszerre tudott eleget tenni.

Agitációs és propagandaeszközök

A helyi párt- és tanácsi szervekhez kötődő agitációs tevékenységek

A korabeli szóhasználattal politikai felvilágosító munkának is nevezett agitáció valójában arra irányult, hogy a párt- és kormányhatározatokat megismertessék a lakossággal, mi több, azok helyességéről meg is győzzék őket. Ezt a tevékenységet alapvetően a helyi pártszervek kötelékében működő népnevelők végezték. A falusi agitációs munka leglényegesebb feladatának a kollektivizálás előmozdítását tartották, de a népnevelők emellett buzdították a gazdákat a mezőgazdasági munkák mielőbbi befejezésére és a beszolgáltatás teljesítésére, valamint szorgalmazták a munkaversenyekbe való bekapcsolódásukat. A felsoroltakat érintő agitációs munkát azonban természetesen össze kellett kapcsolni az ellenség elleni mozgósítással is. A hatalom szócsöveiként működő agitátoroknak azzal kellett érvelniük, hogy az egyes feladatok csak a kulákok elleni következetes harc árán valósíthatók meg. A népnevelőknek – a kapott utasításoknak megfelelően – állandóan hangsúlyozniuk kellett, hogy a kulákok a nép ellenségei, ezért fontos, hogy fokozott osztálygyűlöletet ébresszenek velük szemben, illetve ezzel együtt mozgósítsák a kis- és a középparasztokat a kulákok elleni harcra. A népnevelők a gazdákat otthonaikban is felkeresték, és ezzel az úgynevezett házi agitációs tevékenységgel igyekeztek sikerre vinni a központi akarat megvalósulását.[134]

[134] Részletesebben lásd: Huhák, 2014a.

A népnevelői munka bevett formái közé tartozott a közösségi terek kihasználása is, hiszen különféle gyűlések keretében is folyt a ráhatás gyakorlása. Az utcai agitációs és propagandatevékenységnek ugyanakkor egy sajátos módja, a falvakban bevett szokása volt az úgynevezett dobolás.[135] A forgalmasabb helyeken hosszabb-rövidebb dobszó után adták közre az éppen aktuális tudnivalókat, mint például mikor lesz vásár vagy kutyaoltás. Ezeket az alkalmakat használták fel arra is, hogy a lakosság körében ismertessék azok nevét, akiket elítéltek, mert nem teljesítették beszolgáltatási kötelezettségeiket. Ezzel együtt felolvasták az adott személyre kiszabott büntetési tételeket is, amelyek felsorolása nevezett gazda megszégyenítése mellett alkalmas volt arra, hogy a helyi közösség egészében is félelmet keltsen. Tudatosítani kívánták ezáltal, hogy mi vár azokra, akik a rendszer akaratának ellenszegülnek.

1953. április 23. 7. (Szegő Gizi)

Az *Ahol csak dobolnak, de nem agitálnak* című Szegő Gizi karikatúra nem a fent leírtak szerinti kulákellenes propaganda üzenetével került ugyan be a lapba, hanem az 1953-as országgyűlési választási agitációhoz kötődően: *„Mindenki tartsa be a rendelkezéseket! Május 17-ére senki se legyen hátralékban a begyűjtéssel! – János bácsi! Hallják ezt a földeken? Mert ott van az egész falu..."* Bár a szöveg a rendszer által elvárt idilli állapotot tükrözve azt mutatja be, hogy a település parasztgazdái éppen

[135] A községek korszakra vonatkozó iratanyagában több helyen is megmaradtak az ún. dobolási könyvek. Ezek tartalmazzák azokat a szövegrészleteket, amelyeket a dobolások alkalmával felolvastak. Részletesebben lásd: Gaálné, 2010b.

a földeken dolgoznak, ám a beszolgáltatási kötelezettségének még nem tett mindenki eleget. A cím ugyanakkor azt érzékelteti, hogy a dobolás önmagában nem elégséges agitációs eszköz, a beadás teljesítése érdekében ugyanis nagyobb erejű mozgósítás lett volna elvárható. A dobolásnak mint jelenségnek a vizualizációja miatt viszont önmagában is mindenképpen említést érdemlő a karikatúra.

Az elrettentésre, a példastatuálásra szolgált az a gyakorlat is, hogy a helyi népboltok kirakataiba kitették a leleplezett gazdák fényképét, sok esetben a tőlük elkobzott árukkal együtt.

A kommunista hatalom feladatának, mi több, küldetésének tekintette, hogy a kis- és középparaszti rétegek számára ismeretterjesztő előadások keretében is megpróbálja közelebb hozni, megmagyarázni, érthetővé tenni politikai elképzeléseit. Erre szolgáltak a helyi pártszervezetek, illetve a kötelékeikben működő tömegszervezetek és népnevelők által közösen rendezett úgynevezett Szabad Föld Téli Esték (SZFTE), valamint a Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok. Az összejöveteleken igyekeztek közvetlen a paraszti társadalmat érintő témákat bemutatni, közöttük is magától értetődő módon legfontosabbnak a termelőszövetkezeti csoportok szervezésével foglalkozó előadások számítottak. Szó esett azonban konkrét mezőgazdasági kérdésekről is, ezek között elsősorban a korszerűnek nevezett új állattartási és növénytermesztési eljárásokról, módszerekről, amelyeket a Szovjetunió eredményei nyomán idehaza is próbáltak meghonosítani. Az agrár, illetve agrárpolitikai témák tágabb kontextusba helyezésével az ötéves tervet is népszerűsíteni kellett, de itt sem maradhatott el, hogy a hallgatóságot az ellenség elleni harchoz újabb és újabb munícióval el ne lássák. A parasztság új ismeretekkel való felvértezését szolgálta, hogy a témába vágó legfrissebb szakirodalommal is ellátták a helyi népművelő csoportokat, így a legtöbb helyre eljuttatták Fehér Lajos Öt hét a világ legfejlettebb mezőgazdaságában című kötetét, amelyben a szerző a Szovjetunióban járt magyar parasztküldöttség

tapasztalatait, élményeit foglalta össze. De emellett az elmélyült tanulást azzal próbálták még elősegíteni, hogy a Szabad Föld Téli Esték előadásait Téli Esték füzetek címmel mintegy százezres példányszámban juttatták el a paraszti társadalom tagjaihoz.[136] Különösen nagy lendülettel szervezték az 1950 eleji rendezvényeket, hiszen egy utólagos kiértékelés megállapítása szerint csak az év első hónapjában országszerte mintegy 3900 helyen folytak SZFTE-k, a hallgatók száma pedig elérte a 330–340 000-et.[137]

Ezeknek a rendezvényeknek meghatározó szerepet szántak a hajlíthatóbbnak vélt paraszti rétegek átnevelésében, a szocialista embertípus kialakításában, ezért is tartották nagyon fontosnak, hogy a kis- és középparasztok minél nagyobb számban vegyenek azokon részt. Az ideológiai nevelés mellett azonban konkrét gazdasági hozadékot is reméltek tőlük, így például a Szabad Föld fentebb hivatkozott cikke már egyenesen arról adott hírt, hogy egyes helyeken az előadások hatására határozták el, hogy megalakítják a termelőszövetkezeti csoportot. Az írás tehát igen direkt, hatásvadász módon lépett fel a tszcs-szervezés érdekében.

A Szabad Föld Téli Esték témája a Ludas Matyi rajzolóját, Szegő Gizit is megihlette. Látványában nem kimondottan megkapó, ám a közvetített tartalom szemszögéből mégis nagyon jól sikerült a *Művelődik a falu* című karikatúra. A képre pillantva első benyomásként a sötétség képzete az, ami megragadhat. A szürkésfekete dominanciát csak a háttérben lévő házból áradó, már-már pirosas fény töri meg. Az ábra előterében egy kulákgazda beszélget a kis- és középparasztokkal, akiktől azt kérdezi: *„Hol van a Szabad Föld Téli Este?"*, majd érkezik is a határozott válasz: *„Ahonnan a világosság jön!"* A képi eszközök és a szövegbéli tartalom mintegy egymásra rakódva, egymást erősítve domborítják ki, hogy az új tudás, az új útra bocsátó is-

[136] Szabad Föld Téli Estéken tanul, öntudatosodik, szórakozik a dolgozó parasztság. Szabad Föld, 1950. január 8. 5.

[137] Halász, 2013. 27.

1950. február 9. 4. (Szegő Gizi)

meretek csak a fény forrásából érkezhetnek. A fény, a világosság tehát a tudás szimbóluma, amely az ellenségnek minősülő kulákok hordozta sötétséggel, vagyis a hatalom szemszögéből maradinak és elavultnak minősített értékekkel áll szemben.

A kis- és középparasztok a Szabad Föld Téli Este rendezvényének helyet adó, fényt árasztó ház felé igyekeznek, amely az elmék sötétségét is megvilágítja. Látható módon a reakciós kulák mindezt meglehetős apátiával veszi tudomásul.

A Szabad Föld Téli Este az új ismeretek mellett az éberség fontosságára is megtanítja az oda érkezőket, hiszen a fény csak így győzhet a sötét felett, a szocializmus építése a kapitalista rend felett.

A növekvő tudást azonban nem csupán az ismeretterjesztő előadások, a Szabad Föld Téli Esték hozhatták el a vidék számára, hanem az 1950-re kiépített népkönyvtárak is.[138] Ezt érzékelteti Szegő Gizi egy újabb, a fentivel azonos – *Művelődik a falu* – című

[138] Halász, 2013. 146–149.

újabb karikatúrája. A kétfelvonásos darab második részében is ugyanazok a szereplők köszönnek vissza: a tudással felvérteződni akaró, éppen a népkönyvtárba igyekvő kis- és középparasztok, és a mind e felett értetlenül álló, kétkedve néző kulák, aki ennek hangot is ad: *„Aztán mire jó ez a sok könyv?"* A megszólítottak igen frappánsan odavágják: *„Ha ezeket kiolvastuk, akkor jól beolvasunk magának, Zsíros úr!"*

1950. dec. 8. 3. (Szegő Gizi)

A két karikatúra egyértelműen jelzi, hogy a hatalom csak a kellő tudással rendelkező parasztságtól várhatta el az ellenség elleni hathatós fellépést. Ezért szorgalmazta tehát az ismeretterjesztő előadásokat, a szigorúan ellenőrzött könyvállománnyal ellátott népkönyvtárak felállítását, valamint olvasókörök működését, ahol például a Téli Esték Füzetek anyagait is feldolgozhatták.

Az agitációs és propagandafeladatokból a tanácsoknak több területen is ki kellett venniük a részüket, aminek egyik fő terepe a kultúragitációs brigádok felállítása volt. Ilyen csoportoknak elvileg minden községben kellett lennie, legalább egynek. Bár elméletileg szükséges lett volna folyamatos működésük, de tevékenységük inkább mégis a kampányjellegre szorítkozott, hiszen jobbára a mezőgazdasági munkák, illetve kiemelt politikai események, feladatok megvalósításához kötődött, mint például a választások vagy a békekölcsönjegyzések.

A csoportok már 1950-től versenyeken is összemérhették ének- és tánctudásukat. Az alábbi Sándor Károly karikatúrán két kulák, Zsíros János és Zsíros Péter beszélgetnek az országos kultúrversenyen fellépő brigád előadását nézve. Zsíros János kérdi előbb Zsíros Pétertől, hogy tetszik-e neki a műsor? Zsíros Péter erre kifakad: *„Dehogy tetszik. Valamikor még úgy táncoltak,*

ahogy mi fütyültünk. Akkor tetszett." Amint az már más karikatúra (például: *Ki búzának vermet ás...* 1948. július 24. 7.) esetén is látható volt, a rajzolók szívesen építettek a szójátékokra is alkalmas szólásokra, közmondásokra. A vicsorgó, kimondottan ellenszenves fejjel ábrázolt kulákok itt egykoron birtokolt hatalmuk, befolyásuk elvesztése miatt keseregnek. Ez a búslakodás ugyanakkor a pártállam kulákokat korlátozó intézkedéseinek hatását, elért eredményeit is magában hordozza.

1950. december 29. 3. (Sándor Károly)

A kultúragitációs brigádokhoz köthető többek között a csasztuskaéneklés. Népies dallamokra, tömören, kis rigmusokba szedve énekelték meg az aktuális országos és helyi eseményeket, valamint az elért fontosabb eredményeket, de buzdították továbbá a lakosságot a szavazásra vagy éppen a termény beadására. A csasztuskák szövegét nem csupán az iménti témákból merítették, hanem a személyes cselekedetek is ihlethették. Mindamellett, hogy köszöntöttek egy-egy élen járó gazdát, sokszor épp ellenkező előjellel használták, és az ellenségesnek nevezett elemek kipellengérezésére is szolgált. Így tették gúny

tárgyává a hanyagnak, restnek, szabotálónak, károkozónak ábrázolt kulákokat.[139]

Az alábbi a Már minálunk, babám... dallamára íródott Beadás-csasztuska utolsó versszaka például a beadott gabona miatt kesergő kulákot gúnyolja ki:

Lóg a kulák orra, megy már a gabona,
Sorra a raktárba.
Keserves a kedve, nem sikerült terve,
Megnyúlott a képe.
De a gazda boldog, tudja mi lesz már most,
Beadást, hogy illik,
Túl is teljesítik
S szabadpiac nyílik.[140]

A szemléltető agitáció

Az, hogy a pártállam milyen, szinte gyárrá növesztett propagandagépezetet tartott fenn, jól mutatja a szemléltető agitáció körébe sorolható, különféle kiadványok üzemi méretű kibocsátása. Ezekkel az úgynevezett szemléltető eszközökkel látták el a népnevelőket, akiknek agitációs tevékenységét próbálták ilyen módon is segíteni, illetve még, sikeresebbé tenni.

Már önmagában arra vonatkozóan is, hogy miként kell jó hatásfokkal működő módon elkészíteni a szemléltető agitáció eszközeit, mintegy vonalvezetőként, brosúrát adtak ki A szemléltető agitáció a politikai felvilágosító munka fontos eszköze címmel.[141] Ilyen kis terjedelmű tájékoztató füzetet azonban szinte minden fontos politikai feladat elvégzéséhez bocsátottak a népnevelők rendelkezésére hihetetlen mennyiségben, ám sokszor azt még

[139] Halász, 2013. 90.
[140] Miről beszélgessünk? Falun 1952. augusztus 16., 24–25. Közli: Huhák, 2013. 87–88.
[141] Huhák, 2014b. 73.

maguk az érintettek sem vették kézbe.[142] Csak az 1949-es választásokhoz közel tizenkétmillió brosúrát nyomtattak ki, amelyek a főbb politikai kérdések mellett a Központi Vezetőség határozatát, Rákosi és Gerő beszédeit dolgozták fel és mutatták be. Mindemellett brosúrákat helyi, megyei és járási szinten is kellett készíteni.[143]

A szemléltető agitáció legegyszerűbb formái a különféle röplapok voltak, amelyeken igyekeztek rövid és karakteres szlogenekkel – mint például *„harcolj a kulák ellen"*, *„leplezd le a kulákot"*, *„ne higgy a kuláknak"* – a kulákok elleni harcra buzdítani.[144] Jellemző volt ugyanakkor az is, hogy csupán jelszavakat, jelmondatokat függesztettek ki a falvak forgalmasabb, sűrűbben látogatott pontjain, mint a tanácsháza, a begyűjtési helyeken, vagy éppen a cséplőgépeknél. Ezek főként munkára lelkesítő, a tervteljesítésre serkentő, a versenyek előmozdítását célzó figyelemfelhívások voltak.[145]

Ez utóbbi tevékenységekhez, vagyis döntően a tervteljesítéshez és a begyűjtési versenyekhez kötődtek a dicsőségtáblák és a versenytáblák, ám a kuláknak bélyegzett gazdák nevei nem ezeken, hanem a szégyentáblákon voltak megtalálhatók.

Ennél látványosabb volt és sokkal inkább bírt kiemelt szereppel a faliújság. Jelentősége nem csupán abból fakadt, hogy ezzel lehetett a leggyakrabban és a legtöbb helyen találkozni, hanem abból is, hogy a mozgósítás, meggyőzés mellett az ellenség leleplezésére is buzdított. Jól példázza ezt a következő leírás is: *„Az egyik brosúrában az ereje teljében lévő dolgozó paraszt fegyvereként és pajzsként tartja maga elé a faliújságot, amely éppen bokszkesztyűben ütést mér az imperialistákra és hazai ügynökeikre, a klerikálisokra és a kulákokra."*[146]

[142] Huhák, 2014b. 64.

[143] MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 1. ő. e. Agitációs Osztály választási munkaterve. 1949. április 2. A forrást közli: Huhák, 2014a. 188.

[144] Huhák, 2013. 83.

[145] *„Az első gabonát a hazának!"; „Cséplőgéptől teljesítsd beadási kötelezettséged, ezzel is erősíted hazádat és véded a békét!"; „Gabonabegyűjtési tervünk maradéktalan teljesítésével előre a Minisztertanács, Rákosi elvtárs vándorzászlójáért!"* MNL OL XIX-K-7-a. 1953. március 4.; 1953. május 6.; MNL OL M-KS 276. 89. cs. 176. ő. e. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának ütemterve a Titkárság 1951. évi aratási, cséplési munkákról szóló határozatának végrehajtására. 1951. május 29.

A propagandaeszközök között meghatározó szereppel bírtak a plakátok, amelyek esetén kevésbé a kulákellenes él, mint inkább a párt agrárpolitikai célkitűzéseinek a megvalósítására irányuló tevékenységekre sarkalló motívumok domináltak. Így például népszerűsítették a nagyüzemi termelést, a termelőszövetkezeti csoportba való belépésre ösztönöztek, a beszolgáltatási kötelezettségek maradéktalan teljesítésére szólítottak fel, valamint a mezőgazdasági munkák időben való elvégzésére vagy éppen a termelés mennyiségének növelésére, illetve a minél nagyobb mértékű gépi munkavégzésre buzdítottak, továbbá a szovjet termelési módszerek átvételét igyekeztek velük elősegíteni. A plakátokat nem helyileg készítették, mint például a faliújságokat, hanem központilag adták ki, elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium kiadásában jelentek meg, így nem csupán propagandafeladatokat, hanem szorosabb értelembe véve az agráriumot érintő szakfeladatokat is népszerűsítettek: érintették a növényvédelmet, felhívták a figyelmet a növényi kártevőkre, illetve az ellenük való védekezés módjaira, továbbá a nagyüzemi állattenyésztés kialakításával és állategészségüggyel is foglalkoztak.[147]

Bár a magyar plakát különös módon nem vált ugyan a kimondottan kulákellenes propaganda színterévé, jellemzően megmaradt inkább a politikai célok kampányeszközének, valamint figyelemfelhívó, oktató szerepkörrel bírt. Ezzel együtt a kulákok figuratív ábrázolása sem igazán köszön vissza a plakátokról, de példa azért természetesen akad.[148]

[146] Huhák, 2013. 84.

[147] Farkas, 2010.; Farkas, 2012.

[148] Egy izmos parasztfigura teli gabonazsákkal vállán a begyűjtőhely felé tart, miközben csizmájával éppen eltaposni készül az „ellenséget", a „kulákról", valamint a nyugati országok politikusairól készített gúnyrajzokat. (A plakát felirata: „A cséplőgéptől a begyűjtőhelyre. Teljesítsd beadási kötelezettségedet! Ezzel is csapást mérsz az imperialista háborús gyújtogatókra!") A leírást közreadja: Farkas, 2012. 196.

Nem volt ez így azonban a szocialista tömb minden országában. Egy 2010 áprilisa és októbere között az 1950-es évek Közép- és Kelet-Európájának mezőgazdasági témájú plakátjaiból rendezett kiállítás nagyon jó összehasonlítási alapot kínál arra nézve, hogy milyen egyezések és különbségek voltak az egyes országok plakátjainak tematikájában, illetve az egyes társadalmi csoportokat képviselő szereplők megjelenítésében. Ha a nagygazdákat nézzük, minden kétséget kizáróan egy magyar propagandakulák legfőbb attribútuma a kövérség, amely a kizsákmányoló múltból fakadó hozadékként állandósult. Ez a tulajdonság viszont önmagában nem teszi ijesztővé az alakokat, bár vannak olyan esetek, amikor egyéb gesztusok, arckifejezések – gondolhatunk itt elsősorban Sándor Károly, vagy akár Pályi Jenő egy-két rajzára – mégis ébresztenek némi félelmet vagy ellenszenvet. A lengyel és a cseh plakátok figurái viszont gonosz, sunyi arcvonásokkal rendelkeznek, és nem a kövér test, hanem Farkas Gyöngyi leírása szerint, ezeknek az esetében a testtartás – behúzott nyak, felhúzott vállak, kissé görnyedt hát – vált üzenetközvetítővé, amelyek az arcról leolvasható jellemvonásokat erősítik. Egy cseh plakáton továbbá a kulák gonoszságát sötét, alattomos tekintete mellett természetellenes kék színű arca is mutatja.[149]

A kiállításon látottak summázataként Farkas Gyöngyi megállapította, hogy a volt szocialista tömb országainak plakátjai között tematikai eltérések nem igazán tapasztalhatók. Az agrár vonatkozású propagandaplakátokon szembetűnő ugyanakkor, hogy az egyes országok parasztfigurái öltözete a helyi sajátosságoknak megfelelően eltérő, így például a német, a cseh és az észt parasztok polgárosultabb öltözéket viselnek, mint a magyarok vagy a szlovákok.[150]

[149] Farkas, 2012. 196.
[150] Farkas, 2012.

Audiovizuális eszközök a kulákellenes propaganda szolgálatában

Ebben a tárgykörben alapvetően öt olyan további eszközről kell szólni, amelyek a korszak agitációs és propagandatevékenységének fontos meghatározói voltak, bár talán a fentiekhez képest a Rákosi-korszak vonatkozásában kevesebb szó esik róluk: ezek pedig a diafilm, a rádió, a filmhíradók, a fotók és a filmek.

A diafilm mint szemléltető eszköz fontos kísérőeleme volt a Szabad Föld Téli Esték rendezvényeinek. Az ismeretterjesztő előadásokat sokszor érte ugyanis az a kritika, hogy nem tudják velük a közönség figyelmét lekötni, ezért készültek kimondottan olyan diafilmek, amelyek ezek illusztrálására szolgáltak. Az 1950–1952-ben megjelent diafilmek téma szerinti megoszlását tekintve az látható, hogy első helyen, nagy fölénnyel, a politikai tárgyúakat is megelőzve a mezőgazdasági tematikájúak álltak.[151]

A diafilmkészítésnek 1951-ben már igen nagy felfutása volt, amikor az agrárkérdéseket feldolgozók között olyanok szerepeltek, mint például a következők: A legfontosabb mezőgazdasági munkák; Az amerikai burgonyabogár és az ellene való harc; Hasznosítsuk a szovjet tehenészet tapasztalatait, de találhatunk olyanokat is, amelyek egy-egy termelőszövetkezeti csoport életét mutatják be.[152]

A kulákellenes propagandához kötődően két nevezetes diafilm készült, közülük az első – Aki a népnek vermet ás – szintén 1951-es keltezésű. A hatvanegy képből álló sorozat Sonkás Vendel és Lapockáné történetét meséli el.[153] Sokkal ismertebbé vált azonban az 1953-ból származó Ádáz ellenségünk a kulák című diafilm.[154] Ennek ugyanis egy kockája Leninnek a kuláko-

[151] Halász, 2013. 36–38.
[152] Diafilm-történeti Gyűjtemény. Mezőgazdaság, 1951.
[153] Diafilm-történeti Gyűjtemény. Aki a népnek vermet ás.1951.
[154] Diafilm-történeti Gyűjtemény. Ádáz ellenségünk a kulák. 1953.

kat pókokhoz, piócákhoz, vámpírokhoz hasonlító szavait[155] vizualizálja, és ezeket a vérszívó kulákfejjel ábrázolt póktest rémisztő alakja szimbolizálja.

A képi eszköz után a hangra térve fontos szólni a rádió agitációs és propagandatevékenységéről. A Magyar Rádió vezetése az MDP célkitűzéseit magáévá téve műsoraiban jelentős propagandatevékenységet fejtett ki, így az adásokban az imperializmus és klerikális reakció elleni harc mellett a kulákság ellenségképének ébrentartása is teret kapott a kollektivizálás ügyével együtt. Ez utóbbi két tárgykörnek legfőbb csatornája a Falurádió volt, amely reggelente, 1949-től már napi egy órában szólt a paraszti társadalomhoz. A műsor alapvetően igyekezett segítséget nyújtani a földművelés mindennapi feladataiban, de emellett politikai műsorszámai küldetésüknek tartották, hogy az osztályharc kérdésében is segítséget adjanak a kis- és középparasztok számára. Egy 1949-es értékelés meg is állapította, hogy a műsorokban *„politikailag nagyon szerencsés és egészséges a kulák-kérdés központba állítása"*.[156]

A Falurádión belül több rendszeresen ismétlődő műsorszám is volt, amelyek között az egyik legnépszerűbbnek a Szövetkezeti negyedórát tartották, de hasonlóképp a kollektivizálással foglalkozott a Mi az a kolhoz? című adása is. A Rendeletek című műsorában informálták a hallgatókat a mezőgazdaságot érintő legfontosabb jogszabályokról, de emellett ismertették például azt is, hogy mely cselekedetek minősülnek a termelőszövetkezeti csoportok elleni bűntettnek, és azokat milyen büntetési tétellel kell sújtani.[157]

[155] *„Pókok a kulákok, melyek a háború tönkretette parasztok és éhező munkások vérén híztak kövérre. Piócák, melyek a dolgozók vérét szívták, annál jobban gazdagodva, minél jobban éhezett a munkás a városokban és a gyárakban. Vámpírok, melyek kezükbe ragadták és ragadják a földesúri földeket és újra meg újra igába görnyesztik a szegényparasztokat."* Pártunk feladatai. Beszéd és zárszó az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5–6-i ülésén. Rákosi, 1949. 167.

[156] Simándi, 2014. 25.

[157] Simándi, 2014. 82–97.

A rádió előfizetőinek száma ugyan 1949-ben félmillió körül mozgott, de nem voltak elégedettek a hallgatóság szociális összetételével, és a vidék Magyarországát érintően jelentős problémának tartották, hogy a *„kulákoknak van ugyan rádiójuk, de a dolgozó parasztságnak, akihez műsorunk szól, és akiknek nevelését tűztük ki célul, nincs"*.[158]

Éppen ezért nagyon fontosnak tartották a falvaknak a rádiózásba történő tömeges bekapcsolását, ezt kívánták elősegíteni rádióhallgató-körök megszervezésével is. A bemutatott nevelést célzó tartalmakat illetően a Ludas Matyi célkitűzéséhez hasonlóan vallották: *„A burzsoá ideológia elleni harcban főképpen a szatíra gyorsan ölő fegyveréhez szeretnénk nyúlni."*[159]

A korszak hangulatát talán legjobban megragadni egy-egy filmhíradóban lehet.[160] A szocializmus építésének diadalmas menetét, és annak szinte megkérdőjelezhetetlen végkimenetelét már a híradók aláfestő zenéje és a narráció hangvétele önmagában hordozta. Az elkészült filmhíradók között, főként a mezőgazdasági munkák fő időszakában, sok agrárvonatkozásút találhatunk. Ezek között a szoros értelembe vett mezőgazdasági munkákon túl jellemzően igyekeztek – legalább egy-egy mondat erejéig – becsempészni a kulákellenes élt. Ezt leginkább úgy tudták kidomborítani, hogy a kis- és középparasztokat olykor szinte hihetetlen iramban, elképesztő erőfeszítések árán végzett munka közepette mutatták be, majd ebbe az idillbe jó érzékkel csempészték be azokat a mondatokat, amelyek a kulákok kártékony munkáját villantják fel. A kulákok aknamunkájára vonatkozó általános megállapításokat tartalmazó híradók mellett vannak olyanok is, amelyek egy-egy adott településen konkrétan leleplezett

[158] Simándi, 2014. 17.

[159] Simándi, 2014. 20–21.

[160] 1948-tól államosították a filmipart, amelynek eredményeként létrejött a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat. Ez egyesítette a filmszakma minden ágazatát, így itt készültek a filmhíradók is, majd 1950-től pedig a Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyárban. A Magyar Filmhíradó 1949 áprilisától hetente jelent meg. Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Híradók.

nagygazdáról szóltak. A filmhíradók kulákellenes propagandájának sajátossága azonban, hogy a leleplezett nagygazda képi alakja jellemzően nem jelenik meg, csupán szavak szintjén mutatják be azt, hogy miként károsította meg a népi demokráciát.[161]

Ahogyan a filmhíradókban, az állampárti sajtó egyik orgánumában sem találkozhatunk a meghurcolt gazdák képi megjelenítésével. Ellenben az 1947 januárjától Magyar Rendőr címmel napvilágot látó, kizárólag a belügyi állomány tájékoztatását szolgáló, belső terjesztésű folyóirat részére számos fotóriport készült, többek között a mezőgazdasági munkákról, a beszolgáltatásról, illetve az ezek kapcsán lefolytatott eljárásokról, a rendőröket ugyanis mindenhová elkísérték a tudósítók. Bár állandó jelleggel 3–4 fotós is dolgozott a lapnak, az elkészült anyagok jórészt sosem jelentek meg, de nem csak itt, máshol sem. A megmaradt archívumot gondozó szakemberek felmérése szerint az exponált anyag több mint kétharmada soha, sehol nem jelent meg.[162]

A belügy tehát igen titkosan kezelte ezeket a fotókat, hiszen még a direkt közzétételükre létrejött lapba, saját állományuk tájékoztatása céljából sem bocsátották rendelkezésre. Mindez a rendszer működésének sajátos tükrét adja és értelmezhető az éberség magasiskolájának is. A megőrződött gyűjtemény ugyanakkor igen értékes a mai kor embere számára, hiszen a tudósítók országos szinten dokumentálták a belügyi, rendőrségi munkát, így különösen a Rákosi-korszak vonatkozásában, amikor a belügy mindenütt ott volt, nyújthat igazán egyedülálló bepillantást az időszak mikrotörténeti eseményeibe.

Az állókép után végezetül a mozgóképet illetően fontos kiindulópontként kell kezelni, hogy az államosítás a filmipart sem kerülte el. Ennek következtében 1948 után legfelsőbb állami és pártszinteken döntöttek már arról is, hogy milyen témákról készüljön film, a forgatókönyvekbe pedig nemritkán maga Rákosi

[161] Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Filmhíradók online.
[162] Magyar Rendőr Fotóarchívum. A gyűjteményről.

Mátyás is belenyúlt. Az elfogadott forgatókönyvtől nem lehetett eltérni, így az elkészült filmek többsége silány propagandatermék volt.[163]

A Rákosi-korszakot megelevenítő filmeket keletkezésük idejét tekintve két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe azokat sorolhatjuk, amelyek magában az adott korszakban születtek, míg a másikba az időben azt követően forgatottakat. Ez utóbbiak közül a leginkább közismert a bevezető fejezetben már említett A tanú című film. A tárgyalt témát, vagyis az agrárvonatkozást illetően itt kell megemlíteni Fábri Zoltánnak a vidék 1956-ját megidéző Húsz óra (1965) című filmjét, amely egyúttal a Rákosi-korszak túlkapásait is feszegeti.[164] Szintén itt kell szólni egy másik, kevésbé ismert Fábri-filmről. A rendező Dúvad (1961) című alkotása azért érdemel kiemelt figyelmet, mert a Bessenyei Ferenc formálta Ulveczki Sándor személyében egy kulákgazda a film egyik főszereplője.[165]

Mivel a fejezet magának a Rákosi-korszaknak a propagandáját vizsgálja, ezért még inkább lényeges azt megnézni, hogy a szigorú kézi vezérlés ellenére melyek azok a filmek, amelyek mégis hitelt érdemlően ragadják meg a nevezett időszakot. Ezek között első helyen minden kétséget kizáróan a Körhinta (1955) áll. Fábri nemzetközileg is elismert alkotása mindamellett, hogy a kollektivizálás alatt zajló Rómeó és Júlia történetként is értelmezhető, hűen tükrözte a pártállamnak a mezőgazdaság szocialista alapokon nyugvó átszervezésére vonatkozó elképzeléseit. A Törőcsik Mari és Soós Imre főszereplésével bemutatott filmben a fiatalok szerelme azonban felette áll a tszcs-be való kilépni vagy bennmaradni kérdésének.[166] Szintén ugyanebben az évben mutatták be Ranódy László kevésbé ismert, a Hintónjáró szerelem (1955) című filmjét. Bár a történet középpontjában itt

[163] Részletsebben lásd: Az 1950-es évek Magyarországa játékfilmeken.
[164] Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Alapfilmek. Rákosi-korszak. Húsz óra.
[165] Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Alapfilmek. Rákosi-korszak. Dúvad.
[166] Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Alapfilmek. Rákosi-korszak. Körhinta.

is a szerelmi szál áll, ennek ellenére igen hatásosan ragadja meg az egyéni gazdálkodás, és a tszcs-be lépés közti döntés kérdését. A Körhintával összevetve itt nem a drámai szál dominál, hanem sokkal inkább a komikum, amely döntően Fónay Márta felejthetetlen alakításának köszönhető.

A filmek bemutatása ugyan messze áll a teljesség igényétől, de ez a csupán felvillantásszerű említésük mégis azért nagyon fontos, mert a képi ábrázolás teremtette absztrakt világgal szemben sokkal közelebb visznek a valósághoz.

A kulákellenes propaganda leghathatósabb eszközének ugyanakkor kétségkívül a Lenin nyomán „kollektív agitátor" szerepkörbe süllyesztett sajtó tekinthető, amely alatt értendő elsősorban a párt központi lapja, a Szabad Nép, a megyei pártlapok, a vidék tájékoztatására kiadott Szabad Föld, de különleges üzenetközvetítő szerepe miatt a Ludas Matyi is.

Az állampárti sajtó létrejötte

A II. világháború után a politikai sajtó újjászületését gyorsan követte annak hatalmi úton történő elnémítása és átrendezése. A sajtótermékek palettáján 1948 után jelentős változások következtek be. Ez Magyarországon, csakúgy, mint a sztálini érdekövezethez tartozó többi országban mindenütt, egyet jelentett a szovjet sajtómodell következetes és könyörtelen bevezetésével. A kommunista párt lapja, a Szabad Nép, már az 1945-ös újraindítását követően, a koalíciós időszakban is a közvetlen politikai propagandát szolgálta. Még inkább így volt ez 1948-tól, miután a kommunisták és a szociáldemokraták egyesülését követően a Magyar Dolgozók Pártjának hivatalos sajtóorgánumává lett, és egyben a Rákosi-korszakkal mintegy összefonódva annak szimbólumává is vált.[167]

[167] A magyar sajtó története. 197–198.; 204.

Az ellenzéki sajtótermékek felszámolásával végbement szerkezetváltás magát az újságírást sem hagyta érintetlenül. Egyrészt a polgári származású újságírókat felváltották a párt kívánalmainak megfelelő munkás-paraszti sorból érkező káderek, akiknek elsőrendű feladatává vált, hogy a lapokat a pártpolitikának alárendelve a szocializmus építésének szolgálatába állítsák. Átformálódott a befogadó közeg is, hiszen ezeknek a lapoknak egyértelmű célközönsége a pártfunkcionáriusokon kívül a munkás és paraszti rétegekből került ki. Mindez természetesen a lapok tematikájában is érzékelhetővé vált, hiszen olyan cikkek jelentek meg, amelyek a termelés fokozására, a munkás–paraszt szövetség erősítésére, a külső és belső ellenség elleni harcra koncentráltak. Az újságokban közreadott írások nem a valós életet mutatták be, hanem főként azt az idealizált állapotot tükrözték, amelyet a párt látni és láttatni akart. Ennek megfelelően a cikkekből egyértelműen kirajzolódott a rendszer szemében kívánatosnak tartott szocialista embertípus.

Az országos folyamatokkal párhuzamosan, azzal megegyező módon, vidéken is sorra szüntették meg a többi politikai párt napi- és hetilapjait. Ennek következtében 1950 nyarára minden megyében már csak az MDP lapjai működtek, így az állampárti sajtóstruktúra kiépítése ekkorra teljessé vált.[168]

Annak érdekében, hogy a pártsajtó valóban a párt akaratának megfelelő szerepkörét betöltse, szoros politikai felügyelet alatt tartották.[169] A tartalomra vonatkozó szigorú ideológiai ellenőrzés mellett, kiterjedt ez az újságírók alkalmazására és képzésére is.

[168] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Javaslat önálló megyei pártnapilapok létesítésre és a vidéki kisgazda lapok megszüntetésére. 1950. június 14. Részletesebben lásd: Tóth, 2009.

[169] A pártlapok irányítására és ellenőrzésére az MDP Központi Vezetősége külön Sajtó Osztályt hozott létre. Önállósága azonban nem volt hosszú életű, 1949 márciusában ugyanis beolvasztották az Agitációs és Propaganda Osztályba, s annak alosztályaként működött tovább feladatkörének érintetlenül hagyásával. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 35. ő. e. 1949. március 23.
A megyei pártlapok közvetlen irányításáért és ellenőrzéséért pedig a megyei pártbizottságok voltak a felelősek. MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 80. ő. e. 1949. július 15.

Egy, a megyei pártlapokkal foglalkozó dokumentumban megfogalmazottak szerint az 1950 júniusára kialakult helyzetet értékelve megállapították, hogy a párt befolyásának növekedésével párhuzamosan annak hatása a vidéki pártsajtó *„emelkedő színvonalában"* is érezteti hatását, vagyis *„a megyebizottságok*[170] *és a területükön megjelenő pártlapok szerkesztőségei közt kezd kiformálódni a helyes viszony: növekszik a megyebizottságok befolyása, közvetlen irányító és ellenőrző tevékenysége a szerkesztőség munkájával kapcsolatban, egyre gyakrabban dolgozzák fel a megye életének fontos problémáit a lap hasábjain. Ezzel egyidejűleg fejlődnek a szerkesztőségi káderek is. Ily módon a megyei pártlapok a megye politikai, gazdasági, kulturális életének számottevő tényezőivé váltak, a párt politikáját, amelyet a megyebizottságok konkretizálnak a helyi viszonyokra, a széles dolgozó tömegek felé közvetítik, előrelendítik a termelést, eredményesen lépnek fel a reakció ellen."* Úgy vélték, köszönhető mindez annak is, hogy amint a megyei pártbizottságok felismerték, hogy a sajtó „éles fegyver" a párt kezében, mind nagyobb igényekkel léptek fel a megyei pártsajtóval szemben.[171]

A központi és a megyei pártlapok között politikai különbség természetesen egyáltalán nem volt, hiszen a vidéki sajtóorgánumok feladata abban állt, hogy a párt országos politikáját helyi kérdéseken keresztül mutassák be. A pártlapokat, azoknak minden egyes példányát a hatalom valójában politikai és gazdaságpolitikai agitátornak tekintette, a lenini szóhasználattal élve „kollektív agitátorként" szolgáltak. Ily módon a lapok írásaikon keresztül a párt politikájának szócsöveivé váltak, mindemellett, illetve ezzel szoros összefüggésben pedig kiemelt feladatuk lett az ellenség elleni harc.[172]

[170] A megyei pártbizottságok korabeli megnevezése.

[171] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Javaslat önálló megyei pártnapilapok létesítésére és a vidéki kisgazda lapok megszüntetésére. 1950. június 10.

[172] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Javaslat önálló megyei pártnapilapok létesítésére és a vidéki kisgazda lapok megszüntetésére. 1950. június 10.

Ennek következtében nem jelenhetett meg lapszám, amelyben ne foglalkoztak volna az ellenséges megnyilvánulásokkal, az ellenség aknamunkájával. A hibák, az esetleges sikertelenségek, problémák mögött mindenben meg kellett látni az ellenség tevékenységét, épp ezért állandóan felhívták a figyelmet az éberség fokozására, sőt maguktól az olvasóktól is vártak olyan tartalmú leveleket, amelyekben ők maguk számolnak be egy-egy szabotázsról, illetve annak leleplezéséről. A sajtónak tehát meghatározó feladata lett az ellenség elleni mozgósítás, alapvető elvárásként fogalmazódott meg, hogy a megjelenő cikkekben mutassanak rá, *„milyen alattomos módszerekkel dolgozik [az ellenség]"*, és ezen keresztül hogyan akar a *„demokrácia ellen is [...] támadni"*.[173]

Mind a párt- és tanácsi szervekhez kötődően ismertetett agitációs tevékenységek, mind a szemléltető agitáció körébe tartozó, de a fent említett további egyéb eszközök bemutatása is egyértelműen jelzi, hogy a hatalom a számba vehető módozatok szinte mindegyikét kihasználta a kulákellenes hangulatkeltés érdekében. Egy korabeli magyar faluban alig lehetett olyan helyre menni, ahol az emberekkel ne igyekeztek volna tudatosítani, hogy ki és milyen is a kulák, illetve inteni arra, hogy éberen figyelve leplezzék is le az ártó szándékú nagygazdákat. Így az utókor történésze számára nem marad más feladat, minthogy a fenn ismertetett, mára forrássá szelídült különféle agitációs és propagandaanyagokról a mázat lerántva, s ilyen megközelítésben azokat egymás mellé rakva igyekezzen feltárni a kuláknak bélyegzett gazdák meghurcolásának valós történetét.

[173] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Szempontok a vidéki sajtó részére. 1950. szeptember 2.

A Ludas Matyi mint „kollektív agitátor"

A több generáció életében kitörölhetetlen emlékeket hagyó Ludas Matyi szinte nyomban a háború befejezését követően megjelent. Első lapszámát 1945. május 20-án adták ki. Az időzítés nem volt véletlen, ekkor tartották ugyanis a Magyar Kommunista Párt első országos értekezletét.[174]

Mindenképpen figyelmet érdemlő tény, hogy a kommunisták akkor már mintegy két hónapja újraindult lapja, a Szabad Nép 1945. május 18-ai beharangozójában az új élclap indulását azonban pünkösdhöz, nem pedig a párt első országos értekezletéhez kötötte. Ez a rövid kis felhívás egyrészt azt példázza, hogy a hagyományok tisztelete, a vallási értékek milyen mélyen élhettek az emberekben, de arra is jól rávilágít, hogy amikor a későbbiekben a szocializmus építésének alapfeltételeként az emberek átneveléséről beszéltek, honnan is kellett kezdeni az ideológiai nevelést. Másrészt az indulás időzítése a vallási ünnep jelentőségének elkendőzését is szolgálhatta. A Rákosi-korszakot jellemző, vallási ünnepeket felülíró, azokat sajátos tartalommal megtöltő, állami ünneppé változtató folyamatának ez így akár egy kezdeti megnyilvánulásaként is értelmezhető.[175]

A lap nevét Fazekas Mihály Lúdas Matyi című elbeszélő költeménye nyomán kapta. Már az első szám címlapján ott feszített az elbeszélő költemény ihlette népi hős figurája libájával együtt. Bár, miként a cím tipográfiájában, úgy Ludas Matyi alakjának elhelyezésében is történt némi változás az idők folyamán, de a címlapon lévő helyét mindvégig megőrizte. Mindemellett a Rákosi-korszakban több karikatúra aktív szereplőjeként is felbukkant az irodalmi műből megismert tulajdonságainak megfelelően igazságosztóként, ami a korban egyet jelentett azzal, hogy a pártállami rendszer szócsöveként funkcionált.

[174] Buzinkay, 2017. 406.

[175] *„LUDAS MATYI" címen pünkösdre szatirikus hetilap jelenik meg. A sok ötletes karikatúrával díszített élclapban, amely görbetükörben mutatja be politikai, társadalmi és művészeti életünket, vidám karcolataikkal és rajzaikkal az öreg és fiatal humorista-, valamint rajzolóművész-gárda legjobbjai jutnak szóhoz."* Szabad Nép, 1945. május 18. 4.

A lap indulásának körülményeire vonatkozóan az elsősorban visszaemlékezéseken alapuló cikkekben, tanulmányokban némi ellentmondás áll fenn, abban viszont közös nevezőre jutott minden írás, hogy az újság címe az 1945-ben Moszkvából hazatért Gábor Andortól ered.[176] Az újság elindításánál is bábáskodó Gábor Andor a lap tervezését, arculatának kialakítását is segítette, amelyhez alapul a moszkvai Krokogyil című lapot vette. A Révai Józseffel való feszült viszonya miatt viszont csak 1950 tavaszától 1953-ban bekövetkezett haláláig lehetett a Ludas Matyi főszerkesztője.[177] A vicclap első felelős szerkesztője Szegedi Emil volt, de mellette az újságban szerkesztőként, majd főszerkesztőként ott szerepelt Gál György neve. Az 1946. évi utolsó lapszámtól Szegedi helyét Darvas Szilárd vette át egy évre, majd 1948 elejétől a Gábor Andor halála után is e posztot betöltő Gádor Béla lett a felelős szerkesztő 1950 márciusáig.[178]

A Ludas Matyi részletekbe menő sajtótörténeti[179] bemutatása szétfeszítené jelen téma kereteit, ám, ha a lapot mint „kollektív agitátort" vizsgáljuk, szükséges kitérni arra, hogy az újság példányszáma hogyan alakult a vizsgált korszakban. Az ugyanis, hogy a Ludas Matyi a tőle elvárt politikai küldetését mennyiben tudta teljesíteni, nagy mértékben függött attól, hogy miként sikerült megoldani terjesztését.

Az élclap első számát a háborút követő papírhiány ellenére 200 000 példányban adták ki, 1946-ra ugyan megfeleződött, majd egy évvel később némi növekedéssel már heti 130–140 000

[176] Kovács, 2013.; Gál, 1994.; Buzinkay, 2017.; Kocsis, 2015.

[177] Buzinkay, 2017. 395.

[178] A Ludas Matyiban közzétett információk alapján.

[179] A Ludas Matyi működésének átfogó sajtótörténeti feldolgozása ez idáig még nem történt meg.

körül mozgott a példányszám, 1949 tavaszára pedig újra elérte az induló 200 000-es darabszámot, Ugyan 1952 végére már a 250 000-et is meghaladta, de a legmagasabbra a forradalom előtti hónapokban ugrott, amikor 400 000-es példányszámával az egyik legnagyobb hazai lapnak számított.[180] Már a koalíciós időszakban, az 1945 és 1948 közötti években is a lap állandó témája volt a reakció elleni küzdelem, de még inkább jellemzővé vált ez a pártegyesülést követően. A Rákosi-diktatúra éveiben az ellenséges társadalmi csoportok elleni propagandaharcban a Ludas Matyinak fontos szerepet szántak, ennek megfelelően példányszámának emelkedése tudatos politikai döntés eredményeként következett be.[181]

A kommunista pártvezetők úgy vélték, a karikatúra műfaji adottságait kihasználva szélesebb tömegeket képesek megszólítani, és a politikai tartalmakat így azokhoz is el tudják juttatni, akik az írott sajtó olvasására akár iskolázottságuk révén is kevésbé kaphatók. Az állampárti sajtóstruktúra kiépítésével, miként a többi sajtótermék, a Ludas Matyi is szoros pártirányítás alá került, feladatát előre elkészített, jóváhagyott munkaterv szerint végezhette, tevékenységét pedig rendszeresen ellenőrizték. A lapok munkájának felügyeletére, értékelésére is hivatott Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) egy 1951-es vizsgálat során azt nézte meg, hogy a Ludas Matyi milyen mértékben tölti be politikai funkcióit. Az elkészült bírálat kitért a Ludas Matyi feladatára is, amelyet a következőkben összegeztek: *„A Ludas Matyi feladata, hogy azok számára is érthetően és szemléletesen írjon, akik politikával nem foglalkoznak, akik más újságot nemigen olvasnak, akik általában nem jártasak a kül- és belpolitikai kérdésekben. A szatíra, kifigurázás, leleplezés eszközével magyarázza meg nekik – sőt bizonyos fokig ismertesse is velük a fontos eseményeket: az ellenséges tábor terveit, válságait, belső ellentmondásait, erkölcstelenségét, hanyatlását és aljasságát."*[182]

[180] Takács, 2018. 178.; Buzinkay, 2017. 406.; Kocsis, 2015.
[181] Takács, 2018. 179.

Ebbe a feladatrendszerbe illeszkedett tehát a kulákellenes propaganda is, amelynek üzenetét az osztályharc jegyében fontosnak vélték eljuttatni a kis- és középparaszti rétegekhez. Lényeges kérdésként merülhet fel, hogy a hatalom céljait menynyiben érte el, vagyis mennyiben volt a Ludas a főváros lapja és mennyiben a vidéké? Erre a korszak egészére kiterjedő egzakt válasz nehezen adható ugyan, de egy a korszak végéről fennmaradt forrás némi támpontot adhat a kérdés megválaszolásához. Az 1955 júniusából származó feljegyzés szerint az újság összesen 405 000 példányban jelent meg ekkor, és ennek több mint fele, 241 475 példány került vidékre.[183]

A Ludas indulásakor nem számított műfajában egyeduralkodónak. Az alapvetően kisgazda kötődésű Szabad Száj 1946-ban indult, majd a már vázolt felszalámizás következtében 1951-ben meg is szűnt. Emellett két évig volt kapható a Pesti Izé, 1946 és 1948 között. A Szabad Száj 60–65 000-es példányszámban tudott megjelenni, majd egy növekedő szakasz után 1948 májusára 100 000 alá esett. Ugyanebben az időszakban a sokkal kevesebbet politizáló, és pikánsabb ízlésvilágról tanúskodó Pesti Izé, nemcsak a Szabad Szájat, hanem a Ludast is megelőzte 160–170 000-es példányszámával.[184] Az 1950-ben heti 65 000-es példányban kiadott Szabad Száj megjelenése utolsó évében, 1951-ben már nem sokban tért el a szoros pártirányítás alatt álló többi sajtóterméktől. Megszüntetését nagy valószínűséggel csak azért tolhatták ki 1951-ig, hogy addig is a központi agitációt szolgálva minél szélesebb társadalmi rétegekhez jusson el a szocializmus építésének üzenete. A belső ellenség elleni harc témájának viszont kisebb teret szentelt, mint a Ludas Matyi, de

[182] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata a Ludas Matyi munkájáról. 1951. Lásd még: Takács, 2003.
[183] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. 1955. június 17.
[184] Buzinkay, 2017. 407.; Takács, 2018. 177–178.

1948–49-től ugyanakkor megsokasodtak benne az addig szinte teljesen hiányzó külpolitikai rajzok.[185]

A Szabad Száj a kisgazdákhoz kötődött, mégis a Magyar Dolgozók Pártja ideológiájának következetes közvetítését várták tehát el tőle. Még inkább így volt ez az 1951-re műfajában immáron egyeduralkodóvá váló Ludas Matyi esetében. A politikai hibák elkerülése érdekében rendszeresen ellenőrizték a Ludas Matyit, és amennyiben olyan karikatúrát vagy szöveget találtak, amely fennakadt a rostán, szankcionálták az adott rajzolót vagy az illetékes szerkesztőt, illetve a főszerkesztőt. Így például 1951 nyarának végén fegyelmi eljárás indult Szűr-Szabó József ellen, aki a lap augusztus 30-ai gabonabegyűjtést propagáló címlaprajzán azt a hibát követte el, hogy a gabona leadására szolgáló épületre „földművesszövetkezeti begyűjtő" megnevezés helyett „termelőszövetkezeti begyűjtő"-t írt. Az illusztráció egyebekben megfelelt a kívánalmaknak, vagyis a begyűjtőhely kellően fellobogózott, sőt még egy versenytábla is díszeleg rajta, a hozzá tartozó szövegről már nem is szólva, hiszen az elhangzó párbeszédben egy, a beszolgáltatási kötelezettségét 200%-ra teljesítő parasztgazdáról esik szó. A vétett hiba nem csupán arról árulkodik, hogy Szűr-Szabó József nem ismerte kellő alapossággal a párt agrárpolitikáját, hanem arról is, hogy a karikaturista minden bizonnyal nem mozoghatott otthonosan a vidéki életben. Azt ugyanis, hogy a begyűjtött gabonát a földművesszövetkezetek raktárába kell vinni, szinte biztos, hogy minden falusi tudta, mint ahogyan azt is, hogy a termelőszövetkezeti csoportokat is terhelte beadási kötelezettség, amit az ott dolgozó tagoknak szintén a begyűjtési helyre kellett szállítani. Egy, a lap munkájáról később készült feljegyzés meglehetős éleslátással világít rá az ilyen és ehhez hasonló problémák gyökerére: *„Sok kitűnő rajz jelent meg ebben a nehéz témakörben. [...] A mezőgazdasági rajzokat azonban még tovább kell fejleszteni, hogy a mezőgazdaság jelentőségéhez méltó legyen. A hibák gyökere valószínűleg az, hogy a »pesti« – városi emberek beszélnek, illetve rajzolnak olyan kérdésekről falusi embereknek, amely kérdéseket alig ismernek. Többet kell a mezőgazdasági rovat munkatársainak falura járni. A Ludas Matyi mezőgazdasággal foglalkozó rajzai ma még eléggé íróasztal szagúak. Sok az erőltetett ötlet és megoldás."*[186]

[185] Takács, 2018. 178–179.

A fegyelmi eljárás határozata azonban Szűr-Szabó József mellett az ellenőrzést végző szerkesztőket, így Tabi Lászlót, Gádor Bélát és Gergely Miklóst is hibásnak tartotta. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége 200 forintos pénzbüntetéssel sújtotta a nevezett személyeket, amelynek összegéből 80 forint megfizetése esett Szűr-Szabó Józsefre, a fennmaradó 120 forint pedig egyenlő arányban terhelte a három szerkesztőt. Az eset bemutatása azért is érdemel kiemelt figyelmet, mivel ez volt az első alkalom, hogy a MÚOSZ pénzbüntetést alkalmazott a Ludas Matyi szerkesztőségével szemben. A pénzbüntetés mellett azonban a MÚOSZ illetékeseinek a szerkesztőség vezetőivel folytatott megbeszélése eredményeként azt is kimondták, hogy *„Miután a szerkesztőség elismeri munkájában az éberség gyengeségét, munkája jobb megszervezésével fokozottabban ügyel arra, hogy a jövőben hasonló hibák ne történjenek."*[187] A nagy valószínűség szerint nem kellő tájékozottságból adódó hiba elkövetése, illetve az, hogy a szerkesztők elsiklottak fölötte, a politikai ellenőrzést végzők szemében egyértelműen az éberség lanyhulásának minősült. Látható tehát, hogy a rajzolókra, szerkesztőkre milyen politikai nyomás nehezedett, valamint, hogy a legkisebbnek tűnő politikai vétség sem maradhatott megtorlatlanul.

[186] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Feljegyzés a Ludas Matyi 1954. május 1. és november 1. közötti számairól. c/976. 1954. november 22.

[187] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A MÚOSZ levele a Népművelési Minisztérium Tájékoztatási Főosztályához a Ludas Matyi szerkesztősége ellen lefolytatott vizsgálat ügyében. c/1902. 1951. szeptember 10.

A hasonló esetek nem voltak ugyanakkor egyediek az újság életében. Másfél hónappal a fenti ügy után a kulákábrázolások terén rendkívül aktív Szegő Gizi ellen is eljárás indult. Az 1951. október 18-ai szám címlapjára egy a november 7-ei munkaversenyre mozgósító rajzot kellett készítenie, a hozzá tartozó szöveget viszont Gádor Béla találta ki. A probléma forrása ez utóbbiból fakadt, a MÚOSZ fegyelmi bizottsága ugyanis úgy vélekedett, hogy a Gádor-féle szöveg táptalaja lehetett volna a munkaversennyel kapcsolatos ellenséges viccek gyártásának.[188] Az ügy miatt azonban végül Szegő Gizit is megrovásban részesítették, mert úgy ítélték *„nem állt ki harcosan, kommunista lap munkatársához méltóan"*. Szegő Gizi ugyanis nem értett egyet Gádor szövegével, mégsem lépett fel a változtatás érdekében. A történtek bemutatása azért is nagyon tanulságos, mert a határozat – bár az adott szituációra vonatkozóan, de attól mégis elvonatkoztatva, általánosságként is értelmezhetően – kimondja a karikaturisták személyi felelősségét a rajzok elkészítését illetően, továbbá azt is, hogy ez a felelősség túllép a rajz elkészítésén, és kiterjed annak komplex megjelentetésére.[189] Kaján Tibor ugyanakkor egy vele készített interjúban arról számolt be, hogy a karikatúrákat egy rajzolóból és egy íróból álló párok alkották meg, így a rajzolók szerepe olykor a rajzok témájának meghatározásában még inkább háttérbe szorulhatott.[190]

A karikaturistákkal szemben támasztott elvárásokon túl, az esetet tovább elemezve újabb fontos következtetésekre juthatunk. Gábor Andor főszerkesztő távollétében Gádor Béla szer-

[188] A címlap eredeti szövegét már nem ismerhetjük meg, mert a lap végül korrigált szöveggel jelent meg: *„Drága Rákosi elvtárs! November 7-re felajánljuk, hogy tervünket határidő előtt teljesítjük."* Az ügyet kirobbantó szöveget a MÚOSZ fegyelmi határozata sem tartalmazza. MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. c/2036. 1951. október 27.

[189] *„...az általa elkészített rajzért elsősorban ő felelős, és felelőssége nem ér véget azzal, hogy a rajzot elkészítette."* MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. c/2036. 1951. október 27.

[190] Kovács, 2013. 446. A közreadott interjúrészletből az nem derül ki, hogy ez a munkamódszer a Ludas működésének egésze alatt fennállt-e.

kesztő nem csupán az említett címrajz szövegéért, hanem a lap egészéért is felelősséggel tartozott. Ebből adódóan hibásnak találták azért is, mert a címlap elkészítésére későn adott utasítást, Szegő Gizinek így mindössze egy nap állt rendelkezésre a megrajzolásához. Gádort a nem megfelelő szövegezés mellett vádolták tehát azzal is, hogy a címoldalnak, mint a lap legfontosabb anyagának elkészítésére az utolsó pillanatban adott megbízást, ezért őt erkölcsileg és anyagilag egyaránt felelőssé tették, így a megrovás mellett 1000 forintos pénzbüntetést is kapott.[191]

A történteket Szegő Gizi oldaláról nézve még érdemes kiemelni, milyen nagyfokú profizmusról tanúskodik az, hogy a rajzoló a rá ilyen rövid határidővel kiszabott feladatot ténylegesen kivitelezni tudta. Ezen túlmenően ez a megállapítás a rajzolói gárda egészére is kiterjeszthető, hiszen a heti rendszerességgel nagyságrendileg mintegy ötven rajzzal kijövő lap kivitelezése nem lehetett kis teljesítmény.

A két elemzett fegyelmi eset olyan karikaturistákhoz kapcsolódott, akik mindegyike az agrártémákban, és ezen belül a kulákgazdák ábrázolásában is gyakorolta tevékenységét.[192] Az egyedi vétségekből a lap működésének egészére levonható következtetések mellett, a Ludasról készült bírálatok részleteiben és átfogóan kitérnek arra, hogy melyek a lap egészének erős oldalai, illetve melyek a hiányosságai. A jelentéseket, észrevételeket nagyrészt a MÚOSZ készítette, de sokszor nem derül ki, hogy ezen beül azt pontosan ki is írta. Vannak viszont olyanok, amelyek konkrét nevekhez, személyekhez köthetők, így például az egyiket az 1951-től 1956 őszéig a Veszprémi Népújság főszerkesztőjeként tevékenykedő Slamovics Zoltán jegyzi, míg egy másikat Szilágyi Jolán, asszonynevén Szamuely Tiborné, az egykori népbiztos felesége. Az ő személye azért is érdemel figyelmet, mert a Képzőművészeti Szövetség Karikatúra Szakosztályának elnö-

[191] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. c/2036. 1951. október 27.

[192] További fegyelmi ügyeket érintően lásd még: Kocsis, 2015; Takács, 2018.

keként jelentős befolyással rendelkezett. A korábban Moszkvában karikaturistaként aktívan tevékenykedő rajzolót egy visszaemlékezés szerint *„kommunista manipuláció által"* választották meg tisztségébe, és ez a két momentum együttesen garanciát jelentett a szovjet példa követése mellett a párt befolyásának érvényre juttatásában is.[193] Találhatunk továbbá olyan kiértékelést is, amelyet maga a főszerkesztő, Gádor Béla állított össze. A több szemszögből elkészített, és feltehetően eltérő mértékű politikai elköteleződéssel bíró személyek tollából származó írások, még ha a politikai kritikát illetően nem is, de az inkább szakmai jellegű észrevételeket tekintve sokszor hasonló következtetésekre jutottak. Ezek alapján a lapot, vagy annak szerkesztőit, rajzolóit ért bírálatokat négy nagy csoportba sorolhatjuk.

Az első, vétségnek is nevezhető problémakört a politikai hibák alkotják. Ide tehát azok az esetek tartoznak – miként az Szűr-Szabó József és Szegő Gizi ügyei kapcsán is látható volt –, amelyek konkrétan a párt politikáját sértik.

A második, sokkal tágabban értelmezhető kategóriába sorolhatjuk az ideológiainak is nevezhető hibákat, hiányosságokat. Ide olyan, többnyire elvi síkon mozgó problémák tartoznak, amelyek a politikai akarat irányába tanúsított kellő elkötelezettséggel javíthatók és egyben a hatalom által elvárt módon javítandók. Leginkább olyan kérdések sorolhatók ide, amelyek a lapnak „kollektív agitátori" szerepkörével szorosan összefonódnak, vagyis a közvetlen politikai feladatainak teljesítéséhez kötődtek. Szilágyi Jolán – aki, mint látható a korszakra jellemző sajtóban meghonosodott katonai nyelvezet használatában is otthonosan mozgott – szavait kölcsönözve ezt röviden így összegezhetjük: *„Rá kell már jönni, hogy a politikai rajzolásnál különböző fegyvernemmel kell harcolni, hogy győzhessünk."*[194]

[193] Kovács, 2013. 445. Kaján Tibor közlése alapján.

[194] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Szilágyi Jolán bírálata. A dokumentumon ugyan nincs dátum, de a szövegkörnyezetből az derül ki, hogy az írás nagy valószínűséggel 1949-ben keletkezhetett.

Hogy melyek is ezek a fegyvernemek, illetve azokat hogyan is kellene használni, nagyon jól kirajzolódnak Slamovics Zoltán feljegyzéséből: *„A Ludas Matyinak, mint szatirikus lapnak szinte korlátlan lehetőségei vannak arra, hogy viccel, gúnnyal, a szatíra bátor, éles fegyverével mutassa meg társadalmunk még meglévő rendellenességeit, segítséget nyújtson a hibák megszüntetéséhez, de ugyanakkor helyes témaválasztásával a hibák bátor feltárásán keresztül nevelje is a dolgozókat."* Slamovics úgy vélekedett, hogy *„a lap bátortalanul végzi ezt a fontos feladatot."*[195]

A Magyar Újságírók Országos Szövetségének 1951-es bírálata szerint a Ludas Matyi nem eléggé szellemes és nem eléggé találó módon fordul a *„visszásságok, különösen az ellenség leleplezésének döntő feladata felé"*. Felróják a lapnak, hogy az *„ellenséggel szemben gyakran kizárólag a gúnyolódás fegyverét"* használják. A név nélküli bírálat íróját nem véletlen kérhették fel erre a munkára, hiszen a szövegen egyértelműen átsüt a politikai elkötelezettség magas foka. A bírálat szerzőjének meglátása szerint ugyanis a lapban használják tehát a gúny eszközét, de azt a szelídség és a hivatásszerűség jellemzi, *„hiányzik belőle az ellenség iránt érzett gyűlölet, a szenvedélyesség"*. A szerző vélekedése szerint ez a bágyadtnak nevezett gúnyolódás azt is eredményezi, hogy még ha a külső és belső ellenséget többé-kevésbé nevetségessé is tudják tenni, azt olyan áron sikerül csak a rajzolóknak elérniük, amely azt sugallja, hogy lebecsülik az ellenség erejét és veszélyességét. A bírálat megállapítja továbbá, hogy a Ludas használja a vicc és a szatíra fegyvereit, de főként a szatírára fókuszálva ismét csak a gúnnyal kapcsolatban tett végkövetkeztetésre jut, vagyis mindez nem elégséges ahhoz, hogy

[195] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Slamovics Zoltán feljegyzése a Ludas Matyi munkájáról. d. n.

megfelelő módon tudják felkelteni a gyűlöletet az ellenséggel szemben.[196]

A fenti idézetekből egyértelműen kirajzolódik, hogy a Ludas Matyinak komoly politikai szerepet szántak, és nagy elvárásokat támasztottak a párt politikájának népszerűsítése és ezzel együtt az ellenség elleni harc területén. Az ostorozó hangnem egyértelműen jelzi, hogy a Ludas Matyi „kollektív agitátori" szerepkörben elért eredményeivel általában nem voltak elégedettek. Éppen ezért az ideológiai hiányosságok kiküszöbölésére több javaslattal is szolgáltak a bírálatok szerzői, köztük helyet kaptak olyan megjegyzések, amelyek a szerkesztőség tagjainak nevelése mellett a rendszeres politikai tájékozódás fontosságát is hangsúlyozták. Szilágyi Jolán egyenesen úgy fogalmaz: *„A politikai rajzolók gárdáját nevelni kell".*[197] Az ideológiai hibák kiküszöbölését illetően többször ajánlották természetesen a szovjet példák, kiemelten a Krokogyil című lap behatóbb tanulmányozását, illetve módszereik következetesebb átvételét, alkalmazását, mondván, hogy azokból *„rengeteget lehet tanulni, szellemesek, ötletesek, politikusak."*[198]

A kritikai észrevételek alapján a hibák harmadik csoportját a kimondottan szakmai feladatok nem kielégítő ellátásából eredő hiányosságok alkotják. Közöttük szerkesztői, szerkesztési és tipográfiai hibák egyaránt említhetők, amelyek jó része akár olvasói szemmel nézve is jogos megjegyzésnek mondhatók. Bár a rajzolók rovatrendszerben dolgoztak, fő profiljuk egy-egy témához kötődött, ennek ellenére magában a lapban nem voltak rendszeresen és következetesen ismétlődő rovatok, mint ipari vagy kulturális, illetve mezőgazdasági rovat. Hiába keresnénk például a kulákellenes propagandát mutató karikatúrákat is

[196] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata a Ludas Matyi munkájáról. 1951.

[197] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Szilágyi Jolán bírálata. 1949.

[198] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Slamovics Zoltán feljegyzése a Ludas Matyi munkájáról. d. n., Lásd még: MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata a Ludas Matyi munkájáról. 1951.

ugyanazon az oldalon, olykor teljesen váratlan helyen bukkannak fel. Létezett viszont úgynevezett üzemi oldal, amelyek az üzemek életéből vett eredményekkel, valamint a visszásságokkal és hibákkal foglalkozó rajzokat tartalmazták. Ezek forrásértéküket tekintve olyan szempontból is nagyon hasznosak, hogy megtudhatjuk például, mi volt az adott gyárak korban használatos elnevezése (Váci Forte, Ganz Vagon, Csepeli Martin). Ezek, a Ludas Matyi látogatásaiként funkcionáló oldalak nemcsak ipari létesítményeket, hanem agrárszempontból kiemelkedő helyeket is bemutattak. Mezőgazdasági vonatkozásban a korban kiemelkedőnek azok a települések számítottak, amelyek a kollektivizálásban élen jártak. Ludas Matyi így például 1952. június 5-én az egyik első termelőszövetkezeti városba, Mezőtúrra látogatott, 1950. december 15-én pedig a Pest megyei tszcs-szervezésben élenjáró Abonyban járt.

A rovatok hiánya mellett hasonlóképp jogosnak tekinthetők azok az észrevételek, amelyek a karikatúrák méretére, elhelyezésére vonatkoztak. Bár ebben a kérdésben azért már felütötte fejét az ideológia is. Sokszor ugyanis nagyon kicsire sikerült egy-egy ábra, amely így nem kaphatott mondanivalóját tekintve sem akkora súlyt. De szintén az üzenetközvetítő értéket rontotta az is, hogy többször témáikban egymástól teljesen elütő képek kerültek egymás mellé, így egy viccesebb kép mellett lévő politikai küldetést teljesítő szatirikus rajz jobban belesüllyedhetett az adott környezetbe, és nem kapta meg az elviekben neki szánt súlyt. Az már más kérdés, hogy lehetett-e ez a Ludas részéről akár egy tudatos ellenállási stratégia része is? Vagyis a mesebeli okos lány módjára adott is, meg nem is?!

A szakmaiság és az ideológia sajátos metszeteként a negyedik csoportba az önmagukban szakmainak tekinthető, de az adott korban egyértelműen ideológiai elvárásokkal párosuló hiányosságok sorolhatók. Már egy címlapot övező incidens korábbi leírása is rávilágított arra, hogy a szerkesztőségnél előfordultak szervezési és tervezési problémák. Más-más aspektusból

ugyan, de az újságról készült bírálatok szinte mindegyike érinti a tervszerűség kérdését. Nemcsak azt hiányolták, hogy időben előre nincs kellően átgondolva a tematika, hanem kritizálták az egyes tárgykörök arányát is. Ez utóbbit érintően legfőbb hiányosságként azt állapították meg, hogy a lap nem veszi kellőképpen figyelembe a Központi Vezetőség határozatait, illetve az azokból a lapra háruló feladatokat. Kevésnek találták tehát azokat a rajzokat, amelyek a legfontosabb politikai döntések népszerűsítését állították középpontba.

Ide sorolhatjuk továbbá a nyelvezetet, a szövegek minőségét érintő kérdést és a megnyilvánuló humor jellegét is. Bár a Ludas Matyi jellemzően karikatúrákat közölt, de amint arra már példát is láttunk, helyet adott rövidebb elbeszéléseknek, karcolatoknak, tárcáknak. A szöveges részek színvonaláról szólva viszont megfogalmazódott, hogy azok minőségükben gyakran az illusztrációk alatt maradnak. Kritika nem csupán a hosszabb írásokat érte, hanem sokszor az egy-egy ábrához tartozó párbeszédeket, vagy az éppen párszavas képaláírásokat sem találták kielégítőnek. Ezek legfőbb hiányosságát abban látták, hogy nem illeszkednek szervesen a kép mondanivalójához, sőt akár a képi üzenetet lehúzva, a közlendő tartalom egészének a rovására is mehettek. Meg kell jegyezni, nagy valószínűséggel egy mai kritikus is egyetértene ezekkel a megállapításokkal. Mindez pedig összefügg és átvezet a humor kérdéséhez.

A Ludas által közvetített humorral kapcsolatban az 1951-es MÚOSZ-jelentésben többek között megjegyezték, hogy a lapban szűk témakörben – mint például: üzem, bürokrácia, kulák, Truman, Tito – mozgó típusviccek alakulnak ki, sémaszerű a gúnyolódás, ami pedig csökkenti a politikai hatást, ráadásul még nagymértékben a polgári humor eszközeivel is élnek. A polgári humor maradványait kritizáló megállapítás mellett ugyanakkor azt is hozzáteszik, hogy a lap *„fejlődést mutatva szolgálja az imperializmus elleni harc, a szocialista építés, a béke védelmének ügyét”*.[199] A Slamovics-féle feljegyzésben pedig a szerző egyenesen úgy fogalmazott, hogy a lapban kevés a humor, keveset nevettet, sőt nem is a tömegeket érdeklő dolgokról ír.[200] A Ludasra osztott szerepkörbe tartozóan napvilágot látó aktuális agitációs karikatúrák sokszor valóban teljesen nélkülözték a humort. Ezeken a rajzokon olykor a kényszeredettség, a kötelezően elvégzendő feladat íze hagy inkább lenyomatot.

A többi pártlaphoz hasonlóan végeredményét tekintve a Ludasnak is többnyire a napi agitációs célok megvalósítását kellett tehát szolgálnia, és ebbe belecsempésznie a lap profiljának megfelelően a humort, szatírát. Ennek problematikus megvalósíthatóságára maga Gádor Béla is utalt: *„Sokszor felmerült vitás kérdés az: vajon a Ludas Matyinak, mint speciális, szatirikus hetilapnak, feladatkörébe tartoznak-e kivétel nélkül a közvetlen napi agitáció feladatai, illetve: hogyan lehetne ezeket a legjobban megoldani, vagyis úgy, hogy azok a lap profiljából »ne lógjanak ki«, tehát valóban agitáljanak.”* [201]

Mai megközelítésből kiindulva az abszurditással egyenértékűnek mondható az az elvárás, amit a hatalom a humor terén a Ludassal szemben támasztott. A rajzolóknak a politikai agitációs célzatú alkotásaikat a humornak nem igazán a legideálisabb táptalajt nyújtó területekről témát merítve kellett elkészíteniük. Minden bizonnyal nem lehetett egyszerű például a termelés fokozására irányuló, a munkaversenyekre ösztönző propaganda, vagy még inkább a különféle kongresszusoknak és a pártvezetők beszédeinek humorral teli ábrázolása.

A karikaturistáknak a mindennapi életből kellett ugyan ihletet meríteniük, ám az alkotói képzelet szülte ötleteket a politikai elvárások öntették végső formába. A politikai elvárások között

[199] MNL OL M-KS 276 f. 89. cs. 211. ő. e. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata a Ludas Matyi munkájáról. 1951.

[200] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Slamovics Zoltán feljegyzése a Ludas Matyi munkájáról. d. n.

[201] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Gádor Béla értékelése a Ludas Matyi munkájáról az 1955. évi 1–23. számok alapján. 1955. június 13.

pedig igen nagy súllyal ott szerepeltek az ellenségnek minősített társadalmi csoportok meghurcolását eredményező rajzok készítésére irányuló kívánalmak. Az, hogy egy-egy karikaturista mennyiben bizonyult képesnek az osztályharc jegyében mások szenvedéséből, kiszolgáltatottságából viccet, gúnyt űzni, az természetesen nagymértékben az egyéni habituson is múlott. Az alkotókat jellemző lélektan bemutatása önálló elemzés tárgya lehetne, de még ha csak említés szintjén is, mint a karikatúrák megszületésében fontos szempont, jelen keretek között sem hagyható figyelmen kívül. Így fontos kérdés, milyen beállítottságra, szemléletre, milyen szintű politikai elköteleződésre volt ahhoz szükség, hogy egy karikaturista a súlyos megpróbáltatásokat átélő kulákgazdákat hétről hétre vicc tárgyává tegye, vagy szatirikus éllel ábrázolja? A Ludas Matyiban megjelent kulákokat ábrázoló karikatúrák meghatározó része köthető Pályi Jenő nevéhez. A karikaturista halála után a lapban közreadott nekrológ Pályiról szólva kiemelte, hogy a rajzoló *„szerette a népet és gyűlölte a nép valamennyi ellenségét"*. Nem derül ki, hogy a lap akkori felelős szerkesztője, Gádor Béla, esetleg szerkesztője, Tabi László, vagy ki is írhatta a nekrológot, mindenesetre határozott meggyőződéssel állította Pályiról, hogy *„művészete állani fogja az utókor ítéletét is, mert szeretettel ábrázolta a népet, s mert gyűlölettel ábrázolta a nép ellenségét"*.[202] Nem tudhatjuk már meg, hogy ezek a döbbenetes erejű mondatok vajon csak a párt vezetőinek szóltak-e, vagy ténylegesen a Pályi művészetét tápláló belső meggyőződést, szemléletet jellemző valós értékítéletet tükrözik-e. Az viszont kétségtelen tény, hogy az ideológiai elvárásoknak való személyes elköteleződésből fakadó tudatos megfelelés valamilyen szintű szándéka nélkül nem születhetett volna ennyi, a gazdaelitet megalázó gúnyrajz Pályi kezei alatt. A felmentés szándéka nélkül itt kell azonban azt is megjegyezni, hogy Pályi kulákfigurái többnyire egyáltalán nem ellenszenvesek, nem sugároznak gonoszságot, mindemellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1951. szeptember 6-ai lapszámban ördögként ábrázolta a kulákként megjelenített gazdát.[203]

[202] Ludas Matyi, 1953. február 5. 7.

Pályi Jenő pályafutása jól példázza, hogy a „kollektív agitátori" feladatkör teljesüléséhez, azaz a párt politikájának, illetve az ennek mentén születő döntések propagálását szolgáló karikatúrák alkotásához a szerkesztőség elvi utasításai mellett szükség volt az egyéni szerepvállalásra. Mivel egy történeti munkának semmiképpen nem az ítélkezés, csupán az adott eseményeket, folyamatokat befolyásoló tényezők számbavétele, illetve a lehetséges ok-okozati összefüggések feltárása lehet a feladata, ezért a politikai karikatúrák létrejöttében nem hagyható figyelmen kívül maga a művészi attitűd jelentősége sem. Több neves rajzoló, így Kaján Tibor és Sajdik Ferenc megnyilatkozásai is azt erősítik, hogy egy, a korban mindenáron rajzolni akaró karikaturista előtt legfőbb célként lebeghetett a Ludas Matyi gárdájába bekerülni.[204] Ennek pedig sokszor ára volt, bizonyos szintű alkuk és kompromisszumok nélkül nem nagyon lehetett elérni a vágyott álmot: *„Nagyon sok olyan dolgot kellett kivitelezni, amivel az ember nem értett egyet, amiről világosan látta, hogy pont az ellenkezője a valóság. De ahhoz, hogy az ember a lapnál maradhasson, le kellett tenni néhány olyan rajzot, ami azt igazolja, hogy egyetért. Szóval ezek mind undorító, megalkuvó dolgok voltak. [...] ...valahogy sikerült a párt működésével elérni, hogy a gondolkodásunk is igazodott a pártfeladatokhoz. Ha folytatni akartuk a mesterséget, akkor kénytelenek voltunk alkalmazkodni. Szerettünk rajzolni, mindenképp rajzolni, kicsit nem is volt*

[203] *Egyik a másikból következik* című karikatúra. Ludas Matyi, 1951. szeptember 6. 3.

[204] *„Huszonöt évesen, 1955-ben a Rádió és Televízió Újság tördelője és rajzolója lettem, közben hordtam a karikatúráimat a Ludas Matyi szerkesztőségébe, mert az igazi cél az volt."* – idézet Sajdik Ferenctől. Szücs, 2013; *„Nagy ambícióval kezdtem dolgozni, mert azt mondták, hogy karikaturistának Magyarországon a Ludason kívül nincs élet."* – idézet Kaján Tibortól. Gál, 1994.

nekünk fontos ez a tematikus kötetlenség, inkább csak az, hogy a fehér papíron ceruzával dolgozhassunk".[205]

Végezetül a Ludast ért számos kritika után néhány gondolat erejéig szólni kell arról, hogy korabeli bírálói miben látták az újság erényeit. Az egyik értékelésben elismerőleg szóltak a vicclap szocialista tömbön belüli kiemelkedő eredményeiről: *„a népi demokráciák lapjai a Ludasból sokat vesznek át, ami azt mutatja, hogy a lap nem dolgozik rosszul".*[206] Hasonlóan fogalmazott Gádor Béla is, aki szerint *„meg kell állapítanunk, hogy a Ludas Matyi a béketáborban megjelenő összes ilyenfajta lapok között a legnagyobb példányszámban [...] készülő lap".*[207]

Az 1951-től egyetlen szatirikus képes politikai lapként működő Ludastól az állampárti vezetés megkövetelte tehát, hogy a szocializmus építésében, *„a békéért való harcban"* mint „kollektív agitátor" egyre *„élesebb és hatásosabb fegyverré"* váljon.[208] A pártállam agitációs és propagandagépezetének szüksége volt a Ludasra, a Ludas rajzolóinak pedig az alkotás lehetőségére. Ez az alkukkal teli helyzet szülte a Rákosi-korszakbéli Ludas Matyit.

[205] Kovács, 2013. 446. Kovács Kristóf interjúja Kaján Tiborral.
[206] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Feljegyzés Sirokmány Lajos részére. 1955. július 30.
[207] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Gádor Béla értékelése a Ludas Matyi munkájáról az 1955. évi 1–23. számok alapján. 1955. június 13.
[208] *„A lap – egyetlen szatirikus képes politikai lapunk – jelentősége és fontossága megköveteli, hogy a békéért való harcban az eddiginél is jobb, élesebb és hatásosabb fegyverré tegyük."* MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata a Ludas Matyi munkájáról. 1951.

Kulákábrázolás a kurzusváltások tükrében

A NYITÁNY

A Rákosi-rendszer agitációs és propagandagépezetén belül a politikai üzenetek közvetítésében a hatalom birtokosai kiemelkedően fontos szerepet szántak a Ludas Matyinak. Miként azonban maga a korszak sem volt homogén, a végbement hatalmi-politikai változások lenyomatot hagytak a lap életében is. Fontos tehát annak vizsgálata, hogy a totalitárius rendszer működési mechanizmusa, a moszkvai történések indukálta hazai változások miképpen éreztették hatásukat a Ludas Matyi munkájában, miképpen képeződtek le ezek a folyamatok a karikatúrákon. De a kérdést fordítva is feltehetjük, azaz a politikai karikatúrákból mi olvasható ki, a lap miképpen reagált a magas politikában zajló változásokra. Az alábbiakban a Rákosi nevével fémjelzett korszak egyes szakaszainak vizsgálata révén jelen fejezet ezeket a kérdéseket igyekszik körbejárni.

A kulákellenes propaganda-hadjárat kezdete Rákosi 1948. július 2-ai, budapesti pártfunkcionáriusok előtt elmondott beszédéhez köthető. A lap erre szinte pontosan két hét elteltével reagált, méghozzá egy nagyon hatásos számmal. Az 1948. július 17-én megjelent Ludas Matyiba ugyanis hat, kulákokkal foglalkozó karikatúra került be. Az első mindjárt a második oldalon arról próbálja meggyőzni az olvasókat, hogy a kulákok lopnak. A tízparancsolati ihletettségűnek is nevezhető *„Zsíros, ne lopj!"* szöveggel ellátott képen a cséplőgépnél beadásra összerakott gabonás zsákok egyikével az éj leple alatt iszkoló kulákot árgus tekintetek sokasága kíséri. *A lelkiismeret* című Toncz Tibor-karikatúra egész háttere hatalmas tágra nyílt, elképedést és megvetést egyszerre sugárzó szemekből áll, amelyek mintha próbálnák a nagygazdát jobb belátásra bírni, vagyis a lelkiismeretét felébreszteni. A megkérdőjelezhetetlen módon deklarált általánosító

ténymegállapítással, miszerint a kulák lop, illetve az efelett ítéletet mondó képi eszközök, vagyis a nagygazdára mintegy lesújtani kész tekintetek együttes hatásának köszönhetően a kép átütő stigmatizáló erővel bír.

A gazdaelitre aggatott tulajdonságoknál maradva a lap sorban első kulákellenes karikatúrája után záróakkordként a hetedik oldalon a kizsákmányolás mint elmaradhatatlan sztereotipikus jegy, két rajzon is visszaköszön. A kizsákmányoló rendszer utolsó maradványaként aposztrofált kulák egy oldalon belüli kétszeri előfordulása nemcsak azt mutatja, hogy ezt a propagandában agyonsulykolt tulajdonságot a hatalom birtokosai a nagygazdák egyik legfőbb bűneként rótták fel, hanem megkérdőjelezhetetlenül jelzi azt is, hogy a kulákgazdák üldöztetésének egyik legalapvetőbb hivatkozási pontjául is szolgált. Éppen ezért nem véletlen, hogy mindkét illusztráción a kizsákmányolóként megjelenített kulák alakja a pártállamot megtestesítő politikusokkal találja magát szemben.

Amennyiben a kulákellenes propaganda-hadjárat nyitóképének egyetlen emblematikus karikatúrát kellene megnevezni, az minden kétséget kizáróan Szegő Gizinek *a Megvédik a szegényparasztot a kizsákmányoló kulákok ellen* című rajza lehetne. A kép hátterében egy mezítlábas cselédnek szegődött kisparaszt lehajolva dolgozik a kulák földjén, akihez éppen betoppan Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Révai József. A nagygazdával jól látható módon maga Rákosi kommunikál, aki a karikatúra címében is jelzett tényállás mellett arra is felhívhatta a kulák figyelmét, hogy mi lesz a büntetése azoknak, akik az állampárti döntésekkel szembehelyezkedve megsértik a népi demokrácia törvényeit. A feddő tekintetű politikusokat, a vésztjóslón ujjával intő Rákosit a kezeit szélesre táró nagygazda arról igyekszik ugyanakkor meggyőzni, hogy ő egyáltalán nem folytat kizsákmányoló tevékenységet: *„De kérem uraim, ez a nyavalyás hajnaltól estig görnyed a földemen, nincs is ideje rá, hogy kizsákmányoljam."* Ahogyan Szegő Gizi a kép szövegeként[209] a kulák szájába adott kizsákmányolás-definícióval sajátos módon mintegy önvallomásra készteti a nagygazdát – a helyzetet mai szemmel néző attitűdünktől elvonatkoztatva – az a tartalomból legmesszebb menőkig kihozhatóan egyúttal a humor forrását is magában hordozza. A felszínen mozgó humor sem tudja viszont annak nyomatékát ellensúlyozni, amit a hatalom képviselőinek megjelenése hordoz, amit a háttér történései és mélyrétegei magukban rejtenek. A három politikus együttes színre léptetése a kulákokat sújtó intézkedések egészének leképezését adja. Gerő mint a gazdaságpolitika mindenható ura, Révai mint a párt főideológusa és egyben a propagandagépezet első számú irá-

1948. július 17. 7. (Szegő Gizi)

[209] Az előző fejezetben szó esett róla, hogy a karikatúrák egy rajzoló és egy szövegalkotó párosának közös produktumaként születhettek. Mivel teljes bizonyossággal nem tudjuk, hogy ez a módszer a lap működésének egésze alatt élt-e, továbbá mivel a rajzok csak a karikaturista szignóját tartalmazzák, és az esetleges szövegező kiléte fedve marad, ezért a karikatúrákat komplexitásában egyetlen személyhez, a karikaturistához kötve értelmezi a szerző.

nyítója, valamint a hatalom legfőbb birtokosaként maga Rákosi szerepeltetése egyértelműen mutatja, hogy az állampárti vezetés készen áll a rendszer ellenségeiként számba vett kulákok megtörésére.

A karikatúra azonban más szempontból is kiemelt figyelmet érdemel. A Ludas Matyi évfolyamait 1948-tól lapozgatva az éber figyelemmel bíró olvasó azt tapasztalhatja, hogy már 1948 második felétől kikopnak a lapból a korszak vezető politikusainak ábrázolásai. Az 1948-as pártegyesülést övező események a politikai közélet szereplőinek sokaságával lettek még megörökítve a lapban. Tabi László szavai szerint a fordulat Rákosi döntése nyomán következett be, aki állítólag egy rajzért megharagudott, és végül ő maga tilttatta le a róla készült rajzok közlését.[210] A lap karikatúrái viszont azt mutatják, hogy ez végül nemcsak Rákosira terjedt ki, hanem egyszerűen *„nem volt szabad a vezetők karikatúráit ezentúl megjelentetni"*.[211] Bár írott források ennek bizonyítására egyelőre nem állnak rendelkezésre, a szóbeli közlések hitelességét a gyakorlat igazolja. Ez a helyzet egészen 1956-ig fennállt. A Ludas szerkesztőségének vezetői által aláírt, a lap működését érintő problémákat és javaslatokat taglaló feljegyzés rámutat arra, hogy az indulás éveiben bevett volt vezető politikusok és ismert személyek ábrázolása. A lap munkatársainak bevonásával tartott megbeszélés eredményeként született az a javaslat, hogy ezt a gyakorlatot fokozatosan az aktuális események kapcsán ismét be kellene vezetni.[212] Bár az 1948. július 17-ei szám alább bemutatandó rajzain is meghatározó szerepet kapnak még egyes politikusok, a kulákellenes propaganda emblematikus nyitókarikatúrájaként megnevezett Szegő Gizi-rajz mégis egyúttal egy korszak végét is jelöli,

[210] Kresalek, 1985. 289.
[211] Molnár Gál, 1970.
[212] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A Ludas Matyival kapcsolatos problémák és javaslatok. c/172. 1956. április 27.

hiszen a politikusok ehhez fogható reprezentáltságával a későbbiekben nem találkozhatunk a témához kötődő ábrákon.

A nevezett lapszám további karikatúráihoz visszakanyarodva az újság másik, hetedik oldalon található *Önérzetes basaparaszt* című Pályi Jenő-rajzot érdemes a sorban következőként említeni. Ez ugyanis Szegő Gizi iménti illusztrációjával párhuzamos vonásokat mutat több szempontból is. Az ábrázolt nagygazda itt is mintegy defenzív állásból, a bizonyítványát magyarázva igyekszik a szigorú tekintetű politikusokat meggyőzni arról, hogy ő egyáltalán nem kizsákmányoló: *„Nézzék meg a szótáramat, hát szerepel ebben az a szó, hogy kizsákmányolás?"* Az óriásira növesztett basaparaszttal szemben töredéknyire zsugorított alakban Dinnyés Lajos miniszterelnök, illetve Dobi István földművelésügyi miniszter ismerhetők fel, akik bár termetükre nézve kicsik, de mégis a hatalom tudatától magabiztosan kérik számon a magyarázkodó kulákgazdát. Az előző ábrán a Magyar Dolgozók Pártja legfőbb vezetői után a másikon az egykori kisgazda politikusokból lett állami funkciót betöltő Dinnyéssel és Dobival bezárult a kör. A két karikatúra a hatalmi elit arzenálját felvonultatva szemernyi kétséget nem hagy a pártállam kulákokkal szemben követendő politikájának szándéka felől.

Az 1948 második felére lezajlott államosítások után gazdasági súlyuknál fogva a kuláknak minősítettek az ellenségként kezelt társadalmi csoportok között az egyik legmeghatározóbbnak számítottak. A hatalom társadalmi befolyása és tekintélye miatt hasonlóan ítélte meg az egyházak, különösképpen pedig a Mindszentyvel az élén működő katolikus egyház helyzetét is. A propaganda pedig igyekezett elmélyíteni azt a gondolatot, hogy a nagygazdák és az egyház kártékony tevékenysége egymással való szövetségük következtében még fokozottabban érezteti hatását. Ezért született számos olyan karikatúra is, ahol a kulákok a klerikális reakciónak nevezett egyházi személyekkel, adott esetben magával Mindszentyvel együtt szerepelnek. A Ludas szóban forgó számának harmadik és hatodik oldalán lévő illusztrációk is

ennek az elképzelésnek a jegyében születtek, azaz fő üzenetként az államhatalom ellen szövetkező ellenségre hívják fel a figyelmet.

A sorban az előbbin, a harmadik oldalon lévő rajzon egy, a klerikális reakciót megtestesítő püspök és egy volt tőkés között áll a kulák. A két másik szereplőbe karoló, középre helyezett kulák alakja szimbolikusan az ellenség között köttetett szövetség összetartásában játszott szerepét emeli ki. Ebből eredően a fentebb elemzett két karikatúrával ellentétben a kulák nem a maga igazát bizonygató, hanem a szövetség erejétől magabiztos hangon szólal meg a felettük egy pulpitus mögött beszédet mondó Gerő[213] szavaira reagálva: *„Mit prédikálja nekünk ez a Gerő a szövetkezeti eszmét, mikor mi már réges-régen szövetkeztünk!"*

1948. július 17. 3. [214]

[213] Gerő Ernő még egy további karikatúrán feltűnik ebben a számban, vagyis összesen háromszor: a 3. oldal mellett a 7. oldalon kétszer. Ez utóbbiból derül ki, hogy a július 8-án 50. születésnapját ünneplő politikus előtt ezzel kívánt tisztelegni a Ludas Matyi szerkesztősége.

[214] A karikatúra nincs szignózva, ám a kulák jellegzetes, mintás nadrágjából arra következtethetünk, hogy a rajzot talán Sándor Károly készíthette.

A karikatúra apropóját az 1948. július 10–11-én megrendezett első országos szövetkezeti konferencia adta, ahol Gerő tartotta a fő referátumot, nem pedig a párt addigi agrárszakértőjének számító Nagy Imre. Ennek oka, hogy a gazdaságpolitikáért felelős Gerő 1947 őszén megkapta az agrárpolitika felügyeletét is. Az illusztráción megidézett beszédében Gerő ellentmondásosan nyilatkozott a szövetkezeti kérdés ügyében, hiszen egyrészt szólt arról, hogy a párt az önkéntes szövetkezésben látja a jövőt, amely hosszas szervezési és felvilágosító munkát igényel. Másrészt azt is hangsúlyozta, hogy bizonyos fordulatra szükség van a párt szövetkezeti politikájában, mivel úgy értékelte, jelentős a lemaradás, döntően azért, mert más sürgősebb teendők mellett ezt a területet meglehetősen elhanyagolták.[215] Gerő beszédében szólt arról is, hogy a kormányzat szövetkezeti kérdéssel kapcsolatos lépéseire a nagygazdák részéről milyen reakciókra lehet számítani: *„A falusi burzsoázia természetesen nem tűri tétlenül, hogy a népi demokrácia korlátozza a kizsákmányolásban és kivonja hatalma alól a dolgozó parasztságot. Számolni kell tehát a zsírosparasztság fokozott ellenállásával. Számolni kell azzal, hogy a kulákság, szövetségben az egyházi reakcióval és más reakciós elemekkel, megpróbál a »közös paraszti érdekekre« apellálni, megkísérli felhasználni a dolgozó parasztok elmaradottabb elemeit. Ennek jeleit már most is láthatjuk."* A karikatúrát tehát a beszédnek ez a része ihlette, és mind a szavak, mind a képi ábrázolásban megidézett szövetségi háló építésére a hatalom részéről csak egyetlen válaszreakció lehetséges: *„le kell leplezni a nagygazdák demagógiáját"*. Gerő mindezt részleteiben kifejtve úgy fogalmazott, hogy az elégedetlen nagygazdák a dolgozó parasztságot többek között a beszolgáltatás és a természetbeni földadó fizetése ellen igyekeznek izgatni, majd hozzátette, hogy ezeknek a gazdáknak a leleplezésén túl további lépések is indokoltak,

[215] Varga, 2014. 61.

ezzel együtt jelezte, az állam feladata, hogy *„...a népi demokrácia rendje és törvényei ellen izgató nagygazdákkal szemben a dolgozó parasztság tömegeinek felvilágosítása és aktivizálása mellett szükség esetén az államhatalom erejét is igénybe vegyük és tovább alkalmazzunk olyan gazdasági rendszabályokat, amelyek a kizsákmányolókat terhelik, de kímélik a dolgozó parasztságot."*[216]

Rákosi 1948. július 2-ai és Gerő említett beszéde tehát úgyszólván egymásra erősítve jelölték ki a kulákellenes politika mikéntjét. Míg Rákosi szavai – miszerint meg kell tisztítani a falvakat a kizsákmányoló elemektől, mert addig ott nem lehet a szocializmust építeni – valóságos tézismondatként határozták meg, hogy mit kell tenni, addig Gerő beszédében ezt mintegy kifejtve a hogyan kérdésére vonatkozóan is utat mutatott. Egyrészt az agitáció és a propaganda feladatait körvonalazva hangsúlyozta a kis- és közép- azaz a dolgozó parasztság körében végzett felvilágosítás és aktivizálás szerepét, de emellett a kulákokat érintően kilátásba helyezte szükség esetén az államhatalom erejének és további gazdasági rendszabályoknak az igénybevételét is.

A szövetkező kulák, illetve az ellenséges tábor szövetkezésének gondolata köré épült Pályi Jenőnek a lap hatodik oldalán található rajza is. Ez a karikatúra az előzőhöz képest talán még fokozottabban érzékelteti a hatalom belső ellenségtől való félelmeit, hiszen ez az illusztráció a szövetkezőket egyenesen Mindszenty hadseregeként mutatja be. A képen Mindszenty hátulról vezényli a kulákokból, volt arisztokratákból, egykori horthysta tisztviselőkből felálló seregét, akiknek a bíboros a vezényszót is kiadja: *„Vigyázz, hátra arc, irány 1944. Indulj!"* A szöveg katonás rövidséggel és határozottsággal mutat irányt a szocializmust

[216] A beszédet a Szabad Nép is címlapján közölte: A szövetkezeti kérdés. Gerő Ernő elvtárs nagy beszéde az MDP első szövetkezeti konferenciáján. Szabad Nép, 1948. július 11.

építő jövővel szemben a kapitalista múltba, amely út pedig éppen ellentétes a Rákosi beszédében deklarált céllal.

A július 17-ei lapból eddig ismertetett öt karikatúra után végül még egyről kell szólni. A Mindszenty hadserege alatt található újabb Szegő Gizi-rajzon tetten érhető annak a polgárinak nevezett humornak a maradványa, amely miatt a Ludast kritikusai többször is szidalmazták. Még ha csekély mértékben ez fel is bukkan a rajzon, a kép mondanivalója azt olyan mértékben ellensúlyozza, hogy abban minden bizonnyal egy bíráló sem találhatott semmi kivetnivalót. Szegő Gizi korábban már említett kizsákmányolás definíciója után itt ugyanis egy sajátos kulákmeghatározást ad, amelyben a szerző a kisparaszttal oppozícióba állítva értelmezi a nagygazda mibenlétét. A *Városi kiskutya falun* című rajzon Bundás, a falusi kutya magyarázza a nyakán nagy masnit viselő városból érkezett hölgy kutyának, hogy ki is a nagygazda: *„Nézze Fifi kisasszony, az a kis gazda a nagybirtokos, ez a hosszú meg a törpebirtokos."* Bár a szövegben nagybirtokos szerepel, de minden valószínűség szerint csak a szójáték kedvéért, a kép ugyanis egyértelműen egy alacsony és nagyon kövér kulákgazdát ábrázol egy nagyon magas és szinte cérnavékonyságú kisparaszt mellett.

A nyitány tehát valóban hatásosra sikerült, és a hat karikatúra egyfajta pillanatképet is fest, tükrözve nem csupán az 1948 júliusában fennálló helyzetet, hanem jelezve a tendenciát is, azaz, hogy melyek az ekkorra létrejött állampárt kulákellenes politikájának sarokkövei. Az alapszituáció meghatározó mozzanataként elmondható, hogy a hatalom reális veszélyként értékelhette az ellenséges csoportok egymással való szövetkezését, akikkel szemben nem maradhat el a határozott fellépés. Ennek jegyében került sor nem sokkal később, 1948 karácsonyán Mindszenty letartóztatására is. A politikai elit meghatározó reprezentánsait felvonultató karikatúrák ugyanakkor minden kétséget kizáróan jelzik, hogy a hatalom készen állt a kulákok elleni gazdasági és adminisztratív lépé-

sek mellett a propagandahadjárat megindítására is. Az is jól látható, hogy ekkor a kulákról festett kép markáns jegyét a kizsákmányoló tevékenység adta, a képi eszközökkel pedig sikerült azt az üzenetet közvetíteni, hogy az üldözendő ellenség maga adja az okot, miért is kell ellene fellépni. A pártállam ezzel egyúttal azonban nemcsak az ellenség ellen lép fel, hanem érzékeltetik azt is, megvédik szövetségesüket, a dolgozó parasztságot.

A hat karikatúra segítségével tehát a helyzet és a benne szereplők, a körülményeket döntően formáló, illetve az ennek hatásait elszenvedő alakok egyaránt definiáltattak. A propaganda alkotta fő jellemvonásokkal felruházott felekként az egyik oldalon az országot és a népet megkárosító, kizsákmányoló, más ellenséges társadalmi csoportokkal szövetkező kulák áll, míg a másikon a kiszolgáltatott paraszti rétegeket megoltalmazó, az ellenségre lesújtó állam. A propaganda kényére formált képek üzenetét korabeli olvasatban így dekódolhatjuk. A dráma eszköztárát kölcsönözve azt is mondhatjuk, hogy az alapszituációt és a bonyodalmat együttesen ábrázolták a Ludas e számának karikatúrái. A cselekmények kibontakozását pedig – vagyis, hogy a pártállam a kulákoknak minősített gazdák mely tevékenységei kapcsán milyen ürüggyel és miként lépett fel – a következő évek illusztrációi hozták el, fejtették ki, amelyeket tematikus rendben a könyv második részének fejezetei mutatnak be. Ezzel együtt meg kell azt is jegyezni, hogy 1948 júliusától datálhatóan egészen 1953 első félévéig terjed az az időszak, amikor a Ludas Matyinak szinte alig akad száma, amelyben a kulákellenes propaganda részeként legalább egy, de olykor kettő-három vagy akár ennél több karikatúra is ne került volna be. Ez az időszak nemcsak a számok tükrében, hanem a közvetített tartalom és a bevetté vált figurák tömeges szerepeltetése miatt is a Ludas Matyi kulákellenes propagandájának az a szakasza, amely a köztudatban is élő tipikus jegyeket vonultatja fel. Ez a mintegy ötéves intervallum

fedi tehát le azt a korszakot, amely a gazdák meghurcolásának meggyökeresedetté vált formuláit sorakoztatta fel és tárta az olvasók elé hétről hétre. Ha a téma érzékenységét nem sértené, a kulákellenes propaganda klasszikussá lett jegyeket felmutató korszakaként írhatnánk le ezt az időszakot, de így inkább nevezzük a tipikus cselekedeteket és a jellegzetessé vált alakokat felvonultató korszaknak ezeket az éveket.

Igazodás: Rákosi vagy Nagy Imre?

Ennek, az 1948 nyarától számított időszaknak a határát Sztálin 1953. március 5-ei halála húzta meg. A kurzusváltásokat középpontba állító vizsgálati szempontnak minden kétséget kizáróan legérdekesebb kérdése az, hogy a szovjet pártvezér halála után a Magyarországon elinduló enyhülés hagyott-e lenyomatot a Ludas Matyi munkájában is? Konkrétabban pedig, hogy az 1953 nyarától miniszterelnök Nagy Imre és a pártfunkcióját őrző Rákosi Mátyás egymástól eltérő politikája közül a lap melyik mellett tanúsított elköteleződést? Kiállt-e a Nagy Imre-féle új szakasz mellett, vagy inkább Rákosi nézeteit támogatta?

A kérdés megválaszolása előtt azonban egy kitérő erejéig fontos szólni az 1953. május 17-ei országgyűlési választásokról. Rákosi Mátyás, aki ekkor még a Minisztertanács elnöke is, 1953. május 10-én a Kossuth Lajos téren tartott választási nagygyűlésen mondott beszédet, amelyről egy egész oldalt betöltően, több karikatúrán keresztül számolt be a lap 1953. május 21-ei kiadása. Bár a beszéd csupán egy héttel előzte meg tehát magát a választást, az említett Ludas-szám viszont csak a választások után négy nappal került az olvasókhoz. Meglepő módon a Ludas Matyi választási munkáját értékelő május 30-ai jelentés egyáltalán nem kifogásolta, hogy Rákosi beszéde csak a választások után került be a lapba, miközben még azt megelőzően, vagy-

is május 14-én is kijött egy szám.[217] A Ludas Rákosi beszédével mozgósító szerepét ugyan nem teljesítette, az említett jelentés kiemeli, hogy a lap választási agitációja során összességében a belső ellenség elleni harcot mezőgazdasági vonalon vitte a legjobban, jól mozgósítottak a tavaszi munkák elvégzésére és a beadásra. Az értékelés elégedett tehát a kulákellenes karikatúrák szerepeltetésével. Főként március második felétől minden lapszám tartalmazott olyan illusztrációt, amely a fenti tartalmi kívánalmaknak megfelelt. Hozzá kell azonban tenni, a választási kampány ellenére is kevesebb volt a nagygazdákat kifigurázó karikatúrák száma, mint a megelőző négy évben.

A mozgósítás bevett módszerévé vált a kötelezettségét nem teljesítő kulák alakjának középpontba állítása. A választások előtti időszakban ez a soron lévő idénymunkák szabotálásával valósulhatott meg, illetve a beadás elmaradása is mindig kínált aktuális témát. A tavaszi munkákat érintően főként a vetés került leginkább előtérbe. Az idetartozó illusztrációk közül mindenképpen az 1953. április 2-ai számból a *Zsíros úr töpreng – Ludas Matyi felel* (3. o.) című karikatúrát érdemes kiemelni, amely nem csupán az elvárt tartalmi kívánalmaknak felelt meg, hanem Ludas Matyi szerepeltetése is különös súlyt ad a képnek. A rajzon egy fa mellett állva az alábbi kérdést magában mélyen latolgató kulák látható: *„Vessek? Ne vessek?"* A töprengését a fa mögül előbújó Ludas Matyi töri meg, aki vigyorogva veti oda: *„Na, zsíros úr, ha úgy határoz, hogy ne vessen, akkor mi majd teszünk róla, hogy ne nevessen!"* A leleményes szójáték ellenére sincs ok azonban a nevetésre, hiszen a többes szám első személyben beszélő Ludas Matyi a pártállam megtestesítőjeként fellépve, annak szócsöveként burkoltan, de mégis egyértelműen fogalmazta meg, hogy mi lesz annak a sorsa, aki nem teljesíti kötelezettségét.

[217] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A Ludas Matyi választási munkájának értékelése. c/755/2. 1953. május 30. A jelentéskészítő csupán annyit jegyzett meg: *„Rákosi elvtárs beszédét helyesen dolgozták fel".*

Ettől az időszaktól, vagyis 1953 első félévétől, a kulákellenes karikatúrák számbeli csökkenése mellett megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy a kulákok szerepeltetése nélkül, kimondottan az agitációra irányuló ábrázolás egyre nagyobb teret kapott. Az 1953. május 7-ei számban például, szorosan a választási kampány részeként, *A jó békeharcos* (7. o.) című karikatúrán a dolgozó parasztságot megtestesítő két gazda beszélget. Szegő Gizi ezzel a rajzával a maga nemében ismét nagyot alkotott, hiszen két propagandacélnak is megfelelve a tavaszi vetésre való mozgósítás mellett sikerült egyúttal közvetlen a választási agitáció feladatának is eleget tennie. A szorgos munkavégzés közben megpihent gazdák között lezajlott párbeszédben tehát a kettős üzenet egyszerre érhető tetten. Az eminens, túlbuzgó gazda agyafúrt, fejtörő jellegű kijelentéssel fordul társa felé: *„Komám, én kétszer szavazok a Népfrontra."* A másik kissé értetlenkedve tárja szét a karját: *„Hogy-hogy?"* – kérdi. Majd kapja is a propagandaüzenetként funkcionáló választ: *„Egyszer most, amikor határidőre befejeztem a vetési tervemet, egyszer meg május tizenhetedikén, amikor majd leadom a szavazatomat."* Az idézett mondat igen hatásosan mutatja be azt a pártállami elvárást, amelyet a kis- és középparasztoktól, a dolgozó parasztságtól mint szövetségesétől megkövetelt az állampárt. Nemcsak a választás apropóján, hanem minden egyéb esetben az időben elvégzett munkát, a teljesített beadási kötelezettséget a propaganda a szocializmus építésével, az imperialisták elleni harccal és a béke megóvásával azonosította. Mivel a kulák kizárólag szabotőri szerepben jelenhetett meg, ezzel együtt egyértelműen a népi demokráciát jellemző fent sorolt értékek tagadójává is vált. Ezek a bűnlajstromukba emelt tételek a róluk alkotott ellenségkép elmaradhatatlan részét képezték. A propagandagépezetre pedig ebből adódóan kettős feladat hárult, vagyis a kulák ellenségként történő ábrázolása mellett fontos feladat volt a hatalom deklarált céljait, elvárásait szócsőként közvetítő kis- és középparasztok prezentálása is.

Témáját illetően az iménti karikatúrához kötődő agitációs vonulatnak a betetőzése lett, pontosabban lehetett volna, a már említett, választások után egy héttel a lapba kerülő Rákosi-beszédre épülő karikatúra, amely kiindulópontként a pártvezér szavait kölcsönözte: *„A tavalyi aszályos esztendő okozta károkat pótolni tudjuk, ha a tavaszi vetés tervét az utolsó holdig jól teljesítjük."* Sándor Károly *Ács községben, ahol a vetéstervet teljesítették* című karikatúrájának szövege egy szinte abszurd kérdéssel indul: *„Zsíros úr szerelmesen ábrándozik az éjszakában?"* A fekete-fehér rajzon ugyanis a kulák egy, a saját súlyától roskadozó padon ücsörögve bámul a holdkaréjjal ékesített csillagos égre. A szerző az olvasókra egy pillanatnyi megtévesztéssel befolyásolólag ható kérdésfeltevése után meg is adja a leplet lerántó, a propaganda által elvárt kulákjellem arcát felvillantó választ: *„Nem! Azért ül egész éjjel a kispadon, mert ilyenkor láthat végre egy félholdat, amely nincs bevetve."* Bár a rajzon konkrétan nem szerepel a dolgozó parasztságot képviselő egyetlen alak sem, az üzenet mögöttes tartalmában azonban ott rejlik, hogy a kulákon kívül mindenki teljesítette már vetési kötelezettségét. A kép üzenete tehát nem csupán a rest, szabotőr kulákról szól, hanem a feladataiknak eleget tevő szorgos gazdákról, akik a hatalom szövetségeseiként tudják, mi a dolguk. Mindaz, ami tehát az előző karikatúránál elvárásként fogalmazódott meg, az ezen az ábrán már megvalósult tényként írható le.

Az iménti három karikatúra jelzésértékkel jól mutatja azt a tendenciát, ami 1953 első félévét jellemezte. Megállapítható tehát, hogy a megelőző négy és fél évhez képest már ekkor számszerűen kevesebb a kulákellenes karikatúra, ám a meglévőkből az is látszik, hogy a hangnem viszont nem változott, vagyis a kifigurázás és a gúny mellett továbbra is nyomatékosan tetten érhető a félelem felkeltésére irányuló él. Egyre nagyobb teret kaptak ugyanakkor a tisztán agitációs célzattal bíró rajzok. Ezeken döntően kis- és középparasztok szerepelnek, akik Ludas Matyihoz hasonlóan egyértelműen a hatalom szócsövei, és a szájukba adott mondatok mind-mind propagandaszólamokként értelmezhetők.

Felmerülhet a kérdés, mi lehet az oka annak, hogy már ekkor, tehát még a júniusi határozatot megelőzően már csökkenő tendenciát mutatnak a kulákellenes rajzok? A kezdetektől számítva eltelt több mint négy év hosszú időnek tekinthető, amely akár azt is felvetheti a megtorpanás okaként, hogy kifulladt, kicsit unalmassá lett a téma, veszített figyelemfelkeltő erejéből. Azt, hogy az enyhe hatásszünet után újabb lendületet véve folytatódott volna-e a kulákellenes propaganda-hadjárat, ha Rákosié marad a kizárólagos hatalom, nem tudhatjuk meg. A latolgatások mellett sajnálatos ténymegállapításként viszont mindenképpen hozzá kell tenni, hogy 1953 januárjában meghalt Pályi Jenő, a téma Szegő Gizi mellett legtöbbet alkotó rajzolója.

Az 1953. június 13–16-a között Moszkvában tartózkodó magyar párt- és állami vezetők hazatérését követően megszűnt Rákosi Mátyás egyeduralma és a miniszterelnöki székbe kerülő Nagy Imre a májusban megválasztott országgyűlés július 4-ei első ülésén ismertette az új politika fő vonalait, illetve meghirdette az új szakasz népbarát politikáját. Az eddig említett tényezőkön túl az érlelődő politikai változásokat természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor a Ludas Matyi által vitt, már kissé laposodó kulákellenes propagandáról beszélünk.

Ezt a több tényező által befolyásolt alaphelyzetet kell tehát kiindulásként tekintetbe venni ahhoz, hogy az új szakasz politikájának hatásairól valós képet kaphassunk. Tabi László, a lap akkori szerkesztője, későbbi főszerkesztője egy vele készített interjúban úgy nyilatkozott, hogy a szerkesztőség sem Rákosi, sem pedig Nagy Imre mellett nem akarta egyértelműen letenni a voksát, egyik vonal mellett sem akart kizárólagosan elköteleződni.[218] A helyzet azonban ennél jóval összetettebb, hiszen bármilyen megnyilvánulás, azaz a megszülető politikai karikatúrák

[218] Kresalek, 1985. 290.

mondanivalójuknál fogva tükröztek egyfajta állásfoglalást. Az persze már más kérdés, hogy az alkotói munka mögött menynyiben állt ott a tudatos politikai elköteleződés, vagy éppen a ráhatás? Bár Tabi László szavai természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül, de érdemes a karikatúrákat középpontba állítva is megvizsgálni, hogy azok miről tanúskodnak, a lap mennyiben állt ki Nagy Imre vagy Rákosi nézetei mellett, akár általánosságban, akár ezzel szoros összhangban a kulákellenes propagandát illetően? A Ludas egészének tematikai áttekintése túlnőne a jelen elemzési kereteken, ám a téma jobb beágyazottsága érdekében érintőlegesen mindenképpen szólni kell arról, hogy az adott politikai helyzetben miként értékelhetők a Ludas megnyilvánulásai.

Gádor Béla ezzel kapcsolatban egy, a lap munkáját értékelő 1955. június 13-ai jelentésében a következőképp fogalmazott: *„Az 1953. évi júniusi párt- és kormányhatározatok után a Ludas Matyi feladatául tűzte ki, hogy e határozatok és a kongresszusi határozatok szellemében támogassa a párt politikáját és tudatosan törekedett arra, hogy elkerülje azokat a túlzásokat és hibákat, amelyek az irodalomban és a művészetek más területén is megmutatkoztak."*[219] Az idézetből két momentumot érdemes kiemelni. Egyrészt a júniusi határozat melletti elköteleződést, másrészt, miszerint arra törekedtek, hogy ennek szellemében támogassák a párt politikáját. A kettő között érezhető némi ellentét, hiszen a júniusi határozat szellemiségének vállalásaival Nagy Imre mellé álltak, míg a pártot, immár annak első titkáraként, Rákosi reprezentálta. Ez az elv egyfajta hintapolitika követését feltételezi tehát a szerkesztőség részéről, és a kérdés csupán az, hogy a hinta melyik oldala képviselte a nagyobb súlyt?!

[219] MNL OL M-KS 276 f. 89. cs. 211. ő. e. Gádor Béla értékelése a Ludas Matyi munkájáról az 1955. évi 1–23. számok alapján. 1955. június 13.

Alig több mint két héttel a júniusi határozat után, a Ludas 1953. július 16-ai számának címlapja ugyanakkor mégis egy egészen letisztult állásfoglalásról tanúskodik. Szűr-Szabó József *Bizonyos urak figyelmébe!* című karikatúráján egy iroda előtt sorakoznak a kapitalista berendezkedést jellemző különféle foglalkozású emberek, akik mind valamilyen bolt, kereskedés, vállalat, bank indításához, vagy éppen az ősi jogok visszaszerzésére irányuló szövetség alapításához állnak sorban engedélyért. A zárt iroda mellett azonban piros papíron hatalmas betűkkel kifüggesztve a következő felirat olvasható: *„Légvárak építésére iparengedélyt nem adunk!"* Az illusztráció címe, valamint a rajta olvasható írás egyaránt jelzésértékűnek tekinthető. Egyrészt óvva int attól, hogy az új, engedékenyebb politikai hangvételt illetően bárki is túlzott elvárásokat támasszon, és azt gondolja, ismét a kapitalista rend irányába halad az ország. Másrészt ezzel nem csupán int, hanem azonosulni is látszik a lap, amint arra Gádor Béla is utal imént említett értékelésében. Ezt az általánosságban értelmezhető benyomást támasztja alá a konkrétan a kulákellenes propaganda körébe vonható karikatúrák vizsgálata is.

A júniusi határozat kimondta a kuláklisták eltörlését, ám ezzel szinte egy időben Rákosi a kulák, kulák marad lista nélkül is tézisével meglehetősen kijózanítóan világított rá arra, hogy a listák megszüntetése nem jelent döntő fordulatot a kulákokkal szemben folytatandó korábbi politikához képest. Ezzel szoros összefüggésben fontos kérdés, miként hatott mindez a gazdák megbélyegzettségének megkerülhetetlen színteréül szolgáló propaganda területén? Konkrétan pedig hogyan hatott a Ludas Matyiban addig vitt kulákábrázolásra? Adtak-e teret a Nagy Imre-féle politikának, vagy szilárdan uralta a Rákosi-iránymutatás az 1953 második felétől kezdődő időszakot?

A kérdés megválaszolásához lényeges támpontot ad a lap július 23-ai száma, amelyben Szegő Gizi a már ismertetett kulákokat szarvval, illetve letört szarvval ábrázoló, Rákosi beszédére épülő képegyüttese szerepelt. A követendő irány megítélé-

sében azonban mintha maga a szerkesztőség is nyitva akarta volna hagyni a kapukat, mivel ugyanannak a számnak, ugyanazon az oldalán, viszont Szegő Gizi illusztrációja alatt, és jóval kisebb méretben kapott helyet *Az új rendelet után* című, Sándor Károly által készített karikatúra. A képen egy antropomorfizált szarvasmarha házaspárhoz érkezik az állatorvos. Az ágyban fekvő férj, vagyis a beteg bika a következő kérdéssel fordul az orvoshoz: *„Mivel tartozom doktor bácsi?"* A karikatúra lényegi mozzanatát az orvos válasza rejti magában, aki így felel: *„Semmivel. Nem olvasta a rendeletet?"* Arról van ugyanis szó, hogy a júniusi határozat kimondta, minden termelő számára ingyenessé kell tenni az állatorvosi szolgálatot.[220]

A júniusi határozat a mezőgazdaságot érintően számos sarkalatos pontot tartalmazott. Ezek közé az alapvetések közé számított, hogy a termelés előmozdítása érdekében emelni kell a mezőgazdaságban a beruházásokat, de szólt arról is, hogy törölni kell a begyűjtés nem teljesítése miatt kivetett mintegy 400 millió forintos kártérítések összegét. Hasonlóképp fontosnak tekinthető, hogy a termelés biztonságának növelése érdekében felfüggesztették a részleges tagosításokat, emellett kimondta, hogy amennyiben azt valaki kéri, annak vissza kell adni a tőle elvett, vagyis az államnak felajánlott földet. De egyéb, a fentiekhez képest kevésbé súlyponti kérdésként, ugyanakkor a népbarát politikát alátámasztóan szólt a gépállomási szolgáltatások egyéni gazdák számára történő megkönnyítéséről, illetve a műtrágya szabad vásárlásának engedélyezéséről, továbbá hangsúlyozta a szabadpiac jelentőségét. Látható tehát, hogy összességében sok, a termelői kedvet növelő, a termelést elősegítő, később jogszabályokban is realizálódó intézkedés körvonalazódott a júniusi határozatban. Ezek közül, noha nem lényegtelen, de a felsorol-

[220] Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.

takhoz képest mégis csak a periférikusabb intézkedések közé sorolható az ingyenessé tett állatorvosi szolgálat.[221]

Az, hogy a téma kiválasztásában Gádor Béla felelős szerkesztőnek, illetve Tabi László szerkesztőnek milyen szerep jutott, nem tudhatjuk, de hogy magának az elkészült karikatúrának lapon belüli elhelyezésébe mindenképpen beleszólásuk volt, ahhoz nem férhet kétség, ez pedig önmagáért beszél. Az is érdekes továbbá, hogy a karikatúrát készítő Sándor Károly jellemzően elkötelezett baloldali politikai rajzolónak számított, mégis az ő nevével szignózott illusztráció képviselte a lapban Nagy Imre politikáját.

Az 1953. július 23-ai Ludas Matyi tehát egyértelműen alátámasztani látszik a szerkesztőség által adott helyzetre reagáló hintapolitikáját, továbbá azt is, hogy a mérleg nyelve merre billent. A mérleg irányának markáns elmozdulását jelzi ugyanakkor a két héttel későbbi, vagyis az 1953. augusztus 6-ai számból már elemzett *Nem a lista teszi a kulákot* című írás. A címe alapján akár a kuláklisták eltörlésének előnyeit hangsúlyozó szatirikus elbeszélés is lehetett volna Gergely Miklós írása, de ehelyett egyértelműen a Rákosi-féle nézetek szellemiségében mutatta be a szerző a kulákokat.

Az első reakciók megismerése után fontos kérdés, hogy ez a viszonyulás tartóssá vált-e a Ludas részéről, vagy változott-e a tendencia 1953 második felében, illetve azt követően? A júniusi határozat utáni hetekben mintha a kivárás álláspontjára helyezkedett volna a szerkesztőség, hiszen a Rákosi nézeteit nyíltan közvetítő karikatúra, illetve írás mellett közreadtak még kulákokról szóló karikatúrákat, amelyek közül az 1953. július 30-ai számba bekerült *Zsíros úr, meg a jó termés* (4. o.) című Sándor Károly-illusztrációt kell kiemelni. A piros hátterű képen egy hatalmas zsák szúrós tekintettel néz egy méretében tizedakkora kulákra, és a következő ledorongoló kérdést teszi fel a nagygaz-

[221] Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.

dának: *„És maga akart ellenem dolgozni?"* A nagyra növesztett zsák nemcsak a jó termést, hanem a számonkérő államhatalmat is megtestesíti. A zsák szavaitól reszkető, hátrahőkölő kulák ábrázolásán egyértelműn átsüt a megfélemlítés ereje, azt közvetítve, hogy a pártállam mit sem veszített tettrekészségéből, és ugyanazzal a kíméletlen szigorral sújt le a népi demokrácia megkárosítóira.

Egy hét alatt ugyanakkor sokat szelídült Sándor Károly zsákja. Az augusztus 6-ai számban ugyanaz az óriás zsák bukkan fel a *Rekordtermés* (3. o.) című karikatúrán. Miként azt a cím is mutatja, a gigantikus zsák hatalmi funkcióit levetkőzve csupán a jó termés szimbólumaként látható, amint egy futóversenyen, nagy éljenző tömeg előtt ér a célba. Ez a rajz felfogható az előző szerves folytatásaként is, hiszen mintegy megmagyarázza azt, hogy a bő termés adta források a nép érdekét szolgálják, és éppen ezért kell a hatalomnak a terméskárosító aknamunkát végző kulák ellen fellépnie.

Miközben a Rákosi-féle nem engedünk a szorításból álláspontot egyre kevesebb karikatúra képviseli a kivárás heteinek nevezett időszakban, addig kissé bátortalanul ugyan, de ott vannak a Nagy Imre-szálat hordozó illusztrációk is. Ezek témája azonban változatlanul továbbra is kizárólag az ingyenes állatorvosi ellátás. Közülük Szegő Gizi már bizonyított nyelvi leleményének újabb darabjaként a *Riska életszínvonala* (5. o.) című rajz mind szövegét, mind az illusztrációt illetően a témában megszületők között a legjobbnak mondható. A Népstadion megnyitását bemutató címlappal induló 1953. augusztus 20-ai számba bekerült képen egy szénáját falatozó tehén így szól a gazdájához: *„Azelőtt, ha nyavalyogtam, sohase hívott kend doktort; most meg egyet tüsszentek, máris fut érte..."* Egy szójátékot követően az idős parasztember tolmácsolja válaszként a júniusi határozat döntését: *„Marha vagy Riska! Most már ingyen kapod az állatorvosi kezelést!"*

Ennek a hintapolitika jegyében történő békés egymás mellett élés szakaszának utolsó lapszámaként az 1953. október 15-ei Ludas Matyi tekinthető, amely a Rákosi-féle régi és a Nagy Imre-féle új politikának egyfajta szintéziseként is értelmezhető. A júniusi határozat is deklarálta, hogy a termelőszövetkezet marad a falu szocialista építésének útja, de ezzel együtt hangsúlyozta azt is, hogy nem a számszerű fejlesztést, hanem a meglévő termelőszövetkezetek gazdasági megerősítését kell előtérbe helyezni. A gazdák számára nagy jelentőséggel bírtak azok a passzusok is, amelyek egyike kimondta, lehetővé kell tenni, hogy aki ki akar lépni, az a gazdasági év végén ezt megtehesse, míg egy másik pedig arról szólt, engedélyezni kell olyan szövetkezetek feloszlását, ahol a tagság többsége ezt kívánja. Mivel tehát a Nagy Imre-kormányzat is kiállt a szövetkezeti termelés mellett, ezért a kulákjellem propagandától megszokott arcát leginkább a nagygazdák tszcs-ellenes tevékenységéhez lehetett kapcsolni. Ezt tette Szegő Gizi is két illusztrációjával a nevezett október 15-ei számban, amelyek közül az egyik a címlapra került.

A rajzon egy kisgyermekét karjában tartó fiatal asszony kérdez egy derűs arckifejezéssel vele szemben lévő gazdát: *„Igaz volna Mihály bácsi, hogy kilép a téeszből?"* Az egyik kezével egy gabonászsákokkal teli kamrára, a másikkal pedig a háta mögött csalódottan távozó kulákra mutatva így válaszolt a gazda: *„Dehogy lépek! Inkább hallgatok erre a sok kövér zsákra, mint arra a kövér kulákra..."*

Mindamellett, hogy a kép legfőbb propagandaüzenete a kollektivizálás melletti kiállás, tartalmaz még egy említést érdemlő momentumot, amely az ábrázolásmódból kiindulva az 1953 őszére kialakult helyzet értelmezéséhez is támpontként szolgálhat. Ha tekintetbe vesszük, hogy a karikaturisták jellemzően a közvetítendő fő üzenet elemeit ábrázolták a kép előterében, akkor itt a kulákellenes él csak másodlagos a tszcs-k népszerűsítése után. Figyelemre méltó továbbá az is, hogy a távozó kulák egyik lába már nincs is a képen, szinte fél lábbal már ki is

IX. évfolyam, 42. szám
1953. október 15

Ára: 70 fillér

Ludas Matyi

— Igaz volna Mihály bácsi, hogy kilép a téeszből?
— Dehogy lépek! Inkább hallgatok erre a sok kövér zsákra, mint arra a kövér kulákra . . .

1953. október 15. címlap (Szegő Gizi)

lépett az esemény színteréből, és nem csupán innen, hanem ezzel együtt a Ludas Matyiban megjelenő politikai karikatúrák világából is kikerült, legalábbis egy időre. Az október 15-ei számot tehát a kulákellenes propaganda egyfajta záróakkordjaként is kezelhetjük, az év hátralévő részében ugyanis nem találhatunk a lapban több olyan karikatúrát, amely a nagygazdák kifigurázását, megfélemlítését állítaná középpontba. Ez mintha azt is igazolni látszana, hogy a Nagy Imrével szembeni fenntartásokon túllépett a Ludas Matyi és a kivárás után a belátás, az elfogadás és az igazodás elvét tette volna magáévá a szerkesztőség. Minden kétséget kizáróan a kor emberében élt a Sztálin halálával megcsillanó jobb jövő reménye, amelyet Magyarországon Nagy Imre hatalomra kerülése hozott el. De az addigi, Rákosi uralta öt év olyan mély nyomokat, sebeket hagyhatott sokakban, mintha elhinni sem merték volna, hogy ennek egyszer vége lehet. Talán ezzel is magyarázható a Ludas Matyinak is ez a hezitáló, tétova reagálása, amely az egyértelmű elköteleződés eredményezte kiszolgáltatottság és bizonytalanság helyett egyfajta biztonságot is jelenthetett.

Tabi László a már idézett interjújában ugyanakkor az új szakasz politikájának inkább következetlennek minősített bemutatását a rajzolók ötleteivel magyarázta, mondván, hogy a rajzoló számára az ötlet a vezércsillag. Az már más kérdés, hogy az egyéni ötleteket mennyiben motiválta vagy éppen határolta be a politikai elköteleződés, illetve a politikai elvárás, akarat. Tabi ezzel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy a szerkesztőségnek csak mintegy egynegyede volt meggyőződéses politizáló párttag.[222] Hozzá kell viszont azt is tenni, hogy egy 1955 nyarán készült kimutatás szerint az akkor huszonnégy fős szerkesztőségből mindössze négyen nem voltak párttagok.[223] A karikatúrák megalkotásában az egyéni ötletek és az elköteleződés után

[222] Kresalek, 1985. 290.
[223] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya számára készült feljegyzés a Ludas Matyi státuszhelyzetéről. c/400. 1955. július 5.

következő lépcsőfokként a felettes utasítások, a ráhatás szerepe sem elhanyagolható szempont. Szintén Tabi Lászlóhoz visszakanyarodva, és az ő szavaira hagyatkozva elmondható, hogy a pártvezetők megbíztak a szerkesztők politikai érzékenységében. Ennek ténye ugyanakkor egyértelműen jelzi az ő saját politikai beállítottságuk, irányultságuk mellett a rájuk háruló felelősség mértékét az egyes lapszámok összeállítását illetően. A kontroll szerepéről Tabi viszont azt még kiemelte, hogy a Rákosi-korszakban egyetlen olyan év volt, az 1951-es, amikor minden lapszámot be kellett mutatni a pártközpontban a megjelenés előtt.[224]

A kulákábrázolás terén bekövetkezett változás okai között szólni kell arról, a már idézett 1953 szeptemberében, a júniusi határozat utáni politikai és gazdasági helyzetet elemző, közvetlenül Rákosi Mátyásnak készült jelentésről, amely a kulákok elleni öncélú uszítás megszüntetésének szükségességéről szólt.[225] Az állásfoglalást, illetve a benne szereplő elvet Rákosi talán megfontolhatta, és az abban foglaltak belátása gyűrűzhetett egészen akár a Ludas Matyi szerkesztőségéig.

Ez az 1953 őszén megkezdődött belátás, elfogadás, igazodás szakasza folytatódott tovább, illetve teljesedett ki az 1954-es év folyamán. Ezt alátámasztandó mindjárt az év elejéről kell két olyan karikatúrát megemlíteni, amelyek a júniusi határozat szellemében fogant jogszabályokat népszerűsítettek. Közülük az egyik a begyűjtési rendszer módosítását, míg a másik egy, az egész mezőgazdasági termelést átfogóan érintő mezőgazdaság-fejlesztési program elfogadását igyekezett az emberekhez közelebb vinni.

Bár időben a beszolgáltatást új alapokra helyező törvényerejű rendelet a korábbi, mégis az erre épülő karikatúra került későbbi dátummal a Ludas Matyiba. A júniusi határozat alapelvként deklarálta, miszerint egyszerűbb beszolgáltatási rendszert kell meg-

[224] Kresalek, 1985. 290.
[225] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 65. ő. e. A júniusi határozat utáni politikai és gazdasági helyzetről. R/2004. 1953. szeptember 30.

állapítani oly módon, hogy a begyűjtés rendszere és az egyes termelők által beadandó mennyiségek több évre változatlanok maradjanak.[226] Az 1953 decemberében elfogadott törvényerejű rendelet[227] 1954-től három évre előre szabta meg a beadás kereteit, mértékét. Megalkotásakor vezérelvként szolgált, hogy az új szabályozás a gazdákat az addiginál jóval nagyobb mértékben tegye érdekeltté a termelésben, valamint, hogy a gazdák mezőgazdasági termékeik mind nagyobb részét a szabadpiacon értékesíthessék. Így a kiszámíthatóság mellett a korábbiakhoz képest több könnyítést is tartalmazott, amelyek közül a lap a háztáji gazdaságokat érintő enyhítéseket ragadta meg: *„Megszűnt a háztáji tej- és borbeadási kötelezettség."* – áll az *Öröm a háznál* című Szegő Gizi-karikatúra mottójában. Az 1954. január 14-ei szám méretes illusztrációján (5. o.) egy asztalnál derűsen ücsörögve egy gazdasszony és két idősebb gazda éppen az egyikőjük által töltött vörösborral készülnek koccintani. A kép előterében pedig egy kisfiú teszi ugyanezt, aki tejesbögrével a kezében áll a bölcsőjéből mosolyogva kifelé ágaskodó, cumisüveget tartó kishúga mellett. A begyűjtési rendelet teremtette bőséget jelzi az is, hogy a rajz oldalsó részében még egy cica is látható, akinek az odakészített kis lábasa szintén színültig van tejjel. Az irányadó mottó szellemiségében a kép szövegeként egyszerűen ennyi olvasható: *„Erre iszunk egyet!"*

A másik említett jogszabály előzményeként el kell mondani, hogy a mezőgazdaság-fejlesztési program kidolgozása már 1953. október közepén kezdetét vette. Az átfogó agrárprogram megalkotására létrehozott bizottságot formailag mint földművelésügyi miniszter Hegedűs András vezette ugyan, ám az agrárszakember Nagy Imre, aki amellett, hogy a kezdeményezője volt a munkálatnak, végig a szellemi irányítója is maradt. A programot előbb az MDP Politikai Bizottsága tárgyalta az 1953. december 16-ai ülé-

[226] Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.
[227] 1953. évi 27. tvr. (1953. december 13.)

sén, majd a Központi Vezetősége 1953. december 19-én fogadta el, végül pedig a Minisztertanács és a Központi Vezetőség közös határozataként 1953. december 23-án jelent meg.[228]

A téma ismét a szinte már tiszteletbeli agráriusnak minősíthető Szegő Gizit ihlette meg, aki az 1954. január 7-ei lapszámban az előzőhöz hasonló idillikus világú karikatúrát alkotott *Nagy nap a faluban* (5. o.) címmel. A rajz szervezőeleme itt is az asztal, körötte meghitt hangulatban egy hattagú család – nagyszülők, apa két fiával és leányával – olvasgat. A nagypapa a nagymamával a Szabad Földet, az apuka kisebbik fiával a Szabad Népet, míg a nagyobb fiú feltehetően a megyei pártlapot. Az újságolvasók sorából csak az álmodozó tekintetű leány lóg ki, ő ugyanis egy papírlapot tart a kezében. Mivel mindenki a nagy jelentőségű határozatról tájékozódik éppen, ezért a nagypapa kissé korholólag szólítja meg unokáját: *„Ejnye édes lányom, te a Pistád levelét olvasod, amikor itt a határozat a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről?"* Szegő Gizi váratlan fordulattal a lányt hozza ki a párbeszéd győzteseként, hiszen nem várt módon az agrárprogram átütő erejét a lány válasza hordozza leginkább: *„De hiszen a Pistám is arról ír!"*

Ezzel a két karikatúrával valójában magának az egész 1954-es évnek a hangvétele is tökéletesen megragadható. Az agrár vonatkozású illusztrációk között új témákkal találkozhatunk, amelyek igen gyakran a silózás jelentőségét vagy éppen a háztáji gazdaságot, a gépállomást állítják középpontba. Továbbra is előfordulnak beadást nem teljesítő, munkájukat halogató, lusta, rest gazdák, de ami nagyon lényeges, ezek már nem kulákok. Az év során ugyanis szinte teljesen eltűnnek a Ludas Matyiból a Zsíros gazdák és a Hájasnék, és helyükre a János bácsik és a Juliska nénik lépnek. Bár ők is késlekednek olykor a beadással, vagy későn kezdik meg az aratást, a vetést, de a velük szemben megnyilvánuló hangnemet már nem a ledorongolás, a megfélemlítés és a gúny jellemzi, hanem sokkal inkább a szelíd késztetés. Fontos változás továbbá az is, hogy egyre több az olyan rajz, amelyeknek az állatok a főszereplői. A Riskák, Röfik és Rárók világa pedig a Ludas Matyi hivatásának, magának a humor világának is sokkal nagyobb teret engedett.

[228] 1080/1953. sz. MT. h. a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről. Varga, 2014. 119–121.

Az 1954-es év során csak egyetlen említést érdemlő kulákellenes karikatúra került be a lapba, amely a korábban megszokott szerepkör szerint jeleníti meg Zsíros gazdát. Az 1954. május 20-ai számban lévő *Disznóság hat disznó körül*[229] (2. o.) című illusztrációt, nem meglepő módon Szegő Gizi készítette. Jogos kérdésnek tűnhet, hogy ez a kialakult összképbe nehezen illeszthető rajz miért is vált indokolttá? A fentebbi fejtegetések mentén felmerülhet, hogy szerkesztői utasításnak eleget téve készült a karikatúra, de az is lehet, hogy a Pályi Jenő halála után fő kulákrajzoló státuszba kerülő alkotónak egyszerűen csak hiányzott a figurája?!

Az ismertetett karikatúrák és a vázolt gondolatmenet alapján látható, hogy 1953 őszétől a Ludas Matyi közvetítette kulákellenes propagandában jól érzékelhető módon komoly változás következett be. Természetesen Tabi László szavait nem megkérdőjelezve, de a júniusi határozat után elindult folyamatot értékelve mégis azt lehet mondani, hogy a végbement változások nem magyarázhatók kizárólag a rajzolók ötleteivel, hanem mögötte minden bizonnyal tudatosabb döntéseknek is állniuk kellett.

A KEMÉNYVONALAS VISSZARENDEZŐDÉS HATÁSA

Az enyhülés időszakát 1955 tavaszától egy újabb keményvonalas visszarendeződés követte. A szovjet vezetés jobboldali veszélyt látott Nagy Imre kormányzásában, és az eltávolítására irányuló lépések már 1954 végén megkezdődtek. A Kreml bizalmát

[229] A karikatúra részletes bemutatására A beszolgáltatási kötelezettség megszegői című fejezetben kerül sor.

vesztett Nagy Imre nem volt hajlandó önkritika gyakorlására, a szovjet vezetés pedig úgy értékelte a helyzetet, hogy Rákosi vezető szerepét kell visszaállítani. Az 1955. március elején összeült Központi Vezetőség határozata elítélte és megbélyegezte Nagy Imre politikáját, amelynek következtében április közepén előbb pártban viselt tisztségeitől, majd a miniszterelnökségtől is megfosztották. Utódja Hegedüs András lett.

A március 2–4. között zajló KV-ülés által hozott határozatra a Ludas Matyi szinte azonnal reagált. Már a március 10-ei számba bekerült egy nagygazdát ábrázoló karikatúra, és ezzel hosszú szünet után újra teret kapott a lapban a kulákellenes propaganda. Mindjárt előre kell azt is bocsátani, hogy ez az utolsó nagy nekilendülés azonban nem tartott ki a korszak végéig, már 1955 őszétől ismét eltűnnek a Ludasból a nagygazdákat jelképező Zsíros gazdák, immár végleg.

Ebben a valamivel több mint féléves időszakban összesen tíz lapszámban tizenegy kulákellenes karikatúra kapott helyet a Ludas Matyiban. Mindez már önmagában azt mutatja, hogy ez az időszak sem intenzitásában, sem a propaganda élét tekintve nem összevethető az 1948 második felétől 1953 első feléig tartó korszakkal, annak csupán halvány utózöngéje.

Az ekkor közreadott karikatúrákban egyszerre van jelen a hatalmi elvárásoknak való megfelelés és a nekifeszülés kényszere. Bár Szegő Gizi is elővette még kulákrajzoló ceruzáját, de a kulákellenes propagandának ez a rövid, utolsó szakasza döntően a témában éppen csak kibontakozó új alkotó karikatúráival írható le. Az elkészült illusztrációk nagy része ugyanis a Várnai Györgyöt rejtő szignó alatt került be a lapba, a jelzett tizenegy számba vehető rajzból hat kötődik az ő nevéhez.[230]

[230] 1955. március 10. 4. (Várnai), 1955. március 17. 2. (Szegő), 1955. április 14. 4. (Várnai), 1955. április 21. 4. (Várnai), 1955. május 5. 6. (Várnai), 1955. június 2. 5. (két darab: az egyik Várnai György, a másik Szegő Gizi alkotása), 1955. június 16. 6. (ismeretlen), 1955. június 23. 3. (Várnai), 1955. augusztus 18. 4. (Schwott), 1955. október 6. 4. (Szegő)

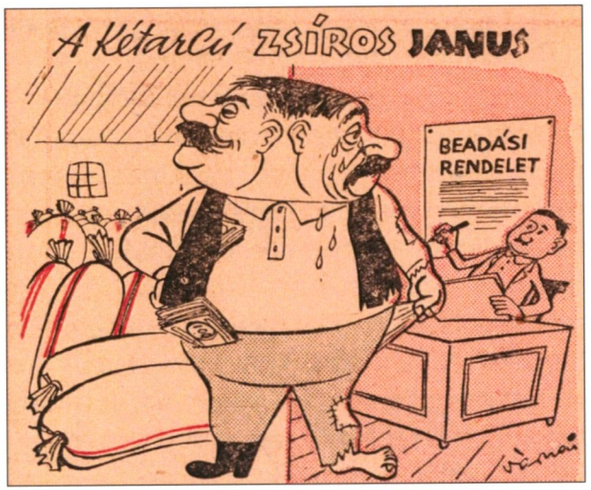

1955. június 2. 5. (Várnai György)

Míg korábban rendszeresen előfordult, hogy egy-egy számban akár több kulákellenes karikatúra szerepelt, addig ebben az időszakban egyetlen ilyennel találkozhatunk. Az 1955. június 2-ai lap 5. oldalán Szegő Gizi egy alkotásán kívül található egy Várnai-rajz is, amely ezt a végső időszakot több szempontból is hatásosan ragadja meg. A mitológiai elemre épülő *A kétarcú Zsíros Janus* című illusztráció közvetítette kettősség nemcsak a Janusként ábrázolt kulák vonatkozásában, hanem ennél szélesebb kontextusba emelve is értelmezhető. Az utolsó karikatúrák visszatérő motívuma a szakadt ruhákba öltözött, önmaga iránt szánalmat keltő, a környezetét, valamint a begyűjtési apparátus tagjait szándékosan megtévesztő kulák alakja, mint amilyet jelen esetben is láthatunk a rajz egyik oldalán.

A begyűjtési hivatalnok előtt rongyosan álló, nincstelen kulák viselkedése a propaganda közvetítette üzenetben csak álszentség lehetett, hiszen a hatalom festette képben a kizsákmányolóként aposztrofált kulákot még mindig kizárólag pénztől dagadó zsebbel és tömött zsákok garmadájával együtt kellett elképzelni.

A Várnai-alkotás a variációk egy témára jegyében született, hiszen a rajz előképeként már az 1955. március 17-ei számban megtalálható Szegő Gizi két illusztrációból álló *Zsíros János bead* (2. o.) című karikatúrája. A szituáció itt is ugyanaz, a hátralékban lévő Zsíros János az egyik képen a begyűjtési apparátus tagjait igyekszik meggyőzni arról, hogy miért nem tudja tartozását leróni. A kimutatások felett ülő hivatalnok közli a tényeket: *„Nagyon felszaporodott már a hátralékod, János!"*, de már nem a korábban jellemző fenyegető, számonkérő stílusban. Ezt követően pedig a félelemkeltés helyett a szelíd késztetés hangján szólva próbálja jobb belátásra bírni a hátralékos gazdát: *„Mégis csak be kéne adni valamit..."* Erre Zsíros János így felel: *„Nincs egy szem kukoricám sem..."* A két szereplő közötti hangnem egyértelműen jelzi, hogy a párbeszéd nem ismeretlenek között zajlott, de érzékelteti azt a helyzetet is, ami erre az időszakra kialakult. A karikatúra szövegének zárómondatában Szegő Gizi még utoljára megcsillantja nyelvi leleményét, amikor minden bizonnyal a rajz harmadik szereplőjeként jelen lévő hivatalnok hölgy reagál a leírtakra a következőképp: *„Ezt akarja nekünk beadni?"* A Janus-arcúság bemutatásához Szegő Gizi nem öltöztette rongyokba a nagygazdát, hanem a sorban az első kép rejti azt az alapszituációt, amely a propaganda kívánalmai szerint felfedi a kulák kétszínűségét. Itt ugyanis a békésen pipázgató Zsíros Jánosék udvarára bepillantva az olvasó láthatja, amint a feleség a nagyon is meglévő kukoricából kevert moslékkal eteti a disznókat.

A szöveg nélküli Várnai-, illetve a több szempontból is igen beszédes párbeszéddel bíró Szegő-rajz egymást erősítve érzékeltetik az agrártársadalomban 1955 tavaszára kialakult viszonyokat. Mindkét kép abból az alapszituációból indul ki, hogy lemaradás volt a begyűjtésben. A Szegő Gizi-féle párbeszéd ennél még több információt árul el, hiszen kiderül, hogy ekkor a kukorica beadása terén halmozódott fel nagy mennyiségű hátralék, többek között ezért is a régi-új hatalom egy átfogó elszámoltatási hullámmal söpört végig az országon. A korábbi

beidegződések mentén haladva a pártállam bűnbakként ismét a kulákokat vette elő, amit jól látható módon a propaganda is kiszolgált. Mindeközben a Begyűjtési Minisztérium kimutatásai szerint erre az időszakra azoknak a gazdáknak a száma, akik még mindig legalább 25 kh földdel rendelkeztek, már 2000 fő alá apadt, mindösszesen 1780-an voltak. A takarmányfélék mellett, azzal szoros összefüggésben elsősorban az állati termékek, főleg baromfi-, sertésbeadás terén is jelentkeztek nagy hiányok, a mezőgazdasági termelők közül ekkorra szinte minden harmadik gazda hátralékban volt, vagyis nem csupán a még kuláknak számító gazdák és a nekik tulajdonított szabotázs volt a nem teljesítés oka, hanem ennél jóval átfogóbb, a mezőgazdasági termelést érintő problémák okozták a bajok forrását. A Rákosi hatalmi pozícióinak megerősítésével nagy lendülettel újra induló kollektivizálási hullám, a begyűjtést övező újabb és újabb szigorítások az egyéni gazdálkodást folytatók egészét nagyon súlyosan érintették. Az agráriumban kibontakozó válságjelenségeket tehát már egyszerűen nem lehetett ennek a kis létszámú nagygazdának a rovására írni, még a propagandában sem.[231]

Valószínű, ez a józan felismerés is szerepet játszhatott abban, hogy 1955 őszétől ki is kopnak a Ludas Matyiból a kulákellenes karikatúrák. Az utolsó emblematikus rajz azonban nem kötődhetett máshoz, mint Szegő Gizihez. Az 1955. október 6-ai (4. o.) Ludasban egy rémhírterjesztő kulák a karikaturista utolsó témabeli illusztrációjának központi figurája, amellyel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy már sem a rajz címében, sem annak szövegében nem szerepel sem a kulák megnevezés, sem egyéb arra utaló tulajdonnévi forma. Várnai Györgynek az 1955. november 24-ei számban a *Ravasz róka* (4. o.) című rajza jelzi azt a változást, hogy lehet a beadásról is karikatúrát készíteni úgy, hogy ahhoz már nem feltétlenül kell kulák. A képen egy vadászó parasztember éppen lelőni készül egy rókát, aki élete védelmé-

[231] Varga, 2006a.; Varga, 2006b.

ben határozott önérzettel lép fel: *„Figyelmeztetem, ha lelő, nincs többé kire hivatkozni a baromfibeadásnál..."* Mindez érzékelteti, hogy különféle ürügyek mentén a kis- és középparasztok is próbálkoztak a beadás alól kibújni, hiszen ezek az ellenállási stratégiák magát a túlélést szolgálták.

Gádor Béla már említett 1955 júniusában készített feljegyzése nem csupán az 1953-as júniusi határozatra vonatkozóan tartalmazott visszautalást, hanem az 1955. márciusi határozattal kialakult helyzetet értékelve, a lap feladatára nézve is tett megállapításokat: *„...a márciusi határozatok szellemében a lap többet foglalkozzék azokkal a problémákkal, amelyeket a KV mint legfontosabb feladatokat jelölt meg. [...] A márciusi határozat után annyiban kellett változtatást eszközölnünk, hogy mint legfontosabb kérdést, a nehézipart és a mezőgazdaság szocialista átállításának kérdését állítottuk előtérbe."* A hatalmi igények kiszolgálása tehát egyértelműen a lap vállalt feladata lett, ami önmagában nem meglepő. Az viszont sokkal inkább, hogy a megelőző időszakra visszatekintve Gádor úgy fogalmazott, miszerint *„a márciusi KV-határozat végrehajtása lapunk életében nem jelentett fordulatot"*. Bár a nehézipart ábrázoló karikatúrák kívül esnek jelen kereteken, az kétségkívül igaz, hogy kollektivizálással kapcsolatos karikatúrák kaptak helyet a lapban. Az ugyanakkor, hogy a márciusi határozat a Ludas életében ne jelentett volna egyáltalán fordulatot, azt a kulákellenes karikatúrák közreadásában beállt fordulat egyértelműen cáfolja.[232]

Mindenesetre az is látható, hogy Rákosi újbóli hatalomra kerülésével a kulákellenes propagandagépezetet már nem sikerült olyan magas hőfokra izzítani, amint az a korszak elején jellemző volt. Ez több tényezővel is magyarázható. Erre az időszakra a kulákoknak mondott gazdák döntő része már nem rendelkezett azzal a birtoknagysággal, ami alapján a nagygazdákat korábban

[232] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Gádor Béla értékelése a Ludas Matyi munkájáról az 1955. évi 1–23. számok alapján. 1955. június 13.

ebbe a státuszba sorolták. Bár politikai megbélyegzettségük kétségkívül továbbra is élt, de vélhetően azt a Ludas szerkesztősége is beláthatta, hogy az alig 2000 gazdát magában foglaló társadalmi csoportot nem lehet általánosan jelentkező gondok miatt felelőssé tenni. Az pedig, hogy egy tönkretett gazdacsoporton továbbra is élcelődnek inkább minősülhetett volna disszonánsnak, sőt akár provokatívnak is, amely már nem csupán sokak érzékenységét sérthette, hanem akár komoly indulatokat is kiválthatott volna.

Minden bizonnyal nem ez a belátás lehetett a döntő érv, amikor a szerkesztőség úgy határozott, hogy nem ad le további kulákokat ábrázoló karikatúrát. A téma tompulásának, majd kifulladásának okai közé tartozhatott az is, hogy egyszerűen már maguk a karikaturisták is belefáradhattak abba, hiszen az elmúlt több mint öt évben nem lehetett könnyű hétről hétre új ötlettel előállni. Akármilyen kreatív is volt egy karikaturista, éveken át ugyanannak a kérdéskörnek a mentén alkotni, sőt újat mondani, az óriási kihívás elé állíthatta a legtehetségesebbeket is, így feltehetően magát Szegő Gizit is. A kulákábrázolás azonban nemcsak a rajzolók számára válhatott unalmassá, hanem nagy valószínűséggel nem nagyon lehetett meg hozzá a befogadó közeg sem. A Rákosi-rendszer újabb nekilendülését, az egyre növekvő beadási terheket, az azokat kísérő elszámoltatásokat és a kollektivizálás kényszerét a legtöbb gazda a saját bőrén tapasztalhatta. Nehezen lehetett azt már bárkinek is megmagyarázni, hogy a földnélkülivé váló, de mégis kuláknak bélyegzett gazdák tehetnek mindenről, és ez is közrejátszott abban, hogy 1956-ban már egyáltalán nincsenek kulákot ábrázoló karikatúrák. A problémák annyira átütőek voltak, hogy azokat egy-egy kulákellenes propagandarajzzal már egyszerűen nem lehetett elkendőzni. A paraszti társadalom ennél sokkal éleslátóbb volt, hiszen, ha ez nem így lett volna, 1956 októberében a forradalom lángjai nem lobbantak volna olyan erővel és nem borították volna el a vidék Magyarországát is.

Kulákok a karikatúrákon – az ábrázolás jellegzetességei

Bár a Rákosi-korszakbéli Ludas Matyiban nem alakult ki a rovatrendszer, ennek ellenére a karikatúrák legnagyobb része tematikusan rendszerezhető és így különféle megközelítésekben kínálnak elemzési lehetőségeket. Egy szatirikus élclap alapvetően a mindennapi életből meríti témáját és ezáltal képes megragadni, illetve az utókor számára visszatükrözni egy kor hangulatát, életmódbeli sajátosságait.[233] A diktatórikus berendezkedés azonban más követelményeket támaszt az alapvetően nevettetésre hivatott vicclappal szemben is. A pártállam érdekeinek kiszolgálására vonatkozó elvárások teljesítése a lapot eredeti hivatása helyett agitációs és propagandaeszközzé változtatta. A politika szolgálatába állítva a Ludasnak ennek megfelelően hosszú éveken átívelő alaptézisként kellett kezelnie, miszerint *„az agitációnak egy éles fegyvere a humor és szatíra"*.[234]

Mindamellett, hogy a karikatúra egy sajátos képzőművészeti műfaj, a Ludas Matyi címlapjai és illusztrációi egyben az államszocializmus időszakának *„pontos és fontos dokumentumai"*.[235] Az erősen a Kádár-korszakban napvilágot látó cikk megfogalmazásában a fontos jelzőt maximálisan elfogadhatjuk, ám a pontost csak részben, természetesen a kellő kritika szükséges és megkerülhetetlen érvényre juttatásával.

Egy másik megfogalmazás szerint *„az igazmondó karikatúra a maga korának megvesztegethetetlen történetírója"*.[236] Hozzá kell tenni, hogy a költő, kritikus, szerkesztő Szegi Páltól származó idézet egy 1948 őszén közreadott írásából származik, tehát olyan

[233] Kresalek, 1985.
[234] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Szilágyi Jolán bírálata. 1949. Lásd még: Szücs, 2013.
[235] Molnár Gál, 1970.
[236] Szegi, 1948. 285.

időpillanatból, amikor az igazmondás már egyre lehetetlenebbé vált, hiszen ekkorra a karikatúrák alkotásával kapcsolatos elvárásokat is az ideológia és a párt akarata határozta meg, amit a Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata is deklarált.[237]

A forrásként kezelhető karikatúrákból megismerhetők az állampárt politikájának legfőbb célkitűzései, ennek mentén pedig a központi hatalom legfontosabb döntései, de a rajzok világából képet kaphatunk a Rákosi-éra szélesebb értelemben vett atmoszférájáról is. A karikatúrák adalékokat szolgáltathatnak tehát egy korszak alaposabb megismeréséhez, hiszen ahogyan Kaján Tibor fogalmazott ars poeticájában *„a karikatúra lapszéli jegyzet a történelem margójára"*.[238]

A gondolati síkon tematikusan rendszerezhető Ludas-rajzok közül csupán egy a kulákellenes propaganda jegyében megszülető karikatúrák sora. Természetesen kizárólag ezek alapján nem rekonstruálható az állampártnak a gazdaelit felszámolására irányuló politikája. Kaján Tibor művészi hitvallásához visszakanyarodva ugyanakkor egyértelműen kijelenthető, hogy a karikatúrák olyan többletet adnak, adhatnak az írott forrásokból származó tudásunkhoz, amelyek révén nem csupán árnyaltabbá tehetik, de a képek a maguk sajátos szuggesztivitásával el is mélyíthetik ismereteinket, illetve általuk az egyes folyamatok, események könnyebben megragadhatóvá és befogadhatóvá válnak. Az illusztrációk számbavétele és bemutatása ugyanakkor nem csupán lapszéli jegyzetként szolgálhat a kuláknak bélyegzettek meghurcolásának történeti feldolgozásában, hanem annak igazolására is, hogy a diktatúra a gazdák vagyoni ellehetetlenítése mellett a lelki megtörésük érdekében is mindent

[237] *„A párt elutasítja a »művészetet a művészetért« reakciós polgári elvet, magas színvonalú, a valóságot, tehát a nép életét és harcait ábrázoló, az igazságot kereső, a demokratikus népi eszmék győzelmét hirdető optimista művészeket kíván. Csak ilyen művészet teljesítheti nagy feladatát, a nép, elsősorban az ifjúság nevelését."* Az MDP határozatai. 30.
[238] Gál, 1994.

megtett. A Ludast, mint a korábbi számadatokból látható volt, sokan forgatták vidéken is. A lapban megjelenő karikatúrák nyomán, de attól függetlenül is helyi szinten, akár konkrét gazdákról is születtek gúnyrajzok, amelyek mély sebeket, komoly érzelmi megpróbáltatásokat jelenthettek az ábrázolt személyek mellett azok gyermekeinek is.[239]

A karikaturisták ugyanakkor amellett, hogy a napi politikai, agitációs elvárásoknak eleget tettek, alkotásaikon át egyéni látásmódjukat is kifejezésre juttatták. A Ludas Matyi rajzolójaként lehetetlen volt a politikai feladatok alól kibújni, de hogy ezt az egyes művész miként tette meg, az már saját habitusán, elköteleződésén is múlhatott, miként erre a Pályi Jenőről leírt visszaemlékező gondolatok is rávilágítanak. Minden elkészült karikatúrában a propagandacélok megvalósításán túl a rajzolók egyúttal *„képpé sűrítik világnézetüket"*.[240] Mint minden művészeti alkotás esetében, így a karikatúra műfajánál sem hagyható figyelmen kívül az egyéni látásmód, amelyet a korban nagy mértékben befolyásolhatott az ideológiai, illetve a konkrét pártelköteleződés. Ami azonban még előbbre való lehet egy-egy illusztráció megszületésekor, az maga az ötlet, amely egy művész fejében életre kelt és képpé formálódott. Az alkotói ötletet Tabi László egyenesen vezércsillagnak nevezte, Sajdik Ferenc pedig úgy fogalmazott, hogy *„a karikatúra hetven százalékban ötlet, harminc százalékban rajz"*.[241]

[239] A Kulák volt az apám című dokumentumfilmben könnyek között így vallott emlékeiről az egyik interjúalany: *„Úgy volt mögcsinálva, hogy egy kasba, oszt volt a tojás, és édesanyám, mint kotlóstyúk rajta ül a tojáson. És édesapám, mint kakas, hát védi, és nem engedi, hogy a tojáshoz hozzányúljanak. Szóval ez volt a karikatúrába lerajzolva. Hát ugye gyerekek is nézték, és hát volt, aki – mondom ügyes rajzoló volt, le a kalappal előtte – és akkor volt, aki hát kinevette. És megint az, hogy a szüleimön nevetnek, és hogy, hogy mért érdemölték meg?! Hát, hát azért gyűjtötték össze azt a tojást, hogy beadják. Nem mi akartuk főhasználni. És ezt, mint gyereknek átélni, az ilyen emlékeket..."*

[240] Molnár Gál, 1970.

[241] Szücs, 2013.

A megszülető ötletet az egyéni látásmód formálja, és a karikaturista saját stílusa teszi egyedivé, miként arra egy szintén Sajdik Ferenctől származó mondat is rávilágít: *„...a karikatúrának szakmai igénye, hogy az ember akár az első rajzaitól kezdve saját, jól felismerhető stílussal rendelkezzen"*.[242] A stílus által egyedivé váló jellegzetes vonások tisztán tetten érhetők a kulákok ábrázolásában élenjáró karikaturisták esetén is. Bár néhány illusztráció erejéig több rajzoló is készített kulákellenes karikatúrát, mint például Gerő Sándor, Kassowitz Félix, Schwott Lajos, Szűr-Szabó József, Toncz Tibor, valamint Vasvári Anna, ám kétségkívül a téma legkiemelkedőbb alkotói Sándor Károly, illetve főként Szegő Gizi és Pályi Jenő, majd 1955-től rövid időre Várnai György.

Mind a mai, mind a Rákosi-korabeli karikatúrákról szóló írások gyakran kitérnek arra, hogy ez a műfaj több szempontból is sajátos akár a képzőművészetben, akár az újságírásban elfoglalt helyét, szerepét nézzük. A pártállami rendszer a műfaj adta sajátosságokat a maga hasznára és igényei szerint igyekezett kiaknázni. Az emberek érdeklődését[243] felkeltő rajzos műfaj produktumain keresztül úgy vélték, hatásosan tudják eljuttatni a politikai üzeneteket, de ezenfelül a politikai rajzokkal befolyásolni, nevelni és tettekre sarkallni egyaránt akarták a lap olvasóit: *„Kevés olyan ága van a művészetnek, mely a széles néprétegekben oly eleven érdeklődést keltene, mint a karikatúra. A karikatúra, a maga speciális rajzos, szemléltető, ábrázoló módszerével szórakoztatva nevel, tanít, tettre buzdít, megvilágít olyan eddig még meg nem értett összefüggéseket is, melyre sokszor a tudomány, az irodalom sem képes. Ebben áll igen fontos tár-*

[242] Szücs, 2013.

[243] A Ludas Matyiról nagyon sokaknak vannak különféle emlékei, sőt, történetei. Egy, a szerzőnek elmesélt személyes közlésből az derült ki, hogy az emberek összejártak, hogy a Ludast közösen tanulmányozzák.

sadalmi szerepe" – olvasható egy, a Ludas Matyi munkáját értékelő feljegyzésben.[244]

Kaján Tibor megfogalmazásában a karikatúra eszperantó nyelv is, hiszen egy szöveg nélküli rajzot nyelvi hovatartozásra való tekintet nélkül bárki megért.[245] De igaz ez a reláció az írni-olvasni alig tudó emberek vonatkozásában is. A karikatúrákon keresztül a képiség általánosabb érvényű üzenetét megragadva törekedett tehát a pártállam arra, hogy konkrét politikai és ideológiai céljait elérje: így akarta például előmozdítani a beszolgáltatás és a kollektivizálás menetét, de nagy szerepet szántak a karikatúráknak az olvasók szocialista embertípussá formálásában, továbbá ezzel együtt igyekeztek rajtuk keresztül sarkallni az ellenségnek minősített társadalmi csoportok elleni következetes harcra.

A Ludas Matyi indulásakor, illetve az 1945–1947 közötti években elsősorban a belpolitikából merítkezve születtek a karikatúrák, valamint a mindennapi életből vett témák domináltak. Pozitív hősökként egyértelműen a kommunista politikusok, a koalíciós miniszterek léptek színre, akiket, mint az aktuális problémák megoldóit jelenítettek meg a rajzok. A politikai elit hőseivel szemben azonban már az első számtól feltűntek a reakciós alakok típusfigurái is, úgymint Reakczy Jóska, vagy a két reakciós arisztokrata: Huba és Csaba. Az első években, azaz 1945–46-ban igazi ellenségként a háborúért felelős politikusok, elsősorban a nyilasok és a háborús bűnösök kerültek középpontba, de több karikatúra foglalkozott Horthy felelősségének kérdésével és bűnösségének sulykolásával. Az ellenségek között tűntek fel 1946 márciusától a kisgazdapárt kizárt tagjai, közülük is elsősorban Sulyok Dezső. Ezeket a politikusokat a népi demokrácia ellenségeiként vagy éppen a reakciósok rokonaiként illusztrálták. A Ludas ellenségtablóján a kezdetektől viszonylag nagy számban szerepeltek az egyházat, ezen

[244] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Feljegyzés a Ludas Matyi 1954. május 1. és november 1. közötti számairól. c/976. 1954. november 22.

[245] Gál, 1994.

belül is főként a katolikus egyházat, valamint egyházi szereplőket támadó rajzok.[246]

Az ellenségkép bemutatása viszont nem lehet teljes a kuláknak bélyegzett gazdák nélkül. Fontos kérdés tehát, hogy mikortól és miként jelentek meg a nagygazdák a karikatúrákon?

A kuláküldözés Ludasbéli nyitánya a lap 1948. július 17-ei számához, illetve az abban lévő karikatúrákhoz köthető. Már ezt megelőzően is találhatunk azonban esetlegesen előforduló ábrázolásokat, de a kulákok mint a rendszer ellenségeinek meghatározó szereplői csak a nevezett számot követő időszaktól voltak dominánsan jelen a lapban. Így például a témához kötődően az 1947-es évfolyamban felbukkanó egy-egy karikatúrán még a hátrányos megkülönböztetést kevésbé tükröző ábrázolásmóddal, illetve ehhez igazodva jobbára a nagygazda megnevezéssel találkozhatunk. A lenini elveknek megfelelő osztályszempontok ugyanakkor már ezeken a rajzokon is jól kivehetően megmutatkoztak. Mind az év februárjában (1947. február 14. 2. – cím nélküli karikatúra), mind októberében (1947. október 22. 7. *Őszi szántás idején* című karikatúra) lapba került illusztrációk esetében valójában önmagukban a képi ábrázolások még nem hordozzák a későbbiekre jellemző tipikus jegyeket. Szöveg szinten viszont annál inkább tetten érhetők a kulákjellem összetevőiként a későbbiekben állandósuló vonások. A beadás ellen lázadozó, illetve a munkáját halogató nagygazda negatív tulajdonságai pedig egyértelműen azáltal domborodnak ki, hogy a karikatúrákon a nagygazdával szemben már ekkor a rendszer szócsöveiként az osztályharcos szemlélethez igazodva egy szegényparaszt látható, valamint újgazdák tűnnek fel. Bár a februárban lapba került karikatúrát Szegő Gizi készítette, a keze alól későbbiekben kikerülő kulákfigurákhoz az itt ábrázolt nagygazda még egyáltalán nem hasonlít. Ugyanezen év novemberében Pályi Jenőtől azonban már olyan alkotás látott

[246] Demeter, 2011.

napvilágot, amelyen jórészt minden az elkövetkezendő évek sztereotípiáival megegyező jegy fellelhető mind képi, mind pedig szöveg szinten egyaránt.

A kulákábrázolás első előfordulásai között többek között emiatt is kiemelkedik az 1947. november 19-ei Ludas-szám. A 3. oldalon a *Zsákbamacska* című karikatúrán még ugyan sem az illusztráció címében, sem pedig annak szövegében maga a kulák kifejezés nem szerepel, de a képi ábrázolás már egyértelműen egy kulákgazdát jelenít meg. A 8. oldalon található, *Rangosan* című, imént említett Pályi-karikatúráról visszaköszönő figura, és ezzel együtt maga a teljes illusztráció viszont a későbbiekben közreadott kulákellenes karikatúrák mintegy előképeként azok szinte minden jellemző jegyét magán hordozza. A képen, egy a kulák házába bekukucskáló szegényparaszt megdöbbenéssel nézi, hogy mit csinál a gazda: *„Megbolondult, Zsíros gazda? Maga itthon szánt a szobában?"* Majd érkezik is a munkakerülő hajlamú, a munka könnyebbik végét megfogó, a kulákjellem későbbiekben is bevett vonásait tartalmazó válasz: *„Hát persze, a fene se fog fagyoskodni ott kint a hidegben..."* Az ez idő tájt még nem a lap központi témái közt szereplő kulákábrázolás adott számon belüli kétszeri előfordulása összefüggésben állhatott azzal, hogy Gerő Ernő mint a gazdaságpolitika első számú felelőse már 1947 őszén az agrárpolitika felügyeletét is magáénak tudhatta, és ezzel a Nagy Imrét háttérbe szorító keményvonalas váltásra reagálhatott a lap.

Így akár már ez alapján a kép alapján is jól megragadhatók azok a tulajdonságok, amelyek a kulákjellem vizuális megjelenésének állandó kellékeiként gyakorta visszatérnek. Ezek közül a külső jegyek közül egyértelműen a leginkább szembetűnő a potrohos testalkat, de látható az ábrán az elmaradhatatlan attribútumok közé sorolható kalap, csizma vagy éppen a kulák szájában lógó pipa is.

A kulák alapvető ismertetőjegyeként elhíresült kövérség a névadásban is visszaköszönt. A legáltalánosabb, legjellemzőbb

forma a Zsíros gazda, de ennek egyéb variánsai is felbukkannak: Zsíros uram, Zsíros szomszéd vagy csupán Zsírosék. Amennyiben tulajdonnév is társult a beszélő névként is funkcionáló vezetéknévhez, akkor az a leginkább a Zsiga, Pál és a János. Egyszer-egyszer előfordul még egy alliteráló forma is: Kulák Kelemen, amely alakban maga a kulák mint gyűjtőfogalom válik személynévvé. A Kulák családnév mellett találkozhatunk még a Péter keresztnévvel is. Az asszonyokat viszont többnyire egyszerűen csak Zsírosné, Hájasné megnevezéssel illették. A kulákfeleségeket tehát még arra sem méltatták, hogy keresztnevet kapjanak, és a primitív gúny szintjén maradva csupán a külső tulajdonságra épülő beszélőnevekkel jelenítették meg őket.

Az első kulákábrázolásokhoz kötődően szót kell ejteni a lapban már a kezdetektől, azaz 1945-től feltűnő állandó szereplőről: Taszajtó Nagy Gergelyről. A lap hasábjain rendszeresen felbukkanó Taszajtó ugyan nem kimondottan karikatúrafigura, hanem elsősorban rövid elbeszéléseken keresztül ismerhették meg az olvasók. Ezekből nem csupán Taszajtó Nagy Gergely jellemrajza bontakozik ki, hanem főhősként olyan történetek részese, amelyek negatív alakjai az ellenségnek tartott társadalmi csoportok oldaláról kerültek ki. Közöttük pedig szép számmal akadtak előbb nagygazdaként, majd kulákként megjelenő alakok, akik szintén visszatérő szereplőként többnyire Hájas Ambrus vagy éppen Hájas Balázs, illetve Duplahasú Hájas Tóni néven elevenedtek meg.

Taszajtó Nagy Gergelyről csak több elbeszélés elolvasását követően derül ki, hogy ki is ő valójában. Személyét illetően azonban kiemelkedően sok adalékkal szolgál az 1947. január 10-ei számban lévő elbeszélés (4. o.). Taszajtó önvallomása szerint ő egy újgazda *(„újgazda létemre")*, aki nyolc holdjából ötöt a földosztáskor kapott, korábban pedig egy nyolcezer holdas nagybirtokosnál volt cseléd.

Az elbeszélések állandó elemekből építkeznek, így például szinte kivétel nélkül azáltal bontakoznak ki az események, hogy

Taszajtó történeteit Péter barátjának meséli el. A cselekményszövés közben majdnem mindig feltűnik Piros, aki Taszajtó felesége, de azt is megtudhatjuk, hogy van nekik egy Riska nevű tehenük. A magát *„abszolút emberként"* aposztrofáló Taszajtó valójában egy igen leleményes alak, rokon vonásokat mutat Ludas Matyival, ugyanis például a rendszert megkárosítani akaró nagygazdákat fortélyokkal, bizalmukba férkőzve leplezi le.

A sajátos nyelvezetű *(„aszongya", „eccer")* elbeszélésekhez olykor társul karikatúra is, ennek hiányában viszont az írásoknak mintegy hátteret adva piros színnel kirajzolódik Taszajtó profilja. A képi ábrázolás alapján Taszajtó Nagy Gergely figurája – főként nagy bajusza, kalapja miatt – olyan benyomást kelthet, mintha alakja a kulákábrázolás előképeként jelent volna meg.[247] Ehhez annak is köze lehet, hogy Taszajtó Nagy Gergely Pályi Jenő figurája.

A karikatúrák ábrázolási sajátosságai között megkerülhetetlen téma a képek szerkezeti jellemzőinek bemutatása, hiszen már a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó figuráknak az elhelyezése is olyan eszköznek bizonyult, amelyet könnyedén lehetett az osztályharc szolgálatába állítani. Ebből a szempontból érdemes összevetni a Ludas karikatúráit a rezsim egyéb bevett, a szemléltető agitáció körébe sorolható rajzos propagandaanyagaival. Az idetartozó faliújságok vagy plakátok esetén többnyire az látható, hogy a nagygazdák nem főszereplőként jelentek meg, azaz jobbára kis méretben, a háttérben, fekete-fehér karikatúrafigurák, esetleg más szimbólumokkal ábrázolva lehet őket felfedezni. Ellenben ennek megfelelően például több plakáton is egyértelműen a pozitív szereplők azáltal is nagyobb hangsúlyt kaptak, hogy hatalmas, szép termetű, grafikailag jól kidolgozott, színes, idealizált alakokként tűnnek fel.[248]

A Ludas Matyi karikatúrákon viszont szinte mindig a vétkesnek kikiáltott kulákok kerülnek a kép előterébe méretes alakban,

[247] Vesd össze: Demeter, 2011. 167.; Horváth, 2013. 32.
[248] Huhák, 2013. 83.; Farkas, 2012. 196.

mintha bűnüket még ezáltal is nagyítani akarták volna. Ehhez képest a főként tszcs-tagokként ábrázolt, serényen tevékenykedő kis- és középparasztok pedig a háttérben kapnak helyet. Ez felvetheti azt a kérdést is, hogy a pártállam mit is tekintett fontosabb kérdésnek, a kulákok elleni propagandát, vagy például a kollektivizálás, illetve a beadás érdekében kifejtett agitációt.

Ennek a fajta ábrázolásmódnak a dominanciájára magyarázatként szolgálhat, egy a MÚOSZ által megfogalmazott javaslat, miszerint fontos egyfajta sorrendiséget szem előtt tartani. A szerkesztőségnek adott irányelvben az szerepelt, hogy a karikatúrákon első helyen, tehát legfőképpen a belső és a külső ellenséget kell megjeleníteni. A sorban csak ezt követően jöhettek a második, a *„szocialista építésünk fogyatékosságai"* kategóriájába tartozó, végül pedig a *„pártélet fogyatékosságai"* között megelevenített témák.[249]

Bár a megszövegezők a szerkesztőségnek szóló útmutatót az egyes tematikai területek közötti súlyozásra vonatkozóan tekintették mérvadónak, de mindezt tágabban értelmezve, a jelzett sorrendiség egy általánosabb érvényű elvet is takarhatott, és így a kulákellenes karikatúrák említett ábrázolási sajátosságának alaptételeként is felfogható. Ennek tükrében is kerülhetett tehát a kép előterébe a megsemmisítendő ellenség, a hátterébe pedig a szövetséges társadalmi csoportok által megjelenített, idealizált életkép. Mindez pedig mintha magában hordozná annak az üzenetét is, hogy a pártállam által deklarált legfontosabb politikai célok eléréséhez csak a kulákok ellehetetlenítésén keresztül vezethetett az út.

A Ludas Matyinak mint „kollektív agitátornak" egyértelműen és leginkább az volt a feladata, hogy az állampárti politikai célkitűzéseket, a pártállami döntéseket minél szélesebb rétegek számára befogadható módon, minél több emberhez eljuttassa.

[249] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata a Ludas Matyi munkájáról. 1951.

Így mindamellett, hogy a Ludasnak a maga sajátos eszközeivel harcolnia kellett a külső és belső ellenség ellen, küldetése volt az is, hogy ezeket az üzeneteket közvetítse a megnyerni kívánt rétegekhez, akiket szocialista embertípussá nevelve akart a párt a maga oldalára állítani és politikájának megnyerni. Ezeknek az üzeneteknek a tolmácsolásához a megnyerni kívánt társadalmi csoportok szereplőit szócsőnek használta, miként maga Ludas Matyi alakja is ezt a célt szolgálta. A Ludas figuráit számba véve alapvetően három kategóriát különböztethetünk meg. Egyrészt vannak a sokat emlegetett ellenséges elemek, a megnyerni kívánt társadalmi rétegek és egy harmadik, semleges kategóriát is felállíthatunk. Ez utóbbit érintően, bár a diktatórikus berendezkedés felülírta a lap eredeti feladatát, miszerint az a mindennapi életből vett témák alapján produkálja a humoros karikatúrákat, akadtak azért ide sorolható rajzok is. A magánélet eseményei miképp a napi életritmust befolyásoló zökkenők, problémák, szabadidős tevékenységek csakúgy, mint az intimebb témák, párkapcsolati kérdések 1948-ban még nem politizálódtak át teljesen, sőt a sokat kritizált polgári humornak is leginkább ezek a tárgykörök adhattak táptalajt. Ennek oka döntően az lehetett, hogy az ideológia térnyerése ilyen rövid idő alatt a magánéletet nem tudta minden ízében átszőni. Néhány év alatt azonban erőteljes változás ment végbe, ezek az elemek erősen megkoptak, így például 1953-ban már a párkapcsolati téma csak a termeléssel összefüggésben, annak alárendeltjeként jelenhetett meg. Mivel főleg kezdetben az átpolitizáltság szinte nem vagy alig érhető tetten ezeken a rajzokon, így a nevezett tematikai paletta ihlette karikatúrák szereplőit sorolhatjuk a semlegesek közé. A politika erőteljes térnyerésével, a politikai karikatúrák túlsúlyával szemben a fenti témában napvilágot látó karikatúráknak a száma viszont folyamatosan csökkent.[250]

[250] Kresalek, 1985.

Az ellenség kategóriáját is alapvetően további két nagy csoportra kell bontani: a külső és a belső ellenség csoportjaira. Az elsőbe az imperialistának bélyegzett világ meghatározó személyiségei kerültek, közülük is kiemelkedett Truman, Marshall, MacArthur, Churchill, Attlee, Adenauer, illetve természetesen Tito, de a Vatikán munkatársai, vagy épp maga a pápa, illetve hozzá kötődően a pápai jelképek is idetartoztak. Már itt is megfigyelhető a Ludas bevett módszere, az állandó figurák szerepeltetése. Az imperialista tábor esetében azonban nem a konkrét politikusokat megelevenítő alakok kaptak más, beszélőnevet, hanem az egyes országokat megtestesítő szimbolikus figurákat alkottak a lap munkatársai. Ilyen volt Vilhelmina, az NSZK megszemélyesítője, vagy a Nagy-Britanniát jelképező John Bull. Mindamellett, hogy a nyugati világ vezetőjeként Truman vált ezeknek a típusú karikatúráknak a legtöbbet szerepeltetett alakjává, az imperialista tömb vezetőjeként az Amerikai Egyesült Államoknak két szimbolikus alakja is lett: Uncle Sam, valamint az USA gazdasági erejét, hatalmát egy önálló jelképpel is illusztrálták, amelyet a Wall Street antropomorfizált formában (legfőbb attribútumai az amerikai zászló jegyeit mutató jellegzetes kalap és a Churchilléhez hasonló szivar) testesített meg.[251]

Miképp arról fentebb szó esett a belső ellenség bizonyos csoportjait szimbolizáló alakok szinte már a lap indulásának első pillanataiban megformálódtak. Olyan, főként az előző rendszert megtestesítő reakciós típusfigurák „bújtak" ki a rajzolók ceruzáiból, mint Reakczy Jóska, illetve Huba és Csaba, valamint Sötét Ödön, aki a nagytőkések ügyeskedőinek reprezentánsaként egy kétszínű figuraként tűnt fel.[252] Bár Sötét Ödön is karikatúrafigura, többnyire hosszabb-rövidebb írásokban bukkant fel, alakja azonban az 1940–50-es évek fordulójára kikopott a lapból. Huba és Csaba Ludasbéli karrierje valamivel tovább tartott, de kétség-

[251] Tóth, 2019b.
[252] Kovács, 2013. 451.

telenül a leghosszabb életű és legismertebb reakciós alak Reakczy Jóska volt. Ebbe a sorba illeszthető még a kommunisták politikai ellenfeleit megszemélyesítő Jobboldali Szoc-Demeter. Mivel a megnyerni kívánt társadalmi csoportokon, így a munkásságon belül is akadtak olyanok, akik nem akartak beállni a sorba, ezért felnagyított negatív tulajdonságaik révén róluk is ki kellett találni valamilyen sztereotipikus figurát. Közülük a legismertebb a korszak 1950-es éveit végigkísérő lusta ipari munkást ábrázoló Lógós Lali. Ide sorolható továbbá a lapban kevesebbszer látható Öntelt Ödön alakja is, aki kettős szerepben, munkásként és rossz igazgatóként egyaránt megjelent.[253]

A koreai háború fokozott lendületet és új színezetet hozott az ellenség különböző típusainak ábrázolásában. Különösen nagy teret kaptak az imperialista világot és ezzel együtt a vezetőiket bíráló rajzok. Ebben az új helyzetben a külső ellenséggel szövetségesnek tartott belső ellenség egyes figuráinak körét is tovább bővítették a háborús rémhírterjesztők szerepeltetésével.

Ebben az időszakban, 1950. augusztus 18-án került a Ludas első oldalára Szűr-Szabó József zseniális címlaprajza, amely akár egy valóságos ellenségtablóként is értelmezhető. Az eddig ismertetett szereplőkön kívül egy új alak is felbukkan a képen Klery Kálmán személyében. Nevéből egyértelműen következik, hogy egy, a klerikális reakciót megtestesítő egyházi méltóságról van szó. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a feltehetően Szűr-Szabó formálta szimbolikus alak viszont nem vált a lap bevett figurájává, hiszen ezen a karikatúrán kívül nem lehet vele találkozni a Ludasban. Mivel a lapban az egyházi személyekre vonatkozóan nincs visszatérő sztereotipikus alak, így ezzel szoros összefüggésben érdemes elgondolkodni azon, mi lehet ennek az oka. Egy esetleges válaszként felmerülhet, hogy a súlyos politikai kényszerek alatt cselekvő karikaturisták ismét csak a mesebeli okos lány megoldását választva elkészítették ugyan az egyházi vonatkozá-

[253] Takács, 2003.

1950. augusztus 18. címlap (Szűr-Szabó József)

sú gúnyrajzokat, de a vallás, illetve a vallási vezetők iránti tisztelet élt bennük olyan erővel, hogy az őket még inkább megalázó állandó szereplők megformálását tudatosan kerülték volna?

A címlaprajz további szereplőiként megelevenedik Klery Kálmán mellett Jobboldali-Szoc Demeter, Zsíros Zsigmond, Reakczy Jóska, valamint Huba és Csaba. A felsoroltak mindegyike görnyedten, megtörten, csalódottan és némi félelemmel telve, sőt némelyek egymásba kapaszkodva haladnak a kép előterében. A háttérben a rendszer szövetségeseit megtestesítő három munkás látható, akik egy gyár dolgozóiként annak falára tesznek fel éppen egy táblát, amelyen a következő szöveg áll: *„Üzemi átlag 132%"*. A tábla mellett egy vörös drapériával és zászlókkal övezett térképen vörös színre festve Korea térképe látható. A vörös dominanciáját tovább erősíti a szintén e színben pompázó gyárkémény és magának a létesítménynek a fala. A szocializmus építésének diadalát bizonyító karikatúra további üzenetként egyszerre hordozza az imperialisták, és ezzel együtt a velük szövetséges belső ellenség feletti győzelem üzenetét. Az ellenséges tábor vereségének mintegy biztos tényére még a rajz jobb sarkában látható furcsa képződmény is ráerősít, amely egy elfüstölő repülőt imitáló döglött kacsát ábrázol, szárnyain az amerikai zászlóval. Ha a képi eszközök nem töltötték volna el elegendő bizonyossággal a korabeli olvasót a szocializmus erejéről és annak mindent elsöprő győzelméről, akkor további tanújelét adja mindennek az ellenségtabló szereplőinek szájába adott mondat: *„Megint elvesztettünk egy csatát..."* A szimbolikus alakok kórusban kinyilatkoztatott megállapítása nem csupán az elnyomó hatalom mindenen átgázoló erejét juttatja kifejezésre, hanem éppen annyira az azt elszenvedő emberek kilátástalanságát is.

A karikatúrafigurák harmadik csoportjába tartozók, azaz a megnyerni kívánt társadalmi csoportok képviselői is sajátos szereppel bírtak. Ahogyan a munkások az üzemi teljesítményt bemutató táblával egyfajta rezonőrként kaptak helyet a fenti címlaprajzon, úgy a kulákellenes propaganda tematikájában

megszületett karikatúrákon a kis- és középparasztok kerültek ebbe a szerepkörbe. Már egy 1949-es tervezet fontos feladatként szögezte le, hogy a sajtóban a parasztpolitika témájához kötődő cikkekben, de ugyanígy a Ludas Matyi karikatúrákon is a lenini elvek szellemében biztosítani kell a szegényparasztság vezető szerepét.[254] Így az ebbe a társadalmi csoportba tartozók testesítették meg azokat a gazdákat, akik minden, az állampárt által elvárt tulajdonságot magukon hordoztak, és mindenben a pártállami döntésekhez igazodva cselekedtek. Ők váltak tehát az agráriumban a szocialista embertípus megtestesítőivé, személyükben a közös gazdálkodás fontosságát felismerő, vagy éppen abban dolgozó, a beszolgáltatási kötelezettségeknek eleget tevő, az ipari munkások példája nyomán a munkaversenyben aktívan részt vevő, az ellenség tevékenységét leleplező, illetve az ellen következetesen harcoló, idealizált parasztgazdákat formáltak. Az idealizált képet azonban nemcsak cselekedeteik táplálták, hanem külső megjelenésük is. A nyílt, életvidám, megnyerő és tettre kész gazdák többnyire mindig fiatalabbak is, mint az idősödő, sunyi, ellenszenves nagygazdák, de szikárságuk is szemben áll a kulákok potrohos testalkatával. A kulákként ábrázolt gazdákkal beszélgetve szavak szintjén is tolmácsolják a központi hatalom döntéseit, de sokszor puszta jelenlétükkel, a karikatúrák hátterében felsejlő, serényen dolgozó tszcs-tagként, vagyis csupán tetteik révén is képesek voltak a pártállam szócsöveivé válni. A rendszer agrárrezonőreiként funkcionáló kis- és középparasztok, illetve a rendszerellenség kulákok oppozíciója hatásos eszköze lett annak, hogy miként lehet a nagygazdák bűneit még inkább hangsúlyossá tenni, még inkább felnagyítani.

A Zsíros gazda különböző variánsaiként szerepeltetett kulákokat a karikatúrák által életre keltett rövid történetekben, életképeken ugyanazokban az ismétlődő cselekedetekben, ezekhez

[254] MNL OL 276. f. 110. cs. 2. ő. e. Az 1949. márciusi KV-ülés anyagának népszerűsítésére vonatkozó sajtópropaganda terve. d. n.

társulva ugyanazokban az állandósult magatartás- és viselkedési formákban elevenítették meg. A rájuk aggatott negatív vonásokat, fogyatékosságokat, illetve személyiségjegyeket megragadva, kidomborítva nem csupán kifigurázták és sértő módon gúnyolták a nagygazdákat, hanem mérhetetlen módon meg is alázták őket. Ezeknek a külső és belső jegyeknek az állandó sulykolásával igyekeztek egy rendkívül ellenszenves embertípust teremteni. A kulákellenes karikatúrákkal mint az osztályharc fontos eszközével ugyanakkor egyértelműen meg is akarták osztani a gazdatársadalmat, sőt a félelem felkeltésére, a félelem fenntartására is akarták használni.

Ilyen karikatúrák a Ludas Matyi mellett a Szabad Földben is felbukkantak, sőt kis számban ugyan, de magában a párt központi lapjában, a Szabad Népben is. Szilágyi Jolán többször idézett bírálatában kitért arra, hogy a Szabad Népben megjelenő *„politikai rajzok kezdetlegesek, úgy ötletben, mint kivitelben. [...] E rajzok úgy mondanivalójukban, mint kivitelben nem méltók a párt vezető lapjához. Alaphibái hasonlók a Ludas Matyihoz, de egy jóval alacsonyabb nívón."*[255]

A kritika nem szólt a Szabad Földben közreadott illusztrációkról, ám mindenképpen hozzá kell tenni, hogy az ötletekben szegénynek minősített központi pártlapbéli karikatúrákat a vidék lapjába bekerült rajzok minden tekintetben túlszárnyalták. Ennek alapvető oka, hogy például a Szabad Föld kulákellenes karikatúráit Pályi Jenő készítette. Mivel a Szabad Föld célközönsége a vidék Magyarországa volt, ezért minden bizonnyal a sajtóirányításért is felelős Agitációs és Propaganda Osztály külön figyelmet fordíthatott arra, hogy a kulákellenes propaganda megfelelő helyet és súlyt kapjon a lapban.

[255] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 211. ő. e. Szilágyi Jolán bírálata. 1949.

Kulákjellem propagandaszemmel

A Ludas Matyi karaktertípusokkal dolgozott, és ezeken belül a karikatúrák szereplőiként visszaköszönő alakokat meghatározott jellemvonásokkal felruházva formálta egyedivé. Ezek a figurák köszöntek vissza, elevenedtek meg hetenként a propaganda által elvárt különféle témákban született rajzokon. Bár a vicclapban is találhatunk ugyan konkrét eseményekre reagáló illusztrációkat, de tematikai meghatározottságát alapvetően mégsem ezek a fajta karikatúrák tették ki. Funkcióját tekintve a Ludas tehát eltért a központi, illetve a megyei pártlapoktól, hiszen ezektől főként azt várták, hogy a Szabad Nép nyomán *„általános érvényű politikai, elvi cikkek mellett a helyi problémákon keresztül konkretizálják az országos politikát"*.[256] A kulákellenes propaganda vonatkozásában ez azt jelentette, hogy egy megyei pártlappal szembeni elemi elvárás volt, hogy az illetékességébe tartozó településeket, főként a kulákok által legsűrűbben lakott falvakat, városokat számba véve napról napra, hétről hétre ontsa magából a nagygazdákat kipellengérező cikkeket.[257] A szerkesztőségeknek megküldött rendőrségi jelentések, valamint bírósági ítéletek kivonatai alapján semmilyen személyiségi jogot figyelembe nem véve, tiszteletbe nem tartva cikkek tömege foglalkozott a nagygazdáknak tulajdonított szabotázsok leleplezésével. A vétkesnek kikiáltott nagygazdák nevét, sokszor pontos lakcímét is közölve olykor csupán az ítéletkivonat jelleget megtartva, lakonikus tömörséggel ismertettek egy-egy esetet,

[256] MNL OL 276. f. 110. cs. 2. ő. e. Az 1949. márciusi KV-ülés anyagának népszerűsítésére vonatkozó sajtópropaganda terve. d. n.

[257] Példák a Pest Megyei Népújságból: Léprement a vesztegetni akaró abonyi kulák. (1952. november 19. 3.); Elítélték a borbeadást szabotáló nagykőrösi kulákokat. (1952. augusztus 6. 3.); Kiskirálykodó kulákok alkonya a nagykőrösi erdőbirtokosságban. (1949. május 29. címlap); Megtagadta az adófizetést a nyugatos ceglédi kulák. (1949. július 17. 5.); Több szabotáló kulákot lepleztek le Jászkarajenőn. (1949. október 2. 3.)

máskor viszont részletekbe menően, a jellemábrázolásnak is tágabb teret adva közöltek hosszabb kulákellenes írásokat. Legyen azonban szó akár az egyik, akár a másik cikktípusról, közös pontjuk volt, hogy a nagygazdákra kiszabott büntetéseket tételesen számba véve citálták, így a megalázás mellett az elrettentést és a félelemkeltést együttesen szolgálták ezek a fajta írások.[258]

A központi propaganda fontos irányelve volt, hogy minél többféle eszközt felhasználva, minél többféle csatornán, az üzenetközvetítés különféle módozatait a lehetőségekhez képest maximálisan kihasználva juttassák el az emberekhez a politikai tartalmakat. A különböző típusú eszközök sajátos adottságai eltérő módon járulhattak hozzá az elérni kívánt célok megvalósításához. Míg a pártlapok cikkei a szavak, addig a Ludas Matyi leginkább a vizualizáció erejével vette ki részét a kulákellenes propagandahadjáratból. Míg az újságírás túlnyomórészt szöveges termékei hatékonyabban szolgálhatták az egyedi esetek bemutatását, addig a képi eszközök sokkal inkább az általánosításra, a kialakított sztereotípiák, vagyis a jellemábrázolás általi politikai üzenetek közvetítésére adtak módot. Ezt magának a Ludas szerkesztőségének a tagjai is tisztán látták, és a túlzottan a *„musz anyagokat"*[259] erőltető, az aktualitásokra reagálni kényszerítő bírálatokkal, utasításokkal szemben meg is fogalmazták, hogy tapasztalatuk szerint *„azok a témák illenek a legjobban a Ludas Matyi profiljába, amelyeknél a közvetlen emberi magatartásban megmutatkozó hibákon keresztül"* tudnak rámutatni fontos gazdasági és politikai problémákra.[260] Valójában a kulákellenes rajzokon végigtekintve is ez domborodik ki, hiszen, bár akad egy-két konkrét esethez köthető karikatúra a lapban, de döntően olyanokkal találkozhatunk, amelyek a nagygazdákat a pártállami rendelkezésekkel szemben vétő cselekedeteik

[258] Tóth, 2018a.
[259] Takács, 2018. 181.
[260] MNL OL M-KS 276 f. 89. cs. 211. ő. e. A Ludas Matyival kapcsolatos problémák és javaslatok. c/172. 1956. április 27.

közepette mutatkozó különféle tulajdonsággal felruházott alakban elevenítenek meg. A kulákok ellen folytatandó kampányokat érintően az ilyen irányú elvárások már a kezdetektől éltek a sajtót is maga alá gyűrt propagandagépezet vezetői részéről: *„...tudatosítani kell emberi tulajdonságok bemutatásával, hogy ki a kulák, továbbá azt is, hogy a kulák az ellene hozott intézkedések ellenére tovább gazdagodik, s ha még fokozottabban nem hajtják végre a kulákság korlátozására irányuló politikát, akkor győzne a dolgozó parasztság felett, s ezzel veszélyeztetné a szocializmus építését."*[261] A Ludas Matyiban folytatott kulákellenes propaganda általános érvényű elveként megfogalmazható tehát, hogy a karikatúrák készítése során fő hangsúly a jellemábrázolás adta lehetőségek kiaknázásában rejlett. Törekedtek arra, hogy a nagygazdákat minél több oldalról, a lehető legrosszabb tulajdonságokkal felruházva, azokat felnagyítva egy, a társadalom egésze számára ellenszenves figuraként jelenítsék meg, annak érdekében, hogy kétség ne férjen hozzá, ezek az emberek nemcsak bérmunkásaik kiszipolyozói, a helyi közösségek megmételyezői, hanem a népi demokrácia egészének is ellenségei.

A könyv további része, illetve annak jelen fejezete ezeket a viselkedésformákat, cselekedeteket, tulajdonságokat igyekszik bemutatni. A kulákokra aggatott jelzők, a személyiségükhöz rendelt jellemvonások között több olyan van, amely a nagygazdákról kialakított sztereotípia sokat hangoztatott, a sajtó által is leginkább sulykolt összetevőjeként a köztudatban meggyökeresedett, mint például a beszolgáltatási kötelezettség megszegőinek, a közellátás kártevőinek vagy éppen a kollektivizálás kerékkötőinek szerepkörei. Ezeknek a hatalom oldaláról talán legsúlyosabb bűnöknek ítélt tetteknek, illetve az ezekhez társuló viselkedésformáknak a taglalására éppen ezért önálló fejezetek keretében kerül sor. A propagandagépezet nagygazdákat meg-

[261] MNL OL 276. f. 110. cs. 2. ő. e. Az 1949. márciusi KV-ülés anyagának népszerűsítésére vonatkozó sajtópropaganda terve. d. n.

alázó, megszégyenítő jellemvonásokat gyártó, koholó leleménye viszont kimeríthetetlennek tűnt, és ezeket a kevésbé emlegetett személyiségjegyeket pedig a jelen fejezet veszi számba.

A korabeli agitáció és propaganda eszközeit ismertető fejezetben szó esett arról, hogy központilag minden fontosabb politikai feladat elvégzéséhez egyfajta sorvezetőként kisebb terjedelmű, sokszor csupán néhánylapos tájékoztató füzeteket, vagyis brosúrákat adtak ki. Az átfogó mozgósítást igénylő kulákellenes kampányok hatékonyságának növelése érdekében is sor került ilyen kiadványok megjelentetésére. A kulák igazi arca című 1953-as brosúra mindamellett, hogy áttekinti a kulákok elleni addigi harc eredményeit, és iránymutatást ad a további küzdelem folytatásához, mintegy adalékképpen számos oldalról ábrázolja a nagygazdákat, és ezzel együtt számos jellemvonással tölti meg a kuláksztereotípia tartalmát.

Önmagában a Ludas Matyi karikatúráinak beható tanulmányozása után is jól megragadható, hogy az időbeliséget mint cezúrát tekintve a kulákokra aggatott jellemző tulajdonságok döntően két nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe alapvetően az 1948-as pártegyesítéssel lezártnak nevezhető múltat, míg a másodikba a Rákosi-korszak keretei adta jelent kísérő jegyek sorolhatók. A múlt alatt tehát nem csupán a kapitalista világként emlegetett, háború előtti, hanem a háborút követő átmeneti éveket is érteni kell. Erre a fajta elhatárolásra maga a fenti brosúra is rávilágít, amikor a kulákgazdák tevékenységét illetően azok *„múltbeli szereplésének s jelenlegi aknamunkájának"* leleplezéséről ír.[262]

A múltbéli tulajdonságok összességében azok, amelyekkel magyarázatot próbáltak adni arra, miért is vált ez a társadalmi csoport ellenséggé, és a pártállami rendszer keretei között miért is kellett ellenük minden lehetséges módon fellépni. Az önigazoló ideológiai megalapozottság mögött az állt, hogy szövetségeseik, a kis- és középparasztság iránt tanúsított óvó, gondoskodó szerepet kidomborítva hangsúlyozták, hogy a párt *„a falu kapitalista elemeinek gazdálkodását nem nézhette tétlenül, mert különben ez újból a dolgozó parasztság szolgasorba való visszazuhanását, a kulák igájába való hajtását eredményezte volna"*.[263] Ez, a már a korabeli jelenre utaló megállapítás kimondatlanul, de magába sűríti azokat a büntető és egyéb adminisztratív eszközöket, amelyekből – mint kiváltott reakciók – a kulákgazdák adott időszakot kísérő tulajdonságai eredeztethetők. Ezek a valójában az állandó kényszerek alóli kibúvás kereséséből, sokszor magáért a túlélésért folytatott harcból fakadó jellemvonások a hatalom szótárában természetesen ellenkező előjellel mindmind a nagygazdák vétkeként sorakoztak.

A Ludas Matyi karikatúrái főként az adott időpillanatot megragadó jelenre koncentráltak, ám a rendszer által ekkorra kialakított kulákkép nem lehet érthető a múltbéli jellemrajz ismerete nélkül. Ennek pedig alaptézise az a sokat emlegetett mondat, miszerint a kulák az előző, kizsákmányoló, kapitalista rendszer utolsó maradványa. A múlt tehát determinálta a jelent, hiszen a nagygazdák a birtokolt föld nagysága mellett, illetve ahhoz szorosan kötődően, múltbéli cselekedeteik miatt váltak ellenséggé, üldözötté. A kezdeti, 1948–49-es karikatúrák még viszonylag nagyobb számban a nagygazdák múltbéli életét jellemző tettek, viselkedésformák köréből táplálkoztak, így középpontjukba a kizsákmányoló, cselédnyúzó, uzsorázó kulák képét állították.

A külső jegyekből kiindulva a karikatúrák világából ismert kulákfigurák kétségkívül leglátványosabb vonása a kövérség. A hájas, potrohos, nagy hasú gazda képe természetesen nem a rajzolók leleménye, és nem is csak a szovjet minta öncélú követése nyomán formálódott meg, hanem hátterében fontos, megkerülhetetlen ideológiai elképzelések álltak. Alaptételként kezelték ugyanis azt a lenini nézetet, amely a kulákokat pókokkal, piócák-

[262] A kulák igazi arca. 6.

[263] A kulák igazi arca. 5.

kal, vámpírokkal azonosította. Ezek a szimbólumok egyértelműen a kizsákmányoló tevékenységre utalnak, és így a kövérség eredendően a mások verejtékének kihasználása nyomán szerzett meggazdagodást jelképezi. A kizsákmányoló kulák alakja kezdetben számos karikatúráról köszönt vissza, amelyek közül a kulákellenes propaganda-hadjárat nyitóképeként már bemutatott, Szegő Gizitől származó a *Megvédik a szegényparasztot a kizsákmányoló kulákok ellen* (1948. július 17. 7.) című rajz emelhető ki ebben a vonatkozásban is.[264]

„A kizsákmányolás egyéb ezernyi formájával nyúzták a népet" – olvasható A kulák igazi arca című brosúrában, amely jól illusztrálja, hogy a kizsákmányoláshoz szorosan kötődő jellemvonásként jelent meg a cselédnyúzó kulák alakja. E jelenség mibenlétének hangsúlyozására a propagandanyelvezet korlátokat nem ismerve gyártotta a különféle kifejezéseket. Ezek azonos tőről fakadva a szegény–gazdag, a kiszolgáltatott–basáskodó, hatalmaskodó ellentétpárokra épülve domborították ki azt, hogy a nagygazdák milyen embertelen bánásmód árán szerezték vagyonukat, és ezzel együtt miként zsigerelték ki cselédeiket, napszámosaikat. A *„mások verejtékéből gazdagodott"*; *„munkások verejtékén zsírosodtak"*; *„a cséplőgépnél 20-25 főnyi munkacsapat dolgozik, amelynek verejtékéből egy nyári idényben dagadtra keresi magát"*[265] – gondolatainak mélyebb elemzéséhez számos, főként szociológiai munkák, illetve visszaemlékezések, életinterjúk adhatnak kiindulási pontot, de a korszakot megelevenítő filmek között is vannak olyanok, amelyeknek egyes epizódjai ezt a kérdést hatásos és emlékezetes módon boncolgatják. Fábri Zoltán Húsz óra című filmjében például igen döbbenetes erejűek azok a mondatok, amelyek egy volt kulák fiának szájából hangzanak el. A férfivá lett fiú elmeséli, hogy az apja mindig együtt evett a napszámosaival, de amikor húsos ebédet hozott a kulák felesége, a béresek a

[264] Lásd 131. oldalon

[265] A kulák igazi arca című brosúra alapján.

húsos részből soha nem vehettek, az csak a nagygazda kiváltsága volt. Bár a propaganda erejéről ennek a megnyilatkozásnak a hallatán sem lehet megfeledkezni, de természetesen a való életben számtalan szituáció és benne megannyi viszonyrendszer létezett, amelyek taglalása jelen kereteket messze meghaladná. A semmi sem fekete és semmi sem fehér elvéből kiindulva ugyanakkor fontos látni a kuláknak nyilvánított gazdák emberi arcát, amely mutathatott, mint mindenki más esetében is jó, kevésbé jó vagy akár rossz tulajdonságokat. A karikatúrákon viszont érdemtelenül csak a legutóbbiakkal találkozhatunk eltúlozva, felnagyítva, sematizálva azokat, hiszen minden – részben tehát valós gyökerekből eredő, illetve nagyrészt kreált – negatív jellemvonásnak a propaganda által kialakított sztereotípiát kellett alátámasztania.

A cselédnyúzó kulák alakjának illusztrálására több szempontból is kiválóan alkalmas Szegő Gizi *Kulák a javából* című karikatúrájának bemutatása.

A háza tornácán elégedetten ücsörgő, pipájával pöfékelő, borozgató kuláknak, egy szintén szájában pipát tartó, a kis- és

1949. július 15. 8. (Szegő Gizi)

középparasztságot reprezentáló alak a következő kérdést teszi fel: *„Örül Zsíros szomszéd, hogy nemsokára csépelhet?"* A megnyilvánulásában a munkát mint értéket középpontba állító, udvariasan kérdező gazda – aki feltehetően tszcs-tag is – szerszámaival minden valószínűség szerint éppen a határba igyekszik. Óriásivá tágul így az a kontraszt, amely a munkát nem csupán szavak, hanem látható módon tettek szintjén is gyakorló gazdát szembeállítja az unottan terpeszkedő és egyben lustaságot is sugárzó kulákkal, aki így válaszol: *„Nem öröm az már nekem. Az volt az igazi, amikor a béreseimet csépelhettem!"* Ezzel, a nem csupán a munkát degradáló kijelentéssel a jelen élethelyzetből egyúttal a múltról is képet kaphatunk, amelyet a propaganda mint a kulák által vágyott, szüntelenül visszasírt, régi időket idézi meg, mert akkor még *„büntetlenül nyúzhatta a népet"*.[266] A múltba révedő kulák alakja, a felsejlő régi beidegződésekből fakadó tulajdonságok sulykolása hatásos eszköznek bizonyult egyúttal a rendszer által annyiszor kárhoztatott kapitalista viszonyok teremtette berendezkedés kritikájára is.

Az alapvetően a cselédnyúzó, sanyargató magatartás igazolását célzó karikatúra, a konkrétan, főként a szavak szintjén nevesített viselkedésforma felfedése mellett további elemzési lehetőségeket is rejt magában. A vizualizált tartalom ugyanis legalább annyi mondanivalóval bír, mint a szöveges rész. Ennek megfelelően a *Kulák a javából* cím sem csupán a hajdan volt, béreseit kizsigerelő nagygazda képére utalhat, hanem egy általánosító értelmezést is magában hordozva a kialakított sztereotípia részét képező külső jegyek szinte teljességének ábrázolására is rávilágít. A kövérségről ugyan már esett szó, de mindenképp érdemes megjegyezni, hogy itt a kép fókuszába került nagy has más képekkel összevetve is kimondottan méretesre sikerült. Ez talán a szöveg adta tartalom még hathatósabb alátámasztásaként alakulhatott így, azaz a mások verejtékén potrohossá terebélyesedett nagygazda tipizált alakjának átütő erejű közvetítését kívánta szolgálni. A béresei sanyargatása révén módossá vált gazda gazdagságának a jelképe is egyúttal a pókhas, de erre a jólétre itt még a kulák ujján lévő pecsétgyűrű is ráerősít. A jómód kifejezésének érvényre juttatása viszont a kis- és középparasztságot reprezentáló alak szikár testalkatából fakadó kontraszt által nyeri el igazi teljességét. A már említett pipa mellett a kulákábrázolás jellemző külső jegyei közé tartozik még a harcsabajusz, a kalap és a csizma, amelyek kivétel nélkül felfedezhetők az illusztráción. Miként a szöveg és a képiség mélyrétegeinek együttes feltárása révén válik csak maradéktalanul érthetővé a karikatúra mondanivalója, úgy a külső és belső jegyek összeadódásával nyerheti el csupán lényegi mivoltát a címben foglalt *„Kulák a javából"* megállapítás. Ezzel pedig máris előállt a propaganda gyártotta sztereotipikus kulák, amelynek visszataszítóan eltúlzott tulajdonságai kidomborításával megkérdőjelezhetetlenül megteremtették az igazolt rendszerellenség alakját.

A cselédek, napszámosok kiszipolyozása mellett a kizsákmányolás másik fő megnyilvánulási formájának az uzsorázást tartották. Ezen belül is a nagygazdák egyik leginkább felrótt bűnének számított az úgynevezett igauzsora. Lényege abban állt, hogy a módosabb paraszti réteg tagjai saját igaerejükkel végeztek például szántást az igaerővel nem rendelkező törpebirtokosoknak vagy újgazdáknak amiért azok saját munkájukkal fizettek. Ebben ugyanakkor nemcsak az olcsó munkaerő kihasználását látta a kommunista hatalom, hanem annak veszélyét is, hogy ezeknek a kapcsolati rendszereknek a révén a kulákok hatásos befolyást gyakorolhatnak az ilyen módon kötelékükbe került paraszti csoportokra, akiket ezáltal vonnak el a tszcs-be való belépéstől. A robotmunkaként vagy épp potyamunkaként nevesített kizsákmányolási formával a szocializmus építését szolgáló propagandagépezet a gépállomásokat, az ottani gépeket, az olcsó traktormunkát állította szembe. Ebben a megközelítésben a kulák már nem csupán kizsákmányolóként tűnik fel, hanem

[266] A kulák igazi arca. 26.

a gépi munka, a gépesítés ellenzőjeként. A rendszer ideológiai megközelítésében a propagandanyelvezet így ezt nemcsak a bejáratott pozícióit féltő, a maradiságot megtestesítő szerepkörrel azonosította, hanem ezzel együtt a haladást gátló, végső soron pedig a szocialista fejlődést ellehetetlenítő cselekvéssel tette egyenértékűvé. Ezt illusztrálja Pályi Jenő a *Dolgoznak az első magyar arató-cséplőgépek* című karikatúrája is.

1950. június 30. 5. (Pályi Jenő)

Mint arról már szó esett, a Ludas Matyiba viszonylag kevés, kimondottan agitációs célzatú karikatúra került. Közöttük azonban figyelmet érdemlő a bemutatott Pályi-rajz, amely önmagában színvilágával – az ábrázolt témáról már nem is beszélve – első pillantásra egy valóságos szocialista idillnek tűnik. A karikatúrán a Magyar Dolgozók Pártja paraszti társadalmon belüli szövetségeseként számon tartott kis- és középparasztok köréből való gazdák beszélgetnek, a háttérben pedig az aranyló búzamezőn áll egy kombájn. Az egyikük, feltehetően a gép kezelője a következőt mondja a vele szemköszt álló fiatal pár férfi tagjának: *„Ide figyelj komám! Négy fontos munkát végez ez a gép: learatja a gabonát, kicsépli a szemet, összegyűjti a szalmát és lehervasztja a kulákot...”* Míg a kombájnon lévő vörös zászlóval, a fiatal párral, illetve a leánynak a zászlóval megegyező színű kendőjével, mellényével és az arcán lévő pírral a kép tehát maga a teljes idill, addig a hozzá tartozó szöveg már tökéletes példája annak, miként kellett, illetve lehetett az agitációs feladatokat a kulákok elleni propagandával összekapcsolni. Bár a karikatúra idealizált világát Pályi nem terhelte az ellenség vizuális megjelenítésével, de az életerőtől sugárzó fiatal gazdák közti párbeszédbe beemelve mégis csak a karikatúra lényegi üzenetévé válik a kulákellenes él. A kép és szöveg közti disszonancia azonban két lépcsőfokot lépve is tovább tágítható. A Szovjetunió mindenekelőtt valóságát példázza az az apró momentum, hogy az illusztráció címében magyarnak feltüntetett gépre szovjet zászlót tűztek. A disszonancia harmadik foka nevezhető egyúttal az álszentség és a képmutatás magasiskolájának is. A gépállomást ideológiai alapon a kizsákmányoló kulák oppozíciójába helyezték, de a nagygazdák ellenérzése valójában egyáltalán nem elvi, hanem nagyon is kézzelfogható síkon mozgott, hiszen komoly sebeket ejtő, húsbavágó indokok húzódtak meg mögötte. A karikatúra szövegében említett lehervasztás pedig sokkal inkább volt lehervadás a kulákgazdák részéről, mivel nem önmagában a gépállomások megléte, vagy a gépek ellen lázadtak ők, hanem a gépállomások létesítésének mikéntje ellen, hiszen az első ilyen létesítményeket a nagygazdáktól elvett traktorokból, cséplőgépekből hozták létre.[267]

A propaganda megközelítéséből nézve a gépállomások, illetve az ezek által biztosított munkavégzés lehetősége – a korabeli sajtó szóhasználatát kölcsönözve – a szocializmus egyfajta diadalaként írható le az aljasnak, lelketlennek minősített kizsákmányolás, uzsorázás felett. Az uzsorázás témakörében született illusztrációk közül Sándor Károly a *Kulák és gyermeke* című karikatúráját érdemes kiemelni.

[267] Lásd: 24. oldal.

1949. szept. 2. 6. (Sándor Károly)

Az alkotó egyéb rajzaival összevetve ezen az illusztráción a kuláknak kimondottan barátságos arcát villantja fel. Ez persze abból fakadhat, hogy a nagygazdát családi körben, pontosabban az éppen igeragozást tanuló fiával együtt ábrázolja, akit egyúttal a nemzedékeken át öröklődő tudás birtokában hasznos jótanáccsal is igyekszik ellátni: *„Tudod fiam, az én időmben még így tanultuk az IGA-ragozást: »én uzsorázok, te uzsorázol, ő uzsoráz«."* A gyermek, bár kicsit értetlenkedve, de tágra nyílt szemmel fogadja az atyai tanítást, amely őt az igeragozás rejtelmein túl egy sokkal mélyebb, tudás birtokába avatta. A karikatúra megszövegezésekor biztosra akartak menni, ezért, hogy senki figyelmét el ne kerülje a mindössze egybetűs különbség az ige és az iga között, ez utóbbit nagy betűvel szedték. A kizsákmányolás és uzsorázás kart karba öltő jellemvonásainak a kiemelése még hangsúlyosabbá válik azáltal, hogy egy családi körben játszódó szituációba ágyazódik be. A vér nem válik vízzé üzenetét magában hordozó epizód hatásosan példázza, hogy a jellemet meghatározó módon formáló tulajdonságok generációról generációra öröklődnek. A korabeli propaganda szemszögéből nézve ez a jelenet ugyanakkor egyfajta figyelmeztetés az éberség fontosságára is, hiszen az amilyen az apa, olyan a fia jegyében ezeknek a gyerekeknek is megpecsételte a sorsát a pártállam, azzal, hogy továbbtanulásukban akadályozta őket.

A családi kapcsolatok viszont nemcsak a múltat kísérő tulajdonságok plántálásáról szólva tűnnek fel, hanem a jellemformálás mint permanens tevékenység visszatérő témaként az adott keretek közötti jelen élethelyzethez igazodva is felbuk-

kan. Ékes bizonyítéka ennek *Az alma meg a fája* című Kassowitz Félix-karikatúra. Bár már a cím is önmagáért beszél, de a témában még jobban elmélyedhetünk, ha egy kicsit a képen megelevenített szituációt is boncolgatjuk.

Az illusztráció a pejoratív értelembe vett kulákszellemiség átadása mellett a nagygazdákról kialakított sztereotípia további négy jellegzetes vonását is tartalmazza. A rajzon egy valódi kockafejként ábrázolt kulákot láthatunk, aki nem bízza a véletlenre fia neveltetését, ugyanis a feltehetően a településükön szolgálatot teljesítő papot kérte fel erre a feladatra. A fia előmenetele iránt érdeklődő apa éppen a tanítás alatt toppan a szobába, ahol a következő kérdést intézi az oktatást végző egyházi méltóság felé: *„Hogy halad a fiam, tisztelendő uram?"* A pap a következőképp felel: *„Hát az árparohasztást már tudja, de a rémhírterjesztésben még nem elég szorgalmas..."* Az alma meg a fája gondolata köré fonódó szüzsé mellett tehát a karikatúra leginkább kézzelfogható tipikus jegyeként a kulák és a klerikális reakciónak az összefonódását kell kiemelni. A tény, hogy a kulákjellem mibenlétére, nem a kulák apuka, hanem a plébános

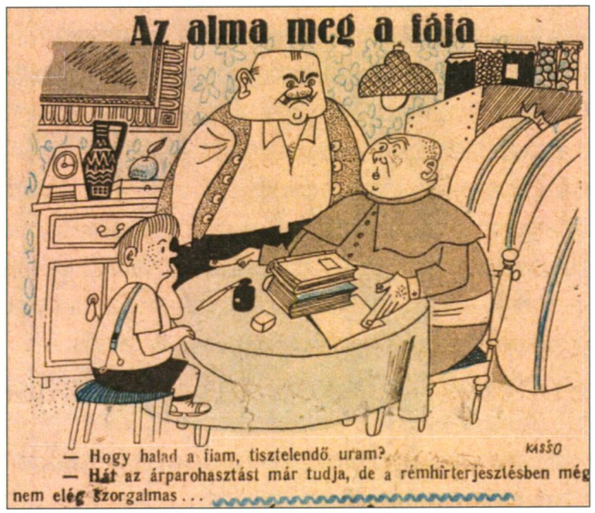

1950. augusztus 25. 2. (Kassowitz Félix)

tanítja a gyermeket, azt a távolabbra mutató propagandaüzenetet is magában rejti, hogy egyik sem különb a másiknál, azaz mindkét társadalmi csoport megtestesítője valójában ugyanarról a tőről fakad, vagyis egyképpen és mindketten tetteikből következően a rendszer ellenségei. A pap adta válasz viszont további fontos jellemző jegyeket is tartalmaz. A kuláksztereotípia bevett összetevői közé tartozott a terményében szándékosan károkat előidéző kulák alakja, aki teszi mindezt annak érdekében, hogy ha azt be kell adnia, vagy esetleg az elszámoltatás során elvinnék tőle, akkor az a közösbe bekerülve a többi gabonát is tönkretegye, és így ártson a dolgozó nép államának. Idevágóan a legfőbb hívószóként a zsizsikes gabona szokott ugyan előfordulni, de egyértelműen erre utal a karikatúra szövegében említett árparohasztás is. A szavak szintjén nevesített másik tipikus kártékony tevékenység a rémhírterjesztés, ami viszont mint az ellenséghez egységesen kötődő cselekmény nemcsak a kulák, hanem a klerikális reakció rendszerellenes bűnei között is szerepelt. A karikatúra negyedik sztereotipikus jegye csupán képi síkon fedezhető fel. Az illusztráció hátterét a szobabelső bevett darabjai mellett, elég feltűnő módon, éppen a pap mögött elhelyezett tömött zsákok alkotják. Miképp az elviekben megidézett árparohasztás, úgy a minden bizonnyal a beadás elől visszatartott gabonával teli zsákok látható valósága is a közellátás veszélyeztetésének vétségét megvalósító büntetendő cselekmények közé sorolható tételek. Mind a közellátáshoz kötődő szabotázsok, mind a rémhírterjesztés a korszak jelentős részét átszövő téma, amelyek ennélfogva igen gazdag képanyagot hívtak életre. Ezek átfogó bemutatására külön-külön tematikus fejezetekben kerül sor.

A továbbiakban néhány olyan, a már említett kifejezéssel élve, a Rákosi-kor adta jelenbéli tulajdonságot, élethelyzetet megidéző karikatúra bemutatására kerül sor, amelyek a kialakított sztereotípia releváns elemei ugyan, ám az imént jelzett tematikus fejezeteken kívül esnek, de nagyon is lényeges jegyeket, kérdéseket boncolgatnak.

Míg a nagygazdák múltbéli, azaz az 1948 nyara előtti életformáját a propaganda leginkább a kizsákmányoló tevékenység középpontba állításával próbálta meg leírni, addig az 1948 nyara utáni időszakot a kulákság folyamatos aknamunkájával, szabotálásaival azonosította. A tipikus kulák alakjának kialakításában megfigyelhető tehát egyfajta lépcsőzetesség. A múlt által determinált kizsákmányoló jellemre az újabb és újabb jelzőkkel kísért negatív tulajdonságok mintegy rétegszerűen rakódtak, így az idő előrehaladtával folyamatosan többlettartalommal telítődött a kuláksztereotípia. Az ellenségként való megbélyegzettség, illetve ennek következtében az üldözöttség a már a múltból fakadó jelenre ható következmény, de ennek a képnek a fenntartását és elmélyítését szolgálta a sztereotípia tartalmát tágító, egyre gyarapodó negatív vonások beemelése. A múltbéli tulajdonságok stigmaként ugyan a korszak egészét végigkísérték és akár nevesítetten is felbukkanhattak még 1949-et követően is egy-egy karikatúrán, de főként olyan illusztrációkkal találkozhatunk, ahol már inkább a kényszerek alóli állandó kibúvásból eredő szabotáló jellem a meghatározó. A rendszer kiépülésének előrehaladtával a kulákság ellehetetlenítésére irányuló politika részeként egymást követték a korlátozó rendelkezések. A Rákosi-rendszer propagandagépezete által gyártott, az adott időszak jelenére vonatkozó jellemrajzot így a kulákság gúzsbakötését célzó intézkedések alóli kibúváshoz köthető cselekedetek határozták meg. A hatalom oldaláról ez a kákán is csomót keresés alapállásából kiindulva úgy tűnik, mintha a korlátozó politika minden egyes rendelkezésének megalkotásával együtt valójában a kulákok potenciális bűnlajstromát készítették volna elő. A szabotázsokként realizálódó vádak a kuláknak minősített gazdák oldaláról nézve azonban egyfajta túlélési és ellenállási stratégia részeként sokkal inkább az élni akarás, az életben maradás, a túlélés lehetséges alternatívái voltak.

A jogszabálydömping, a sokasodó terhek mind-mind a gazdaelit teljeskörű megtörését célozták. A korlátozó rendelkezésekkel egyszerre akarták a kulákságot gazdasági, társadalmi és politikai szempontból is ellehetetleníteni.

A gazdasági korlátozást célzó már ismertetett módszerek mint a súlyos adóterhek, a nagygazdák földjeinek, állatállományuknak, gazdasági felszereléseiknek elvételére irányuló lépések, magát a gazdálkodást érintő kemény, a hosszú évtizedes, évszázados hagyományokat felülíró és áthágó rendszabályok nem csupán az egyén anyagi megtörését célozták, hanem ezzel azt is akarták jelezni, a maga-ura[268] paraszti réteg által folytatott gazdálkodás számára nincs jövő, az egyetlen perspektíva a közös gazdálkodás útja.

Társadalmi szempontból a korlátozó politika a kulákok egyéni pozícióinak gyengítése mellett a helyi közösségeken belüli szerepük aláásását célozta. Az osztályszempontok minden területen történő érvényre juttatásával, az osztályharc állandó szításával valójában a gazdaelit elszigetelését akarták elérni. A társadalmi árokásás, a kulákok és a szövetségesnek tartott paraszti csoportok szembefordítása, illetve egymástól való eltávolításuk alapvetően a kollektivizálás megvalósítása miatti félelemből fakadt. Az egyéni gazdálkodás primátusát hangoztató kulákok elszigetelésével a szocialista művelési kereteknek megnyerni kívánt kis- és középparasztok közötti befolyásuk visszaszorítását akarták biztosítani. A Rákosi-korszak kulákkorlátozó politikájának a gúzsba kötő jogszabályok végeláthatatlan sora mellett lényeges elemeként kezelték tehát az osztályharc állandó fenntartását.

A gazdasági megtörés, a társadalmi elszigetelés mellett a korlátozás politikai vonatkozásban is fennállt. Az osztályhelyzetből eredő kirekesztésre irányuló korlátozások egy része gazdasági jellegű volt ugyan, mint például az, hogy a nagygazdák nem lehettek tagjai a termelőszövetkezeti csoportoknak és a földművesszövetkezeteknek, de egyértelműen politikai kategóriájú megfontolásból a helyi tanácsoknak sem.

[268] A fogalomra nézve lásd: Mátyus–Tausz, 1984.

A propagandában a korlátozó politika szükségességének alátámasztására igen gyakran Rákosinak még a kecskeméti beszédében elhangzott *„a nagy halak megeszik a kis halakat"* elméletét hangoztatták indoklásképp.[269] Az üzenet úgy is dekódolható, hogy a kizsákmányoló múlt csak a jelen korlátozó rendelkezéseivel számolható fel teljességében, ez az egyetlen lehetséges útja annak, hogy a falvakban hajdan uralkodó, basáskodó kulákok hatalmát[270] véglegesen, mindörökre megtörjék. Mindebben pedig benne rejlik ugyanakkor az államot védő, gondoskodó szerepkörben feltüntetni akaró vonás is, amivel a szövetségeseiknek tartott paraszti csoportokat igyekeztek megnyerni.

A nagygazdák ellehetetlenítésére irányuló politika következményeit igen hatásosan érzékeltette Sándor Károlynak az agitáció témakörét taglaló fejezetben helyet kapott illusztrációja, amelyen Zsíros János és Zsíros Péter beszélgettek a fellépő agitációs brigád előadását nézve. Az elhangzott párbeszédnek csupán háttéreseményeként szolgáló országos kultúrversenyt ábrázoló karikatúra fő mondandója is ugyanakkor már egyértelműen a kulákság helyi közösségeken belüli perifériára szorulását állította középpontba.[271] A korlátozó politika eredményeit viszont még markánsabban jeleníti meg Pályi Jenő *Megalakultak a Tanácsok* című karikatúrája. Az 1950. október 22-ei tanácsválasztások után mintegy másfél héttel a Ludasba került rajzon Zsíros úrral, a kalapján lévő jellegzetes tollazat és hegyes orra alapján jól felismerhető Reakczy Jóska beszélget.

A teljesen magába roskadtan, búskomoran a tenyerét szemlélő kuláknak az ugyancsak megszeppent Reakczy Jóska a kö-

[269] A dolgozó parasztság a szövetkezés útján. Beszéd a kecskeméti új kenyérünnepen. 1948. augusztus 20. Rákosi, 1949. 113.

[270] Ebben a kontextusban a kulákok hatalmának megtörésre rímelő kifejezés lehet a már korábban bemutatott Szegő Gizi karikatúráról (1953. július 23. 3.) a kulákok szarvának letörése. Lásd: 62. oldal.

[271] Lásd: 98. oldal.

1950. nov. 3. 4. (Pályi Jenő)

vetkező kérdést teszi fel: *„Mi van a markában, Zsíros úr?"* A szelíd érdeklődésre egy kétségbeesésről árulkodó válasz érkezik: *„Most már végképp semmi. Ha meggondolom, hogy valamikor az egész falu a markomban volt..."*. A felelet első része, vagyis a *„Most már végképp semmi"* kijelentés magába sűríti a vagyonát vesztett gazda képét, akire a tanácsok megalakulása újabb csapást mért. A kép hátterében vidáman sietők, férfiak, feltehetően a tanács tagjai, épp a tanácsház épületébe igyekeznek. A szovjet mintát követő közigazgatás kiépítése, a tanácsok megalakulása a pártállam oldaláról nézve a szocializmus építésében egy fontos mérföldkőnek számított, míg a nagygazdák szemszögéből a társadalmi és politikai ellehetetlenülés újabb béklyóit hozta. A tanácsrendszer létrejöttével újabb kör zárult be, hiszen a teljesen új alapokra helyezett közigazgatásban már nem lehetett helyük a korábban annak aktív formálójaként is tevékenykedő nagygazdáknak. Sőt nemcsak, hogy kiszorultak ezzel a települések közéletéből, hanem a tanácsok helyi szinten a korlátozó politika megtestesítői is lettek, hiszen minden a kulákokat sújtó végrehajtási feladat, az adóbehajtásoktól az elszámoltatásokig, a tanácsok hatáskörébe került. Az üres marék a kiüresedő életet, a hajdan volt értékek elvesztését is szimbolizálja. A karikatúra képi világa is erre erősít rá, hiszen a rajz a maga szürkeségével a sorozatos csapásokat elszenvedő gazdák egyre megfakultabbá váló életét jelképezi. Bár a korban alkotó karikaturista a színvilág kiválasztását vélhetően más megfontolásból alkalmazta, sokkal inkább az állampárti politika diadalaként, a korlátozó politika 1950

őszére elért eredményeinek, hatásának illusztrálása ér-dekében dönthetett így. A kilátástalanságot vizionálja az a kontraszt is, amely a kép hátterében életerőt árasztóan igyekvő tanácstagok dinamizmusából, illetve a rajz előterében monumentálisra növesztett kulák statikusságából fakad. Bár a sietősen lépkedő háttéralakok méretükben kicsik, de számban mégis egy jelentősebb csoportot alkotnak, ami határozottan sugallja az egy úton haladunk, egy jövőben hiszünk erejét, vagyis a szocializmus meggyőződéses, tudatos építésének üzenetét, amelyben nincs helye a még képileg méretes, ám pozícióit tekintve töredéknyire zsugorodott nagygazdának. Az illusztráció egyszerre testesíti meg tehát a már mind gazdasági, mind társadalmi és politikai vonatkozásban megtört kulák alakját.

A Rákosi-korszak karikatúrái döntő többségének a témája ebben a megközelítésben úgy is leírható, mint a kulákokat sújtó korlátozó intézkedésekre adott válaszreakciók. Ilyen értelemben a gazdasági korlátozásokra adott reakció a szabotázs, a társadalmira az aknamunka, míg a politikaira a befurakodás. A Ludas Matyi rajzolói pedig ezekben a kategóriákban megannyi cselekvés- és viselkedésforma közepette ábrázolták a nagygazdákat illusztrációikon, számtalan rendszerválaszt adva ezzel arra, hányféleképpen és miként lehet a szabotáló, aknamunkás és befurakodó kulák a nép ellensége.

A karikatúrák döntő többsége a nagygazdákat tehát valamilyen rendszerellenes cselekedet közepette ábrázolja. Kisebb számban, de vannak viszont olyan rajzok is, amelyek inkább egyes, a kulákokat jellemző tulajdonságot ragadnak meg. Mint a sztereotípia releváns elemei fontosnak vélhették ezek egyenkénti hangsúlyozását, tudatosítását is, hiszen olyan általános emberi vonások köszönnek ilyen formában vissza az illusztrációkról, amelyek a nagygazdáknak felrótt legtöbb cselekedet hátterében meghúzódtak, azok mozgatórugóiként jelentkeztek. Ezek, a mások kárát kereső, mások számára kedvezőtlen körülményeket teremtő rossz tulajdonságok ostorozása azt hivatott

ismételten csak nyomatékosítani, hogy a nagygazdák a nép sorsa jobbra fordulásának ellenségei.

Első látásra még a kevésbé ártalmas vonások közé sorolható a lustaság. Kicsit jobban mögé nézve azonban árnyaltabb képet kaphatunk, hiszen a lusta kulák alakja nem csupán a maga dolga tekintetében vonakodik a munkától, hanem azt sem szereti, ha mások dolgoznak, hiszen a propaganda megközelítésében a munka előrevisz, és a szocialista jövő építésével azonos.

Ezt példázza Pályi Jenő *Éjfél után 2 órakor* című karikatúrája is. A zöld háttérrel megfestett illusztráción a kulákon kívül senki sem látható, hiszen éjjel két óra lévén mindenki alszik, ő viszont

1950. december 1. 3. (Pályi Jenő)

a kerítését elégedetten támasztva nyugtázza: *„Ilyenkor szeretem a falut, mert nem dolgozik senki!"* Több olyan rajzzal is találkozhatunk, ahol főként a háttérben serényen dolgozó tszcs-tagok láthatók, míg a kép előterében a valamilyen formában éppen henyélő kulák. Ez az alapmozzanat jól megragadható volt a fentebb bemutatott *Kulák a javából* című karikatúrán is. Ám az ilyen típusú ábrákon a kulák nem csupán mint a szocializmust építő munka ellensége jelenik meg, hanem a régmúlt

időket felvillantva azt az el nem feledhető jellemvonást is igyekeztek a felszínen tartani, hogy a nagygazda csak dolgoztatni szeretett, nem pedig dolgozni. Ezeknek a fajta karikatúráknak különösen sértő és dühítő az üzenete a tekintetben, hogy azzal mindenki nagyon is tisztában volt, hogy egy-egy nagygazda által vitt gazdaság megteremtése csak kemény munkával és komoly áldozatok árán volt lehetséges. A kitartó munka mellé pedig sokak által tisztelt szakértelem is párosult, nem véletlen, hogy a kollektivizálás harmadik, utolsó szakaszában a rendszer igényt formált ezeknek a gazdáknak a földjén, a kétkezi munkáján kívül a hozzáértésükre is.

A szocializmus építésének ellensége a propaganda által életre hívott lusta kulák alakjában is benne rejlett, de még markánsabban megragadható azokon a karikatúrákon, amelyeken kimondottan a rosszindulat mellett, a kaján, kárörvendő jellemvonások kerülnek középpontba. Ezek a tulajdonságok az időjárás, az elemi károk vizualizációjához köthető illusztrációkon kulminálnak. Pályi Jenő *A kulák meg az eső* (1951. április 12. 5.) című rajzán egy házából kifelé kandikáló gazda azt kérdi az éppen arra sétálgató kuláktól: *„Mit szól az esőhöz Zsíros Úr?"* A pipázó nagygazda látszólagos egykedvűséggel válaszol: *„Én nem bánom, ha esik, csak többet essen vagy kevesebbet, mint amennyi kell."* A nekem már úgy is mindegy, másnak se legyen jó felhangú felelet legfőbb propagandaüzenete a kaján kulák személyére fókuszál, ám egyszerre árulkodik ez a mondat a pártállami korlátozó politika miatti teljes megkeseredettségről is.

Az iménti karikatúrához hasonló Sándor Károly *Egy kulák, aki mindent megpróbál* címet viselő rajza azzal az eltéréssel, hogy ebben az esetben egy kissé elvontabb ábrázolással találkozhatunk. A kulák itt ugyanis nem egy másik gazdával, hanem az éltető Nappal beszélget.

Egy éltes, már-már kiszáradó, de azért még az áprilisi tavasz előcsalta virágokat és néhány falevelet bontogató magas fa tetejére mászva kérleli a kulák a Napot: *„Nézze öregem, kap tő-*

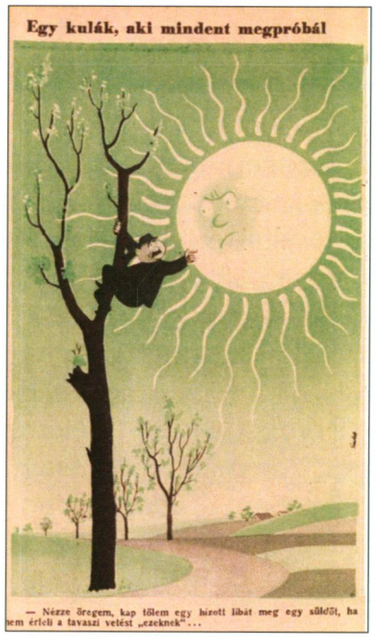

1951. ápr. 19. 6. (Sándor Károly)

lem egy hízott libát meg egy süldőt, ha nem érleli a tavaszi vetést »ezeknek«..." Az ezeknek névmással minden kétséget kizáróan a tszcs-tagjaira utal a hevesen könyörgő kulák, ám ez a rosszindulatú célozgatás, az alattomos kérés teljesen felháborítja a látszólag a kollektivizált gazdálkodás iránt elkötelezett Napot. Míg az előző karikatúrán a nagygazdát egyfajta rezignáltság jellemezte, addig jelen helyzetben a vagyonát is áldozni, legvégsőkig elmenni kész kulák alakjában a rosszindulat, az ártó szándék sokkal kidomborítottabbá vált.

A Gerő Sándor cím nélküli rajzán ábrázolt kulák alakjában a rosszindulat még a fentihez képest is egy lépcsőfokot továbblépve jelenik meg.

A Pályi Jenőéhez hasonló alapszituációba illesztett párbeszéd zajlik ezen a karikatúrán is, hiszen itt is egy kis- és középparasztságot reprezentáló alak próbál tudakolózni a márciusi jó időben teljesen bebugyolált kuláktól: *„Miért öltözött fel ilyen melegen ebben a jó időben, Zsíros gazda?"* Az érkező válasz – *„Mert mára jósoltam a fagyveszélyt!"* – pedig minden eddigit felülmóló körmönfont gonoszsággal átszőtt rosszmájúságról tanúskodik. A Pályinál tetten érhető nekem már úgy is mindegy, másnak se legyen jó alapálláshoz képest a kulák itt mutatott, sajátját féltő, csak másnak legyen rossz magatartása végtelenül sunyi, alattomos alakká alacsonyítja a nagygazdát. Az időjáráshoz kötődő karikatúrák mondandói szinte kivétel nélkül mind arra futnak ki, hogy a rosszindulatot megtestesítő kulák mindig pont az ellenkezőjét kéri, jósolja annak, ami a jó terméshez ideális lenne. En-

1953. március 26. 5. (Gerő Sándor)

nek az ártó szándéknak a betetőzése az elemi károkért, a *Zsíros úr „tépelődik"* (ismeretlen alkotó, 1951. július 26. 7.) című illusztráción épp a sáskajárásért, könyörgő kulák alakja: *„Azt a keserves mindenségit! Hát miért nem lehet nálunk egyszer sáskajárás?"* A rajz alkotója a valóságból merített ihletet a karikatúra elkészítéséhez, hiszen Iránban 1951 nyarán valóban sáskajárás pusztított, amiről egy cikkében a Szabad Nép is beszámolt.[272] A képen egy végtelenül ellenszenves, a címben szereplő tépelődést szó szerint megvalósító, azaz haját tépő, törő-zúzó kulák látható. Nem meglepő, hogy ennyire visszataszítóra formálódott a karikatúra figurája, hiszen ilyen szörnyen elvetemült óhaj megfogalmazása nem is képzelhető el másféle alak szájából. A döbbenetes mindebben az, hogy azokat a gazdákat, akiknek valójában éltető eleme volt a föld, a gyűlölet, az utálat szítása érdekében, gátlásokat nem ismerve egy általános pusztulást áhító szerepkörbe helyezték. A véghezvitt egyéb büntetések, szankciók alkalmazása mel-

[272] Szovjet tudósok segítik az iráni népet a katasztrofális sáskajárás leküzdésében. Szabad Nép, 1951. június 19. 4.

lett ez persze szinte eltörpül, de akkor is jelzi, hogy a propagandában sem volt határ.

A fenti karikatúrákból az a sztereotípia is kirajzolódik, miszerint a kulák a babonák megszállottja. Így például a vágyott fagy sem az égiektől kért, hanem a kulák maga jósolta elemi kár. A babonaságot mint a maradisággal szorosan összekapcsolódó tulajdonságot szintén sikerült a szocializmus építésével élesen szembeállítani, hiszen a szovjet tudomány diadala mentén épülő berendezkedés elutasította a hitrendszeren alapuló nézeteket. A kommunista rezsim különféle hiedelmekre adott válasza az irányított felvilágosításon és ismeretterjesztésen alapult. Erre voltak hivatottak – ahogyan arról már korábban szó esett – a Szabad Föld Téli Esték, de a tudás terjedését várták az alaposan szelektált állománnyal rendelkező népkönyvtáraktól is.[273] Visszatérő motívumként jelentkeznek továbbá a könyvnapok, amelyek ebben a megközelítésben ugyancsak a tudást jelképezik, de egyúttal az éberség fokozói is. A könyvek által kiművelt szocialista embertípustól azt várták, hogy a rendszer ellenségeinek tevőleges leleplezésében is sokkal hatékonyabban fognak majd közreműködni. Mindezt nagyon jól illusztrálja a *Könyvnap vidéken* (ismeretlen alkotó, 1951. szeptember 6. 6.) című karikatúra, amelyen könyvekkel a kezükben, hónuk alatt vidáman beszélgető emberek láthatók a háttérben, míg az előtérben bosszúsan álldogáló kulák így szól: *„Az ördög bújjék ebbe a könyvnapba, már olvasnak is ellenem!"*[274] A kulák viszont nemcsak a babonák, és ezzel együtt a maradiság megrögzött híveként tűnik fel, hanem a babonaterjesztő szerepkörében is. Ennek szimbólumaként többször felbukkan a karikatúrákon a fekete macska.[275]

[273] Lásd: 97. oldal.

[274] Hasonló karikatúrát találhatunk a lap 1950. június 16-ai számának 4. oldalán *Kulák a falusi könyvnapon* címmel.

[275] Lásd: Állatszimbólumok című fejezet.

A fenti jellembéli vonások, megnyilvánulások sorozatába illeszthető az is, hogy a kulákot mindig a guta üti meg, amikor bármi a rendszer szempontjából ideálist lát, észlel, tapasztal.

Pályi Jenő *Zsírosjánosék bosszúsága* című karikatúráján éppen az ellen lázadozik, hogy az egyébként helyesen cselekvő kis- és középparasztok nem az ő szája íze szerint kapálnak: *„Hát ne üsse meg az embert a guta?! A gyomot kiirtják, a borsót meghagyják!"* A gutaütés lehetősége számos egyéb alkalommal felmerül, mint például, ha megfelelő az időjárás vagy, ha ütemesen zajlik a kollektivizálás.

A lustaság, a rosszindulat, valamint a kaján, kárörvendő tulajdonságok, de a babonaság és a maradiság is mind-mind olyan vonások, amelyek a sztereotípia részeként meglévő tipikus jegyekként a következő fejezetek által középpontba állított cselekedetek közepette is folyamatosan felbukkantak.

1951. május 3. 2. (Pályi Jenő)

A beszolgáltatási kötelezettség megszegői

A beszolgáltatásból eredő kötelezettségek teljesen átszőtték a Rákosi-korabeli paraszti társadalom tagjainak a mindennapjait. Lesz-e elegendő termés, termék a beadásra? Ha nem, honnan és hogyan tudják beszerezni? Vagy esetleg miképp tudnak kibújni a teljesítés alól annak érdekében, hogy a begyűjtés teremtette tehertétel mellett biztosítani tudják a napi élet szükségleteit, illetve a jövő évi vetőmagot? Mikor rendelnek be egy-egy gazdát a tanácsházára, és mi vár ott rá? Vagy ami még rosszabb, mikor jönnek a padlássöprők, és visznek mindent, amit csak lehet? Ilyen és ehhez hasonló húsbavágóan mély, gyötrő kérdések foglalkoztatták a vidék emberét az 1950-es években.

Míg a propaganda minden erejével azt igyekezett sulykolni, hogy a parasztgazdák egy része, és kiváltképp a kulákok rendre kibújnak kötelezettségeik alól, ezáltal pedig folyamatosan ártanak a népi demokráciának, addig a valós helyzet merőben más képet mutatott. A gazdatársadalmat alapvetően a kötelességtudat vezérelte, és a becsületes helytállás jellemezte. A pártállam kizsigerelő politikája viszont olyan élethelyzetet teremtett, amely az élni akarás legmélyebb, elemi ösztöneit hozta mozgásba. Akadtak, akik járták a piacokat is akár, hogy megvegyék például a beadandó tojást, ha a sajátjuk nem bizonyult elegendőnek. De erre nem mindenkinek és nem mindig volt lehetősége. Az viszont nem lehetett kérdés, hogy ha a beadás, illetve az életben maradás kívánta szükségletek között kellett dönteni, akkor a gazdák többsége mit választ. Ezek a döntések pedig nagyon sok esetben a saját értékrendjükkel is ellentétes, összeegyeztethetetlen megoldásokat szültek, de a túlélés érdekében nem lehetett másképp cselekedni. A hatalom szemében a közellátás veszélyeztetésének minősülő vétségek valójában önvédő mechanizmusok, túlélési, illetve ellenállási stratégiák voltak, amelyek nélkül nem lehetett létezni a Rákosi-korszakban. A jog-

szabályokkal való szembekerülés ugyanakkor a mindennapi félelmet is magával hozta és állandó gyanakvást is csempészett az emberek életébe.[276]

A kötelező beszolgáltatás intézménye viszont nem csupán az emberek hétköznapjainak vált megkerülhetetlen módon szerves részévé, hanem rendszerszinten is mind a gazdaság-, és ezen belül konkrétan az agrárpolitika, mind a társadalompolitika mellőzhetetlen sarokkövét képezte. A gazdaságpolitika egészét tekintve a tervgazdálkodás részeként, a jövedelmek átcsoportosítása révén főként a nehézipari beruházások finanszírozására szolgáltak a mezőgazdaságból így kiszippantott források, de az osztályszempontoknak alárendelt közellátás miatt is kiemelt jelentőséggel bírt a beszolgáltatás biztosította készletgyűjtés. A pártállam legfőbb agrárpolitikai célkitűzése, a kollektivizálás megvalósítása érdekében is felhasználta a beszolgáltatást, hiszen a tszcs-ket többek között azzal is igyekeztek vonzóvá tenni a szövetséges paraszti rétegek körében, hogy a tagokat sokkal kisebb kötelezettség terhelte, mint az egyénileg gazdálkodókat. Társadalompolitikai megközelítésből pedig a beszolgáltatás progresszivitáson alapuló rendszere egyértelműen az osztályharcnak alárendelten a kulákgazdák ellehetetlenítését szolgálta.

A kötelező beszolgáltatás évenként változó rendszeréről, az egyre súlyosbodó terhekről a meglévő szakirodalom alapján átfogó képet kaphatunk.[277] Jelen fejezet éppen ezért az idevágó részletektől eltekintve azt igyekszik inkább bemutatni, hogy a főként a kulákoknak tulajdonított, a beszolgáltatás megszegésére irányuló vétségek hogyan jelentek meg a Ludas Matyiban.

A propaganda által láttatni kívánt alaphelyzetet jól szemlélteti a már 1948 nyarán a Ludas címlapjára került Szegő Gizi-karikatúra.

[276] Nagy N., 2014; Kulák volt az apám.
[277] Erdmann, 1992; Nagy J., 2009; Nagy N., 2014; Tóth, 2011; Varga, 2008.

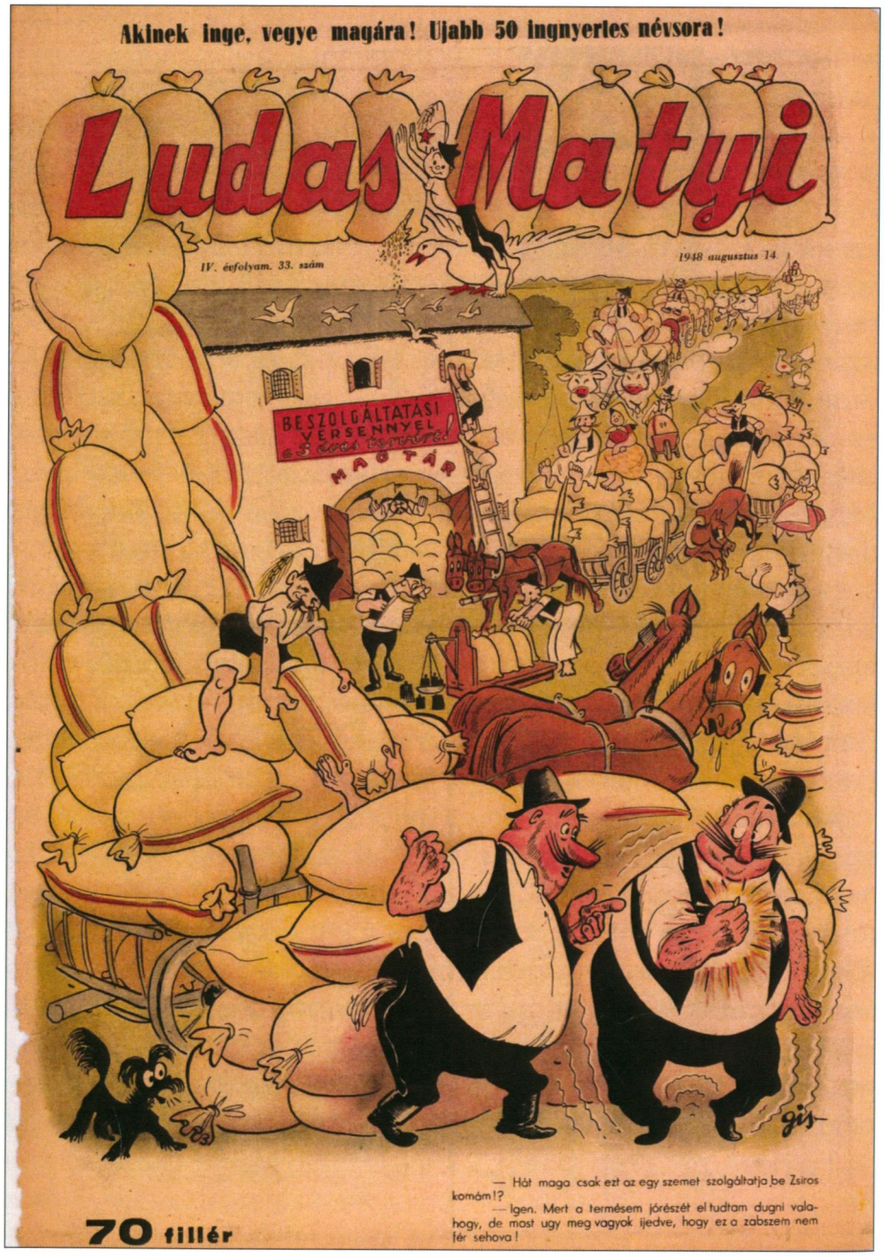

1948. augusztus 14. címlap (Szegő Gizi)

A rajzon a szövetségesnek tekintett paraszti csoportok tagjai roskadásig rakott szekereken szállítják a leadandó gabonát a begyűjtőhelyre. A fogadó magtár épületén egy motiváló jelszó az 1947 augusztusában indult hároméves terv maradéktalan megvalósítására próbál ösztönözni: *„Beszolgáltatási versennyel a 3 éves tervért!"* A kis- és középparasztok mindennek eleget téve olyan nagy mennyiségben szállítják a gabonát, hogy attól még egyik-másik fuvarozó lovat is kiveri a verejték. A magtár már színültig megtelt, olyannyira, hogy az ablakon gyömöszölik befelé a zsákokat, de ennek ellenére kígyózó sorokban egyre csak érkeznek a megrakott szekerek. A tömött zsákok, az azokat lelkesen pakoló gazdák, a mázsáló, a teli magtár mind az állampárti politika igazolásálnak jelképei. Az illusztráció hátteréül szolgáló leírt idealizált életképbe a rajz előterébe helyezett két kulák beszélgetése hozza a törést. Az egyikőjük egy nagy becsben tartott, fénylő zabszemet tart a kezében, a másik pedig arra mutatva, álmélkodva kérdezi: *„Hát maga csak ezt az egy szemet szolgáltatja be Zsíros komám!?"* A felelet pedig felvillantja azt a beszolgáltatást megszegő kulákjellemet, amely mint visszatérő motívum, különféle variációkban ugyan, de a lap kulákellenes propagandájának állandó elemévé vált: *„Igen. Mert a termésem jórészét el tudtam dugni valahogy, de most úgy meg vagyok ijedve, hogy ez a zabszem nem fér sehová!"* A karikatúra mindazon túl, hogy gúnnyal teli módon mutatja be a terményét elrejtő és így a kötelezettségek alól kibúvó kulákot, ellenszenvet is igyekszik kelteni azzal, hogy a nagygazdát olyan zsugorinak állítja be, aki még azt az egyetlen szem gabonáját is sajnálja a nép államától.

Ehhez a szerepkörhöz szorosan köthető a kuláknak tulajdonított kárörvendő jellemvonás is. A *Kövér kulák, sovány vigasz* (ismeretlen alkotó, 1951. augusztus 2. 5.) című rajzon egy a kapuja előtt megrakott szekerekkel haladó gazdákat fordított látcsővel bámuló kulák látható. A háttérben a kulák feleségét éppen ezért egy gazda meg is kérdezi: *„Mondja Zsirosné, miért tartja az ura*

fordítva a látcsövet?" Miként az optikai sajátosságokkal, úgy a férje tulajdonságaival is maximálisan tisztában lévő feleség a következőképp válaszol: *„A begyűjtést nézi, így kisebbnek látszanak a zsákok."* A felelet az előző karikatúrán bemutatott jellemet árnyalja tovább, azaz a kulák nem csupán megszegi önnön beadási kötelezettségeit, hanem azt is rossz szemmel nézi, ha mások jogkövető magatartást tanúsítva teljesítik azt.

Sándor Károly a *Reggel kulákéknál* (1949. augusztus 19. 6.) című karikatúrájával egy újabb visszatérő motívum fontos elemei bontakoznak ki. A képen egy kulákházaspár hálószobájába csöppenhetünk, ahol a feleség ébredező urának viszi be a reggelitől roskadozó tálcát. A kor sajátos berendezési tárgyait bemutató, aprólékosan kidolgozott, meghittséget árasztó szobabelsőbe elhelyezett szituáció baljós töltetét a kulák dunyhájába befészkelődött fekete macska vetíti előre, amelyre az elhangzó szöveg is ráerősít: *„Borzasztó álmom volt az éjjel, asszony!"* A feleség aggódó kérdésére – *„No!?"* – a következő válasz érkezik: *„Mégis beszolgáltattam a búzámat."* Amint azt több hasonló példa is mutatja, állandó motívum a lapban a kulák rémálma, vagyis, ami a rendszer szempontjából elvárt, kívánatos, az a kuláknak mindig csak rémálmában jelenik meg. A *Kuláktűnődés* című Szegő Gizi-karikatúra az eddig leírt alapszituációt mintegy tovább tágítva arra is rávilágít, hogy a kulákok nem csupán egyszerűen elmulasztották kötelezettségeiket, hanem, ha annak mégis eleget tettek, akkor tudatosan szennyezett, főként zsizsikes gabonát adtak be: *„Ha rajta ülök, rajtacsípnek; ha beadom zsizsikestül, akkor becsuknak, ha zsizsiktelenítem... de nem, arról szó sem lehet!"* A tűnődés reális alapját az a tömött zsák adja, amelyen ücsörögve a nagygazda valójában azon mélázik, hogy mit ne tegyen. A felmerülő opciók mindegyikét elvető kulák alakjában a csupán csak szabotáló jellemet is tovább árnyalják a tudatosan ártó, a megrögzött kártevő vonásai.

1950. szeptember 15. 2.
(Szegő Gizi)

Azt, hogy a zsizsikes gabona beadása mennyire általános tételként szerepelhetett a kulákok bűnlajstromán, hatásosan érzékelteti az *Egy kulák a sok* közül (ismeretlen alkotó, 1950. szeptember 15. 5.) című rajz, amely csak egy rémülten rohanó kulákot jelenít meg. A leegyszerűsített ábrának viszont annál inkább beszédes a szövege, amiből kiderül, hogy a kulák a feleségéhez szalad ilyen kétségbeesetten: *„Hé, asszony, baj van!" „Mi történt?"* – kérdi ijedten a rajzon egyébként nem látható kulákné. Majd érkezik is az elsöprő erejű válasz: *„Búza van a zsizsikben!"* Míg a kép címe valójában egyenlőségjelet tesz a kulákok közé, vagyis magában hordja a minden kulák zsizsikes gabonát ad be üzenetét, addig a *„Búza van a zsizsikben!"* – önmagában első benyomásként akár viccesnek is értékelhető, frappáns – kijelentés a kivétel nélkül egyformán bűnös kulákok ártó szándékának korlátokat nem ismerő mértéktelenségét jelzi.

Az ilyen és ehhez hasonló vétségnek kikiáltott esetek ürügyén az állampárti politika megtorló gépezete máris működésbe lépett, amely nem csupán a bírósági ítéletekben öltött testet, hanem a félelem felébresztésére, az állandó fenyegetettség fenntartására a propaganda adta eszközök is rendelkezésre álltak. Bár mint arról már szó esett, a karikatúrák képi világában kevéssé jellemző maguknak a rendvédelmi szerveknek, vagy egyéb, az erőszakra irányuló motívumoknak az ábrázolása. Szöveg szinten ugyanakkor meglehetősen leleményesnek bizonyultak a karikatúrák párbeszédeinek megfogalmazói, hiszen azok olykor burkolt, máskor kevésbé burkolt utalásokat rejtenek magukban a kulákokat érintően kilátásba helyezett megtorló intézkedésekre vonatkozóan. Példaként szolgál erre Pályi Jenő jónéhány, az

1949. július 22. címlap (Pályi Jenő)

1949–1950-es, elsősorban a beszolgáltatás fő időszakának számító nyári és kora őszi hónapokban közreadott karikatúrája.

Ezek sorában az 1949. július 22-ei címlaprajz nem csupán az időrendiség szempontjából említendő elsőként, hanem azért is, mert a kulákok elítélésére való utalás mellett az osztályszempontokat is markánsan kidomborítja.

Az élénksárga háttérből a magyar zászló jelentőségét elnyomó vörös zászlóval és virágfüzérekkel díszített, zsákokkal megrakott teherautó szinte berobban a kép közepére. A kocsin, illetve a kocsiban ülő kis- és középparasztok a tőlük elvárt módon viszik a beadásra a gabonát. Az ő zsákjaik garmadájával szemben a kulák tolta tragacson csupán egyetlen zsák gabona árválkodik. Ezt látva a kocsiból kiszól az egyik gazda: *„Nem lesz az sok, Zsíros uram, amit kapni fog?"* A kulák, akinek szemei a tettetett értetlenségről árulkodnak, a következőképp reagál: *„Ezért a búzáért?"* A feleletként szolgáló ténymegállapítás nem is csak gyanúsítgatásról, hanem inkább magabiztos tudásról árulkodva kárörvendő nevetés kíséretében érkezik: *„Nem. Azért, amit otthon eldugott!"* Mind a hatalom szövetségeseként megnyilvánuló gazda, mind pedig a körötte lévő társai, valamint a zsákokkal teli kocsi teremtette atmoszféra egyértelműen az osztályharc kifejezőeszközei, több szempontból is. A propagandaüzenet legalapvetőbb tétele magához a beszolgáltatás tényéhez köthető, amelyet a kis- és középparasztok maximálisan teljesítenek, míg a kulák pedig gabonája elrejtésével szabotálja azt. A szövetséges parasztként ábrázolt gazda észrevétele nemcsak az elrejtés tényét konstatálja, hanem ennek hátterében a tőle elvárt éberség áll. Így tehát nem csupán a teljesítő és a nem teljesítő kontrasztja vizualizálódik, hanem az éber és a leleplezett ellentétpárja is. Mindezeken felül a tehergépkocsi és a tragacs oppozíciója adott szituációban értelmezhető a szocializmus építésének köszönhető fejlődés és a maradiság szembeállításaként.

Az előző után mintegy két hónappal került a Ludasba Pályi *Csávázzunk!* című illusztrációja. A bevett módszernek tekint-

1949. szeptember 23. 5. (Pályi Jenő)

hetően, szólásra építő karikatúra szintén több oldalról értelmezhető, amely a csáva szó különböző jelentéseinek felfejtésével járható körbe. A rajzon nem kizárólag képileg, hanem a társuló párbeszédben is a kulák felesége kap főszerepet. A kulákportán játszódó szituációban az asszony egy, a kis- és középparasztságot reprezentáló, roskatag, csontsovány alakkal beszélget, aki így tudakolózik: *„Maguk nem csáváznak, kulákné?"* A vékonyka gazda valójában az iránt érdeklődik, hogy a vetőmagot a bevett módszer szerint az erre szolgáló, főként rézgálicos oldattal kezelik-e rendesen annak érdekében, hogy a csírát megvédjék az esetleges kórokozóktól. A csáva szó többértelműségéből adódóan a kulákasszony válasza viszont az urára fókuszál: *„Dehogynem. Az uram zsizsikes búzát adott be és most nyakig ül a csávában."* A válaszban az újra és újra vádként felrótt cselekedet, a zsizsikes gabona beszolgáltatása köszön vissza, vagyis, ez az, ami miatt a kulákgazda csávába, azaz bajba került, minden bizonnyal épp valamilyen eljárás alatt állhatott vagy valamilyen büntetést kaphatott. A karikatúra sajátossága, hogy bár a ku-

lákgazda elvileg nem lehetett részese a lezajlott párbeszédnek, ám Pályi a feleség virtuális válaszaként mégis megjelenítette, és egy sárga folyadékkal teli dézsába ültette. A csávázásra szánt folyadék, vagyis a rézgálicos oldat viszont kék, tehát jogos kérdésként merülhet fel, hogy akkor miért sárga az a lé, amiben a kulák ül? Erre a csáva szó egy újabb jelentése adhat magyarázatot, tájnyelvi értelemben ugyanis moslékot is jelent. Mivel a dézsa a disznók etetője mellé került, ezért logikusnak tűnhet, hogy a szintén csak a bajra utaló moslék eredendő színe miatt lehet sárga az, amiben a kulák nyakig elmerült.

Pályit nagyon megihlethette a zsizsik és a férje miatt aggódó kulákasszony témája, hiszen 1950 őszén is, két egymást követő héten került be a Ludas Matyiba tőle két egymásra sok tekintetben hasonlító karikatúra. Az időben korábbi, *Az már baj!* című illusztráció újfent egy szólásra épül.

A szüzsé színtere ismét egy szobabelső, ahol láthatóan éppen betegen fekszik a ház ura, egy kulákgazda. A látogatóba érkező

1950. szeptember 15. 7. (Pályi Jenő)

érdeklődő szintén egy kulák, aki a feleségtől kérdezi: *„Mi baja van az urának, Zsírosné?"* Az asszony felelete – *„Megütötte a bokáját."* – után a vendég tovább kérdezősködik: *„Ejnye! Lőccsel? Doronggal?"* Majd erre érkezik a lesújtó válasz: *„Nem, a zsizsikes búzával."* A karikatúra címe mellett az ismét felbukkanó fekete macska is utal arra, hogy a népi demokrácia törvényeit megsértő, zsizsikes gabonát beadók mind ráfáznak, mert cselekedetüknem maradhat megtorlás nélkül.

Pályi egy héttel későbbi *Kulákné bánata* (1950. szeptember 22. 3.) című újabb karikatúrájának megint csak egy, a zsizsik miatt pórul járt kulák a főszereplője, aki viszont csupán mint kép a képben jelenik meg, hiszen a felesége és a tudakozódó szomszéd közti beszélgetésnek helyet adó szoba falán látható róla egy fotó. Az asszony lesújtottan meséli: *„Bizony, szomszéd úr, szegény uram ül. Pedig milyen jó ember, csak egy kicsit bogaras."* A szomszéd kulák szemöldökét összeráncolva kérdi – *„Oszt mi volt a bogara?"* –, mire érkezik a rövid, tömör válasz: *„A zsizsik."*

Az előző karikatúrákkal szemben itt már nevesül az a büntetési tétel, amely határozottan jelzi, miként járhatják meg azok a kulákok, akik a zsizsikkel próbálkoznak. Hasonlóképp a beszolgáltatás szabotálásáért kilátásba helyezett börtönbüntetést állítja középpontba a fenyegetettség témakörében utolsóként említendő újabb, *Zsíros gazda esete a beadással* című Pályi-rajz.

A beszolgáltatás lebonyolításában szereplő állandó kellékek ezen az ábrán is mind fellelhetők: a begyűjtőhelyként funkcionáló földműves-szövetkezeti raktár, az előtte elhelyezett mázsáló, a beadást serényen teljesítő, gabonás zsákjaikat tragacson toló kis- és középparasztok és végül a kötelezettségét megszegő kulák. A karikatúra a maga eszközeivel a hátán széket cipelő kulák alakjával azt a leegyszerűsített ténymegállapítást közli, hogy az a gazda, aki nem teljesíti a beadást, börtönbe kerül. Az ítéletet pedig az osztályszempontoknak megfelelően a dolgozó parasztságot megtestesítő gazdák mondják ki: *„Mi az, ez a Zsíros János búza helyett széket hoz? – Igen. Úgy látszik, ülni akar."*

1949. július 29. 3. (Pályi Jenő)

A szenvedést lealacsonyító, sértő, megalázó az a mód, ahogyan a börtönbüntetésre ítélt gazdák sorsából, célkeresztbe állításukkal a propaganda minden tiszteletet nélkülözően gúnyt űzött.

A kulákok beszolgáltatást megtagadó magatartásának hatásos kontrasztja lehetett egy-egy jól elhelyezett, kimondottan agitációs célzatú karikatúra. Mint arról már szó esett, ezekből igen kevés akadt a lapban, hiszen ahogyan azt már egy példa illusztrálta, ezekbe a típusú karikatúrákba is mindig igyekeztek belecsempészni a kulákellenes élt. Pályi Jenő alábbi, *A kecskeméti Dózsa György termelőcsoport első a terménybeszolgáltatásban* című rajza viszont kivétel ez alól.

Meg kell jegyezni, hogy ez a kép ugyanabban a lapszámban (1949. július 22.) kapott helyet, amelyet Pályi, fentebb már bemutatott címlaprajza nyitott. Ez a karikatúra felfogható annak szerves folytatásaként, hiszen nemcsak ugyanaz a színvilág jellemzi, hanem ami ennél még lényegesebb, olyan képzetünk támadhat, mintha az ott látott, gabonával megrakott teherautó

1949. július 22. 4 (Pályi Jenő)

valójában itt érne célba és jutna el a begyűjtőhelyre. Így az is kiderül, hogy a kocsinak a Zsíros gazdát gyanúsítgató utasai a Dózsa György termelőcsoport tagjai. A kép előterében pedig maga Dózsa György látható, aki megelégedéssel nyugtázza, hogy a tszcs tagjai nem érdemtelenek a nevének viselésére: *„Jól van, emberek. Látom, nem hoztatok szégyent a nevemre!"* Itt kell megjegyezni, hogy beszolgáltatási kötelezettség a termelőszövetkezeti csoportokat is terhelte. Jellemző, hogy a tszcs-ket a beadás elmaradása miatt elmarasztaló cikkekkel, karikatúrákkal kevéssé találkozhatunk, hiszen a kis- és középparasztok előtt vonzó színben kívánták feltüntetni a társas művelést, és minden lehetséges módon népszerűsíteni akarták a szocialista szektort, ebbe a képbe pedig nem fért bele semmilyen destruktív elem. Annak ellenére, hogy már az 1951. évi 10. tvr. is növelte a tszcs-k beadási kvótáját, majd jelentősen, mintegy 30%-kal 1952-ben emelték meg a rájuk eső kötelezettségek mértékét, azok még így is, és a korszakban mindvégig az egyéni gazdák terhei alatt

maradtak, ezzel is igyekeztek ugyanis vonzóbbá tenni a belépést.

A parasztság körében a begyűjtési kedvet próbálták azzal is serkenteni, hogy a beadás végrehajtására kiadott jogszabályokba különféle ösztönzőket építettek be. A motiválásban megfigyelhető egyfajta fokozatosság, amelyben első lépcsőnek az úgynevezett gyorsbeadási jutalom tekinthető. Ehhez hasonlóan ugyancsak az egyént próbálták érdekeltté tenni a „C" vételi jegyre leadott gabona után járó többletfinanszírozással, viszont a harmadik szintként számba vehető szabadpiaci jog elnyerésének lehetősége már sokkal inkább egy egész faluközösségre való ráhatásként értékelhető.

A cím nélküli karikatúrán egy igen dölyfösnek, rátartinak ábrázolt kulák mellett egy dolgozó paraszti sorban lévő házaspár látható. Míg utóbbiak kapával a vállukon, addig előbbi botjára támaszkodva látható. A munkát megragadó és a munkát csak szemlélni szerető szerepkörök ütköztetése azonban még inkább a képhez tartozó szövegben domborodik ki. A kulák kissé

1950. június 2. 3. (Szűr-Szabó József?)

lekezelő kérdésére – *„Minek örül úgy szomszéd?"* – a házaspár férfi tagja felel: *„Mert kétszer aratunk az idén. Egyszer, amikor levágjuk a búzát, másodszor, mikor a jutalmakat kapjuk."* A férj felelete azonban csak a feleség által éppen tanulmányozott tábla által válik érthetővé. A kifüggesztés különféle jutalmakat helyez kilátásba: hat, négy, illetve két forint összegben. Hogy mit is takar ez? A rendelkezések szerint az egyes termények után a megjelölt határidőkön belül beadott mennyiség után elméletileg gyorsbeadási jutalmat fizettek. A kép üzenete szerint az osztályszempontoknak megfelelően mindez csak a dolgozó parasztságra hat lelkesítően, míg a kulákot, a beszolgáltatási kötelezettség teljesítéséhez hasonlóan az esetleges jutalom is teljesen hidegen hagyja. A karikatúra így mintha arra is próbálna rávilágítani, hogy lám-lám, a nagygazdáknak semmi nem jó abból, amit a népi demokrácia kínál, ezzel pedig mintegy önnön magukat teszik ellenséggé.

A beadást ösztönző tényezők sorában másodikként említett „C" vételi jegy előzményeként fontos szólni arról, hogyan illeszkedett ez a begyűjtés rendszerébe, vagyis hogyan is zajlott maga a beszolgáltatás, miképpen kellett a parasztságnak az állammal szembeni kötelezettségeit teljesítenie. Már a hároméves terv idején kialakult a mezőgazdaság úgynevezett hármas árrendszere, amelyben a begyűjtési árakat kizárólagosan az állami akarat határozta meg. A szerződéses felvásárlási áraknál már némi ösztönzési szándék is mutatkozott, ebből kifolyólag a kulákokat a szerződéses termeltetésből is igyekeztek kizárni. A piaci árakat pedig – többnyire a hiányzó termények, termékek esetében – a kereslet és a kínálat adta lehetőségek szabták meg.[278] A beszolgáltatott termékekért csak jelképes, még az önköltséget sem fedező átvételi árat fizetett az állam annak érdekében, hogy az így keletkező többletjövedelmeket a nehézipar fejlesztésére fordíthassák. A búzának például 60 Ft/q volt az átvételi ára, miközben az önköltsége mintegy 280 Ft-ra rúgott, a szabadpiaci ára pedig 300 Ft körül mozgott.[279]

[278] Pető–Szakács, 1985. 132.

Mint arról szó esett, minden gazdának fizetnie kellett a földadót, illetve a kulákoknak minősített gazdáknak további teherként a mezőgazdaság-fejlesztési járulékot. Ezeknek a terményben kirótt adókötelezettségeknek a fejében semmit sem fizettek, teljesítésüket az „A" vételi jeggyel igazolták. A „B" vételi jegyen a beszolgáltatás keretében kirótt kötelezettség teljesítését igazolták, az így leadott terményért pedig hatóságilag megállapított ár járt. Az állam azonban a parasztság minden meglévő készletére rá akarta tenni a kezét, ezért mintegy mézesmadzagként, bevezették a „C" jegyre történő beadást, amiért valamivel magasabb árat fizettek, mint a kötelezően beadottért, de a szabadpiaci árat ez sem közelítette meg. Meg kell jegyezni, a beadásnak ez a módja is a tervgazdálkodás szerves része volt, azaz előre meghatározták, hogy a szabadon átadott terményekből mekkora mennyiséget kell begyűjteni egy-egy településen.[280]

Pályi Jenő *Emlékeztető* című karikatúrája a „C" vételi jegyre átadott gabona jelentőségét igyekszik propagálni. A romantikus estébe emelt diskurzusban egy fiatal pár beszélget, előttük néhány gabonával tömött zsák, azok fölött pedig egy C betűt formáló holdkaréj.

A leány álmodozó tekintetével éles kontrasztban álló, a szocializmust építő valóságba visszarántó kérdéssel fordul az őt átölelő kedveséhez: *„Miért állnak külön ezek a zsákok?"* A fiú válasza jól példázza, hogyan lehet még a romantikát hozó holdat is a begyűjtés sikerének szolgálatába állítani: *„Nem látod? Még a hold is mutatja: beadjuk őket C-re..."* A kulákábrázolás itt ugyan hiányzik, ám az ábrázolt jelenet propaganda-

[279] Honvári, 1996. 553.

[280] A felsoroltakon kívül létezett még például „D" (az őrlési, darálási dézsma beadását igazolták), illetve „G" (a gépállomási talajmunkadíj-tartozásra beadott termények átadására) vételi jegy. Ezek alkalmazásának részleteit a begyűjtésre vonatkozóan kiadott, évenként változó rendelkezések tartalmazták. Lásd még: Nagy N., 2014.

1951. szeptember 13. 2. (Pályi Jenő)

üzenete egyértelmű közvetítője annak, hogy a tervteljesítés jelentőségét kizárólag az állampárt szövetségeseiként számon tartott paraszti csoportok ismerhetik fel. A kötelezettségüket teljesítő kis- és középparasztokat ábrázoló karikatúrák hatásos ellenpéldái a beadást megszegő, és ezzel egyenesen a tervteljesítést szabotáló kulák alakjának.

Pályi a szabadpiac jelentőségét is a romantikus szálat tovább szőve igyekezett illusztrálni. Az *Egy kis számtan* című újabb karikatúráján az előzőhöz hasonlóan egy fiatal pár beadást motiváló beszélgetésébe csöppenhetünk, amely ezúttal egy fejtörő köré épül.

Egy ház falára felírt összeadás a párbeszéd tárgya, amelynek három tényezője a következő: aratás, cséplés, beadás. A férfi kedvese korabeli gazdasági ismeretekben való jártassága iránt tudakolózik: *„No, Örzse, ezt add össze, aztán mondd meg az eredményt!"* Örzse válasza magabiztos tudásról árulkodik: *„Megmondom én... Szabadpiac!"* A feladvány, illetve annak

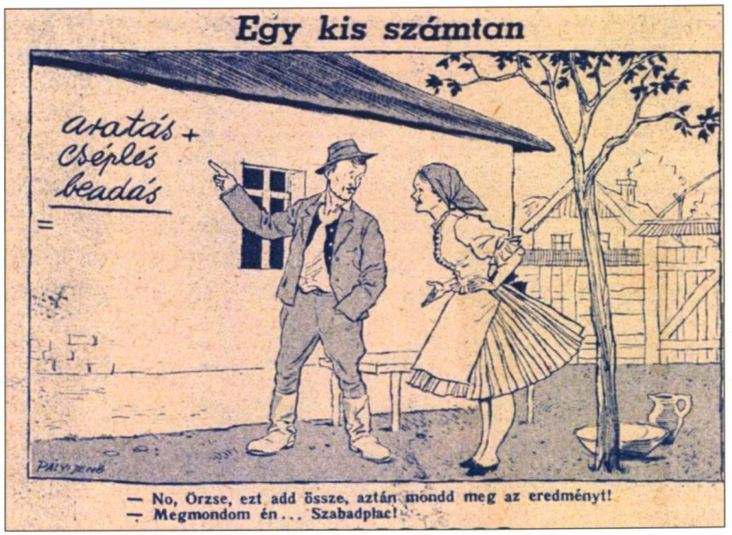

1952. június 19. 6. (Pályi Jenő)

megoldása azzal a kis kiegészítéssel válik teljessé, hogy egy-egy településen az adott terményre vonatkozóan csak akkor válhatott szabaddá az áruforgalom, ha az „A", a „B" és a „C" típusú begyűjtési tervet is teljesítették az ott élő gazdák, vagyis mind az adóbeli, mind a kötelező beszolgáltatásból eredő, mind pedig a szabadon beadott terményekből megszabott kötelezettségeknek együttesen eleget tettek. A szabadpiaci jog elnyerésének óriási jelentőséget tulajdonítottak, amelynek meglétét sokszor már a települések határában elhelyezett tábla hirdetett. Ebből adódóan a propaganda is fontos eszközként használta, amelyet elsősorban a kis- és középparasztok példamutató kötelességtudatával kapcsoltak össze. Ennek tükrében egy-egy kulák szabotázsát abban a fényben is fel lehetett tüntetni, hogy azok tetteikkel nem csupán saját maguknak, hanem az adott faluközösség egészének is ártanak.

Bár a begyűjtés előmozdítása érdekében jelentős szerepet szántak a három fenti motiváló tényezőnek, minden kétséget kizáróan a tervteljesítés legfontosabb katalizátorának az agrár-

szektorban is alkalmazott munkaversenyt tartották.[281] Az egyes versenyeket kísérő látványelemek miatt a karikaturisták számára is sokkal több ihletforrást rejtett magában ez a téma.

A mezőgazdasági munkaversenyek a termelés idényjellegéhez és a korban legnagyobbnak tartott ünnepekhez (április 4.; május 1.; augusztus 20.; november 7.; december 21.) igazodva lényegében az év egésze alatt zajlottak. Kitüntetett szerep jutott viszont a június végén, a néphagyomány szerint Péter, Pál napján (június 29.) megkezdett aratástól augusztus 20-ig terjedő periódusnak, amelyet a nagybegyűjtés időszakaként is emlegettek. A begyűjtés szempontjából ez a versenyszakasz volt a leglényegesebb, maga az alkotmány ünnepe pedig az aratás és a cséplés befejezésének a végdátumául is szolgált. A legfontosabb célkitűzésnek az számított, hogy ekkorra minden termelő közvetlenül a cséplőgéptől maradéktalanul, azaz szemveszteség nélkül teljesítse, túlteljesítse gabonabeadási kötelezettségét. A legtöbb hangzatos jelszót is ebben az időszakban vonultatták fel, amelyek között olyanok szerepeltek, mint például: *„Az első gabonát a hazának!", „Cséplőgéptől teljesítsd beadási kötelezettséged, ezzel is erősíted hazádat és véded a békét!", „Gabonabegyűjtési tervünk maradéktalan teljesítésével előre a Minisztertanács, Rákosi elvtárs vándorzászlójáért!"*

Minden községben ünnepélyes keretek között kellett az első gabonát a raktárba szállítani. Erre az alkalomra a gabonaátvevő helyeket, valamint az első szállítmányokkal érkező kocsikat feldíszítették, majd az átadást kultúrműsorral kötötték össze, illetve általában beszédet mondott a helyi tanács végrehajtó bizottságának elnöke, a tszcs elnöke, esetleg valamely megyei vagy felsőbb pártvezető.[282] Az eseményekről rendszerint a megyei pártlapok is a címoldalukon számoltak be, de a Ludas Matyi

[281] Tóth, 2010.; Tóth, 2019a.
[282] MNL OL XIX-K-7-a. 1953. március 4.; 1953. május 6.

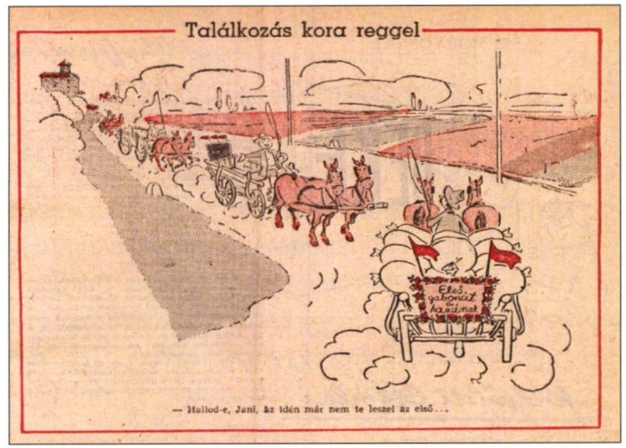

1955. augusztus 11. 5. (ismeretlen alkotó)

Találkozás kora reggel című karikatúrája is egy ilyen alkalmat elevenít meg.

A fellobogózott, feldíszített lovaskocsikon még az ekkor elmaradhatatlan jelszót *„Első gabonát a hazának"* hirdető tábla is látható. Az ábrához tartozó szövegből – *„Hallod-e, Jani, az idén már nem te leszel az első..."* – pedig az is kiderül, hogy a propaganda szócsöveiként használt kis- és középparasztok a tőlük elvárt módon, kötelezettségeiket teljesítve, egymással versengve igyekeznek első gabonájukat átadni a nép államának. A gabona átadásának fontosságát elsősorban azzal az ideológiai töltettel próbálták alátámasztani, hogy csak így biztosítható az ország jövő évi kenyere, és maga a kötelezettség teljesítése egyenlő a szocializmus építésével, tágabban pedig a béketábor erősítésével.[283]

Több, már 1949-ben a mezőgazdasági versenyekkel kapcsolatban keletkezett dokumentumban problémaként vetődött fel az egyéni gazdák egymás közötti versenye. Ezt azért látták

[283] MNL PML V. 1026. D-b. 2. sorozat. Diósd község elöljáróságának csatlakozása Tótkomlós község versenyfelhívásához. 820-16/1950. 1950. július 10.

veszélyesnek, mert úgy vélték, hogy az *„az egyéni gazdaságnak a megerősödését, kapitalista irányba való fejlődését"* fogja magával hozni. Ebből a megfontolásból adódóan a kulákoknak minősített gazdákat rendszerint ki is zárták a versenyekből. Az egyéni versenyek helyett éppen ezért inkább a tömegversenyek szervezését szorgalmazták, a megyék, járások, települések, valamint a szocialista szektor üzemegységeinek egymással való párosversenyét ösztönözték.[284]

A propagandában ez a helyzet a kulákok számára egy újabb – egészen pontosan kettős – szerepkört szült. Egyrészt, miként arra Gerő Sándor *Ahogyan ők nézik...* című karikatúrája rámutat, az ellenséges társadalmi csoportok tagjai aknamunkájukkal próbálják meg aláásni a versenyek sikerességét. Az illusztráción egy kulák és egy pap Reakczy Jóska társaságában egy begyűjtési versenytáblát szemlél, amelyen két település neve látható. Az egyik Dombos, amely csupán 67%-on áll, míg a másik, Köröncs,

1950. augusztus 11. 7. (Gerő Sándor)

[284] MNL OL M-KS 276. f. 93. cs. 80. ő. e. Az egyénileg dolgozó parasztok versenye. 1949. február 7.; MNL OL M-KS 276. f. 93. cs. 80. ő. e. A mezőgazdasági termelési verseny elvi problémái. 1949. február 14.

amely viszont már 94%-ot teljesített. Reakczy Jóska ezt látva hármójuk eddigi munkájának értékeléseként elégedetlenül állapítja meg: *„Ejnye, de lemaradtunk Köröncsön..."*

A másik szerepkört Kassowitz Félix *Találós kérdés* című két rajzból álló illusztrációja kelti életre. Míg az első rajz kérdése a feladványt tartalmazza: *„A nagy kánikulától izzad így a kulák?"*, addig a második rajz válasza a megoldást rejti: *„Nem! Hanem a legújabb begyűjtési hírektől!"* A szöveg azonban csak a képi üzenettel válik teljessé, hiszen az első ábrán valóban egy látszatra a nap tüzétől izzadó kulák tűnik fel, míg a feladványt feloldó másodikon már egy versenytábla is látható, amelyen a begyűjtésben élen járók nevei szerepelnek. A döbbenten és értetlenkedve álldogáló kulák a kis- és középparasztság által elért eredményektől teljesen kétségbe van esve, amely állapotot – a propaganda szemüvegén át – az előző karikatúra szemléltette aknamunka hatékonyságának hiánya vagy a kuláknak tulajdonított károrvendő hajlam idézhetett elő. Az előbbi csak látensen érhető tetten, hiszen ez a karikatúra alapvetően a kulákstereotípia alávaló rosszindulattal, álnok rosszmájúsággal leírható vonásait helyezi középpontba.

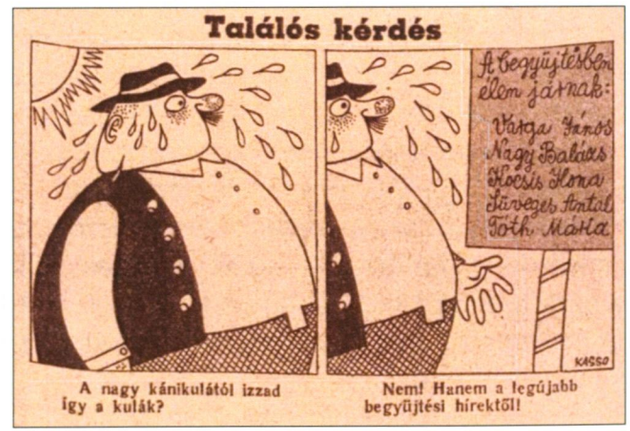

1952. július 16. 3. (Kassowitz Félix)

A begyűjtésben kimagaslóan teljesítő kis- és középparasztokat jutalmazták is. A díjazást egyben politikai fegyvernek is tekintették, amely a hatalom eszköze lehetett *„a falun folyó osztályharcban, a dolgozó parasztoknak a kulákokról való leválasztásában"*. Épp ezért nemcsak a termelésben elért eredményeket vették figyelembe, hanem döntően a politikai szempontoknak kellett érvényesülniük. Az egyéni gazdák között csak azok kaphattak kitüntetést, akik mindamellett, hogy eleget tettek minden állammal szembeni kötelezettségüknek, földjüket túlnyomórészt saját és családtagjaik munkája révén művelték, valamint, akik *„nem antidemokratikus magatartásúak"*. Törekedtek arra – főleg kezdetben –, hogy a díjazottak között szép számmal legyenek középparasztok, amivel a hatalom azt igyekezett demonstrálni, hogy a parasztságnak ezt a rétegét is szövetségesének tekinti.[285]

A jutalom egyébként lehetett anyagi, azaz pénz- vagy tárgyjutalom, esetleg egy üdülés. Tárgyjutalom keretében kaphattak a gazdák rádiót, kerékpárt, vagy a motiváló erő érdekében olyan egyéb, a napi munkavégzéshez szükséges iparcikkeket, amelyeknek beszerzése nehezebb volt. Az üdülések bevett helyszínének számított a parádfürdői Szabadság üdülő mellett például Hévíz is, amint azt az alábbi Szűr-Szabó József-karikatúra már címében is jelzi: *Hévízen üdülnek a beszolgáltatásban kitűnt gazdák.*

A képen látható fürdőző gazdák munkaverseny iránti abszolút elkötelezettsége az abszurditás kategóriájába sorolható, amely ugyanakkor a humor forrásává is lett: *„Na János, amióta itt vagyunk, sikerült a tavirózsatermelést duplájára emelni."* Ellenpéldaként meg kell azt is jegyezni, akadtak viszont olyan kis- és középparasztok, akik az ajándékba kapott üdülést visszautasították. Ez pedig nemcsak a népi demokrácia egészéhez

[285] MNL OL M-KS 276. f. 93. cs. 80. ő. e. A mezőgazdasági termelési verseny díjazása. 1949.

1949. január 14. 4. (Szűr-Szabó József)

való viszonyulást érzékelteti, hanem az állampárt szövetségesi politikájának is igen jó fokmérőjeként szolgált.

A jutalmazásban nagy jelentőséget tulajdonítottak az eszmei értékkel bíró oklevelek és különféle zászlók adományozásának is. Már 1950-ben előírták azt, hogy minden dolgozó paraszt, aki beszolgáltatási kötelezettségét 200%-on felül teljesítette, díszoklevelet kapjon.[286] Maga a munkaverseny-mozgalom az iparban sokkal markánsabban jelen volt, mint az agráriumban, és az, hogy a begyűjtésben éppen 200%-ban állapították meg az oklevéladományozás határát, az is az ipar területén meggyökeresedett sztahanovista mozgalomhoz kötődött. Az MDP Központi Vezetőségének 1950. január 22-ei[287] határozata értelmében sztahanovistának kellett ugyanis tekinteni azt, aki a töb-

[286] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 184. ő. e. K/6/4/424. 1950. augusztus 17.

[287] A KV-ülés január 20-án fogadta el ezt a határozatot, de január 22-én hozták nyilvánosságra, ezért szinte mindenhol ez utóbbi dátum szerepel. In: Nehéz esztendők krónikája. 209.

bi munkással azonos munkafeltételek mellett normáját, vagy egyéni tervét nem csupán egy alkalommal, hanem rendszeresen, egy meghatározott időn át legalább 200%-ban teljesíti vagy rendszeresen túlteljesíti, és aki a termelés és termelékenység fokozására ésszerűsítést, újítást valósít meg, valamint a magasabb termelékenységet biztosító munkamódszerét munkatársainak átadja.[288]

A Szűr-Szabó Józsefet többször megihlető munkaverseny témája köszön vissza a Ludas 1951. augusztus 30-ai címlapján is. A *Terménybegyűjtés idején* című rajzon a nyüzsgő, élettel teli átvevőhely előtt egy dolgozó parasztként megjelenített gazda beszélget egy kisfiúval, akitől a nevét kérdezi: *„Hogy hívnak, kisfiam?"* Miután a fiú megmondja – *„Kovács Janinak"* –, a nem túl ritka családnév hallatán újabb kérdés következik: *„Aztán melyik Kovács fia vagy?"* Erre a fiú büszkén feleli: *„A kétszáz százalékosé."* A mérföldkőnek számító százalékhatár tehát egy, a hatalom szemszögéből elitnek minősített gazdacsoportot takart, akiket – csakúgy, mint az iparban a sztahanovistákat – valós és kiemelt szövetségesként tekintettek.

A begyűjtésben azonban állandóan hiány mutatkozott, magas volt a hátralékosok száma, a lemaradásra pedig mindig kellett okot, okokat találni. A legfőbb magyarázat természetesen a kulákok szabotázsa volt, de az éberség jegyében a beszolgáltatás folyamatának minden mozzanatában meg kellett látni az ellenséget, illetve annak ártó tevékenységét és rendszeresen fel is kellett rájuk hívni a figyelmet. Ezt a funkciót töltötte be például a Ludasban az *Akik a gabonabegyűjtést hátráltatják* (Vasvári Anna?, 1951. augusztus 23. 7.) című négy rajzból álló karikatúrasorozat. A kis- és középparasztok között is állandó volt a lemaradás, de mint a hatalom szövetségeseinek tartott társadalmi csoport tagjait, őket nem lehetett negatív színben feltüntetni,

[288] Az MDP KV január 22-ei határozata. In: Szocialista munkaverseny Magyarországon. 296–297.; A sztahanovista. Népszava, 1950. február 1. In: Szocialista munkaverseny Magyarországon. 386–391.

az ő cselekedeteiket csupán az ellenség káros hatásának következményeként lehetett bemutatni, mint ahogyan ez a szóban forgó karikatúrasorozat első darabján is látható. Az *Egy ráérő ember* alcímű rajzon Reakczy Jóska az ellenséget megtestesítő személy, aki egy dolgozó parasztként megjelenített gazdát próbál eltéríteni a helyes úttól. A kép szövege éppen ezért az alcím szerves folytatásaként csupán a következő: *„aki hagyja, hogy a reakció a fülébe sugdosson."* A kép mondanivalója tehát azt is üzeni, hogy csak azok a dolgozó parasztok válhatnak hátralékossá, akik munkájukban nem elég serények, mert csak a nem kellőképp dolgos, ráérő ember viselkedése adhat módot és teret az ellenség befolyásának. A beszolgáltatást adminisztráló, ellenőrző tanácsi dolgozók, valamint tanácstagok munkája is rendre kívánnivalót hagyott maga után, amit a propagandának szintén nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A sorozat második rajzán egy utcaképpel a háttérben egy bekötött szemű tanácstag látható, a hozzá tartozó szöveg pedig a következő: *„Egy tanácstag, aki azt mondja: »Én nem látok a mi falunkban semmiféle lemaradást!«"* A tanácstagok, tanácsi munkatársak opportunizmusa, vagy az agitációban mutatkozó elégtelen tevékenységük visszatérő témát adott a kritikai élű propagandamegnyilvánulásoknak.

A beszolgáltatás utolsó lépcsőjének a már többször szóba került földműves-szövetkezeti átvevőhelyek tekinthetők. A harmadik képkocka egy itt dolgozó munkatársat állít középpontba, aki a gabonájukat átadni akaró gazdák érkezésekor elmélázva könyököl egy asztalnál egy üres papír felett: *„Egy földműves-szövetkezeti terményátvevő, aki azt mondja: »Várjanak, most nem érek rá gabonát átvenni, mert a begyűjtési módszereimen gondolkozom«."* A sorozat betetőzéseként magától értetődő módon a negyedik kép nem szólhat másról, mint a kulákszabotázsról. A rajzon két monumentális gabonászsák mellett zsebre tett kézzel töpreng egy, a zsákokkal azonos nagyságú, méretes hasú kulák. Tépelődésének tárgya a korábban már bemutatott

karikatúrák ismeretében semmi újat nem mond ugyan, hiszen az állandó témaként visszaköszönő dilemma kerül ismét felszínre: *„Most melyiket adjam be, a homokosat vagy a zsizsikeset?"* Bár a korabeli ideológiai, politikai megközelítésből kiindulva a begyűjtési problémák legfőbb okozóiként a kulákokat kellett feltüntetni, de Rákosinak azt az útmutatását sem lehetett figyelmen kívül hagyni miszerint *„az éberséggel kapcsolatban tudni kell, hogy milyen résen tud behatolni az ellenség"*.[289] A fenti képsorozat közreadásával az alkotó karikaturista mellett a Ludas szerkesztősége is bebizonyította, hogy a pártfőtitkár tanítása nem hullott terméketlen talajra.

Ennek az elvárásrendszernek a mentén találhatunk még néhány olyan karikatúrát a lapban, amely a kulákokon kívüli egyéb ellenséges megnyilvánulásokra, az éberség elégtelenségére, az agitáció hiányára hívta fel a figyelmet. Ilyen például *A maga lábán megy a zsák?* (ismeretlen alkotó, 1951. augusztus 9. 6.) című újabb karikatúrasorozat. A hat képen át elmesélt történet egy antropomorfizált zsák egy napját mutatja be, amint reggel ágyából felkelve végül a saját lábán jut el a begyűjtőhelyre. Míg a címben feltett kérdésre a rajzok egyöntetű igennel felelnek, addig a szöveg ennek szöges ellentéteként a valóságba visszarántva a szemlélőt a begyűjtés érdekében kifejtett agitáció fontosságára mutat rá: *„Dehogyis! A zsáknak nem lévén lába, nem mehet a saját lábán a begyűjtőhelyre, s ebben a csodában hiába reménykednek egyes tanácstagok ahelyett, hogy lelkiismeretes felvilágosító munkával győznék meg az embereket: a gyors beadás a saját érdekük is."*

A témakört nem is lehetne mással lezárni, mint egy Pályi Jenőtől vett karikatúrával. Az eddigieknek mintegy összegzéseként is szolgáló *Egyik a másikból következik* című, korábban már

[289] MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 213. ő. e. Szempontok a vidéki sajtó részére. 1950. szeptember 2.

1951. szeptember 6. 3. (Pályi Jenő)

hivatkozott illusztráció a begyűjtés fentebb felsorolt szereplőit az agitációban fontos feladatkörrel bíró népnevelővel egészíti ki.

Az ábrán egyedülálló gonoszságtól áthatott módon, ördögként testesíti meg Pályi a kulákot, akinek, mint a begyűjtés legfőbb károkozójának cselekedetei csak azért szabadulhatnak el, mert az őt kordában tartani, és a beszolgáltatást felügyelni hivatott apparátus tagjai nem látják el a feladataikat: *„Miért alszik a terménybegyűjtő ebben a faluban? Mert a népnevelő is alszik. És miért alszik a népnevelő? Mert a tanácselnök is alszik. Az ilyen faluban viszont az ördög nem alszik!"*

A rendszer által ördögi tevékenységként beállított begyűjtési szabotázsok nemcsak a nagygazdák, hanem a paraszti társadalom egészének részéről tehát sokkal inkább egyfajta túlélési stratégia részeként, önvédő mechanizmusokként értelmezhetők,[290] majd főképpen az 1956-os forradalmat megelőző időszakban már az ellenállás szerves részeként értékelhetők. A begyűjtési kötelezettségek alóli kibúvást valójában az elemi életösztön

[290] Nagy N., 2014. 153–198.

mozgatta, a propaganda viszont mindezt a sztereotípia részeként a kulák agyafúrt, ravasz, ügyeskedő magatartásával is indokolta. Ezek a tulajdonságok annak tekintetében, hogy az adott korban milyen cél érdekében hasznosították a belőlük fakadó cselekedeteket, mindenképpen pozitív vonásként foghatók fel, amelyeket a propaganda ugyanakkor igyekezett az ellentétébe fordítva a kulákok jellemének további negatív adalékaként feltüntetni.

Az ügyeskedő, kijátszást, kibúvót kereső kulák alakjához kötött tettek között egyik leggyakoribb megnyilvánulásként a földterületek csökkentését célzó praktikák szerepeltek. A valós gyakorlat részét képezte, hogy a nagygazdák igyekeztek a földjeiket családtagjaik között szétíratni, hogy így kerüljenek ki a kulákokat sújtó szorzókulcsok és többletadók alól. Erre irányuló másik bevett módozatként szolgáltak a kishaszonbérleti szerződések, amelyet a nagygazdák a dolgozó parasztság körébe sorolt társadalmi csoportok tagjaival kötöttek. A szerződéskötések száma főként az 1951 kora tavaszán megjelent begyűjtési jogszabály (1951. évi 10. tvr.) után szaporodott meg, hiszen ez a rendelet jelentősen növelte a paraszti terheket, amelyek összességében a Rákosi-korszakban ekkor emelkedtek a legnagyobb mértékben. A haszonbérlet kérdését már 1949-ben egy kormányrendelet[291] szabályozta. Ennek értelmében a kulákoknak a bérlet megkötése előtt a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségén (DÉFOSZ) keresztül a megyei ingatlanforgalmi bizottságtól kellett engedélyt kérni. A tanácsok megalakulását követően ez a szerep a járási tanácsokra hárult. A Földművelésügyi Minisztérium viszont már 1950 végén felhívta a járási tanácsok figyelmét, hogy a szerződéskötésekhez általában ne járuljanak hozzá, mondván *„fennáll annak a veszélye – ha nem lépünk időben közbe –, hogy ezek a jelenségek elterjednek, ami gátolná a tavaszi munkák és a begyűjtés sikerét"*. Ezért 1951 ta-

[291] 2760/1949. (III. 26.) Korm. sz. rendelet.

vaszán további szigorítások léptek életbe, amelyek értelmében megtiltották, hogy a járási tanácsok kulákföldek kishaszonbérletbe adására irányuló engedélyeket kiadjanak: *„Tudatosítani kell, hogy a termelő személyében beállott változás miatt a földterületre kiadott beadási kötelezettség nem csökkenthető. Tehát annak a haszonbérlőnek, aki a begyűjtési kötelezettség kivetése után a kuláktól földet vesz bérbe, ezen terület után a kulákkulcs alapján kell beszolgáltatnia."* Ezzel az intézkedéssel annak igyekeztek tehát elébe menni, hogy a kötelezettségeiktől szabadulni próbáló nagygazdák ne tudjanak kibújni a magasabb beadási teher alól.[292]

A földterülettel kapcsolatos ügyeskedéseknek nyilvánított eseteket nem csupán a beszolgáltatási kötelezettségek megkerülésének, hanem egyenesen az állam, illetve a közellátás megkárosításának minősítették. Hasonlóképp vélekedtek a nagygazdák sertésbeadás alóli kibúvásra való törekvéséről is. A kulákportákra érkező elszámoltatók több helyen arról panaszkodtak, hogy a hátralékokat nem tudják behajtani, mert nem találnak az ólban egyetlen jószágot sem, vagy csak egyet-egyet. A kulák igazi arca című brosúrában, mintegy hasznos tanácsul az elszámoltatóknak a következő fondorlatot leleplező jótanács szerepel: *„Azonban az már nem jut eszükbe, hogy ravasz a kulák, aki – a tanács nemtörődömségét kihasználva – túljárt az eszükön s jószágállománya a fiánál, vejénél, rokonainál, földszomszédjánál vagy harmadosánál van."*[293]

Az állatbeadásban már 1953 januárjától komoly elmaradások voltak, például a kulákgazdákra kiszabott hízottsertés-beadás csak 55%-ra teljesült.[294] Ebben jelentősebb előrelépés a következő év során sem mutatkozott. Így a kötelezettségek megkerülé-

[292] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 68. ő. e. Feljegyzés a kulákok 1951. február 1-től kötött kishaszonbérleti szerződéseiről. 1951. április 17.

[293] A kulák igazi arca. 12.

[294] A Titkárság határozata a kuláklista elkészítéséről és a kulákság elleni további harc irányelveiről. 1953. március 4. Az MDP határozatai. 181–185.

1954. május 20. 2. (Szegő Gizi)

sének minősített fenti gyakorlatok közül a vizualizációs lehetőségek mellett ennek ténye nagy súllyal eshetett latba, amikor Szegő Gizi *Disznóság hat disznó körül* című illusztrációját elkészítette 1954 késő tavaszán. Itt kell újra azt is megjegyezni, hogy ebben a teljes egészében Nagy Imre miniszterelnökségével fémjelzett évben ez volt a Ludas Matyiban az egyetlen, a korábbi évek gyakorlatát tükröző kulákellenes karikatúra.

A képen hat disznóval teli karám előtt huzakodik egymással a kulák és az elszámoltató, aki a következő kérdéssel fordul a nagygazda felé: *„Hat disznóból nem tud beadni, Zsíros gazda?"* A kulák bizonyítványát magyarázva igyekszik meggyőzni a biztost: *„Nem hat disznó ez, kérem! Mert egy az enyém, egy a vőmé, egy a fiamé, egy a sógoré, egy az ángyomé, egy meg csak úgy idejár vendégségbe..."*

A szatirikus lap 1950. július 7-ei számának negyedik oldalán *Ludas Matyi a kulákfronton* címmel egy tematikus oldalt közölt. Itt a rajzok mellett különféle írások is szerepeltek, többek között Gergely Miklósnak *A kulákok 5 fajtája* címmel közreadott, a címnek megfelelően a kulákok egyes típusait kategorizáló, öt rövid jellemrajza. Ezek közül az egyik A kulák igazi arca című

propagandaanyagból vett elszámoltatóknak szóló útmutató, illetve az arra utaló iménti Szegő-karikatúra velejét megragadva az alábbiak szerint összegzi ezt a karaktert:

„A családos

Ez elgondolkozva mondja:
– Csak tudnám, miért tartanak engem kuláknak! Jó, ötven hold föld van a nevemen, de abból voltaképen [sic!] húsz hold az anyósomé, tizenöt hold a vejemé, húsz hold az ángyomé...
– Várjunk csak! Ez már ötvenöt hold! Ki se futja az ötvenből!
– No látja! Meg a semminél is kevesebb földem van..."[295]

Mind a beszolgáltatási alap csökkentése, mind a kötelezettségek mérséklése, elkerülése végett a gazdák a családi és egyéb emberi kapcsolatok adta lehetőségeket messzemenően igyekeztek kihasználni. Az egymás iránti szolidaritás, az egymásrautaltság érzése erős kohézióteremtő erőként fontos velejárójává vált az állandó félelem között élő gazdatársadalom mindennapjainak.

[295] Ludas Matyi, 1950. július 7. 4. Az eredetiben ez az ötödik jellemtűrajz.

A közellátás kártevői

A beszolgáltatás megszegői valójában a közellátás kártevőinek minősültek. A beadási kötelezettség bármi fajta áthágása büntetéssel járt, és ennek következtében gazdák százezrei kerültek közellátás veszélyeztetésének vétségével bíróság elé. Bár kis- és középparasztokat is ültettek ugyan a vádlottak padjára, de az ítélkezés éle egyértelműen az osztályellenségnek minősített kulákok ellen irányult.[296]

A beszolgáltatáshoz kötődően közellátás veszélyeztetésének minősültek az előző fejezetben ismertetett példák, vagyis a kötelezettség elmulasztása mellett a tudatos károkozásként feltüntetett szennyezett gabona beadása is. Tipikus közellátási vétség volt továbbá a termények rejtegetése, illetve az áruhalmozás. A propagandában a kulákoknak a rovására írt bűnöket azzal is igyekeztek még jobban kidomborítani, hogy a híradásokban a beadást nem teljesítőket úgy tüntették fel, mint akiknek cselekedete az ország kenyere ellen irányul, azaz mulasztásukkal az egész ország közellátását sodorják veszélybe, míg velük szemben mindig szerepelt egy-két kötelezettségének erőn felül, 100% felett, sőt, sok esetben 200%-on teljesítő kis- és középparaszt. Fontos hangsúlyt kapott továbbá, hogy míg a dolgozó parasztság tagjai a kevesebből is jó szívvel adják be terményeiket, addig a nagygazdák minden szem gabonát sajnálnak a nép államától. Erre az ellentétre épül az a sármelléki kulákokról szóló filmhíradó is, amelyben a nagygazdák áruhalmozással, rejtegetéssel kiegészített bűnlajstromát a gyűlöletkeltés jegyében valóságos merényletként tárta a propaganda a közvélemény elé. Erre pedig csak egyetlen elvárt rendszerkompatibilis válasz létezhetett: az éberség jegyében *„fokozzuk erőnket a béke védelmére"*, vagyis a bűnök megtorlása. Míg a hidegháborús

[296] Lásd: A gazdatársadalom megtörésének eszközei című fejezetben.

légkörben a terménybeadó gazda tette az újabb háború elleni harcnak minősült, addig a közellátás ellen vétő kulák nem csupán a népi demokrácia, hanem egyenesen az egész szocialista tömb ellenségévé vált, sőt az imperialisták szekértolójának stigmáját is megkapta.[297]

A közellátás kártevői szerepkör állandó és hangsúlyos felszínen tartása azért is bizonyulhatott hasznosnak a propagandában az ellenség elleni harcban, mert a közélelmezés, a közellátás egészének megoldása súlyos problémaként volt jelen még az 1950-es évek elejének Magyarországán is. Ennek döntő tényezője, hogy a szocializmust építő Magyar Dolgozók Pártja a II. világháború okozta pusztítás következtében kialakult rendkívül nehéz helyzetre a mezőgazdaságot kiszipolyozó, a gazdaelitet ellehetetlenítő politikájával csak olyan válaszokat volt képes adni, amelyek a válságjelenségek fennmaradását, adott esetben elmélyítését eredményezték.

A háborút követően a földterületek egy része műveletlen maradt, de hátráltatta a mezőgazdasági termelést, hogy az igaerő mintegy kétharmados pusztulása mellett megsemmisült a géppark közel egyharmada is. Az 1945. évi termés nem fedezte a lakosság szükségleteit sem, ráadásul annak számottevő részét a jóvátételi szállításokra, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) és a Magyarországon állomásozó megszálló hadsereg ellátására kellett fordítani. A helyzet legkritikusabbá a fővárosban és a városokban vált, a lakosság ezért kénytelen volt értékeit, ingóságait élelmiszerre cserélni. Fellendült a feketekereskedelem, a csere, a batyuzás.[298] Így mindenképpen fenn kellett tartani a világháború alatt már meglévő kötött gazdálkodást, hiszen a kötelezettségek teljesítése és a közellátás biztosítása csak szigorú elvonások árán valósulhatott meg. Az elvonás egyik legfőbb eszköze pedig a már ismertetett kötelező beszolgáltatás volt.

[297] Sármelléki parasztok terménybegyűjtése. 1951. január.
[298] Varga, 2008. 261–262., 274–275.

Az újjáépítés időszakában a lakosság döntő többsége hiányosan táplálkozott, 1945-ben az élelmiszer-fogyasztás átlagos színvonala az utolsó békeév szintjének a felét sem érte el. Az ellátás minimális színvonalának biztosítását, illetve az éhínség elkerülését csak központi készletgazdálkodással, a jegyrendszer fenntartásával lehetett garantálni. A közellátásügyi miniszter 11 440/1946. K.M. számú rendelete értelmében Budapesten és környékén érvényben maradt az a korábbi szabályozás, miszerint jegyes ellátásban a fővárosiak állampolgári jogon részesülhettek, a vidéki lakosságot viszont két csoportra – ellátatlanokra és önellátókra – osztva állapították meg az igényjogosultságot.[299]

Az élelmiszerjegyek ugyanakkor 1945–46 folyamán a létfenntartáshoz is alig elegendő élelem beszerzését tették lehetővé. A helyzet lassan javult, a napi kenyérfejadagokat például csak 1947 októberében emelték fel 20 dkg-ra.[300] Fokozta a gondokat, hogy a kedvezőtlen időjárási viszonyok következtében az 1945 és 1947 közötti három évben, a több mint fél évszázada példa nélkül álló rendkívüli szárazság mintegy 5 milliárd forint veszteséget okozott az agrárszektorban.[301]

Az 1948-as év végre kedvező időjárást hozott, így az előző évekhez képest lényegesen több termést tudtak betakarítani, valamint a parasztságra kirótt beszolgáltatási kötelezettség is teljesíthetőbb mértéket öltött. Ezeknek köszönhetően a negyvenes évek végére a helyzet, mint később kiderült csupán átmenetileg, de javult, 1949. szeptember 1-jével pedig a jegyrendszert is megszüntették. Az erőltetett iparosítás következtében 1950 második felére viszont ismét komoly zavarok keletkeztek a közellátásban, és a mindennapok velejárójává vált az áruhiány.[302] Az alapvető élelmiszerek közül több cikkből – cukor, vaj, zsír – jelentős hiány mutatkozott 1950 őszére, ezért átmeneti korlátozásokat vezettek be.[303]

[299] Kőrösmezei, 2011.
[300] Valuch, 2004. 233–234.
[301] Szakács, 1998. 307–309.
[302] Pető–Sándor, 1985. 219.

A rendszer politikai–ideológiai sajátosságaiból adódóan általánossá vált, hogy a közellátás terén jelentkező problémák miatt a valós okok helyett az ellenségnek kikiáltott társadalmi csoportok tagjait tették felelőssé. Az elkendőzés részeként a propagandagépezet feladata volt, hogy a nyilvánosság körében is mindezt tudatosítsák, ezért a központi és a vidéki pártlapok már 1949-től naponta közöltek cikkeket az ellátási gondokért felelős ellenséges szándékú árurejtegetőkről, akik között kiemelt helyen szerepeltek a kulákok.[304] Ezeknek az írásoknak fontos részét képezte a szabotázsok leleplezése és bemutatása, hiszen az ellenség keresését, az éberséget, és magának a leleplezésnek a szükségességét az állampárt a legfontosabb feladatok között jelölte meg.[305]

Ennek jegyében a Titkárság végül 1950 szeptemberében határozatban mondta ki, hogy a közellátás terén jelentkező nehézségeknek vannak ugyan objektív tényezői, mint például a szárazság, és az ennek nyomán kialakult takarmányhiány, a megnövekedett kereslet, valamint a gazdasági és katonai erő fokozásához szükséges export. A problémák fő okozójaként ugyanakkor a közellátás terén tudatosan kárt okozó ellenséget nevezte meg, akikkel szemben minden lehetséges módon harcolni kell: *„A sajtóban és általában az agitációban, teljes éllességgel és nyíltsággal ki kell hangsúlyozni, hogy az osztályellenség, az imperialisták utasításait követve, a dolgozók ellátását akarja dezorganizálni, miután más frontszakaszon vereséget*

[303] MNL OL M-KS 276. f. 112. cs. 62. ő. e. Közellátási helyzetkép. 1950. szeptember–december. d. n.
[304] A Pest Megyei Népújságban például ilyen címekkel jelentek meg cikkek: Áruhalmozók elítélése; Lisztfelvásárló kulákokat lepleztek le Nagykőrösön; Élelmiszert rejtegető és spekuláló kulákokat leplezett le dolgozó népünk ébersége; Dolgozó népünk ellen törnek az élelmiszerrejtegető, háborúra spekuláló kulákok; Húsfeketézőket ítéltek el.
[305] Pető–Szakács, 1985. 169–170.

szenvedett. Fel kell kelteni a munkásság és a bérből élő kisemberek gyűlöletét a burzsoá, spekuláns áruhalmozó elemek ellen. Fel kell hívni a munkásságot, hogy legyen az államvédelmi és igazgatási szervek segítségére az áruhalmozók leleplezésében, az aljas módon a dolgozók ellátása ellen támadó burzsoá, spekuláns, imperialista érdekeket szolgáló népellenes elemek aknamunkájának meghiúsításában."[306]

A problémák objektív okaként megnevezett szárazság valóban komoly mértékű takarmányhiányt eredményezett, ami az árukat is drágította. Mindemellett a beszolgáltatási kötelezettség a takarmányfélékre is kiterjedt, a gazdáknak tehát ezért sem álltak rendelkezésre elegendő mennyiségű készletek, amely tovább nehezítette a jószágtartást. Ennek továbbgyűrűző hatásaként visszaesett a tejtermelés, illetve az állatok átlagsúlyának csökkenésével a húsellátás terén is gondok mutatkoztak. Ezek a tényezők együttesen eredményezték azt, hogy a gazdák az olcsóbban beszerezhető kenyérlisztet és az alacsony minőségű kenyeret használták fel az állatok etetésére.[307]

A fenti gazdasági folyamatok bűnbakjaként általánossá vált a kenyeret disznókkal etető kulák képe, amely a napilapok mellett a Ludas Matyiban is visszatérő motívummá vált.[308] Erre vonatkozóan maga a Titkárság adott utasítást: *„a spekuláló, a disznókat kenyérrel etető kulákok súlyos ítéleteinek ismertetésével vissza kell rettenteni minden hasonlóval próbálkozót".*[309] Az ilyen jellegű írások, illetve a karikatúrák az elrettentés mellett egyértelműen a gyűlöletkeltést is szolgálták. Különösképp igazolja ezt

[306] MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 413 ő. e. 1950. szeptember 20.
[307] MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 413. ő. e. 1950. szeptember 14.
[308] A kenyerét disznókkal etető kulák képe mélyen gyökeret vert a társadalomban. Egy idős professzorral beszélgetve a kulák szó hallatán ez volt az első emlékképe, amit a téma előhívott belőle. Mindamellett, hogy valós jelenségről van szó, a propaganda is eredményes munkát végzett annak érdekében, hogy a köztudatban felszínen maradjon és bevésődjön az emberek tudatába.
[309] MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 413 ő. e. 1950. szeptember 20.

1949. december 7. 6. (Pályi Jenő)

Pályi Jenő *Szabotáló kulákok kenyérrel etették a disznókat* című illusztrációja.

A rajzon egy hónalja alatt több kilónyi kenyeret tartó kuláktól az etetőjükre mutató vicsorgó, hőbörgő disznó a következőt kérdezi: *„Mi az Zsíros úr, ma nincs császárzsemlye?"* Az erőteljesen provokatív töltetű karikatúra messzemenően alkalmas volt arra, hogy mérhetetlen ellenszenvet keltsen a nagygazdák iránt.

A falusi osztályharc szítása mellett a kenyerét disznókkal etető kulák alakja vált talán leginkább alkalmassá arra is, hogy a városi lakosság, valamint a szocialista beruházásokon dolgozók körében is indulatokat keltsenek, hiszen ezzel a napi sorban állással szembesülőknek igyekeztek magyarázatot adni az áruhiányra, az elégtelen ellátásra. A felháborodás fokozására még inkább alkalmasak voltak az olyan propagandaszólamok, amelyek mindezt úgy állították be, hogy a kulákok így akarják kiéheztetni az

ipari munkásságot.[310] Ennek a felháborodásnak ad hangot az a Ludas szerkesztőségébe eljuttatott látszólagos olvasói levél (1951. január 25. 5.), amely sérelmezi, hogy a kulákok miért a városi lakosság elől viszik el a kenyeret:

„Kedves Ludas Matyi!
A minap egy rokonomat kísértem ki a Keleti pályaudvarra. A váróterem tele volt kulákokkal és mindegyiknél volt jó egy pár kétkilós kenyér. Kedves Ludas Matyi, nem lenne szíves nekem megmagyarázni, miért visz innen haza kenyeret a kulák tízkilószámra, hisz otthon a kamrájában mázsaszámra áll a liszt!
Szabó János
Vas Gereben u. 8."

A Ludas Matyi válasza természetesen egy karikatúra formájában öltött testet, amelyen a kenyérrel teli kosárral a vonatról leszálló nagygazdát már az állomáson várják a disznói, akik számonkérően ezt kérdezik: *„Hoztál nekünk kenyeret, papa?"* Bár a korabeli propaganda szándékától messzemenően távol állhatott, de ez a fajta beállítás akár azt a látszatot is keltheti, hogy a kulák valójában csak a disznóknak akar jót, és ezzel mintegy halvány mögöttes tartalomként a felmentés is felsejlik.

A városból vonattal vidékre hazautazó kulák képe is többször felbukkan a Ludasban, amely a vidék és város sajátos szimbiózisának is egyfajta jelképe. Az áruellátás terén a vidék és a város között jelentős különbségek alakultak ki. Sokszor olyan iparcikkekkel is, amelyekre a vidéki lakosságnak lett volna szüksége, a fővárosi boltok sokkal jobb ellátottsággal rendelkeztek. A helyzetet az állampárti vezetés a következőképpen értékelte: *„Fokozottabban fennáll tehát az a veszély, hogy a parasztság tömege városi vásárlásaival megnehezíti a munkásosztály és*

[310] Gyarmati, 2012.

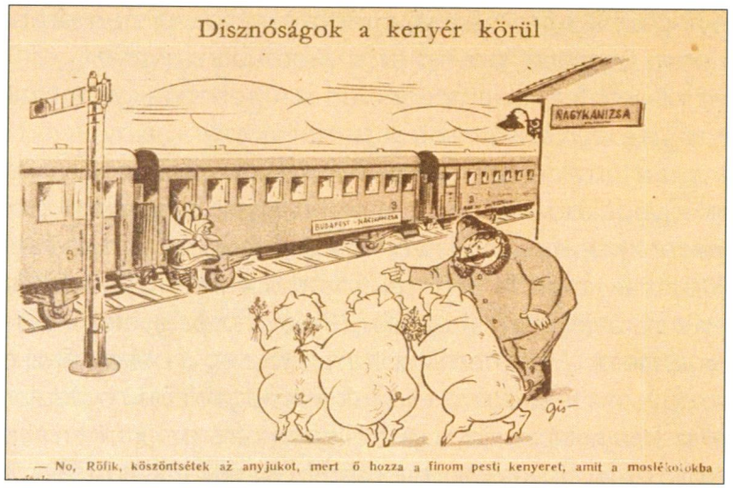

1953. február 5. 2. (Szegő Gizi)

a városi dolgozók iparcikk ellátását."[311] A vidékiek ezért rendszeresen mentek vásárolni a fővárosba, de magától értetődően, ha már ott voltak, mást is vettek, például kenyeret.[312] A sajtóban így a felvásárló és felvásárlásaival a városi lakosságot kiéheztető kulák együttes formálójává vált az ellenségképnek. A munkások elől a kenyeret disznókkal etető kulák képe ennek az üzenetnek a sajátos hordozójaként a korszak döntő részében a propaganda szerves részét képezte. Ezt igazolja, hogy a fentebb már bemutatott karikatúra 1949-es keltezésű, de hasonlóval még 1953-ban is találkozhatunk a lapban. Ezúttal Szegő Gizi *Disznóságok a kenyér körül* című illusztrációja jeleníti meg a történetet, amelyen ez alkalommal a kulák felesége az, aki a vonatról leszállva, batyujában hozza a városi kenyeret.

A láthatóan egyébként is jól táplált disznók a gazda biztatására, glédában állva, virággal köszöntik a jólétükről gondoskodó

[311] MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 153. ő. e. 1951. július 25.
[312] MNL PML XXIII. 2. 9. kötet, 1951. augusztus 29.

asszonyt: *„No, Röfik, köszöntsétek az anyjukot, mert ő hozza a finom pesti kenyeret, amit a moslékotokba aprítok..."*

A témában megkerülhetetlen az ismeretlen alkotótól származó *Zsíros gazda jó szíve* című illusztráció.

A cím és a tartalom ellentétére épülő karikatúra a kulák rosszmájúságát egyedülálló éllel domborítja ki azáltal, hogy a zsugoriságát egy gyermekkel szemben jeleníti meg. A rajzon a portája kerítésén könyöklő kulák kérdezi a könnyek között éppen arra haladó kislányt, aki üres kosarával megy hazafelé: *„Miért sírsz, te gyerek?"* A kislány szomorúan felel: *„Mert nem kaptam kenyeret a péknél."* Miközben a kulák udvarán felesége önelégült és magabiztos mozdulatokkal szeleteli a kenyeret, majd adja a disznóknak, az ura nem csupán fukar, önző és kicsinyes jellemvonásáról, hanem álszentségről is tanúskodva, együttérzést színlelő hangnemben válaszol: *„Ejnye, ha nekem volna, de szívesen adnék neked..."* A sztereotípia részeként a propaganda itt az ellátási gondokat okozó kulák mellett annak

1952. szeptember 10. 4. (ismeretlen alkotó)

mérhetetlen gonosz oldalát is felvillantja, akit még a minden ember szívét ellágyító gyermeki könny látványa sem hat meg.

Bár már az 1950-es évet, különösen annak második felét az egyre növekvő áruhiány jellemezte, a következő évre a közellátási helyzet további romlásával számoltak, többek között a gyarapodó létszámú ipari munkásság, valamint a honvédség és a fegyveres testületek egyre tetemesebb mértékű szükségletei miatt.[313] Az agráriumban zajló kollektivizálás következményeként ugyanakkor terméskiesés volt várható, hiszen a létrejött tszcs-k átlagtermései az egyéni gazdáké alatt maradtak. Másrészt az erőltetett kollektivizálás miatt sok gazda hagyott fel a mezőgazdasági műveléssel, és keresett megélhetést az iparban, esetleg az állami gazdaságokban. Így valójában igen nagy súllyal esett latba az egyre kisebb létszámú „maga ura" paraszti réteg munkája révén előállított produktum. Azonban nemcsak a terméskiesés sarkallt fokozott tartalékolásra, hanem a koreai háború kitörése miatt is a duplájára emelték a nem forgalmazható, úgynevezett stratégiai tartalékkészleteket.[314] Ennek ellenére viszont az iparosítás miatt exportra mind nagyobb mennyiségű mezőgazdasági terményt és fogyasztási cikket kellett biztosítani.

Ezért 1951-ben több lépcsőben a legfontosabb élelmiszerekre ismét bevezették a jegyrendszert: január elején még csak a cukorra és a lisztre, február végén a zsírra és a szappanra, április 16-tól a húsra, majd nem sokkal később a kenyérre is.[315] A jegyek nem állampolgári jogon jártak, mivel a korábbi gyakorlathoz hasonlóan különbséget tettek ellátatlanok, azaz élelmiszert nem termelők és ellátottak – vagyis élelmiszert termelők – között. A falvakban élők többségét az utóbbi kategóriába sorolták, feltételezve róluk, hogy a jegyes elosztás körébe vont termékekből képesek az önellátásra. Az ellátottak – csakúgy, mint az osz-

313 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 121. ő. e. 1950. december 6.
314 Gyarmati, 2012.
315 Pető–Szakács, 1985. 219.

tályellenségnek bélyegzett személyek – nem voltak jogosultak élelmiszerjegyre.[316]

Az osztályszempontokon alapuló közellátásban a pártállam a szövetségesi politika jegyében osztotta el a meglévő készleteket: *„Készleteinkkel – a jelentős export és tartalékolási feladatok mellett – úgy kell gazdálkodnunk, hogy közellátási helyzetünket, elsősorban a munkásosztály és a dolgozók ellátását megjavítsuk."*[317] Ennek szellemében *„a munka természetéhez"* képest differenciálták az egyes társadalmi csoportokat megillető fejadagokat.[318] A jegyrendszer azonban még azok számára sem mindig biztosította a megszabott fejadagot, akik arra jogosultakká váltak, vagyis a jegyek nem adtak garanciát sem az ellátás mennyiségére, még kevésbé annak minőségi színvonalára nézve. Jól példázza ezt, hogy még az egyik legnagyobb ipari létesítmény, a Rákosi Művek közértjére is meglehetősen sok panasz érkezett. Nemcsak az áru volt kevés, ami miatt egyébként mindennapossá váltak a sorban állások, hanem az ott dolgozó asszonyok azt is rendre sérelmezték, hogy a zöldség és a gyümölcs rothadt, gusztustalan a marhahús, kék, zöld csirkéket hoznak a közértbe, a tojások között pedig sok a büdös.[319]

Noha az ellátás terén 1951 folyamán javulás nem következett be, ennek ellenére 1951/52 fordulóján a jegyrendszert megszüntették. Míg a jegyrendszer szükségességét a propaganda az igazságos elosztás egyetlen biztosítékaként tárta a nyilvánosság elé, addig megszüntetéséről már az ötéves terv sikereként számoltak be a pártlapokban közölt cikkek.

Mindeközben az egyre-másra sokasodó problémák következtében az árurejtegetőknek, áruhalmozóknak kikiáltott kulákokat valóságos rendszerbűnbakká növesztették.[320] Szegő Gizi bármelyik napilapban megtalálható, általános tartalmú – *Élelmiszert rejtegetnek a kulákok* – címmel Ludasba került karikatúrája magának a propaganda festette helyzetképnek is egy tipikus és átfogó tükrét adja.

316 Valuch, 2004. 235.
317 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 153. ő. e. 1951. július 25.
318 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 121. ő. e. 1950. december 6.
319 MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 270. ő. e. Jelentés a közellátással kapcsolatban felmerült problémákról. 1951. augusztus 12.
320 Gyarmati, 2012.

1950. december 1. 4. (Szegő Gizi)

Az első pillanatra az idillt megtestesítő képen egy feltehetően népnevelő az, aki érdeklődik a derűt sugárzó asszonytól: *„Nem tudja, melyik házban lakik Zsíros Zsigmond?"* A dolgozó paraszti sorból való asszony szócsői szerepének eleget téve a következőképp válaszol: *„Hát, ha felismeri a dohos liszt, a romlott kolbász, a záptojás, meg az avasszalonna szagát, akkor menjen csak a szag után."*

Míg az iménti karikatúrán az áruhalmozó Zsíros Zsigmond csak látensen volt jelen, addig Sándor Károly *Ludas Matyi meg a halmozó kulák* című illusztrációján nemcsak a kulák és felesége, hanem az elrejtett áruk is láthatóvá válnak.

A dühöt és némi megszeppentséget egyszerre tanúsító házaspár a roskadásig rakott polcokkal, zsírosbödönökkel, lógó

kolbászokkal, duzzadó zsákokkal teli kamrája előtt áll, amelynek ajtaját a hatóságokat szimbolizáló Ludas Matyi utasítására nyitották ki. A leleplező szerepkörébe került, libájával együtt indulattól fűtött Ludas Matyi rövid és velős ítéletet mond: *„Ez magának éléskamra, Zsíros úr? Ez visszaéléskamra!"* Az eset végkimenetelét pedig csak az ismét felbukkanó fekete macska sejteti.

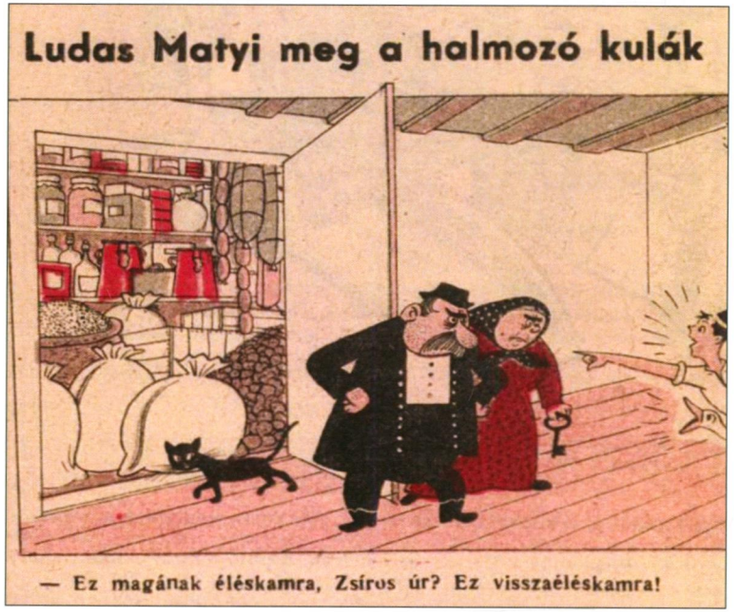

1951. január 18. 6. (Sándor Károly)

Az élelmezési válság súlyosságára tekintettel a bűnbaknak kikiáltott kulákokat mint áruhalmozókat, árurejtegetőket tehát a közellátás veszélyeztetőiként tüntették fel, tetteiket pedig egyenesen népellenes cselekedetekként mutatták be. Míg a fenti karikatúrák inkább az áruhalmozó tevékenységet domborították ki, addig Kassowitz Félix *Zsíros gazda a Vásáron* című illusztrációja a gabona elrejtését mint a nagygazdákat jellemző elemi, zsigeri ösztönt jeleníti meg.

1949. szeptember 23. 4. (Kassowitz Félix)

A Mezőgazdasági Vásárra érkező kulák az egyik legújabb kombájnmodellt csodáló emberekkel elegyedik szóba: *„Látja Zsíros szomszéd, milyen csodálatos gép ez a kombájn: egymaga arat és csépel."* A kulák azonban nincs úgy elragadtatva a szocializmust építő gépi csodától, mint az arról neki áradozók, mivel az ő elvárásai ennél egy lépéssel többet igényelnének: *„Hát aztán. Olyan gépet csináljanak nekem, amelyik nemcsak arat és csépel, hanem a gabonát rögtön el is dugja."* A pöttyös nadrágjával és lufi testalkattal megelevenített kulák kimondottan vicces alakja, és a személyében neki tulajdonított, a nép kenyere ellen támadást indító gabonarejtegető, károkozó szerepkör disszonanciát kelt. Az illusztráció nem egy démonian gonosz ellenségként felvillanó kulákot mutat, hanem sokkal inkább egy szellemesen megjelenített komikus figurát, akit egyszerűen nem lehet komolyan venni mint ellenséget, még a feltehető-

en a nagy Szovjetuniónak köszönhető gépi csoda eredetére ráerősítő CCCP[321] felirat ellenére sem. Az ábrázolásmód kapcsán felmerülhet annak gondolata, hogy a rajzoló csak eleget tett a szokásos elvárásnak, miközben azt is sugallja, egy ilyen ember egyszerűen nem lehet a nép ellensége.

A gabonarejtegető kulák alakjával ugyanakkor a propaganda azt is sulykolta, hogy a rejtegetés egyenesen lopás, és az elkövető valójában közvetlenül a dolgozó nép államától lop. A halmozott, valamint rejtett áru- és gabonakészletek felkutatására érkező elszámoltatók, padlássöprők rendszerint elsőként, illetve leginkább a kulákportákra érkeztek, ezért bevett gyakorlattá vált az is, hogy a nagygazdák a szegényebb ismerőseikhez vitték készleteiket: *„Minden gazdának volt egy szegényember ismerőse. [...] Amelyik gazda megérdemelte, azon segített a szegényember úgy, hogy ha az a veszély volt, hogy jönnek a végrehajtók, elvitte a gazda a gabonáját annak a padlására, ott úgy se keresték."*[322] A rejtegetés tehát valós jelenségként, a túlélési stratégiák részeként szervesült a paraszti élet 1950-es évekbeli mindennapjaiban.

[321] Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége orosz nyelvű megnevezésének rövidítése.

[322] Nagy N., 2014. 166–168.

A szabotáló kulák

A megyei bíróságok elnökei a járási jelentések alapján úgynevezett véleményes jelentést küldtek az Igazságügyi Minisztériumba a hatóságuk területén történt kiemelkedőbb jogszabálysértésekről. A jelentésekben az elkövetett vétségek ügycsoportok szerint, „A"-tól „H"-ig külön kategóriákba sorolva szerepeltek. Ezen belül mindjárt az „A" kategóriába tartoztak a mezőgazdaságot érintő bűncselekmények. Tekintettel arra, hogy a pártállam parasztságot gúzsbakötő politikája mentén igen szerteágazó szálakon futottak azoknak a szabálysértéseknek a lehetőségei, amelyek miatt az eljárások megindulhattak, az „A" kategóriát is tovább bontották. Súlyánál, jelentőségénél fogva az első csoportot azok az ügyek alkották, amelyek a beszolgáltatás teljesítését bármilyen módon sértették. Lényegében ide sorolták tehát azokat az eseteket, amelyeket az előző két fejezet mint közellátást veszélyeztető vétségeket taglalt. A második csoportba tartozott minden, a mezőgazdasági munkálatok előírásokba ütköző elvégzésével kapcsolatos ügy, így a szántást, a vetést, a cséplőgépek karbantartását, illetve az aratást kísérő szabotázsok, amelyeket részleteiben jelen fejezet mutat be. Szó szerint húsbavágó ügyek képezték a harmadik csoportot, ahová az engedély nélküli felhasználással kapcsolatos cselekmények tartoztak, így a feketevágás, de például a tiltott fakivágás és a feketeőrlés is. Ezeket az ügytípusokat a következő, Minden, ami fekete című fejezet veszi majd számba.

A véleményes jelentések készítőinek figyelmét felhívták arra, illetve kérték – a könnyebb áttekinthetőségre hivatkozással –, hogy az „A" kategóriába tartozó esetek ismertetésénél előbb mindig a kuláküggyek szerepeljenek, és a többi csak ezek után következzen. Az osztályszempontokhoz igazodó elv azt a célt is szolgálta, hogy így a magasabb büntetési tételekkel végződő kulákperekről egy olyan összefoglalás készült megyénként,

amelyeket jól lehetett tovább hasznosítani, adott esetben akár a politikai vezetők rendelkezésére bocsátani, majd azt, mint a korlátozó politika eredményeit, illetve hiányosságait bemutatni.

A kulákokat érintő korlátozási politika nemcsak a fokozott mértékű adózási és beszolgáltatási terhekkel járt, hanem szigorú szabályokkal övezett termeltetési kényszert is magában foglalt. A gazdálkodás évszázados hagyományait, a gazdaelit generációkon át öröklődő tudását figyelmen kívül hagyó, azokat felülíró rendeletek sokasága jelent meg. Ezek nemcsak a mezőgazdasági munkák minden egyes fázisára vonatkozóan kötelezően előírt határidőket foglalták magukban, hanem az elvégzendő feladatok jellegét érintően is előírásokat tartalmaztak. A korlátozó politika szerves részét képező termeltetési kényszer lényegében átfogóan a szántástól a betakarításig az összes mezőgazdasági munka szabályozására kiterjedt, de megszabták például a kötelezően tenyésztendő állatok számát is. Annyi szabálynak kellett egyszerre megfelelni, hogy azokkal még nagyon sokszor a betartatásukra, ellenőrzésükre hivatott tanácsi szervek sem voltak mindig tisztában. A gazdák részéről sem volt ezek áthágása feltétlenül tudatos, olykor csak az ésszerűtlenségük, a már régóta bevett gyakorlat alkalmazása miatt nem tartották be őket. A hatalom képviselői viszont minden apró szabálysértést tudatos ellenszegülésnek értelmeztek, értékeltek és szabotázsnak minősítettek. Ezek a szabotázsok pedig valójában csak a túlszabályozott, az egyéni elképzeléseknek teret nem engedő gazdasági korlátozásokra adott reakciók voltak. A szabályszegéseknek ezek a típusai is döntően a közellátás veszélyeztetésének minősültek, és sok esetben képezték bírósági ügy alapját. Az osztályszempontoknak megfelelő, elrettentő célzatú ítéletek kiszabásában meghatározó igazodási pontként szolgáltak

Rákosi szavai: *„El kell vennünk a szabotázstól a kedvét külső ellenségünk minden belső szövetségesének is."*[323]

A szabotázsoknak a mezőgazdaság idényjellegéhez igazodó formái jól nyomon követhetők a Ludasban. A művelés sorrendiségét figyelembe véve elsőként a talajelőkészítő munkák keretében elvégzendő mélyszántáshoz kötődő karikatúrákat kell megemlíteni.

A témában már korábban bemutatott Pályi-karikatúrák[324] sorához csatlakozva, mintegy a sorozat újabb darabjaként az *Őszi szántás* című illusztráció érdemel mindenképp figyelmet, több okból is. A kép előterében ráérősen álldogáló kulák egy ismert nép(ies)dalt énekel: *„Szeretnék szántani, hatökröt hajtani..."* A maradiságot jelképező ökrös szántással szemben a kép hátteréből egy gépállomási traktoros lány robban be, aki a dalolászást hallva meg is kérdezi: *„Hát mért nem szánt akkor,*

1949. október 7. 6. (Pályi Jenő)

[323] Simándi, 2014. 74.
[324] Lásd: A gazdatársadalom megtörésének eszközei című fejezet.

Zsíros gazda?" A kulák válaszában nemcsak a szántás halogatására ad magyarázatot, hanem a sztereotípia részeként a nagygazdáknak tulajdonított munkakerülő és a rendszerrel szembeszegülő hajlamot együttesen igazolja: *„Mert szabotálni még jobban szeretek."* Az általános szabotáló szándékkal, a destruktív ellenséggel szemben az életerőt sugárzó traktorista lány mint a szocializmust építő jövő reménysége jelenik meg. Karaktere a Ludas Matyiban nem túl sűrűn fordul elő, sokkal többször találkozhatunk a Szabad Népben vagy a Szabad Földben róluk szóló cikkekkel.[325]

Schwott Lajos *Mélyszántás a kulák földjén* című karikatúrája a szabotázs egy újabb verzióját villantja fel, hiszen itt már nem a munka elvégzésén, hanem az elvégzett munka minőségén van a hangsúly.

Az illusztráció arról árulkodik, hogy a kulák a szántást elvégezte ugyan, de azért méricskéli a barázdát, hogy az nehogy elérje a rendeletben előírtat, azaz nehogy véletlen teljesítse a rendeletben megszabottakat. A jelen szituációban kivételesen Gergőnek nevezett kuláktól Reakczy Jóska érdeklődik: *„Mit csinálsz Gergő?"* A tudatosan szabotázst elkövetni akaró kulák erre így felel: *„Ellenőrzöm a szántást, hogy valahogy mélyebb ne legyen, mint tíz centi."* A karikatúra kissé úgy hat, mintha a Magyar Rendőr Fotóarchívum egy fotójának parodizált változata lenne. A gyűjtemény ugyanis több olyan sorozatot tartalmaz, amely a mélyszántást ellenőrző rendőröket örökíti meg. A fotók dermedtséget árasztó hangulatával szemben ez a karikatúra valósággal karikírozza és lekicsinyli azt a félelmet, amit egy ilyen eljárás lefolytatása, illetve annak következményei magukban rejthettek.

1950. dec. 15. 4. (Schwott Lajos)

A propaganda olvasatában a kulák szabotáló hajlama nemcsak a saját munkájára irányuló halogatásban, illetve annak megtagadásában nyilvánul meg, hanem a dolgozó parasztság körébe tartozókat is erre biztatja. Ilyen esetet mutat be A kulák igazi arca című brosúra is, amellyel azt igyekeztek igazolni, hogy a kártevő szándék tehát már a rosszindulatú befolyásolással kezdetét vette, így például a vetéshez kötődően is. A leírás szerint egy kulák a dolgozó parasztokat arra akarta rávenni, hogy csupán annyi búzát vessenek el, amennyi saját megélhetésükhöz szükséges. A propagandaanyag következtetésként megállapítja, hogy a kulák így akar már a vetőmag földbe kerülésekor *„merényletet intézni az ország jövőévi kenyere ellen..."*[326]

Lényegében ezt a gondolatot ragadja meg az *Ejh, ráérünk arra még* (ismeretlen alkotó, 1952. november 6. 6.) című karikatúra is, amely egyértelműen azt próbálja ugyanakkor bizonyítani, hogy a dolgozó parasztság körébe tartozók alapvetően kötelességtudók és valóban csak az ellenséges rossz példák, ráhatás következménye lehet az, ha ők is késlekednek a munkáik elvégzésével. A rajzon egy szekerének támaszkodó gazda a következőképp nyilatkozik: *„Ráérek még avval a vetéssel. A két szomszédom se vetett még."* Beszélgetőpartnere egy kezében papírokat tartó, feltehetően népnevelő vagy tanácsi munkatárs, mindjárt rá is kérdez a szomszédok kilétére: *„Kik a maga szomszédai?"* A gazda minden gyanakvás és hátsó szándék nélkül közli: *„Az egyik a Zsíros Zsiga, a másik a tisztelendő úr."*

A saját vetését szabotáló kulák alakjának illusztrálására igen különleges példa az a Pályi-karikatúra, amely 1950 tavaszán, március 15. után került be a Ludas Matyiba. Meglepő módon az alkalomhoz illően az egész lapszámot a nemzeti színek ural-

[325] Farkas, 2003a.; Farkas, 2003b.

[326] A kulák igazi arca. 11.

ják, így a *Tavasz Zsíros Jánosnál* című karikatúra is piros, fehér, zöldben pompázik.

A rajzon egy kivágott farönkön a mélabúsan ücsörgő kulákot egy arra járó tarisznyás vándor kérdezi bánata okáról: *„Miért olyan rosszkedvű Zsíros úr?"* A nagygazda első reakciója még együttérzést keltő: *„Már hogyne volnék rosszkedvű! Itt ez a jó földem, oszt nem kel ki belőle semmi!"* A vándor további kérdezősködése – *„Már miért ne kelne ki belőle semmi?"* – nyomán adott újabb válasz viszont leleplező, a kulákjellem propaganda festette valódi arcát felvillantó: *„Hát mert nem vetettem bele semmit."*

Bár a karikatúra egy szabotázst jelenített meg, de sajátos módon a leleplezés ellenére sincs benne az a maró gúny, mint ami sok más Pályi-karikatúrát esetenként jellemez. Sokkal inkább

1950. március 16. 5. (Pályi Jenő)

egyfajta lenéző attitűd érzékelhető, ami viszont a gúnyhoz hasonlóan sértő és bántó.

Ellenben *A kulák az kulák* (ismeretlen alkotó, 1951. augusztus 30. 5.) című karikatúra már a címében is határozottan jelzi a minden kulák egyforma tézisét, majd a szójátékra épülő szöveg egyértelműen a zsigeri szabotáló hajlam alátámasztására szolgál. Az ábrán a kulákfeleség látható a háttérben egy íróasztal mögött, aki minden bizonnyal éppen a gazdaságukra vonatkozó számvetést készíti, és rikácsolva szól az urának: *„Eredj már arrébb Zsiga, mert árnyékot vetsz!"* A férj hasonló hangnemet megütő válasza árulkodik az elkövetett szabotázsról: *„Hát mit vessek? Talán őszi árpát?"* Ezen az illusztráción a szövegszintű bizonyosság mellett az ábrázolt házaspár kimondottan taszító megjelenítése is a rosszindulatú, ártó szándékot közvetíti.

Minden évben a legnagyobb mozgósítás az augusztus 20-ával befejezett begyűjtési versenyt kísérte, de az egyéb ünnepnapok is fontos céldátumaiként szolgáltak a különféle mezőgazdasági munkák teljesítésére meghirdetett versenyeknek. Emellett minden évben voltak olyan további kiemelt események, amelyeket mint ösztönzőket újabb versenyek meghirdetésére fel lehetett használni. Az 1950-es évben ilyen volt az október 22-re kitűzött első tanácsválasztás, amelynek alkalmából az egész országot versenybe szólították az őszi vetés elvégzése érdekében.

Pályi Jenő *A tanácsválasztás napjára befejezzük az őszi vetést* című, további szöveget nem tartalmazó karikatúrája hatásosan érzékelteti, hogy minden határidőre vagy idő előtt elvégzett munka hozzájárul a szocializmus építéséhez. A választás dátumát hirdető naptár bal oldalán, a dolgozó parasztságot megtestesítő alak büszkén áll a bevetett földjét nézve, míg a naptár jobb oldalán ugyanaz a figura már a szavazóláda mögött látható. Ezt a vetési versenyt még Rákosi is említi visszaemlékezéseiben, az egykori pártfőtitkár ugyanis elégtétellel nyugtázta, hogy a

1950. október 6. 4. (Pályi Jenő)

tanácsválasztásokra 19-ből 17 megye parasztsága teljesítette vállalt feladatát, és elvégezte az őszi vetést.[327]

Egy-egy verseny diadalát a dolgozó parasztság eredményes munkájaként definiálták, amelyet kizárólag az állandóan szabotáló kulákok ellen folytatott harc árán lehetett győzelemre vinni: *„Megmutatta ezt a dolgozó parasztság a kulákok ellen folyó harcban, amikor győzelemre vitte a kenyércsatát, hatalmas győzelmet aratott, amikor a terménybegyűjtés nagy munkáját határidőre, sőt a határidő lejárta előtt elvégezte. A dolgozó parasztság lelkes munkájával most is ezt bizonyítja, amikor versenyben végzi az őszi szántás-vetést, hogy a tanácsválasztás napjáig újabb győzelmet érjen el."* [328] A verseny tehát mint a szocializmus építésének egy fontos pillére csak a kulákok szabotálását, aknamunkáját kivédve lehetett sikeres, ezért például az 1949 márciusában Pilis község parasztsága által indított verseny

[327] Rákosi Mátyás – Visszaemlékezések. 846.
[328] Simándi, 2014. 230.

felhívásában *„határozatba foglalták a kulákok szabotálásának megakadályozását és munkára kényszerítését is. [...] »Mi, pilisiek, kik az elmúlt évben is élenjártunk a versenyben, termelési versenyre és kulák elleni harcra hívjuk Pest vármegye többi községét minden egyes, becsületes, hazáját szerető demokratikus gondolkodású dolgozó parasztját.«"* [329]

Az osztályharc diadalát reprezentáló munkaverseny-felhíváshoz hasonló győzelmi híradás az, a már az aratáshoz, valamint a csépléshez kötődő szabotázs leleplezése, amelyről a Ludas Matyi mellett a Tolnai Napló is beszámolt. Miként azt a bemutatott karikatúrák is szemléltették, a Ludas feladata – főként emberi tulajdonságok illusztrálásával – elsődlegesen az általános megjelenítés, nem pedig a konkrét esetek bemutatása. Ez alól természetesen akadt kivétel, mint például B. I. sárpilisi kulák ügyének ábrázolása, amelyet Szegő Gizi *Patkót dugott a sárpilisi kulák a kévébe* című karikatúrája elevenített meg a Ludasban.

A kép alapján a történtekről annyit tudhatunk meg, hogy a cséplőgépnél serényen dolgozó kis- és középparasztok közül az egyik patkót talál a gépben, ami végül a kulák fejére hullt. A dühödtté vált vicsorgó nagygazda erre csak annyit mond: *„A fene egye meg, nem így képzeltem a szerencsémet..."* Mivel a karikatúra címe nem egy általában vett, hanem egy konkrét helyről származó nagygazdát említ, ezért ez további oknyomozásra késztető erővel bír. Sárpilis Tolna megyei település lévén kézenfekvő a korabeli megyei pártlap fellapozása, amely meg is hozta a várt eredményt, hiszen

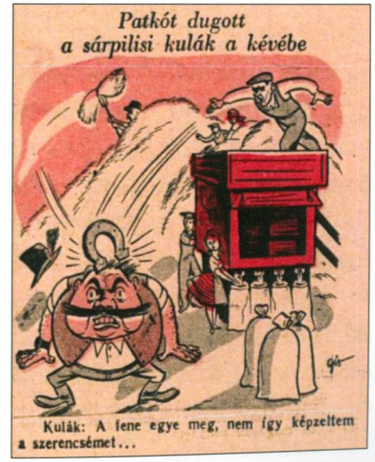

1952. aug. 13. 4. (Szegő Gizi)

[329] Simándi, 2014. 70.

1952 júliusában B. I. nagygazdáról önálló cikk jelent meg az újságban: *B. I. sárpilisi kulák vasdarabot rejtett az asztagba* címmel.[330] Az írás első fele – a korabeli cikkekre jellemzően – arról számol be, hogy a község dolgozó parasztsága idilli módon végzi a szocializmust építő nagy nyári betakarító munkákat, amelybe csak a szabotázsaikkal próbálkozó kulákok rondítanak bele. Egy közülük B. I., akinek 1952-re korábbi 100 holdjából már csak 17 maradt. A cikk a nevezett gazdát igyekszik a lehető legrosszabb színben feltüntetni, így közlik róla, hogy az aratásnál ugyan még nem tudott szabotálni, ezért próbálkozott a csépléssel: az asztag közepére *„lópatkót tett, hogy majd az a gabonával elvegyülve tönkreteszi a cséplőgépet. A gépállomás dolgozóinak ébersége azonban idejében leleplezte a kulák mesterkedéseit, a patkót megtalálták az asztagban és azonnal átadták B. I. kulákot a rendőrségnek".*[331] A Ludas rajzolója minden bizonnyal a szerkesztőségbe az MTI-n keresztül eljuttatott hír alapján készíthette a karikatúrát. A kiadott feladat nagyjából elképzelhető, amelyből megszületett a lópatkót középpontba állító rajz. A lópatkó mint hívószó és hozzá kapcsolódóan a szövegben előforduló szerencse említése csak sejteti azt a rideg valóságot, amelyet az újságcikk fel is tár. Az eset jól példázza a központi és a megyei pártlapok, illetve a Ludas funkcióbeli különbségeit. A Ludas alapvetően nevetségessé tett, gúnyt űzött és megalázott, a helyi pártlap pedig inkább meghurcolt, lejáratott és félelmet keltett.

A gabonabetakarításhoz kapcsolódó szabotázsok meghatározó része a csépléshez és magához a cséplőgéphez kötődött. A szántási, vetési szabotázsokhoz képest ezekben sokkal élesebben tetten érhető a rágalom jelleg. A fenti lópatkós eset az ebben a tárgykörben tipikusan előforduló szabotázsok között említhető. Ilyen és ehhez hasonló vádakkal számos nagygazdát hurcoltak meg.

[330] Tolnai Napló, 1952. július 19. 4.
[331] Tolnai Napló, 1952. július 19. 4.

1949. július 1. 3. (Pályi Jenő)

A kulákok kreált bűnlajstromának részét képezte az is, hogy a nagygazdák saját cséplőgépjüket saját maguk rongálják meg, hogy azt munkaképtelen állapotba hozva lassítsák a dolgok menetét. Ezt illusztrálja Pályi Jenő *Zsirosék, meg a cséplőgép* című karikatúrája is.

A nagykalapáccsal a cséplőgépet ütlegelő Zsíros gazdát a felesége kérdezi: *„Hé Mihály! Rossz már az a cséplőgép?"* Az ura feleletét – *„Rossz bizony!"* – az asszony megelégedettséggel konstatálja: *„Akkor jó!"* A jelen esetben tudatos károkozóként lefestett kulákgazdák közül sokan rendelkeztek cséplőgéppel, amelyet sokaktól el is koboztak, míg mások éppen annak megléte miatt kerültek kuláklistára.[332]

A propaganda rajzolta, illetve a Ludas közvetítette szabotáló kulák alakjának mintegy komplex összefoglalóját adja Pályi Jenő

[332] *„...ami igazán kiemelte Apámat a környezetéből, hogy nagyon jó műszaki érzéke volt, és ennél fogva mindenféle modern technika nagyon érdekelte. És amikor megjenetek a '30-as években a cséplőgépek, természetesen ő is vásárolt egyet. Hát, ez lett a vesztünk nekünk 1949-ben, '48 végén. Ezért kerültünk majd mi kuláklistára."* Ha a kulák mozdulna. 1. rész.

1951. január 4. 7. (Pályi Jenő)

Kuláktöprengés című karikatúrája. A krumpliorrúvá tett kulák mélázása a következő gondolatok körül forog: *„Ha most meg volna az a búzám, amit nem vetettem el abba a földbe, amit nem szántottam föl, most mennyit kellene beadnom!"* Miközben ezeket a szabotőrnek kikiáltott gazdákat a semmittevés és munkakerülés jelképeiként állították be, addig valójában döntő hányadban az egyéni gazdaságoknak, és benne a kuláknak nyilvánított gazdák munkájának volt köszönhető – a közellátási problémák ellenére is – az ország élelemmel való ellátása.

Kevés olyan, pártfunkcionárius szájából származó megnyilvánulást találunk, mint amelyet Still Ferenc, az MDP Vác Városi Bizottságának titkára a település kulákellenes politikájának értékelése kapcsán megjegyzett: *„...a kulákok elleni harc vitele is nagyon nehéz, mivel a kulákok végzik el legelőször a munkákat"*.[333] A propagandában sulykolt ármánykodással szemben a kulákok igazi arca sokkal inkább ebből a perspektívából fejthető fel és érthető meg.

[333] MNL PML XXXV. 1-a. 1/17. ő. e. Pártbizottsági ülés. 1951. július 19. Jelentés az MDP Vác Városi Bizottsága munkájáról.

Minden, ami fekete

„Megismerni a kulákot fekete házáról,
mázsás, hízott disznójáról, teli bukszájáról.
Hej, ellenséges kulák népség,
tőled már nem félünk.
Hiába is fened fogad,
egyre jobban élünk.

Megismerni a kulákot feketevágásról,
földbe ásott búzájáról, rejtett aranyáról.
Sej, ellenséges kulák népség,
tőled már nem félünk.
Hiába is fened fogad,
Rákosi van vélünk."[334]

A bűn színe a fekete. A Te rongyos élet című filmben Kiptár, a tanító vezényletével elhangzó dal pedig a kulákoknak tulajdonított bűnök soráról szól. A párttitkárként is funkcionáló tanító, a hatalom helyi birtokosaként feljogosítva érzi magát arra, hogy önkényes módon bélyegezze meg a gazdákat azzal, hogy feketére festi a házukat, és így kiáltsa világgá bűnösségüket.

A megyei bíróságok elnökei által készített jelentésekben a harmadik ügycsoportot képező, engedély nélküli felhasználással kapcsolatos cselekmények valójában a szabotázsok egy sajátos részét alkották, hiszen ezek is a gazdasági korlátozásokra adott egyfajta válaszreakcióként értelmezhetők. A tiltás ellenére végrehajtott tettek nagy része megkapta a fekete jelzőt, amelyek ezáltal – a hatalom logikáját tükrözve – megkérdőjelezhe-

[334] Megismerni a kulákot... Részlet a Te rongyos élet című filmből (Bacsó Péter, 1984.) A filmben elhangzó dal valójában egy csasztuska, amelyet a tanítót alakító Szacsvay László énekelt a Megismerni a kanászt... dallamára. Ez volt a korszak egyik legygyakoribb csasztuskadallama.

tetlenül a bűnnel váltak egyenértékűvé. Ez a bűnlajstrom pedig nagyon hosszúra nyúlt, hiszen a pártállam a korlátozó politika jegyében igyekezett minden lehetséges módon fogást találni ezeken a gazdákon, és meghurcolásuk, ellehetetlenítésük érdekében szankciók, megtorló intézkedések sorát vetették be.

A bűnlajstrom fekete tételeinek fontos forrását képezték a betakarításhoz köthető munkák. A gabonával való feketézésnek ugyanis igen gazdag eszköztára alakult ki a cséplőstől az őrlésig bezárólag. Nem véletlen, hogy a gazdálkodás valamennyi mozzanata közül a legszigorúbban a cséplést ellenőrizték. A megtermelt készletek mihamarabbi nyilvántartásba vételével a szabályok kijátszásának megakadályozása volt ugyanis a cél. A feketecséplés elkerülése érdekében erőltették a közös szérűn való cséplést, és ezért állítottak ellenőrt a cséplőgép mellé. Úgy vélték, a begyűjtés sikere nagy mértékben múlhat a cséplés hatékony ellenőrzésén, ezért ellenőrnek csak politikailag megbízható személyeket alkalmaztak, akiknek még esküt is kellett tenniük, hogy így is megerősítsék, feladatukat lelkiismeretesen fogják elvégezni, ennek ellenére persze mindig akadtak megvesztegethető ellenőrök is. A Földművelésügyi Minisztérium sok olyan plakátot adott ki, valamint a pártlapok hasábjain is számos olyan szlogen látott napvilágot, amelyek arra szólították fel a gazdákat, hogy maradéktalanul és időben tegyenek eleget beadási kötelezettségüknek, illetve közvetlenül a cséplőgéptől egyenesen az átvevőhelyekre vigyék terményeiket.[335]

A leggyakoribb, évről évre ismétlődő jelszó volt: *„Cséplőgéptől a begyűjtőhelyre a gabonát!"*[336] Ezzel igyekeztek tehát azokat a fekete utakat kivédeni, amelyek révén esetlegesen az ellenőrzésre hivatott hatóságok szem elől téveszthették volna a megtermelt gabonát. Azt, hogy ennek az elvnek a megvalósulását mennyire evidenciaként várták el, jól szemlélteti a Ludas *Okos*

[335] Farkas, 2012. 196.; Nagy N., 2014. 116.
[336] MNL PML XXIII. 24. 26. sz. körrendelet 1952. július 28. 13-3/26/1952.

gyerekek (ismeretlen alkotó, 1951. augusztus 2. 5.) című karikatúrája. Egy útelágazásnál az egyik irányba, a magtár felé mennek a gabonával megrakott kocsik, szekerek, míg a másik irányba tartó utcában gyerekek játszanak, akiket egy gazda figyelmeztet: *„Ne játsszatok itt fiúk, mert még elüt benneteket valami szekér."* A címet igazoló okos gyerekek egyúttal a propaganda szócsöveiként is helytállva a következőképp reagálnak: *„Az nem lehet, mert a cséplőgéptől a magtárig az a másik út vezet."*

A rendkívül magas adó- és beszolgáltatási terhek miatt a gazdák megtalálták azokat a módokat, miként lehet a terménynek legalább egy kis részét elrejteni, hogy így biztosítsák családjaik megélhetését és a jövő évi vetőmagot.

Magát a feketézésre szánt gabonát viszont érdemes volt már a cséplés előtt, az aratás vagy a rakodás közben eltüntetni. Az asztagba rakott kévéket, vagy a szekérre pakolás közben ütögették meg vasvillával a gabonát úgy, hogy a kihulló szemeket azután össze tudják gyűjteni. Mivel a még eltűrhető szemveszteség mértékét jogszabályok írták elő, ezért ezeket a módszereket is csak kellő körültekintéssel lehetett alkalmazni. Akár komolyabb, már feltűnő hiányt is okozhattak ezek a lelemények, amelyek lelepleződése esetén súlyos büntetési tételekre kellett számítani.[337]

A sztereotípia részeként a tudatos károkozó szerepköre mellé társult itt is a már többször felbukkanó kárörvendő hajlam. Ennek kidomborítására a propaganda ismét az osztályharc fegyveréhez nyúlva a betakarítást serényen és pontosan, azaz jelen esetben szemveszteség nélkül végző kis- és középparasztokat állította szembe az emiatt dühös kulákokkal. Ezt elevenítí meg Pályi Jenőnek a *Szemveszteség nélkül arat a téeszcsé* című címlaprajza. Pályi vitathatatlan tehetsége, sokoldalú, sokszínű alkotói munkássága révén számos emblematikus karikatúra született. Ez a címlaprajz nemhogy csak ezek sorába illesz-

[337] Nagy N., 2014. 167.

1951. július 19. címlap (Pályi Jenő)

kedik, hanem ezek között is kétségkívül az egyik legelőkelőbb helyen szerepel.

A rajzon a tszcs dolgozói a gépállomás kombájnjával aratnak, mellette pedig a dolgos marokszedők is végzik a munkájukat. A kép előterében a levágott tarlón egy kulák négykézlábra ereszkedve nagyítóval keresi az otthagyott búzaszemeket. Társa ebben a fekete szemüveggel és fehér bottal ábrázolt vak tyúk, akinek szomorúan és némi beletörődéssel mondja megállapítását a Zsíros Zsigának nevezett kulák: *„Hiába keresgélünk napestig, az az idő elmúlt, amikor itt a vak tyúk is talál szemet."* Mivel jelen esetben a kulák alakja nem a tipikusként megszokott figura, sőt első ránézésre nem is tűnik annak, így mérete ellenére sem uralja a teret, hanem a kimondottan megmosolyogtatóra sikerült vak tyúk is legalább akkora súlyt kap. Az arányok megtalálása mellett a rajz szövege is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy ez a karikatúra a maga nemében valóban vicces hatást kelt.

A gabona köré fonódó tiltott tevékenységek között kell még megemlíteni a feketeőrlést. Jellemzőnek számított ugyanis, hogy a búzát nem a malomba vitték megőröltetni, hanem otthon megdarálták.

A fekete tevékenységek között kétségkívül legnagyobb súllyal viszont a feketevágás esett latba, amelyet szintén előszeretettel kötöttek ugyan a kulákokhoz, de a korabeli közellátási viszonyok között nagyon sokan, így a kis- és középparasztok is csak tiltott sertésvágás árán tudták a családjuk számára az elegendő élelmet biztosítani. Vagyis a feketevágás, bár társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül igen általános jelenség volt – miként azt A tanúban a gátőrként dolgozó Pelikán elvtárs példája is jól mutatja – a propagandában, és így a Ludasban is szinte kizárólag a kulákokkal kötötték össze.

Ahogyan Kassowitz Félix *A disznóöléshez engedélyt kell kérni* (1948. január 21. 2.) című rajza jelzi, csak úgy lehetett mindenkinek a saját sertését levágnia, ha ahhoz a helyi tanácstól engedélyt kért. A Kassowitz-karikatúrán épp egy nem feltétlen

kulákot ábrázoló gazda, késsel a kezében mutatja a vágási engedélyt a malacának, aki könnyek között nyugtázza: *„Sajnos, uram, ez az engedély rendben van... Szúrjon!"* Az ilyen engedély hiányában történt vágást nevezték feketevágásnak. Elterjedt módszer volt, hogy olykor csak egy disznóra kértek vágási engedélyt, de hogy nagyobb mennyiségű élelemhez jussanak, ugyanazzal az engedéllyel többet vágtak.[338] Ezt a bevett jelenséget ábrázolja Szűr-Szabó József *Csoda a faluban* című karikatúrája, ahol egy hatósági ellenőrzés alkalmával derül fény a jól látható szabálysértésre.

1949. február 25. 7. (Szűr-Szabó József)

A felettes tiszt kérdésére – *„Mi ez?"* – a beosztottja ad helyzetjelentést: *„Zsíros Pál azt állítja, hogy csak egy disznót vágott az idén. A kamrájában talált részekből most összeállítottuk ezt az egy disznót."* A bűn, azaz a feketevágás leleplezésének jelképpeként a kulák tetőtől talpig fekete ruhát visel. A feketevágások felderítése érdekében a lakosságot úgy próbálták meg motiválttá tenni, hogy a közreműködő besúgókat az elkobzott hús 10%-ával jutalmazták.[339]

[338] Nagy N., 2014. 177.

A központi pártszervek mellett az egyes kiemelt ügyek, mint például a békekölcsönjegyzés menetének hatékonyabbá tétele, felügyelete, irányítása céljából ideiglenesen működő operatív bizottságokat alakítottak. Az agrárium területén legfontosabbak, a nyári időszak alatt működő begyűjtési operatív bizottságok voltak. A feketevágások elleni küzdelem súlyát viszont jól példázza, hogy ezeknek a szabotázsoknak minősített tevékenységeknek a kontrollálására is önálló operatív bizottságot hoztak létre.

A helyi és központi intézkedések ellenére a téli hónapokban jelentős méreteket öltöttek a feketevágások. Az idényjelleghez

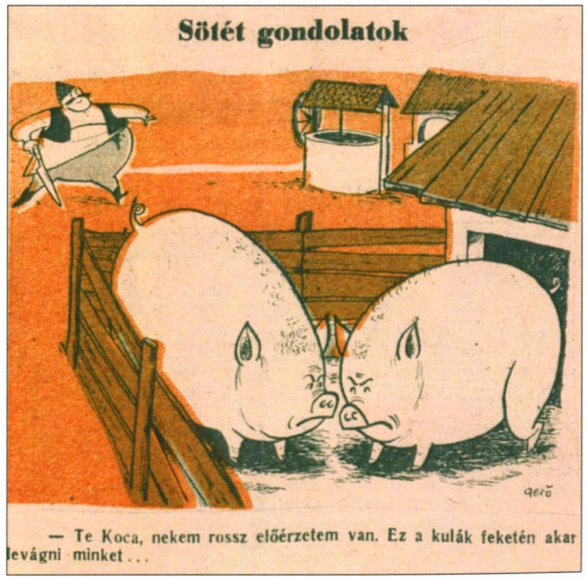

1951. február 15. 6. (Gerő Sándor)

[339] Nagy N., 2014. 177.

igazodva a Ludasban is a téli hónapokban láttak napvilágot az idevágó karikatúrák.

A várható cselekedet elkövetésére rímelő *Sötét gondolatok* című Gerő Sándor-illusztráción a leölésre kárhoztatott disznók kapják a megszólalók szerepét: *„Te Koca, nekem rossz előérzetem van. Ez a kulák feketén akar levágni minket..."* A tett végrehajtására készülő kulák csak a háttérben tűnik fel, de így is jól kivehető a feketevágások témakörében alkotott karikatúrák állandó kelléke, a nagy kés. Ez az attribútum azt a benyomást kelti, mintha a nagygazda egy égbekiáltó bűn elkövetését fontolgatná, holott a disznóvágások a mindennapi élet szerves részeként az életben maradást szolgálták. Ennek ellenére a közellátás veszélyeztetésének minősülő feketevágások miatt számos gazdát ítéltek el. Sándor Károly *A feketevágó kulák kalandja* című karikatúrája ezt az eshetőséget villantja fel.

A disznó és a kulák szócsatájaként is jellemezhető rajz szituációjában elsőként ugyan a kulák fenyegeti a disznót – *„Te disznó, te füstre kerülsz!"* –, de a pártállam rezonőreként funkcionáló disznó válasza – *„Te disznó, te hűvösre kerülsz!"* – azon túllépve messze súlyosabb végkövetkeztetést hordoz.

1951. március 1. 3. (Sándor Károly)

A feketevágás vádjával bíróság elé kerülők esetében élesen kirajzolódnak, és ezáltal jól nyomon követhetők azok a törésvonalak, amelyeket az osztályszempontú ítélkezés eredményezett. Még a kuláknak minősítettek között is különbséget tettek az alapján is, hogy az adott személy eredendően kaphatott volna-e vágási engedélyt vagy sem. Ezeket a körülményeket mérlegelve előbbi esetben 3–5, míg utóbbiban 6–8 havi szabadságvesztés kiszabására kerülhetett sor. Kis- és középparasztoknál ugyanakkor általában felfüggesztett, vagy csupán rövid időtartamú szabadságvesztést tartottak indokoltnak.[340]

A feketevágások miatt kampányszerűen indultak bírósági eljárások. Ezek során gyakran előfordult, hogy az ügyészségek nem tették meg időben a vádemelést, illetve a bíróságokon elhúzódtak a perek és ezzel kitolódott az ítélethozatal ideje. A hatalom szemszögéből a késlekedésnek az a nem kívánatos, káros következménye állt elő, hogy így a nyári mezőgazdasági munkák kellős közepére csúsztak az ítélethozatalok. Sokszor került sor ugyanis szabadságvesztés kiszabására, amely *„ilyen időszakban nem tekinthető kívánatosnak"*, mivel a legnagyobb dologidőben nem lehetett nélkülözni a munkáskezeket.[341]

Súlyos ítéletek azonban nem csupán a feketevágások, hanem egyéb tiltott tevékenységek ügyében is születtek. Így például a szállítással kapcsolatban feketefuvar miatt, amikor magát a fuvarozást végző személyt egyenesen feketeszállítónak is nevezték. A feketepiac és a feketekereskedelem ma is élő fogalmai sokkal korábbra nyúlnak vissza, de természetesen a Rákosi-érában is a bevett kategóriák közé tartoztak. A kor sajátosságai talán inkább az ezekhez köthető újabb fogalmak megalkotásában mutatkoztak meg: így a tiltott módon értékesítő gazda áruját „feketén forgalomba hozta" vagy éppen „fekete csatornákon" értékesítette.

[340] Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. 304.
[341] MNL PML XXV. 1-a-2. Biz. 1951/95/1. 1951. augusztus 22.
MNL PML XXV. 1-a-2. 1951/82/31. 1951. július 5.

1950. január 12. 6. (Pályi Jenő)

A Ludas Matyi karikatúráin keresztül leginkább a feketevágásokat jelenítette meg, de egy-egy esetben egyéb fekete tevékenység is megelevenedik, mint például a tiltott fakivágás.

Pályi *Szabotálják a fásítást a kulákok* című karikatúráján csak a rajzon szereplő egyik alak mondatából derül ki, hogy ők valójában engedély nélküli fakivágást folytatnak: *„Hajjaj, Zsíros komám, mire ezt az erdőt kivágjuk, már rég a börtönben leszünk!"* Bár maga az illusztráció szövege is egyértelműen utal arra, hogy a fekete fakivágásért akár börtön is járhatott, de olykor csekélyebb büntetések kiszabása is végzetes következményeket hozhatott. Egy nagykőrösi gazda saját maga ültette fát vágott ki a saját földjén. A börtönt ő ugyan elkerülte, de a helyi tanácshoz

berendelték. Arról, hogy ott mi történt, nem lehet tudni, de a gazda öngyilkos lett.[342]

A gyász színe a fekete.

A bűn mibenlétét, tartalmát a pártállam határozta meg, és a falusi társadalom mindennapi túlélésért folytatott küzdelmének szinte minden cselekedetére kiterjesztette. Ennek az állandó nyomásnak és a vele járó félelemnek a terhét, az értelmetlenül elszenvedett meghurcolások terhét sokan egyszerűen nem bírták... és éppen ez volt a hatalom célja, kilátástalan helyzetbe hozni, összetörni, megroppantani...

* * *

„...fekete ruhát is azért nem szeretek használni, mert abban az időben sokan voltak, akik, önkezükkel vetettek véget életüknek, vagy úgy megroppantak, hogy meghaltak, és mind szakadatlan temetésre jártunk, fekete ruhában..."[343]

[342] *„A nővéremnek az apósa, P. G., a saját földjén fát vágott ki. Néhány nap múlva rendőrök mentek ki, hogy hol az engedély? A favágásra. Én ültettem – mondja – a saját földemen. De nem fogadták el, úgyhogy bevitték itt [Nagy]Körösön a rendőrségre, néhány napig benn volt, nem tudjuk, hogy mi történhetett vele, csak mikor hazaengedték, akkor olyan szótlanná vált. Meg egy éjszaka, másnap reggelre megőszült. Egy hajnalba kiment az istállóba, és öngyilkos lett..."* Kulák volt az apám.

[343] Kulák volt az apám.

A klerikális reakció szövetségesei

Bár a liturgikus életnek számos szimbolikus színe van, a pártállam a stigmatizáló politikájának jegyében a halál és a gyász színének számító fekete színnel bélyegezte meg az egyházat. Így a propagandában, illetve a politikai nyelvezetben gyakrabban klerikális reakciónak nevezett egyházat szokás volt fekete reakcióként is emlegetni. A protestáns egyházakkal már 1948-ban megállapodást kötött a kommunista államvezetés, ebből adódóan is a klerikális reakció alatt elsősorban a katolikus egyházat értették. A megbélyegzettség gyökere azonban eredendően abból fakadt, hogy a katolikus egyház, mint egykor hatalmas földbirtokokkal rendelkező szervezet, a kapitalista berendezkedésű régi rend hívének számított az állampárt szemében. A stigmatizáltságot a maga letisztult egyszerűségével igen élesen ragadja meg már címében is a következő karikatúra.

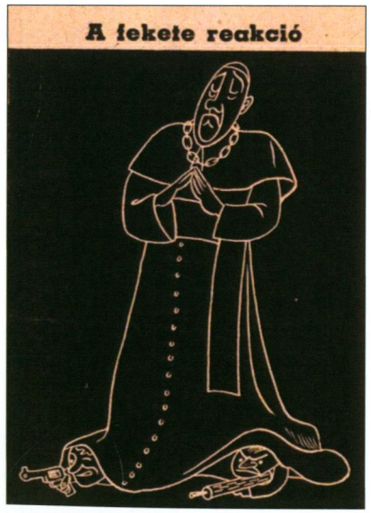

1948. június 19. 6.
(ismeretlen alkotó)

A fekete reakció című illusztráció ugyanakkor magában hordozza az egyházat ért másik fő vádat, miszerint tagjai mint beépített ellenségek az imperialisták szövetségesei. Erre utalnak a reverenda alól kivillanó fegyveres alakok, az egyik egy pisztollyal, a másik egy gépfegyverrel.

Az egyház ellen irányuló kíméletlen fellépés eredménye volt Mindszenty József esztergomi érsek 1948. december 26-án bekövetkezett letartóztatása, perbe fogása, majd elítélése. Az 1949. február elején lezajlott, Mindszentyre életfogytig tartó fegyházbüntetést kiszabó koncepciós perrel azonban nem zárultak le az egyházat érő megpróbáltatások.

A kommunisták legfőbb ideológusának számító Révai József, népművelési miniszter az MDP Központi Vezetőségének 1950. június 1-i ülésén a klerikális reakció elleni harc további fenntartásának szükségességéről beszélt, amit alapvetően az osztályharc élesedésével és a nemzetközi helyzet alakulásával indokolt. Előbbit érintően kitért arra, hogy a *„klerikális reakció fő osztálybázisa ma nálunk a még meglévő legnagyobb számú kizsákmányoló osztály: a zsíros parasztság. A kulákság ellenállásának leküzdéséhez, a mezőgazdaság szocialista átalakításához, ötéves tervünk megvalósításához, a szocializmus alapjainak lerakásához elengedhetetlenül szükséges a klerikális aknamunka elleni harcunkfokozása és következetes végigküzdése."*[344] Révai ezzel tehát rámutatott, hogy az egyház szerepének megtörése fontos része egyúttal a kulákság pozíciói meggyengítésének

Révai az egyházak elleni határozott fellépést másrészt a nemzetközi helyzet alakulásával indokolta. Ennek okait taglalva hangzott el beszédében az a korabeli sajtóban meggyökeresedett kifejezés, miszerint a klerikális reakció az imperialisták ötödik hadoszlopának legfontosabb osztaga. Mindezt arra alapozta, hogy a püspöki kar a Vatikán irányítása alatt áll, az egyházi központról pedig azt tartották, hogy *az „semmi egyéb, mint az amerikai imperialisták csatlósa és kiszolgálója."*[345] Ez az elképzelés megrögzült nézetté vált, amelyet a *Jelentés a főnöknek* (1951. március 1. 6.) című karikatúra párbeszéde is érzékletesen tükröz:

„Roncalli, a Vatikán párizsi követe azt mondja titkárnőjének:

– Állandóan olyan híreket kapok, hogy a hívők elfordulnak az egyháztól, mert mi Truman uszályhordozói vagyunk. Ezt jelenteni kell a főnöknek.

[344] MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 12. ő. e. 1950. május 31. – június 1.
[345] MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 12. ő. e. 1950. május 31. – június 1.

– Hívjam Rómát? – kérdi a kisasszony.

– Nem Washingtont...”

Bár a rövid kis jelenet szereplői nem magyarországi esetet elevenítenek meg, ennek ellenére az áthallás egyértelmű.

Révai beszéde végén összegezte, hogy melyek azok a legfontosabb feladatok, amelyeket az egyház, fentiekből fakadóan, népellenesnek minősített politikájával szemben meg kell valósítani. A négypontos felsorolásból jelen téma szempontjából leginkább a harmadik az, amelyet mindenképpen ki kell emelni: *„Megfelelő politikai – felvilágosító munkával előkészítve egy sor állami – adminisztratív rendszabályt kell és fogunk foganatosítani a klerikális reakció ellen.”* Ennek a felvilágosító munkának a részét képezték a Ludasban napvilágot látó, egyházi vonatkozású karikatúrák is, amelyek a napilapokban megjelenő cikkekkel együtt csupán előzményei voltak azoknak a megpróbáltatásoknak, amelyeket számos egyházi vezetőnek, plébánosnak ki kellett állnia. Ezeknek mibenlétét mintegy előrevetíti, és súlyosságukat csak sejtetni engedik Révai beszédének zárszavai: *„El vagyunk szánva arra, hogy hazánk és békénk védelmében, népünk egységének védelmében, szocialista építőmunkánk biztosítására az imperialistáknak ezt [kiemelés az eredeti szöveg alapján] az ötödik hadoszlopát is felszámoljuk.”*[346]

Az egyház ellen folytatott hadjárat tehát valójában a kulákok ellehetetlenítésére irányuló korlátozó politikának is szerves részét képezte. Ennek következménye, hogy mind az újságcikkekben, mind a karikatúrákon számos alkalommal jelenítik meg együtt a pap személyében megtestesülő egyházat, vagyis a klerikális reakciót és a kulákgazdát. Az együttes ábrázolásukban mérvadó vonásként domborítják ki, hogy a két ellenséges társadalmi csoport tagjai nemcsak azonos tulajdonságokkal rendelkeznek, hanem közös célok éltetik őket, amelyek népellenes cselekedeteiken keresztül valósulnak meg. Jól példázza ezt a Révai beszéde

[346] MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 12. ő. e. 1950. május 31. – június 1.

után mintegy egy hónappal Ludasba került *A termés ellenségeinek éjszakai tanácskozása* című Sándor Károly-karikatúra.

A sötét éjszakában, az éberen őrködő piros holdkaréj alatt egy hármas találkozóra került sor – *„Az eminenciás püspök úr, a rémhírfront vezérkari főnöke, Zsíros úr, a szabotőrcsapatok parancsnoka, és Ürge tábornok, a földalatti tevékenység vezetője”* részvételével. A pap feltehetően egy háborús rémhírt közöl éppen a kulákkal, aki ennek hatására valószínűleg nem fogja teljesíteni beszolgáltatási kötelezettségét, a búzakalászt tartó ürge jelenléte pedig arra enged következtetni, hogy a kulák terményét vélhetően elássa majd. A klerikális reakciót megtestesítő egyházi méltóság tehát az imperialisták érdekeit szolgáló rémhírterjesztő, a kulákgazda a szabotáló szerepét kapta, míg a föld alatt élő ürge – valójában szinte mint kulcsfigura – a három szereplő szervezkedésének szimbólumaként az összeesküvés vezetőjévé lépett elő.

1950. július 7. 4. (Sándor Károly)

1950. július 7. címlap (ismeretlen alkotó)

Az említett 1950. július 7-ei Ludas-számban további három egyházi vonatkozású karikatúra található, amelyek közül az egyik maga a címlap. A klerikális reakció és a kulákok kapcsolatának kifejezésére illő szófordulatként használták A zsák megtalálja a maga foltját közmondást, amely ennek a karikatúrának elsősorban az elvont értelmezésében kap szerepet, de maga a képi világ is előhozza ezt az asszociációt. A rajzon a rengeteg zsák között beszuszakolódva beszélget egymással a kulák és egy püspök. Az utóbbi gondterhelt kérdéssel fordul a nagygazdához: *„Tudod, mi nyom engem, kulák fiam?"* A kulák pedig együttérzően válaszol: *„Az, ami engem püspök uram. A jó termés..."* A karikatúra annak a propagandatézisnek az illusztrálására szolgált, hogy mint közös jellemvonást bemutassa: mind a kulákság, mind az egyház egyaránt kárörvendő, ha a szocializmus építésének sikereivel szembesül, amit jelen esetben a tömött zsákok sokasága, a jó termés testesített meg.

Az azonos tulajdonságok prezentálását bővíti tovább a *Mindszenty kalendáriuma* című karikatúra. A rajz – miként a cím azt előre jelezte – egyrészt magát Mindszentyt ábrázolja. A karácsonyi letartóztatását megelőzően, illetve a per időszakával bezárólag alig akadt olyan lapszám, amelyben ne tűnt volna fel a hercegprímás. Az egyházfő tehát saját személyében testesíti meg a klerikális reakciót és vele együtt egy kulák látható a naptár lapján. A *„Ne szántsunk, ne vessünk!"* képaláírás pedig azt az üzenetet hordozza, hogy a két szövetséges mint egymás cinkostársai a dolgozó parasztságot rossz tanácsaikkal, megtévesztő maga-

1948. november 12. 8. (ismeretlen alkotó)

tartással igyekeznek uszítani az állammal szembeni kötelezettségek teljesítése ellen. A karikatúra fontos eleme a naptárlapon látható felirat is: *„A világ végéig már csak 81 nap."* Az egymás mellett fázósan kucorgó két alak világvége hangulata az alapvetően a vallásos nézeteket babonává degradáló egyházat figurázza ki, de a kuláksztereotípia is tartalmazta ezt a vonást is. Nem véletlen fordul elő annyi rajzon a fekete macska, de ami ennél is fontosabb, az agitációt is szolgáló népkönyvtárral, vagy még inkább a Szabad Föld Téli Esték rendezvényeivel oppozícióban ábrázolt kulákok is egyúttal mind a maradiság és a babonaság megtestesítői. Ezt az avítt szemléletet szimbolizálja a valójában visszafelé számláló naptár is, amelynek egyre fogyó lapjai a semmibe visznek, nem pedig a szocializmust építő jövőbe. Az ellenség kínálta út tehát a nihil, míg a pártállam propagandája a boldog, jómódot hozó és igazságos jövőt hirdeti.

A mezőgazdasági munkák elleni szabotázs mellett az egyházi személyek, a kulákokhoz hasonlóan, szintén feltűntek a beszolgáltatási kötelezettség elleni lázító szerepkörében is.

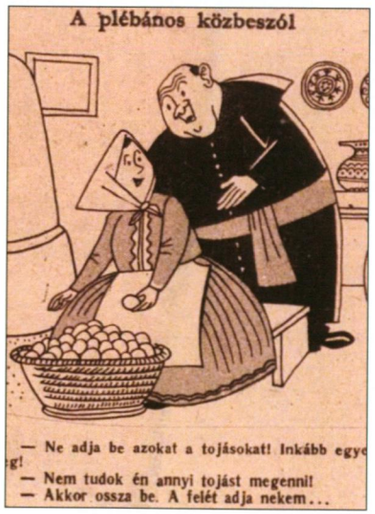

1953. március 19. 2.
(ismeretlen alkotó)

A plébános közbeszól című karikatúrán a pap egy víg kedélyű, dolgozó paraszti sorban lévő asszonyt igyekszik rábeszélni, hogy *„Ne adja be azokat a tojásokat! Inkább egye meg!"* Az asszony beadásra készíti elő a tojásokat, éppen a szakajtóba pakolja azokat, miközben teljes ártatlansággal felel: *„Nem tudok én annyi tojást megenni!"* A plébános ezzel szemben agyafúrt válaszával mindenképpen szabotázsra akarja biztatni az asszonyt, de úgy, hogy közben ő maga is jól járjon: *„Akkor ossza be. A felét adja nekem..."*

A karikatúra a behízelgő stílusban szabotázsra biztató plébánossal szemben a dolgozó parasztasszony helytállását hirdeti.

Az iménti karikatúrához hasonlóan *A klerikális reakció szabotálása Isaszegen* című filmhíradó[347] is a helyi plébános és a kántor szabotálását mutatja be, akik *„Mindszenty népellenes pásztorleveleit"* végrehajtva nem szántattak. A filmhíradók sajátosságainak megfelelően bemutatják, hogy az állampárt szövetségeseiként az *„újgazdák és a dolgos parasztok, ha kell, egylovas ekével szántják, és két kezükkel vetik el az őszi gabonát"*. Még inkább felértékelte az isaszegiek teljesítményét az, hogy a pártállami elvárásokhoz igazodva *„a papság és kulákság minden mesterkedése ellenére a parasztság az őszi szántást 103%-ra teljesítette."* Az isaszegi hírek Sándor Károlyt is megihlették, aki a *103 százalékkal teljesítették a szántási tervet* című karikatúrájával úgy örökítette meg az isaszegiek kiváló eredményét, hogy közben rajzával a papság és a kulákság szabotőri hajlamát állította középpontba.

Az illusztráción az eredményes szántást hirdető újságcikket lobogtatva elégedetlenkedik a plébános, amire a kulák a következőképp reagál: *„Isten bizony nem tehetek róla főtisztelendő úr, én becsületesen szabotáltam."* Az eset specialitása, hogy a karikatúra, amely szintén talán egy MTI-hír alapján készülhetett, időben korábbi, mint a filmhíradó, a híradás utolsó képkockái ugyanis a karikatúra bemutatásával záródnak.

1948. november 12. 2.
(Sándor Károly)

A Ludas karikatúrái tehát alapvetően azt igyekeztek demonstrálni, hogy az egyház és a kulákság milyen hű szövetségesei és segítői

[347] A klerikális reakció szabotálása [Isaszegen]. 1948. november.

egymásnak, ebből adódóan közös tulajdonságok jellemzik és ugyanazok az elképzelések vezérlik őket. Az azonosulásnak, a gazdaelit melletti kiállásnak fontos részét képezte az egyház kollektivizálással szembeni elutasító magatartása. Mindemellett a földdel rendelkező papokat is sújtotta a beszolgáltatási kötelezettség, sokukat hurcolták meg a beadás nem teljesítésének jogcímén, illetve többen kuláklistára is kerültek.

A többször idézett Révai-beszédet követően, 1950. augusztus 30-án megszületett az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás, amelynek sarokpontjait sok tekintetben a népművelési miniszternek a KV-ülésen elhangzott szavai képezték. Ennek tükrében nagyon érdekes, hogy a Ludas Matyi 1950. szeptember 15-ei, már bemutatott címlapján[348] a fő ellenségek között, Jobboldali-Szoc Demeter, Reakczy Jóska és Zsíros Zsiga mellett egyetlen egyházi személy sem kapott helyet. Pedig az egyházat érő megpróbáltatások még korántsem záródtak le, hiszen az 1951-es év újabb, meghatározó katolikus vezető meghurcolását hozta. Grősz József, kalocsai érsek letartóztatása és perbe fogása pedig a klerikális reakció elleni harc újabb hullámát eredményezte a sajtóban is.

Meg kell jegyezni, hogy az egyházi vonatkozású gúnyrajzok közül viszonylag magas azoknak a száma, amelyeken nincs szignó. Ez felveti a miért kérdését, és mint lehetséges választ azt a már korábban felvetett elgondolást, miszerint ennek oka a vallás, illetve a vallási vezetők iránti tiszteletből fakadhatott. Így mint kötelezőt teljesítették a rajzolók a témába vágó karikatúrák elkészítését, de az azonosulást nem vállalva, nevüket már nem adták hozzá.

[348] Lásd a Kulák mint ellenség című fejezeben.

Az imperialisták ügynökei: a rémhírterjesztő kulákok

A belső ellenség mellett – különösen olyan nemzetközileg kiélezett helyzetben és időszakban, mint a koreai háború évei – a Ludasnak is megkerülhetetlen feladata volt a külső ellenség, az imperialistának bélyegzett nyugati világnak és vezetőiknek a bemutatása.[349] Valóságos hidegháborús „ki kicsoda" tárulhat az éles szemű olvasó elé, hiszen a lap állandó szereplői voltak a nemzetközi politika legnagyobb alakjai, úgy mint Truman, Marshall, Acheson, Eisenhower, MacArthur, Stevenson, Churchill, Attlee, Bevin, Schuman vagy épp Adenauer. A II. világháborút követően kialakult nemzetközi helyzetből adódóan a nyugati demokratikus berendezkedésű kapitalista országokat imperialistának bélyegző karikatúrák a Rákosi-korszak egészén végigvonulnak a lapban, de kiemelkedően magas a számuk 1950–1953 között, a koreai háború ideje alatt. A szovjet tömb országaiban, így Magyarországon is fontos propagandafeladat volt ezeknek az országoknak, elsősorban az Amerikai Egyesült Államoknak és vezetőiknek háborús gyújtogatókként, háborús uszítókként történő ábrázolása. A karikaturistákkal szemben támasztott követelmény volt, hogy világítsanak rá és leplezzék le az USA és szövetségesei békét veszélyeztető, kártékony tevékenységét. Bár az elvárásoknak nem mindig és nem mindenben sikerült megfelelni, hiszen a rajzolókat a külpolitikai tárgyú munkáik miatt is számos kritika érte: *„A külpolitikai tréfák tartalmilag általában gyengék. A párbeszédes és verses tréfák egyes esetekben sületlenek."*[350] Azt is sérelmezték, hogy *„az ellenség: az imperialista Tőke és képviselői és lakájai túl kedélyesek. Mindenki »bácsi«!"*

[349] Tóth, 2019b.

[350] MNL OL M-KS 276 f. 89. cs. 211. ő. e. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata a Ludas Matyi munkájáról. 1951.

Hiányolták a *„harcos szatírát"*, amely kellő indulatokat kelthetett volna a megbélyegzett nyugati világgal szemben.[351]

Az ábrázolásban kiemelt súllyal bírt Harry S. Truman amerikai elnök személye, ő volt ugyanis az, akin keresztül a propaganda leginkább megjelenítette az agresszornak minősített USA-t és vele együtt az imperialista világot. Az egyedül, de még inkább szövetségesei körében feltűnő Truman rendre mint háborús gyújtogató, a béke és az emberi jogok lábbal tiprója bukkan fel.

Sándor Károlynak a *Zsíros úr egy napja* (1951. május 17. 6.)[352] című, tíz elemből álló karikatúrasorozatának első darabja a gazda napjának indulását mutatja be. Az *Ébredés* című karikatúrán a Truman képét kezében tartó kulák még egy mély, érzelmekkel teli dalt is fütyörészik az elnök fotóját szemlélve: *„Képeddel alszom el, képeddel ébredek..."*[353]

A politikusok illusztrálása mellett több visszatérő motívum található a lapban, amelyek az imperialista világ ábrázolásával egybeforrtak. Ezek közül a legfontosabb az Amerika Hangja, amely a szocialista tömb országaiban egyértelműen az ellenség hangjának minősült, és így az onnan származó hírek csak félrevezető, téves információk lehettek. Az imperialista eszmékkel való azonosulás és az imperialista érdekek kiszolgálása mellett a kuláknak minősített gazdákat azzal is vádolták, hogy tiltott csatornákon, elsősorban az Amerika Hangján keresztül szerzett hamis hírekkel keltenek pánikot. Így az említett karikatúrasorozat ébredést bemutató része után Zsíros úr természetesen nem búcsúzhatott másként a naptól, mint az Amerika Hangját hallgatva. Az *Este a rádiónál* című képen Zsíros gazda az adón áradó híreknek teljesen átadva magát mereng: *„De szépen piszkolódik a lelkem, eszem a mikrofonját! Mintha csak magamat hallanám."* A hatás

[351] MNL OL M-KS 276 f. 89. cs. 211. ő. e. Szilágyi Jolán bírálata. 1949.
[352] A karikatúrasorozat teljes terjedelmében az Epilógus című fejezetben kapott helyet.
[353] A szöveg Kunoss Endre Képeddel alszom el című versét idézi.

fokozása érdekében Sándor Károly a rádió tetejére odarajzolta azt a Truman-képet is, amelyet a kulák reggel a kezében tartott.

Az imperialista tömböt azonban nem csupán a nyugati országok jelentették, hanem a szomszédos Jugoszlávia is a részének minősült. Az amerikai és a nyugat-európai politikusok mellett az imperialistának kikiáltott világ megkerülhetetlen alakja volt így Josip Broz Tito is, aki sokszor a már említett vezetők társaságában tetszeleg az illusztrációkon, de számos olyan karikatúrával is találkozhatunk, amely hazai környezetben, például országa gazdasági életének szereplőivel jeleníti meg a jugoszláv miniszterelnököt. A képek közös jellemzője azonban, hogy szinte mindig van valamilyen utalás arra, hogy Tito miként szolgáltatja ki országát és annak népét az imperialista hatalmaknak, ami miatt a láncos kutya elnevezés ráragadt.

Az állampárt által belső ellenségnek tartott, főként a déli határsávban élő lakosokat – és köztük a módos gazdákat – érte az a vád, hogy a jugoszláv vezető nézeteinek hatása alá kerültek, így sokan megkapták a titoista vagy Tito-bérence bélyeget. Ezt illusztrálja Vasvári Anna *A megfelelő embert a megfelelő helyre* című karikatúrája.

1949. július 8. 5. (Vasvári Anna)

Látva, hogy Zsíros gazda feleségével együtt nagy hévvel éppen csomagol, az ablakon bekukucskáló szomszéd érdeklődve kérdezi: *„Hová készül, Zsíros szomszéd?"* A kulák büszkén osztja meg szomszédjával a megtisztelő jó hírt: *„Tito meghívott főispánnak!"*

Az 1950 és 1953 közötti időszakban nagyon magas a koreai háborút ábrázoló, vagy csupán az azt valamilyen formában megidéző karikatúrák száma. A propagandagépezet gyorsan reagált az eseményekre, így már az 1950 nyarán kiadott számok tematikájának meghatározója a háborús légkör, amely csak az 1953. júliusi fegyverszüneti megállapodás aláírása után szorult vissza.

Annak ellenére, hogy Révai nyomán az imperialista befolyás legfőbb bázisaként a propaganda a klerikális reakciót szerepeltette, a nagygazdákat illetően is rendszeresen felbukkantak az ilyen jellegű vádak, amivel szoros összefüggésben formálódott a rémhírterjesztő kulák alakja.

Bár a rémhírterjesztés már a koreai háború előtti időszakban is a tipikus kulákvonások közé tartozott, ám ennek a tulajdonságnak a kidomborítását kétségkívül a hidegháborús helyzet kiéleződése idézte elő. Pályi Jenő cím nélküli, már 1950 telén a lapba került karikatúrája is azt illusztrálja, hogy a népi demokráciával, annak érdekeivel szembehelyezkedő rémhírterjesztés mint általános jellemvonás jelen volt a sztereotípia részeként.

A képen a feltehetően a kulák házastársaként szereplő asszony a következő felvetéssel fordul az urához: *„Mondja Bálint,*[354] *nem akar átmenni Zsírosékhoz ide a szomszédba? Azt mondják, remek rémhíreik vannak."* A zsebre tett kézzel magabiztosan pipázgató férj elutasító válasza mögött a kellő öntudatosság húzódik meg: *„Ugyan már Zsófi! Rémhírekért nem kell nekem a szomszédba menni!"*

[354] A párbeszédben különös módon Bálintnak hívják a kulákot. Ennek magyarázata az lehet, hogy Pályi a Szabad Földbe is készített karikatúrákat, és az ott szereplő állandó figurájának Basa Bálint a neve.

1950. január 26. 2. (Pályi Jenő)

Arra nézve, hogy milyen jellegű rémhírek járták a vidéket szemléletes betekintést ad a *Kulák Kelemen naplója* (1948. december 3. 8.) című írás. A rövid történetben Kulák Kelemen három napon keresztül meséli el feleségének, hogy mivel próbálta meg félrevezetni a helyi parasztságot. Hétfőn a világvégével riogatott, kedden azzal keltett pánikot, hogy *„Pestre már szórják az atombombát"*, szerdán pedig azt mondta, hogy *„a búzát mind elviszik jövőre"*. A negyedik nap, csütörtökön Kulák Kelemen a jó hírekért cserébe elnyerte jutalmát, hiszen a parasztok kékre-zöldre verték hírmondás közben. A babonasághoz kötődő világvége hangulat terjesztése mellett a másik két híresztelés érzékletesen jelzi az uralkodó rémhírek két fajtáját, vagyis míg az előbbi egy valódi háborús rémhír, addig az utóbbi a közellátást befolyásoló, pánikot és ezáltal felvásárlási lázat előidéző szóbe-

szédnek tekinthető. A rémhírnek ez a két válfaja szorosan összefügg, kart karba öltve jártak, hiszen a háborús rémhírek terjesztőit rendre azzal is megvádolták, hogy hazugságaikkal ellátási zavarokat, felesleges sorban állásokat idéznek elő.

Az 1948-as évtől jellemző nyomasztó információhiány megnövelte, megélénkítette az emberek fantáziáját, gondolati kreativitását, és ez lett a táptalaja az egyre nagyobb számban lábra kapó rémhíreknek[355], amelyeknek meghatározó hányada – főleg 1950-től – már egyértelműen háborús rémhír volt.

Pest megyében például 1950 kora őszén az a háborús rémhír járta, hogy a Szolnok–Budapest vasútvonal mentén 1950 szeptemberében ÁVH-sok jelentek meg, akiknek az volt a feladatuk, hogy a járókelőket tartsák távol az arra közlekedő szerelvényektől. Levéltári források számolnak be arról, hogy mindez milyen találgatásokra adott alkalmat a lakosság körében. Egyesek úgy vélekedtek, hogy katonai szerelvények vonultak át éjszakánként. Mások pedig azt gondolták, hogy a szolnoki cukorgyárból szállítják el a cukrot, és viszik egyenesen Koreába, ezért nincs cukor, és ezért kell sorban állni. A drasztikussá váló közellátási problémák miatt általánossá vált a boltok előtti sorban állás, amelyet többek között azért is tartottak veszélyesnek, mert ahol nagyobb tömeg gyűlt össze, ott előbb-utóbb rendszerellenes megnyilvánulásokra került sor, de a rémhírek melegágyának is tekintették.[356]

A háborús hangulatot viszont leginkább az a nő idézte elő, aki arról számolt be, hogy Budapesten már az óvóhelyeket építik, a lakosságot pedig azzal vezetik félre, hogy földalatti vasutat építenek. A valósághoz ugyanakkor ténylegesen hozzátartozik, hogy a budapesti metróhálózat építését az 1950. szeptember 17-i minisztertanácsi határozattal rendelték el, vagyis a rémhír valós alapokból táplálkozott.[357]

[355] Részletesebben lásd: Galambos, 1994.; Hankiss, 1983.
[356] MNL PML XXXV. 1. 1/62. ő. e. 1950. szeptember 12.
[357] MNL PML XXXV. 1. 1/62. ő. e. 1950. szeptember 22.

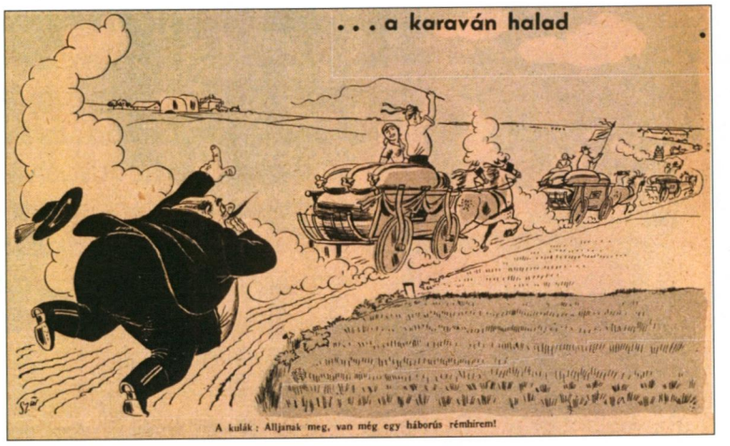

1950. július 28. 3. (Szűr-Szabó József)

A propaganda igyekezett sulykolni, hogy a beadás elmulasztása, a gabona feketepiacon történő értékesítése egyet jelent a haza gyengítésével és az imperialisták megsegítésével. Az a gazda tehát, aki elmulasztja a rá kiszabott beszolgáltatási kötelezettség teljesítését, a szocializmus építését, a béke védelmét akadályozza és ezzel együtt az imperialista ellenséget támogatja, azok cinkostársaivá válik. A rémhírek terjesztése alapvetően befolyásolhatta a beadás elmaradását, az árurejtegetésnek minősülő készletfelhalmozást, amit valójában a háborús hangulat mint jól ismert reflexet hívott elő a legtöbbekből.

A rémhírek hatását ugyanakkor nagyon jól érzékelteti a Somogy megyei Alsok községből származó beszámoló, amely egyértelműen jelzi, hogy a pártállam miért lépett fel szigorúan az ilyen hírvivők ellen: *„A beszolgáltatás a községben nehezen folyik a dolgozó kis- és középparasztoknál, ez főleg a községben elterjedt rémhíreknek tudható be, ugyanis a községben háborús rémhírek tapasztalhatók."*[358]

[358] Az ÁVH Somogy Megyei Osztályának hangulat- és helyzetjelentései. 21.

Szűr-Szabó József fentieket propagandaszemmel láttató *...a karaván halad* című karikatúrája viszont az osztályszempontoknak megfelelően éppen azt példázza, hogy egy kulák háborús rémhírével meg akarta akadályozni a kis- és középparasztok gabonabeadását, ám próbálkozása meddővé vált.

A végeláthatatlan sorban haladó szekerek után loholó kulák azon igyekszik, hogy megállítsa a karaván: *„Álljanak meg, van még egy háborús rémhírem!"* A víg kedéllyel haladó gazdákat és feleségeiket viszont láthatóan egyáltalán nem hozza lázba a nagygazda próbálkozása, ők ugyanis céltudatosan hajtanak tovább a begyűjtőhely felé.

A nagygazdák rovására tehát nemcsak azt írták, hogy ők maguk nem teljesítik kötelezettségüket, hanem rémhírterjesztéseik révén másokat is le akarnak téríteni a helyes útról. Számos olyan bírósági ítélet született, amelyekben nagygazdákat suttogó propagandát folytató alattomos uszítókként ítéltek el, akár többhavi fogházra is, de a megfélemlítéshez elég lehetett az is, ha rendőrségi intézkedésre került sor. Ezt példázza a Somogy megyei Gamás községbéli Sz. J. esete is: *„Sz. kulák eddig nagy rémhírterjesztő volt, de mióta a rendőrség felfigyelt rá azóta nem beszél, ha kérdeznek tőle valami politikai dolgot, azt mondja, hogy engem nem érdekel semmi, csak meg tudjak élni."*[359]

Szegő Gizi *Úgy kell neki, jól megjárta* című karikatúrája a rémhírterjesztés miatt megbűnhődő kulák alakját állítja középpontba.

A cséplőgépnél serényen dolgozó kis- és középparasztok arra lesznek figyelmesek, hogy a nagygazda ott fekszik a búzakévék mellett. Egyikük meg is kérdezi: *„Te Kati, ki fekszik ott?"* Az érkező válasz – *„A Zsíros gazda."* – után még megkérdezik: *„Mi baja van?"* Az erre a kérdésre adott felelet a rémhírterjesztésért járó ítéletek valóságos kifigurázása: *„Csak azt mondta, hogy itt dögöljön meg, ha nem igaz, hogy holnap kitör a világháború."* Bár

[359] Az ÁVH Somogy Megyei Osztályának hangulat- és helyzetjelentései. 108.

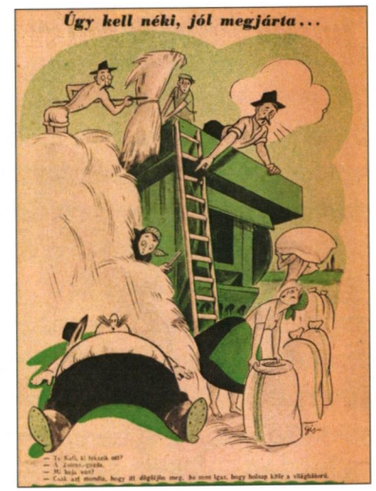

1950. augusztus 4. 3.
(Szegő Gizi)

a rajzon a kulák a saját maga szabta ítéletet szenvedi el, a dolgozó gazdák részvétlensége mégis azt érzékelteti, hogy a nagygazda csak azt kapta, amit megérdemelt.

A propaganda jól megtalálta, hogy az osztályszempontokat miképpen lehet ebben a témában is markánsan érvényre juttatni, hiszen az imperialista ügynökként is előlépő kulákokkal rendre szembeállították a kötelezettségeiknek mindenben eleget tévő kis- és középparasztokat, akik ezzel együtt a béke megvédése mellett is hitet tesznek. A szövetséges dolgozó parasztság tagjai, mint az idealizált szocialista embertípus hordozói azonban nem csupán kötelességeik teljesítésével tesznek hitet a népi demokrácia, és tágabban a szocialista tömb mellett, hanem miként azt Kulák Kelemen esete, illetve a bemutatott karikatúrák is illusztrálták azzal is, hogy elutasítók a suttogó propagandával szemben, éberek, így, ha kell, fel is lépnek ellene. Ezt példázza a *Zsíros úr egy napja* sorozat hetedik, *A rémhírterjesztési körút után* címet viselő rajza is, ahol a kulák sógorának panaszkodik: *„Huzatos egy falu ez, sógor. Akármit beszélünk nekik, egyik fülükön be, a másikon ki."*

A háborús és a közellátást veszélyeztető rémhírek mellett a tszcs-szervezés ellen agitálók alkották a rémhírek harmadik fő csoportját, amelyeket a következő, A kollektivizálás kerékkötői című fejezet mutat be.

A kollektivizálás kerékkötői

„Két út áll a magyar dolgozó parasztság előtt. Az egyik út a régi, a megszokott, a túlzásba vitt egyéni gazdálkodás, ahol mindenki csak magával törődik, ahol az az elv uralkodik, hogy aki bírja marja. Ennek az elvnek elkerülhetetlen, törvényszerű következménye az, hogy a nagy halak megeszik a kis halakat, a nagy kulák gazdák tovább erősödnek, tovább gazdagodnak és tönkreteszik a gyengébb dolgozó parasztságot."[360] Rákosi 1948. augusztus 20-ai kecskeméti beszéde, illetve annak idézett sorai a kollektivizálás nyitányaként vonultak be a hazai történetírásba. Az első csoportok ugyan valóban meg is alakultak már 1948 második felében, a tömeges szervezés viszont csak 1949-től vette kezdetét. A Politikai Bizottság 1949 márciusában hozott határozatában leszögezte, hogy az első ötéves terv során véghez kell vinni a kisparaszti gazdálkodásról a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérést. A tervek azt irányozták elő, hogy 1954-re az ország földterületének 60%-át a termelőszövetkezetek, 6%-át pedig az állami gazdaságok műveljék.[361]

A célok elérésében fontos szerepet szántak az agitációnak és a propagandának, amiből a Ludasnak is ki kellett vennie a részét. Ennek jegyében a kollektivizálást népszerűsítő, kimondottan agitációs célú karikatúrák is készültek persze, ám ezek száma, súlya elenyészőnek mondható. Az 1948 és 1953 júniusa közötti időszakot egyértelműen a kulákellenes éllel párosuló tszcs-szervezést népszerűsítő illusztrációk uralták, amely egyértelmű igazolása annak a szakirodalomban már meglévő állításnak, miszerint a kollektivizálás és a kulákok korlátozásának politikája 1949-től szervesen összekapcsolódott.[362]

[360] A dolgozó parasztság a szövetkezés útján. Beszéd a kecskeméti új kenyérünnepen. 1948. augusztus 20. Rákosi, 1949. 113.
[361] Varga, 2008. 283.
[362] Hantó, 2010.

A Ludas Matyi karikatúráin igen szembeötlő az a képalkotási mód, amelynek következtében mindig a vétkesnek kikiáltott kulákok kerülnek a rajzok előterébe, a tszcs-tagokként ábrázolt, általában serényen tevékenykedő kis- és középparasztok pedig szinte mindig a háttérben kapnak helyet. Ez felvetheti annak a kérdését is, hogy a pártállam mit is tekintett fontosabb kérdésnek, a kulákok elleni propagandát, vagy a kollektivizálás érdekében kifejtett agitációt? Másrészt adódik a válasz is, hiszen az ideológiai megalapozottságból fakadóan csak a kulákok ellehetetlenítésén keresztül vezethetett a kollektivizálás sikerének útja. A kollektivizálás kerékkötőinek szerepébe került kulákok megjelenítésére számos olyan, a hatalom oldaláról nézve ellenségesként leírható cselekedet mutatkozott, amelyek a tszcs-szervezéssel szembeni aknamunkának minősültek. Ide sorolható a rémhírterjesztés, a tszcs-ellenes agitáció, amelynek keretében a kulák igyekszik lebeszélni a belépésről a kis- és középparasztságot, vagy éppen uszályába vonva akarja őket letéríteni a helyes útról. A kulákgazdák nem léphettek be a megalakuló csoportokba, ezért az egyik legsúlyosabb bűnnek azt tartották, ha fondorlataik révén mégis befurakodtak, sőt ezt követően belülről bomlasztották az ott folyó munkát.

Mivel a szervezés 1948-ban még nem öltött nagyobb méreteket, így a témában napvilágot látó karikatúrák száma sem túl magas ebben az időszakban. Említést érdemlő ugyanakkor a rémhírterjesztő kulák alakját középpontba állító *A rémhír és hatása* című Pályi Jenő-karikatúra.

Az illusztráción egy csontsovány, vélhetően újgazda végzi elszántan kézzel a szántást, akit a kulák ujját felemelve figyelmeztet a meginduló kollektivizálás esetleges következményeire: *„Szántson csak. Van fogalma, hogy mi lesz itt tavaszra?"* A feleletben erősen jelen van az egyéni gazda öntudata: *„Hogyne. Itt búza, amott meg rozs."* Mivel az eredendően a csoportos művelés megkönnyítését célzó tagosítások csak 1949 őszén indultak meg, ezért a kulák intő mondatával az éppen csak kezdeti sza-

1948. november 26. 7. (Pályi Jenő)

kaszában tartó tszcs-szervezésre utalt. Mondatából egyértelműen kiolvasható az a felhang, amellyel az egyéni gazdaságok, és ezzel az önálló gazdálkodói szabadság végét vetíti előre.

A képi ábrázolás mellett természetesen levéltári iratok is tanúskodnak arról, hogy már a kollektivizálás előestéjén, 1948–1949 fordulóján is milyen elemi erővel hatott a gazdatársadalom tagjaira földjük elvesztésének gondolata, az attól való félelem. Az információhiánnyal párosuló bizonytalanság szülte azokat a rémhíreket is, amelyeket a pártállam már ekkor tszcs-szervezés ellenes tevékenységnek minősített. Az ezekről tudósító rendőri jelentésekben szereplő rémhírek között megtalálhatók a csajkamesére való utalások, de egyebek mellett olyanok is, amelyek a népszámlálásról is úgy vélekedtek, azért szükséges, hogy a kolhozokat meg tudják alakítani.[363] Bármely olyan élethelyzet, amelyben szükség volt a gazdák aláírására, máris felébresztette annak gyanúját, hogy azzal a hatalom visszaél, és esetleg a földjükről való lemondáshoz, a tszcs-be való belépéshez adják nevüket. Akadtak olyanok a parasztság tagjai között, akik például megtagadták a cukor- vagy

[363] Varga, 2019.

1950. április 21. 7. (Szűr-Szabó József)

a lisztjegyek átvételét, mert úgy hitték *„az átvételi igazoló aláírás egyenlő a tszcs-be való belépési kötelezettséggel"*. A pártállam illetékes szervei ezt is az ellenség keltette rémhírként állították be.[364]

Szűr-Szabó József *Kulákgyűlés* című karikatúrája éppen ezt a szálat szövi tovább, hiszen az asztal köré ültetett nagygazdák társasága, a kép előterében helyet foglaló Reakczy Jóskával kiegészülve azon tanakodik, milyen rémhíreket lehetne kieszelni a tszcs-k ellen: *„Értekezletünk egyetlen pontja: milyen rémhírt terjesszünk holnap a termelőcsoportokról!"*

A minden körülmények között újabb és újabb rémhíreket kiötlő kulákok a karikatúra tanúsága szerint az adott szituációban mégis csődöt mondanak. Főnek a fejek, forognak az agytekervények, de az asztalon lévő papírlap ötletek hiányában szinte üresen marad. A rajz a pártállam agrárpolitikájának, a kollektivizálásnak, a megszerveződött tszcs-knek valóságos piedesztálra emelése, hiszen már a legfőbb kritikusnak tartott ellenség sem

[364] MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 62. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Osztály feljegyzése az élelmezési kérdésekkel kapcsolatban. 1951. január 24.

1949. február 4. 8. (Pályi Jenő)

tud rajta fogást találni. A valóság mindeközben teljesen más képet mutatott.

Az 1949-ben meginduló tömeges szervezéshez a KV márciusi ülését követően a sajtó számára kiadott útmutató az agitáció és a propaganda mikéntjére vonatkozóan is tartalmazott utasításokat. A szerkesztőségekkel szembeni alapvető elvárás volt, hogy a termelőszövetkezeti csoportba való belépéssel kapcsolatos minden egyes megnyilvánulásban azt hangsúlyozzák, miszerint *„a felvilágosítás, példaadás, meggyőzés a fő módszer, nem pedig a kényszer"*.[365] Pályi Jenő *Sorra alakulnak a termelőszövetkezetek* című karikatúrája ennek az igénynek teljes mértékben eleget is tesz. A csupa rosszindulatot és roszszallást sugárzó kulákok bosszankodva szemlélik a kép hátterében folyó szorgos csoportmunkát, ahol láthatóan mindenki tudja és teszi is a dolgát. Az idill pedig annyira túláradó, hogy nemcsak az emberek sugároznak magabiztosságot, hanem az összes állat is a jókedvű elégedettséget tükrözi. A kulákok megszólalásának első mondata akár egy szócsői szerepkörnek is beillene: *„Ezek önként alakították a szövetkezetet, jól csinálják a dolgukat és boldogulnak."* A második mondat viszont felvillantja a rémhír gyártására kész, gonosz ármánykodó kulák sztereotipizált alakját: *„Most már csak azt kéne elhitetni velük, hogy bekényszerítették őket a szövetkezetbe, hogy rosszul csinálják a dolgukat és hogy nem boldogulnak."* Az elhitetés fő módszere pedig a rémhírek gyártása mellett a suttogó propaganda, a tszcs-ellenes agitáció.

Kassowitz Félix *Kulákbánat* című karikatúrája így akár az előző illusztráció szerves folytatásaként is értelmezhető, hiszen ennek középpontjában már a szervezés ellen izgató, lázító kulák alakja áll.

1949. szeptember 23. 6. (Kassowitz Félix)

[365] MNL OL M-KS 276. f. 110. cs. 2. ő. e. Az 1949. márciusi KV-ülés anyagának népszerűsítésére vonatkozó sajtópropaganda terve. d. n.

Míg a kép hátterében itt is az örömtől sugárzó tszcs-tagok láthatók, addig annak éles kontrasztjaként előterében a könnyeit hullajtó kulák, aki eredménytelen meggyőző képességével szembesülve a kutyájával osztja meg kudarcát: *„Látod, Bodri, hiába ugattam nekik, mégis belépnek a termelőszövetkezeti csoportba!"* A kutyával párhuzamba állított hangutánzó kifejezés a rábeszélés nem lelket simogató formájáról tanúskodik, sokkal inkább a kétségbeesett dühtől átitatott elszánt küzdelemről. A lelkes tszcs-tagok ugyanakkor az ugatást a feleslegesen jártatta a száját szinonimájává egyszerűsítik.

A kulákok aknamunkájának propagálása azért is kapott ilyen nagy teret, mert az 1949-ben meginduló szervezés csak igen szerény eredményeket hozott. Rákosiék ezzel szembesülve úgy döntöttek, más módszerekhez nyúlnak, és 1950-ben már előre meghatározták, hogy az egyes megyékben hány új tsz-t kell létrehozni az adott évben. A fejlesztés üteméről az MDP Politikai Bizottsága 1950. január 26-án határozatot is hozott.[366] Az ezt megelőző napon, 1950. január 25-én pedig a termelőszövetkezeti csoportok és a gépállomások dolgozóinak első országos tanácskozása zajlott, ahol Rákosi is beszédet mondott, és az ötéves terv szellemiségéhez igazodva kijelentette, *„hogy az egyéni gazdagodás legbiztosabb útja a szövetkezeti vagyon növelése"*.[367]

Bár az 1948-as év második felétől kikoptak a lapból a korszak vezető politikusait ábrázoló illusztrációk, a Ludas Matyiban bevett szokás maradt, hogy a Rákosi által elmondott fontosabb beszédekre egy-egy karikatúrával reflektáljanak, illetve az abban megfogalmazott leglényegesebb gondolatokat megragadva népszerűsítsék azokat. Pályi Jenőnek a *Rákosi beszéde után* című rajza az imént idézett beszédet vizualizálja. A Rákosi szavait tartalmazó iránymutató tábla alatt a dolgozó parasztságot

[366] Varga, 2018. 6.
[367] A szocializmus építése a falun. Beszéd a termelőcsoportok és gépállomások küldötteinek országos tanácskozásán. 1950. január 25. Rákosi, 1951. 93.

reprezentáló alakok a szöveg tartalmával mélyen egyetértve, azonosulva így nyilatkoznak: *„Jó út ez, induljunk elvtársak!"*

1950. febr. 2. 2. (Pályi Jenő)

Az ötéves terv meghirdetésével, Rákosi említett beszédével, illetve a PB határozatával 1950 januárja tehát nagyon erős kezdettel, a szervezést új alapokra helyező nagy nekifeszüléssel indult. Ennek ellenére akadtak olyan területek, ahol a szervezés üteme mégis elmaradt a tervezettől. Ilyen volt például Nógrád megye. Mivel a kitűzött célok nem teljesültek, ezért a megyei pártbizottság bűnbakokat keresett. Állásfoglalásuk szerint a kulák és a klerikális reakció befolyása alatt álló kétlakiak miatt nem sikerült a téeszszervezés terén a kívánt eredményeket elérni.[368] A kétlakiak olyan ipari munkássá lett parasztgazdák voltak, akik kisebb parcellákkal rendelkeztek, de ipari keresetük mellett nem mondtak le földjük gyarapításáról sem, hiszen ez adott rangot, megbecsülést a falusi társadalomban.[369] A kemény munkával szerzett látványos gyarapodásukat nemcsak a Rákosi-, hanem a Kádár-rendszerben is rossz szemmel nézték.

A kollektivizálás léptéke, főleg az év második felére, mégis jelentős méreteket öltött. A gazdatársadalomra, és ezen belül is a gazdaelitre gyakorolt hatásait és következményeit hatásosan érzékelteti Szűr-Szabó József *Új barázdát szánt az eke* című karikatúrája.

[368] Varga, 2015. 63.
[369] Varga, 2015. 54–55.

Az illusztráció Solohov 1930-as években született azonos című regénye[370] nyomán készülhetett, amelyben a szerző a Don-vidéki kolhozmozgalomról ír. Az előzőekkel szemben ez a karikatúra már nem a nagygazdák tszcs-ellenes aknamunkáját állítja középpontba, hanem sokkal inkább a kollektivizálás elért eredményeinek diadalát emeli ki. Az ősszel induló nagyszabású tagosítások, a sokkal intenzívebb szervezés, a növekvő beszolgáltatási terhek következtében a nagygazdáknak jelentős része kényszerült vagy kényszerítették a földjétől való megválásra. A képen lévő kulák homlokán a ráncok a gond, a bánat és a keserűség barázdái, ami a korabeli propaganda megközelítésében viszont elsősorban a kollektivizálás eredményei feletti bosszúságot hivatott kifejezni. Erre utal az ábra szövege is, amely a cím – *Új barázdát szánt az eke* – folytatásaként csupán ennyi: *„a tszcs földjén – és a kulák homlokán...”*. A tszcs földjén és a kulák homlokán futó folytonos vonalak jelzik, hogy ami jó a megalakuló csoportoknak, az csak a megpróbáltatást hozza a nagygazdák-

1950. szeptember 29. 3. (Szűr-Szabó József)

[370] Mihail Solohov Új barázdát szánt az eke című regénye később Feltört ugar címmel jelent meg Magyarországon.

1950. szeptember 1. címlap (Szűr-Szabó József – Sándor Károly)

nak. Szűr-Szabó József alkotása egyedülállóan erős szuggesztív hatással fejezi ki a gazdatársadalom megtörését.

Szűr-Szabó Józsefnek egy Sándor Károllyal közös címlaprajza ugyanakkor az előző karikatúra már-már realisztikusnak mondható ábrázolásával szemben sokkal inkább a maró gúnyra, a szarkazmusra épül.

A frissen alakult csoporttagok éppen a tornácán találják a nagygazdát, akit azért kerestek fel, hogy megetessék vele a késsel-villával szervírozott kalapját. A diadal mámorától önelégült tszcs-tagok cinizmussal teli hangon jelentik be a szervezés legfrissebb eredményeit: *„Maga azt mondta, Zsíros úr, hogy megeszi a kalapját, ha őszre még több téeszcsé-tag lesz a falunkban! Hát most jó étvágyat!"*

A dolgozó parasztokból lett tszcs-tagok valósághű tájékoztatást adtak a nagygazdának, hiszen 1950 decemberéig összesen 2185 termelőszövetkezet alakult, 1951 végére a számuk több mint a duplájára, 4625-re nőtt, 1952 végére pedig már az ötezret is átlépve, 5110-re emelkedett.[371]

Az 1951. évi kiugró gyarapodás egyik legfőbb oka az volt, hogy az MDP 1951. évi II. kongresszusa tiszteletére a tszcs-k számának növelése érdekében indítottak versenymozgalmat. A versenynek egy kezdeti szakaszát ragadta meg Toncz Tibor, a Ludas Matyi művészeti szerkesztője. Pályi Jenő és Kassowitz Félix után az ő alkotása is a *Kulákbánat* címet kapta.

A kulák itt is a kép előterében kapott helyett, és sanda tekintettel figyeli amint a háttérben néhány gazda szoros körbe állva beszélget. Rájuk mutatva jegyzi meg a háttal álló Reakczy Jóskának – *„Nem szeretem, ha a parasztok így összedugják a fejüket!"* –, aki erre mindjárt vissza is kérdez: *„Miért, Zsíros úr?"* A lesújtó válasz – *„Abból lesz a termelőcsoport..."* – már más aspektusba állítja a nagygazdát a Kassowitz azonos című karikatúráján szereplőhöz viszonyítva. Míg ott az agitáló kulák az

[371] Varga, 2008. 293.

1951. január 25. 4. (Toncz Tibor)

eredménytelen meggyőzés miatti csalódást megjelenítve, de ennek ellenére aktív szerepkörben tűnt fel, addig itt már csupán elszenvedője a folyamatoknak. Az illusztráción a szervezkedő, öntudatos dolgozó parasztság legalább akkora hangsúlyt kap, mint a gyanakvó, de már passzív kulák, aki számára a csoport szerveződése saját sorsa megpecsételődésének vízióját is felvillantja. Ez a hangsúlyeltolódás is jelzi a kollektivizálás ütemének erősödését, a gőzhengerként a parasztságot maga alá gyűrő szervezés egyre intenzívebbé válását.

A folyamat kulminációjaként a kongresszus tiszteletére rendezett kollektivizálási verseny eredményeként Magyarországon elsőként 1951. február 18-ra Túrkeve szövetkezeti város lett.[372] Ez azt jelentette, hogy a termelőszövetkezeti művelés alá vont terület a településen meghaladta a 80%-ot. Az országos visszhangot kiváltó túrkevei eseményekhez kötődően a Ludas Matyiban is napvilágot látott néhány karikatúra.

[372] Urbán, 2002. 73. Lásd még: Farkas, 2004.

1951. február 8. 6. (Vasvári Anna)

Vasvári Anna *Túrkevén* című karikatúrája még a verseny folyamatát, a tszcs-szervezés időszakát ragadja meg. A kép szereplői döbbenten figyelik, amint a nagygazda fülét a földhöz szorítva a következőt mondja: *„Rettenetes! Megmozdult a föld,- megy be a tszcs-be!"* Miként az előző illusztráción, a kulák már itt is csak az események passzív elszenvedője, olyan, mintha a tehetetlenség ereje húzná le a földre, és kézzel-lábbal védené azt, ami az övé, mintha megpróbálná visszatartani a megindult földet. A korszakban a föld elvételére vonatkozóan bevett kifejezést tartalmazó felsajdulás egy életforma végét, az önálló gazdalét végét vetíti előre.

Schwott Lajos *A kulák lidércálma* című karikatúrája az állampárti agrárpolitikai elképzelések netovábbjaként már az egész országot Túrkevévé, azaz termelőszövetkezeti területté változtatta. Az állandó motívumként visszatérő rémálom most lidércálom formájában kelt életre, amely a nagygazdának nemcsak az éjszakáját tette verejtéktől úszó gyötrelemmé, hanem a nappalok még keserűbb egymásutánját is.

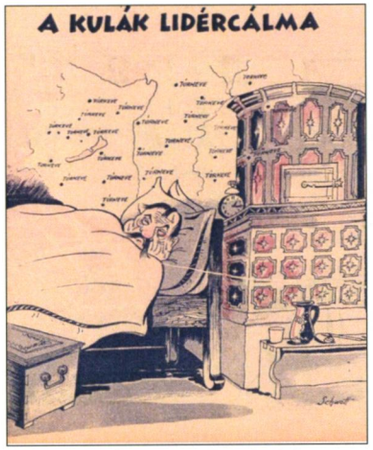

1951. febr. 22. 3. (Schwott Lajos)

A kollektivizálás és a kulákokat sújtó korlátozó politika összekapcsolódásának visszafordíthatatlan következményeit szemlélteti Sándor Károly *Így már érthető!* című karikatúrája.

A kongresszus végét követően a lapba került illusztráción Ludas Matyi a libájával együtt nagyítón keresztül veszi szemügyre az összezsugorodott kulákot. A liba rácsodálkozására – *„Jé, milyen kicsi ez a bácsi!"* – az ismét rezonőri feladatot ellátó Ludas Matyi adja meg a választ: *„Nem csoda. Kulák Túrkevén..."* A méreteiben töredéknyi termetűvé lett nagygazda alakja láttatja azt az ellehetetlenültté vált élethelyzetet, amelyben sokak földjükkel együtt nemcsak a megélhetési forrásukat veszítették el, hanem az általa keretezett mindennapokat, megszokott életformájukat is.

1951. márc. 8. 6. (Sándor Károly)

A kollektivizálás növekvő intenzitásával párhuzamban a Ludasban is 1950–52 között található a legtöbb témába illeszkedő karikatúra. Míg kezdetben főként tehát a tszcs-be való belépés ellen agitáló kulák képe az uralkodó, addig 1950-től már inkább a szervezés hatásait elszenvedő nagygazdák domináltak. Mindemellett találunk példát a megszerveződött csoport

belső bomlasztása céljával, romboló szándékkal befurakodott kulák alakjára is. Ezt illusztrálja Pályi Jenő *A főkolompost is lehet szeretni* (1951. szeptember 13. 8.) című karikatúrája, amelyen kolomppal a nyakában áll egymással szemben egy kulák és egy tehén. Jelen esetben nem is a kép az, amely annyira beszédes, sokkal informatívabb a hozzá tartozó szöveg: *„Kiskunfélegyházán még nyolcszáz kulák van. Igyekeznek lebeszélni a középparasztokat a tsz-be való belépésről, de ők maguk többször is próbáltak belépni a termelőszövetkezetbe. Természetesen nem vették fel őket. Ezek a kulák-főkolomposok minden alkalmat megragadnak, hogy befolyásolják a tagokat, de azok nem hallgatnak rájuk. Legutóbb az egyik jól rajzoló DISZ-tag hatalmas plakátot készített, amely egy kulák-főkolompost ábrázolt, kolomppal a nyakában. Mellé rajzolta Virágot, a legtöbb tejet adó tehenet, amelynek ugyancsak kolomp volt a nyakában. A tehén alá ezt írta: »Csak ezt a főkolompost lehet szeretni.«"*

Az 1953. júniusi határozat lehetővé tette a csoportokból való kilépést, illetve, ha a tagság többsége úgy kívánta, akár fel is oszlathattak egy-egy tszcs-t. Kimondták ugyanakkor azt is, hogy *„a termelőszövetkezet marad a falu szocialista építésének útja"*, ám az erőltetett kollektivizálással szemben inkább a meglévő tsz-ek hatékonyságát kívánták növelni.[373]

A kilépésről, illetve a feloszlás szabályozásáról szóló rendelet 1953 szeptemberében jelent meg. A rendelet előírta, hogy a kilépésre csak a termény betakarítását követően, az őszi vetés végeztével, vagyis a gazdasági év végén kerülhet sor. A Nagy Imre és Rákosi nézetkülönbségéből eredő igazodási nehézségek, az ebből fakadó bizonytalanság, nem csupán a kulákokkal szemben folytatott politikát, hanem a kollektivizálást érintően is fennállt. A menni vagy maradni kérdésére a karikaturisták ugyanakkor igen találékony választ adtak. Több olyan rajz is született – mint például Szegő Gizi *A TSZ-ben* című karikatúrája –, amely

[373] Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.

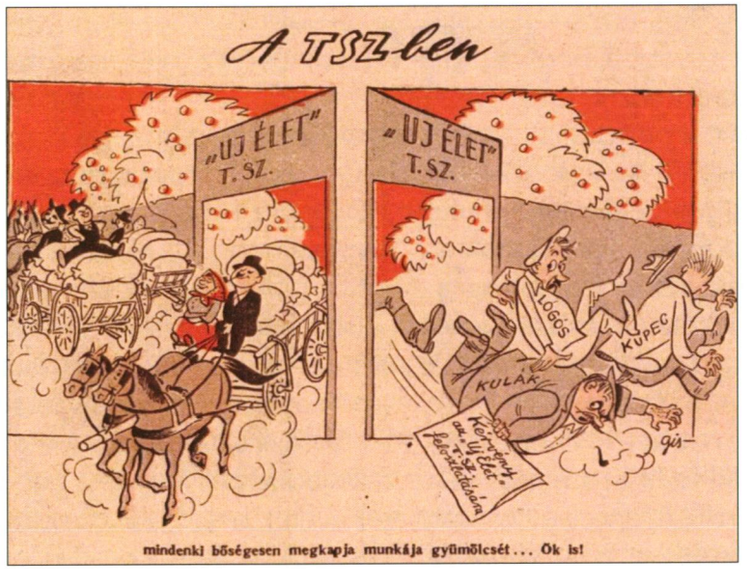

1953. augusztus 20. 5. (Szegő Gizi)

azt illusztrálja, hogy a termelőszövetkezeti csoportokból kilépni, vagy azokat feloszlatni csak az ellenséges társadalmi rétegekből származók akarják, legfőképp a kulákok.

A két szimmetrikus rajz valójában a variációk egy témára jegyében született, és központi gondolatuk a kép szövege: *„mindenki bőségesen megkapja munkája gyümölcsét..."* Míg az első ábrán a tagok a munkaegységeik után kapott járandósággal megrakott szekereikkel derűsen hajtanak ki az Új Élet Tsz kapuján, addig a másik oldalt a bűnbakok uralják. A lógóst, a kupecot és a csoport feloszlatására vonatkozó kérvényt a kezében tartó kulákot egy jelképes csizma ebrudalja kifelé. Az *„Ők is!"*, azaz a karikatúra szövegének utolsó két szava ezzel az epizóddal nyeri el értelmét.

Miként az 1954-es esztendő a kulákábrázolás visszaszorulását hozta, úgy a tszcs-kkel kapcsolatos karikatúrákat illetően is változás állt be, ugyanis viszonylag kevés témába vágó rajz született. Amennyiben egy-egy mégis előbukkan, az csak a gyarapodó,

jól teljesítő tszcs-t mutatja be, a sikeresen lezajlott zárszámadást, továbbá, hogy a tagok családjában ez micsoda anyagi jólétet eredményezett.

Rákosi pozícióinak újbóli megerősödését jelzi az az újabb kollektivizáláshoz kötődő karikatúra, amely 1955. március 24-én a Ludas Matyi címlapjára került. A *Tavasz a tsz-ben* című Szegő Gizi-rajzon az agitációnak egy nagyon finom formájával találkozhatunk, hiszen egy bájos tsz-tag lány áll a csoport kerítésén belül, ahonnan kedvesen kérdezi a kívül ácsorgó fiút: *„Miért ácsorog itt Jani? Lépjen be!"* Bár ezeknek a típusú karikatúráknak a száma már nem olyan tetemes, de hasonló szellemiséget közvetítő illusztrációkkal egészen 1956 tavaszáig találkozhatunk a lapban. Mindez jól szemlélteti azt a kollektivizálás kérdésében beállt irányváltást, amelyet Rákosi hatalmi erejének újbóli megszilárdulása hozott, és a tsz-szervezés egy újabb hullámát eredményezte.

A kollektivizálás harmadik, Kádár-kori befejező szakaszát jellemző erőszakos megnyilvánulások a Ludas Matyi illusztrációiban már egyáltalán nem köszönnek vissza. Az agitációra találhatunk ugyan elvétve példákat, de azok a meggyőzés verbális változatának is csak egy visszafogott verzióját tükrözik.

A kollektivizálás témakörében két emblematikus *Kulákbánat* címmel napvilágot látó karikatúrával is találkozhatunk a lapban. Az alkotók a korábban már említett, bevett szófordulatként előforduló gutához, illetve a rémálomhoz és a lidércálomhoz hasonló metodikával alkalmazták ezt a fajta címadást. A kulák bánataként így csak a szocializmus építését kísérő pozitív előjelű folyamatok, események tűnhetnek fel, mint például az egyre sokasodó termelőszövetkezeti csoportok, és azok gyarapodó taglétszáma. A kulák valós bánatát azonban nem a felszínen már látványosnak mondható eredmények, hanem azok meszszeható, és már belátható távolságba került következményei adták, amelynek végkifejlete a „maga ura" paraszti lét elvesztésével fenyegetett.

Állatszimbólumok

A Ludas Matyi agráriumhoz kötődő karikatúrái között, nem meglepő módon, számos állatot ábrázoló illusztrációval találkozhatunk. Háziállatok, vadon élő állatok a kulákellenes propagandához kötődő rajzokon is viszonylag gyakran szerepelnek. Funkciójukat azáltal nyerték el, hogy jellemzően a kuláksztereotípia részét képező valamely külső vagy belső tulajdonságnak hatásosabb szemléltetését nyomatékosítják. Az eddig bemutatott kulákszerepkörök szinte mindegyikére rímel egy-egy állatszimbólum, amelyek következetes alkalmazása a gúny meglétét, illetve a lealacsonyító csúfolódást erősítik. Másrészt az általánosítást is szolgálják, hiszen a minden kulák olyan, mint... leegyszerűsítő megközelítése az emberi tulajdonságok különbözőségének figyelembevétele nélkül tesz egyenlőségjelet minden nagygazda közé.

A beszolgáltatás megszegőinek és a közellátás kártevőinek szerepköréhez többféle jelkép is társul. A minden szem gabonát az államnak, és a szemveszteség nélküli aratás hangzatos szlogenjeinek jegyében készült Pályi Jenő *Minden szem gabonára vigyázzunk!* (1950. június 16. 3.) című karikatúrája. A rajzon egy kulák Reakczy Jóska társaságában egy kerítésének támaszkodó dolgozó parasztot jelképező gazdával elegyedik szóba. A gazda derűs magabiztossággal és elégedettséggel nyilvánítja ki, hogy *„Idén nem lesz szemveszteség!"*. A rajz fókuszában kicsinyeivel egy fekete varjú is látható, akinek megszólalása teljes mértékben egybecseng a kulákéval: *„Kár!"*

Több olyan karikatúrával is találkozhatunk, ahol varjak jelennek meg a földeken az elszóródott gabonaszemekre ácsingózva. Mivel a kulákokat is folyamatosan vádolták a saját rejtett készleteik gyarapítása érdekében szemveszteség előidézésével, így a varjak ezt szimbolizálva a nagy szemveszteséggel történő betakarítás jelképei lettek. Szegő Gizi *Varjak bánata...* című karikatúrája erre a szálra még egy adalékkal ráerősít, hiszen

1952. július 16. címlap (Szegő Gizi)

címlaprajzán a kulákkal és a varjakkal együtt tűnik fel a klerikális reakciót megtestesítő pap.

Az ellenséges társadalmi csoportok szövetségét a varjak jelenléte pecsételi meg, akik a paphoz és a kulákhoz hasonlóan krokodilkönnyeket hullajtanak, mert nem találnak a tarlón egy szem gabonát sem. Ennek egyetlen oka pedig, hogy a kép hátterében serényen dolgozó tszcs-tagok a tőlük elvárhatók szerint megvalósították az ideális betakarítást, vagyis ahogyan a rajz szövege is hirdeti: *„Aratás, szemveszteség nélkül"*. Az alakokat azonban nemcsak a tszcs munkáját rosszindulattal szemlélő belső tulajdonság kapcsolja össze, hanem a cím által előrevetített allegorikus ábrázolás kiteljesedéseként a külső jegyek is. A hasonulás olyannyira megtörténik, hogy a kulák és a pap öltözete is a varjú fekete tollazatához igazodik, valamint orruk is madárcsőrre hasonlító, hosszan megnyúlt formát ölt.

Az előírtnál nagyobb szemveszteség előidézése miatt számos gazda került közellátás veszélyeztetésének vétségével bíróság elé. Mivel a szemveszteség mértékét egzakt módon nem lehetett mérni, így elképzelhetetlen, hogy pontos számadatokkal alátámasztott lehetett egy-egy vádirat. Ebből adódóan ilyen jellegű pereket olyan gazdákkal szemben indíthattak, akiket mindenképpen meg akartak hurcolni vagy félemlíteni.

A közellátás kártevőinek másik legfőbb szimbólumává ugyanakkor a hörcsög vált. Szegő Gizi *Hörcsögök egymás közt* című karikatúráján (1949. szeptember 23. 6.) egy kis dombocskából kandikál kifelé a hörcsög és megszólítja az ott ücsörgő, újságot olvasó nagygazdát: *„Kulák kolléga, nem tud egy jó dughelyet a gabonakészletemnek?"* Az allegorikus ábrázolás alapja itt tehát egyértelműen a gabona elrejtésének gondolata köré épül, amelynek csúcspontját a kulák kezében tartott újságon olvasható cím adja: *„Elrendelték a hörcsögirtást. 36 kiló gabona egy hörcsögodúban."* A hörcsög természetesen a kulák szinonimájaként ismételten egy újabb formája a nagygazdák lelketlen megalázásának, megszégyenítésének.

1948. július 31. 6. (Schwott Lajos)

Schwott Lajos *Beszolgáltatás idején* című – a fenti, Szegő-rajzhoz képest látványában jobban kidolgozott – karikatúrája is ugyanezt a témát eleveníti meg.

Ezen az illusztráción az előbbi két szereplőhöz, a kulákhoz és a hörcsöghöz újabb két figura társul, egy dolgozó paraszt a fiával. A kulákra és a mellette teli pofazacskóval meghúzódó hörcsögre mutatva okítja a dolgozó paraszt a gyermekét: *„Ládd-e fiam, ez a nagygazda meg az a hörcsög egészen egyformák."* A fiú érdeklődésére – *„Miért édesapám?"* – a férfi egyszerre indulatos és öntudatot árasztó leleplező rezonőri megnyilvánulása ugyanakkor a lenézéstől sem mentes: *„Mert mind a kettőnek van pofája eldugni a gabonát."*

Ahogyan azt *A termés ellenségeinek éjszakai tanácskozása* című Sándor Károly-karikatúra illusztrálta a föld alatt élő rágcsálók a terményrejtegető szerepkör mellett előkerültek az ellenséges társadalmi csoportok együttműködésének jelképeként is, de találkozhatunk olyan rajzokkal is, ahol a varjakhoz hasonlóan az elejtett gabonaszemek nélküli határban búslakodó hörcsögök, pockok, egerek láthatók.[374]

A madárszimbolikához visszakanyarodva megkerülhetetlen Sándor Károly 1953 tavaszán napvilágot látó címlaprajza. A rajzoló megszokott stílusától kissé elütő alkotás azért is említést érdemlő, mert ha a ténylegesen közvetített üzenettől eltekintenénk, akkor a megformált nagygazda alakjáról azt mondhatnánk, hogy a kulákbánat valóságos megtestesítője. Ellenben a kép szövege teremtette kontextus teljesen más üzenetet közvetít.

A széles fatörzsnek támaszkodó kulákot a fa tetején ücsörgő hatalmas bagoly szólítja meg: *„Huhoghatunk mi, Zsíros úr! Ezek váltott műszakban még éjjel is szántanak..."* A hangutánzó szón alapuló párhuzam az eredménytelenül szabotázsra biztató kulák képét idézi, hiszen a háttérben az ismételten vörös holdkaréj alatt egy szántást végző gépállomási traktoros látható.

A huhogás ugyanakkor a rémhírterjesztés asszociációját is előhívja, bár ennek a szerepkörnek a leglátványosabb megnyilvánulása az imperialista ügynök státusszal is kiegészülő *Kulákok bogárlesen* (Katona K.? 1950. július 7. 4.) című karikatúra. A szocialista tömb országaiban az imperialista befolyás sajátos szimbólumává vált a krumplibogár, amelyről a kommunisták azt hitték, hogy az az amerikaiak biológiai fegyvere.[375] Kolorádóbogárként azért emlegették, mert még a 19. század első harmadában Coloradóban gyűjtötték be először. A hiedelem szerint a szovjet érdekszférába tartozó országokban úgy terjedt el, hogy amerikai repülőkről szórták le őket, amelyet egy keletnémet paraszt vélt látni, majd pedig rögtön utána krumplibogarakba botlott.

[374] Például: 1953. július 2-ai címlap. (Szegő Gizi)
[375] Az USA krumplibogár-merénylete. 1950. július.

1953. április 16. címlap (Sándor Károly)

A téma a fantáziának ugyan tág teret engedhetett, ennek ellenére a Ludas Matyiban mégsem kapott nagy súlyt. Az említett karikatúra szövege azt a csalódást is tükrözi, amelyet mai olvasóként érezhetünk a különleges téma elhanyagolása miatt. Magát a rajzot a rózsaszín uralja, csak a kontúrok feketék. A Vörös Csillag Termelőcsoport földjén a kulák egy nagyítóval vizslatja – feltehetően – a burgonyabokrokat, miközben a mellette álló gazdától megkérdezi: *„Ez kolorádóbogár, komám?"* Miután meghallja a kiábrándító választ – *„Nem, csak egy káposztalepke."* – csalódottságának ad hangot: *„Ezt a pechet..."*

A sokat emlegetett fekete macska alapvetően a kulákoknak tulajdonított babonaságot jelképezi. Ezzel szoros összefüggésben több olyan karikatúrával is találkozhatunk, ahol egyértelműen a kép szüzséjében a nagygazda sorsának rosszra fordulását, a rá váró megpróbáltatásokat vetíti előre. A macska egyúttal már átvezet a háziállatokhoz, amelyek közül a továbbiakban a szerteágazó szerepkörük miatt leginkább a disznók ábrázolását érdemes vizsgálni.

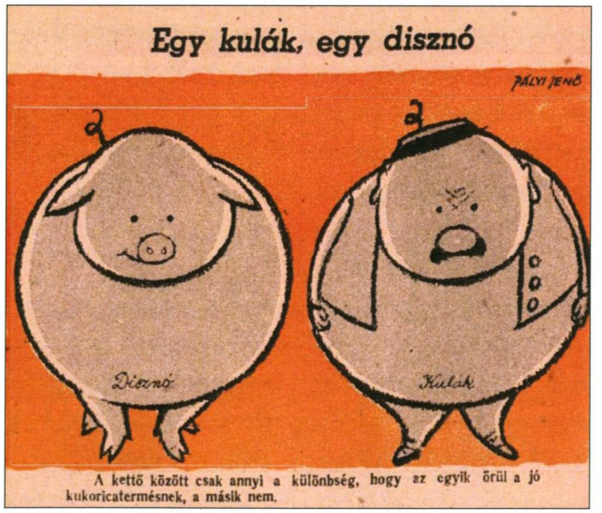

1951. szeptember 13. 6. (Pályi Jenő)

A nagygazdák külső jegyeinek sztereotipikus ábrázolásában legszembeötlőbb kövérséget a disznók testalkatának analógiájára rajzolta meg Pályi Jenő az *Egy kulák, egy disznó* című karikatúráján. A maró gúnnyal teli ábrázolás hatását tovább mélyíti a kép szövege: *„A kettő között csak annyi a különbség, hogy az egyik örül a jó kukoricatermésnek, a másik nem."*

A háziállatoknak, így a disznóknak is egy tipikus szerepkörévé vált a Ludasban, hogy mint kötelességtudó egyének, figyelmeztessék gazdáikat feladataik teljesítésére. Az *Ez valóban disznóság!* (ismeretlen alkotó, 1952. június 19. 3.) című karikatúrán például egy hízott disznó áll szemben tulajdonosával, akinek a következő jó tanácsot adja: *„Mit bámul? Nem látott még olyan disznót, amit már régen be kellett volna adnia?"* Érdekes módon ez a számonkérő, utasító stílus nemcsak a kulákokkal, hanem a kis- és középparasztokkal szemben is tapasztalható. A disznók mellett ugyanígy viselkednek a beadásban lemaradt gazdáikkal a tehenek és tyúkok is, sőt a kötelező teljesítése mellett a túlteljesítésre is ösztönzik őket. Sándor Károly *Sietős* (1953. május 7. 3.) című karikatúráján a kakas éppen ezért buzdítja a tyúkokat: *„Rajta, tyúkok, szorgalmasan! Mindjárt hazajön a gazdasszonyunk a tanácsülésből, ahol felajánlotta, hogy túlteljesíti a tojásbeadást."* A beadást megszegő gazdákkal szemben a háziállatok a pártállam rezonőreiként járnak el, és tettekre sarkalló megrovó hangnemben lépnek fel.

A háziállatok azonban nemcsak buzdítanak és cselekvésre késztetnek, hanem olykor ítélkeznek is.

Sándor Károly *Elszaporodtak a feketevágások* című karikatúráján a bírák szerepét öltötték magukra a disznók, hogy a feketevágások szimbólumaként megjelenő bűnjel, a véres kés bizonyító erejénél fogva meghozzák a nagygazdára kiszabandó ítéletet. A kép szövege a tette miatt félelemben élő gazda rémálmaként vizionálja az abszurd jelenetet: *„Egy feketén vágó kulák lidérces álma a felelősségrevonásról."*

1949. február 18. 4. (Sándor Károly)

Az 1953-as fordulatot követően a kulákábrázolás visszaszorulásával az agrártémák megjelenítésében még nagyobb teret kaptak az antropomorfizált állatok. Miként arról már szó esett, ez az időszak a humornak is nagyobb teret adva a Riskák, Röfik és Rárók világa.

Epilógus

„Én vagyok a falu rossza egyedül,
Szabotálok éjjel-nappal veszettül,
A kenyeret a disznómmal etetem,
Kulák vagyok komámuram, tehetem!

Százhúsz kiló feleségem Mariska,
Búzát eszik a tehenem a Riska,
A parasztot a fenével etetem,
Kulák vagyok komámuram, tehetem!

Disznót vágok, juhot vágok feketén,
A reményem csak Trumanba vetem én,
Bár a Francót s a Titót is szeretem,
Kulák vagyok komámuram, tehetem!

Nem szántok én, nem vetek, nem aratok.
Mert amilyen voltam, olyan maradok,
A csendőrre gondolok csak melegen,
Kulák vagyok komámuram, tehetem!

Csupán tegnap csúszott be egy kis hiba,
Az történt, hogy bevittek a dutyiba,
Amellett a bírságot is fizetem,
Kulák vagyok komámuram, tehetem."[376]

Kulák Péter levele sorról sorra mutatja be, és mintegy összegzi azokat a tulajdonságokat, cselekedeteket, amelyeket a kulák-sztereotípia részeként jelen könyv fejezetről fejezetre vett szám-

[376] *Kulák Péter levele Zsíros Pálhoz.* (ismeretlen szerző) Ludas Matyi, 1949. december 14. 2.

1951. május 17. 6.
(Sándor Károly)

ba. Bár a lapban a rímbe szedett gúnyverset is illusztrációk övezik, ám azok közel sem bírnak olyan átütő erővel, mint a *Zsíros úr egy napja* című Sándor Károly-féle karikatúrasorozat. Zsíros úr ébredésétől lefekvéséig felvillannak azok a motívumok, amelyek a propaganda által festett tipikus kulákkép meghatározóivá lettek: a szabotáló, árurejtegető, imperialista befolyás alatt álló rémhírterjesztő nagygazda alakja.

A fenti vers és képsorozat révén szövegszinten és vizualizált formában is összesűrített kulákkarakter jellemének sokoldalú és árnyalt bemutatásával találkozhatunk a Ludas Matyi Rákosi-korszakbéli lapszámaiban. Mindez igazolja, hogy a szatirikus lap alapvető feladata nem az egyedi, hanem az általános bemutatása volt, főként emberi tulajdonságok, cselekvés- és viselkedésformák ábrázolásával.

Bár mint arról egy sárpilisi nagygazda esetének ismertetésével összefüggésben már szó esett, olykor, csupán elvétve, a lap mégis felvillantott egy-egy személyes sorsot is. Az általánosban az olykor megnyilvánuló egyedi talán még inkább fenntartotta azt az érzetet, hogy a gazdaelit minden tagjára ugyanaz a sors vár, nincs kivétel, és bármikor, bárki lehet a következő.

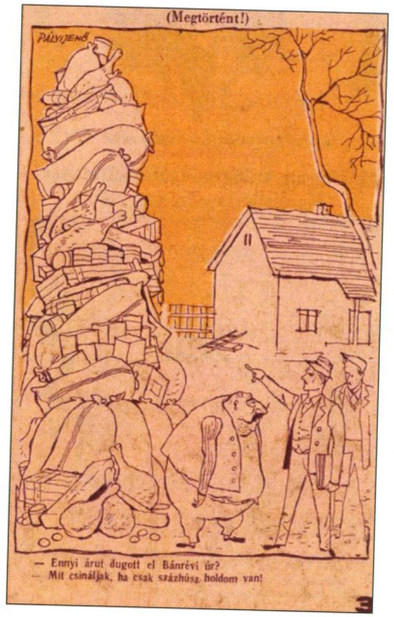

1951. március 15. 3. (Pályi Jenő)

Pályi Jenő karikatúrája – *A poroszlói kulák esete. (Megtörtént!)* – már a címében is ráerősít arra, hogy itt valóban egy valós esemény pillanatai elevenednek meg. A poroszlói kulákportára érkezett hatósági személyek egyike szigorú arcvonástól kísért kemény hangon ráripakodik a nagygazdára: *„Ennyi árut dugott el Bánrévi úr?"* A viccesnek szánt válasz – *„Mit csináljak, ha csak százhúsz holdom van!"* – azt sugallja, mintha a gazda lekicsinylő módon fittyet hányna a leleplezésre. A hatóság embereinek fellépése ugyanakkor sejtetni engedi, hogy a nevezett Bánrévire valójában milyen sors várhatott. Ebből az aspektusból nézve viszont mérhetetlen cinizmust áraszt a karikatúra.

Az illusztráción szereplő Bánrévi B. poroszlói nagygazdára ugyanis komoly megpróbáltatások vártak, amelyeket korabeli újságcikkekből, de még inkább levéltári iratokból nyomon követhetünk. Az 1949-ben egyszer már hat hónapra elítélt nagygazda ellen 1951-ben újabb eljárás indult közellátás veszélyeztetésének vétségével. Bánrévi pere az Egri Járásbíróságon kezdődött március 2-án, majd a Heves Megyei Bíróságon folytatódott május 4-től. Az ítélet értelmében főbüntetésként kétévi börtönt kapott, mellékbüntetésként pedig ötezer forint pénzbüntetést és vagyonelkobzást szabtak ki rá.[377]

[377] MNL HML XXV. 21. d. Az 5423/1951., illetve a Bf. 1023/1951. számon zajlott perek anyagát kiselejtezték, csupán az adatokat összesítő úgynevezett C lap maradt meg.

Az esetről a Szabad Föld is beszámolt, a cikkben részletesen számba veszik a talált áruk és termények mellett a nagygazdának tulajdonított egyéb bűnöket is, mint például a rémhírterjesztést.[378] A Heves megyei pártlap 1955 nyarán megjelent cikkéből ugyanakkor az derül ki, hogy az 1953. július 25-ével meghirdetett részleges amnesztiának köszönhetően szabadult a börtönből: *„ez a Bánrévi szabotálásért börtönben ült, a bíróság jóformán minden ingóságát elkobozta disznóságaiért, de amikor az amnesztiával kiszabadult, egyből vett két jó lovat, ekét, boronát, vetőmagot"*.[379]

A börtön megpróbáltatásai után Bánrévi B. azonban nemcsak a gazdaságát igyekezett helyreállítani, hanem az 1956-os helyi eseményeknek is aktív formálójává vált, és az 1956. október 29-én harminc taggal megalakult Poroszló Község Forradalmi Tanácsának elnöke lett.[380]

Bánrévi B. esete egyrészt azt példázza, hogy míg sokakat a börtön megtört, és akár öngyilkosságba is hajszolt, másokat viszont megerősített, hogy még eltökéltebbé váljanak, és a rendszer elleni küzdelemre sarkalta őket. Az újrakezdésben az elszánt egyéni gazda öntudata mellett minden bizonnyal az ezzel járó életforma és a föld szeretete is nagy súllyal eshetett latba. Forradalmi szerepvállalása így egyúttal e mellett az értékrend melletti kiállásként is értékelhető. Másrészt Bánrévi forradalmi eseményekben játszott szerepe arra is rávilágít, hogy a helyi társadalmak miképpen reagálhattak a kulákokat lejáratő propagandakampányokra. Természetesen településenként és emberenként megannyi különbözőség lehetett abban, hogy miként viszonyultak a nagygazdákat érő lejáratásokhoz, mennyire sikerült az állampárti politikának az egyes paraszti csoportok tagjai körében esetleg ellenszenvet szítani, vagy ellenkezőleg, ezekkel

[378] Valóságos áruraktárt találtak a rémhírterjesztő kuláknál. Szabad Föld, 1951. március 11. 4.

[379] A Gál és a többiek – Poroszló. Népújság, 1955. június 9.

[380] Cseh, 2006. 442.

az eljárásokkal épp a szolidaritást és a jóindulatot erősítették a meghurcolt emberek iránt.

Ahol jóhiszeműség, jóakarat mutatkozott az ellenségnek kikiáltott gazdaelittel szemben, azt a hatalom az osztályharc hiányaként vagy tagadásaként értékelte, és úgy vélték, azokon a helyeken, ahol a kulákokkal szemben nem tudnak ellenszenvet szítani, ott problémák vannak a helyi tanácsok, pártszervek működésével is. *„Nagyon sok helyen azon az álláspontonvannak, hogy a kulák jó ember"* – Sebes Imre Pest megyei első titkár szavai az osztályharcos szemlélet hiányában kialakult úgynevezett jó kulák elméletére céloznak. A helyi közösségek meghatározó szereplőiként élő, tevékenykedő nagygazdákat nem lehetett egyik napról a másikra kívülállóvá tenni, kapcsolati hálójukat felszámolni. Ismerték őket az elöljáróságok, az egyházi tanácsok, a presbitériumok tagjaiként vagy éppen mint munkaadót. A róluk kialakult képnek pedig meghatározó része volt, hogy *„ez jó kulák, rendes ember, ezzel együtt lehet működni"*.[381]

Amint a Zsíros úr egy napja című karikatúrasorozat egyik kockája – *Mesedélután a jó kulákról* – is felvillantotta, a propagandában is a kötelező feladatok közé tartozott a jó kulák

1949. június 17. 7. (Kaján Tibor)

[381] MNL PML XXXV. 1-a. 1/5. ő. e. Pártbizottsági ülés. 1948. szeptember 20.

elmélet elleni fellépés. Ennek jegyében született *A „jó kulák"* című karikatúra is.

A mindennapok valóságát látszatként, és a propaganda ábrázolta látszatot valóságként feltüntető illusztráció a pártállam kulákellenes politikájának lényegi elemére mutat rá. Bármely olyan megnyilvánulás, amely egy-egy nagygazda jó tulajdonságát hangsúlyozta, az a kialakított sztereotípiának, az állampárti elképzeléseknek mondott ellent. A szocializmust építő Magyar Dolgozók Pártja ugyanis nem ismert egyéneket, egyéni sorsokat, csak a céljai megvalósítása érdekében ellehetetleníteni akart társadalmi csoportot látta. Erről árulkodik Pályi Jenő *Egyik tizenkilenc...* című karikatúrája is.

A kép előterében lévő fiatalok egyike a mögöttük álló nagygazdákról beszélve elbizonytalanodva kérdezi társát: *„Ezek a kulákok hármasikrek?"* A másik fiatal viszont magabiztos tudásról árulkodva, a Ludas Matyi szócsői szerepének eleget téve felel: *„Dehogy, csak azt az igazságot bizonyítják, hogy minden kulák egyforma!"*

1950. augusztus 4. 2. (Pályi Jenő)

A Ludas Matyinak pedig nem több és nem kevesebb, mint ebben az egy mondatban összesűrített politikai üzenetnek a közvetítése volt az elsődleges és legfőbb feladata, bemutatni azt, hogy a pártállam szemében a gazdaelit minden tagja egyforma és egyformán ellenség. A szankciók okozta fizikai mellett a lelki megtörést célzó propagandahadjárat sokaknak hozott kitörölhetetlen nyomokat hagyó szenvedést, ám a legtöbb gazdától így sem lehetet elvenni a földhöz való ragaszkodás és szeretet veleszületett erejét.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1881 SZEGED

Felhasznált források és szakirodalom

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX-A-83-a. Központi kormányzati szervek. 1944–2002. Minisztertanács. Jegyzőkönyvek és mellékleteik. 1944–1990.
XIX-A-16-h. Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek iratai. 1945–2007. Országos Tervhivatal. 1947–1990. Berei Andor elnök. 1954–1956.
XIX-B-1-az. Az államigazgatás felsőbb szervei. Belügyminisztérium. 1945–2014. Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye. 1945–1990.
XIX-K-7-a. Begyűjtési Minisztérium. 1952–1956. Titkárság. 1952–1956.
M-KS 276. f. 52. cs. MDP központi szervei. Központi Vezetőség. 1948–1956.
M-KS 276. f. 53. cs. MDP központi szervei. Politikai Bizottság. 1948–1956.
M-KS 276. f. 54. cs. MDP központi szervei. Titkárság. 1948–1956.
M-KS 276. f. 55. cs. MDP központi szervei. Szervező Bizottság. 1948–1953.
M-KS 276. f. 65. cs. Rákosi Mátyás titkári iratai. 1948–1956.
M-KS 276. f. 89. cs. MDP központi szervei. Agitációs és Propaganda Osztály. 1950–1956.
M-KS 276. f. 93. cs. MDP központi szervei. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály. 1948–1956.
M-KS 276. f. 108. cs. MDP központi szervei. Országos Propaganda (Agitációs) Osztály. 1948–1950.
M-KS 276. f. 110. cs. MDP központi szervei. Sajtó Osztály. 1948–1949.
M-KS 276. f. 112. cs. MDP központi szervei. Államgazdasági Bizottság. 1949–1953.
MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves megyei Levéltára
XXV. 21-d. Heves Megyei Bíróság iratai. 1950–2002. Statisztikai lapok. 1951–1997.
MNL JNSZML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára
XXIII. 5-i. Szolnok Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának iratai. 1950–1988. Szám nélküli iratok. 1950–1953. Kuláklisták.
MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
XXIII. 2. Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai. 1950–1990.
XXIII. 3-c/7. Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Titkárságának iratai. Vegyes iratok. 1950–1989. Személyi kimutatások. Kuláklisták. 1950–1953.
V. 1026. Diósd nagyközség iratai. 1910–1950.

XXIII. 24. Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Begyűjtési Osztályának iratai. 1950–1956.
XXIV. 851. Pest Megyei Begyűjtési Hivatal iratai. 1951–1956.
XXIV. 853-a. Szentendrei Járási Begyűjtési Hivatal iratai. 1954–1956. Titkos és szigorúan titkos iratok. 1954–1956.
XXV. 1-a-2. Pest Megyei Törvényszék iratai. Elnöki iratok. Bizalmas iratok. 1949–1954.
XXXV. 1-a. MDP Pest Megyei Bizottsága iratai. 1948–1956. Vezető testületi jegyzőkönyvek. 1948–1956.

Sajtó

Ludas Matyi
Népújság
Pest Megyei Népújság
Szabad Föld
Szabad Nép
Tolnai Napló

Forráskiadványok

Az ÁVH Somogy Megyei Osztályának hangulat- és helyzetjelentései = Kiss Norbert Péter (szerk.): Az ÁVH Somogy Megyei Osztályának hangulat- és helyzetjelentései. (A községek feltérképezése) Forrásközlés. MNL Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár, 2017.
Az MDP határozatai = Izsák Lajos (főszerk.): A Magyar Dolgozók Pártjának határozatai 1948–1956. Napvilág, Budapest, 1998.
Az MKP és az SZDP határozatai = Rákosi Sándor–Szabó Bálint (szerk.): A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Kossuth, Budapest, 1979.
Füzes, 2002 = Füzes Miklós (szerk.): Kitaszítottak. Dokumentumok a hortobágyi zárt táborokból 1950–1960. Alterra, Svájci–Magyar Kiadó Kft., Budapest, 2002.
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. = Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor (szerk.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.
Nehéz esztendők krónikája = Balogh Sándor (szerk.): Nehéz esztendők krónikája. Gondolat. Budapest, 1986.

Rákosi Mátyás – Visszaemlékezések = Feitl István–Gelléríné Lázár Márta–Sipos Levente (szerk.): Rákosi Mátyás – Visszaemlékezések 1940–1956. I. kötet, Napvilág, Budapest, 1997.
Rákosi, 1949 = Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát. Szikra, Budapest, 1949.
Rákosi, 1951 = Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. Szikra, Budapest, 1951.
Szocialista munkaverseny Magyarországon = Szocialista munkaverseny Magyarországon. (Cikkgyűjtemény.) Szikra, Budapest, 1950.

Adatbázisok

Arcanum Digitális Tudománytár. Ludas Matyi, 1867–1993. https://adt.arcanum.com/hu/collection/LudasMatyi/
Magyar Rendőr Fotóarchívum. A gyűjteményről. http://magyarrendor.osaarchivum.org/content/index.php?act=about&lang=hu (2020. október 8.)
Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Tudástár. https://neb.hu/hu/tudastar
Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Alapfilmek. Rákosi-korszak. https://filmarchiv.hu/hu/alapfilmek/cimke/r%C3%A1kosikorszak
Párt-Állam-Párt. A pártállam állampárti funkcionáriusainak adatbázisa, 1948–1989. (A Magyar Nemzeti Levéltár és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága archontológia adatbázisa) https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:1

Diafilmek

Diafilm-történeti Gyűjtemény. Mezőgazdaság, 1951. http://diafilm.osaarchivum.org/public/index.php?search=1&tag=49&title=&date=1951&tech=&auth=&pdf_text= (2020. november 5.)
Diafilm-történeti Gyűjtemény. Aki a népnek vermet ás. 1951. http://diafilm.osaarchivum.org/public/?fs=2170&thumbnail=1 (2020. november 5.)
Diafilm-történeti Gyűjtemény. Ádáz ellenségünk a kulák. 1953. http://diafilm.osaarchivum.org/public/?fs=3020&thumbnail=1 (2020. november 5.)

Filmhíradók

Filmarchívum. Híradók.
https://filmarchiv.hu/hu/gyujtemenyek/filmgyujtemeny/hiradok (2020. november 10.)
Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Filmhíradók online.
https://filmhiradokonline.hu/search.php?q=kul%C3%A1k (2020. november 10.)
Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Filmhíradók online.
Sármelléki parasztok terménybegyűjtése. 1951. január.
https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=10737 (2020. november 10.)
Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Filmhíradók online.
A klerikális reakció szabotálása [Isaszegen]. 1948. november.
https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6958 (2020. november 10.)
Nemzeti Filmintézet. Filmarchívum. Filmhíradók online.
Az USA krumplibogár-merénylete. 1950. július.
https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=10357 (2020. november 18.)

Dokumentumfilmek

Ha a kulák mozdulna (Dala István, 2014) 1. rész.
https://www.youtube.com/watch?v=5O9dqImY6X8&t=2356s (2020. november 20.)
Kulák volt az apám (Petényi Katalin–Kabay Barna, 2014.)
https://www.youtube.com/watch?v=9LFveG8Adg8&t=2105s (2020. november 14.)

Egyéb források

1949. évi népszámlálás = 1949. évi népszámlálás. 2. Mezőgazdasági eredmények. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1949.
A kulák igazi arca = A kulák igazi arca. Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Agitációs és Propaganda Osztálya (közread.), Budapest, 1953.
Az MDP KV 1953. júniusi határozata. 1953. június 28.
https://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/kvhats.htm (2020. október 2.)

Megismerni a kulákot... Részlet a Te rongyos élet című filmből. (Bacsó Péter, 1984)
https://www.youtube.com/watch?v=i3ct0yZq7X4 (2020. november 24.)
Rákosi Mátyás beszéde a budapesti pártaktíván. 1953. július 11.
http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/rakosis0.htm (2020. október 2.)

Szakirodalom

A magyar sajtó története = Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: A magyar sajtó története. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége–Bálint György Újságíró-iskola, Budapest, é.n.
Bolgár, 2008 = Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 50–93.
Buzinkay, 2017 = Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2017.
Cseh, 2006 = Cseh Zita (összeáll.): Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai. Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 12. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2006.
Demeter, 2011 = Demeter Zsuzsanna: Ludas Miki és társai. Ellenségkép a Ludas Matyi karikatúráinak tükrében, 1945–1947. In: Gecsényi Lajos–Izsák Lajos (szerk.): Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 165–176.
Erdmann, 1992 = Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. Tevan, Békéscsaba, 1992.
Farkas, 2003a = Farkas Gyöngyi: „Gyertek lányok traktorra!" Traktorista lányok a gépállomáson és a propagandában. Korall, 3. sz. (2003) 65–87.
Farkas, 2003b = Farkas Gyöngyi: A traktorista lány. Egy erőltetett női szerep az ötvenes években. In: Láczay Magdolna (szerk.): Nők és férfiak..., avagy a nemek története. Rendi társadalom–polgári társadalom 16. A Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája. Nyíregyháza, 2002. augusztus 30–31. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar, 2003. 357–369.
Farkas, 2004 = Farkas Gyöngyi: „Kövessétek a túrkevei példát!" Az „első termelőszövetkezeti város" képe a propagandában. In: Örsi Julianna (szerk.): Nagykunsági Közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban. Nagykun Kistérségi Tanulmányok 3., Túrkeve, 2004. 59–75.

Farkas, 2010 = Farkas Gyöngyi: Plakátok a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban. In: Fehér György (főszerk.): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 2008–2010. Budapest, 2010. 23–33.

Farkas, 2012 = Farkas Gyöngyi: „Ötéves tervért, békéért! Több gabonát a hazának!" Mezőgazdasági propaganda az 1950-es évek Közép- és Kelet-Európájában. In: Estók János (főszerk.): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 2011–2012. Budapest, 2012. 183–201.

Gaálné, 2010a = Gaálné Barcs Eszter: „Nem tagadjuk, hogy a bíróságnak politikai célt kell betölteni." Archívnet, 2010. 2. sz.
https://archivnet.hu/politika/nem_tagadjuk_hogy_a_birosagnak_politikai_celt_kell_betolteni..html (2020. szeptember 12.)

Gaálné, 2010b = Gaálné Barcs Eszter: 1945 utáni dobolási könyvek Pest megyéből. Levéltári Szemle, 2010. 4. sz. 29–40.

Gaálné, 2011 = Gaálné Barcs Eszter: A Nagykátai járás 1950-ben egy bíró szemével. Archívnet, 2011. 1. sz.
https://archivnet.hu/kuriozumok/a_nagykatai_jaras_1950ben_egy_biro_szemevel.html (2020. szeptember 12.)

Gaálné, 2012 = Gaálné Barcs Eszter: Igazságszolgáltatásból jogszolgáltatás. Levéltári Szemle, 2012. 3. sz. 33–50.

Gál, 1994 = Gál József: „A karikatúra lapszéli jegyzet a történelem margójára." Találkozás Kaján Tibor grafikusművésszel. Vas Népe, 1994. augusztus 5. 8.

Galambos, 1994 = Galambos Sándor: Rém' híres kor. Az 1949–50. évi szabolcsi és szatmári közérdekű hírszolgálati jelentésekből. In: Erdmann Gyula (szerk.): Rendi társadalom – Polgári társadalom 5. Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, önigazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája. 1991. augusztus 29–31. Gyula, 1994.

Gyarmati, 2012 = Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon. 2000, 2012. 7–8. sz.
http://ketezer.hu/2012/08/gyarmati-gyorgy-ellensegek-es-bunbakok-kavalkadja-magyarorszagon/?fbclid=IwAR0PTZRTuaNXlFLdPF7jnSNyxeX1vSiNarobNX4o_vuWfz8_lc-3CZybEuw (2020. augusztus 24.)

Gyöngy, 2008 = Gyöngy Kálmán: Magyar karikaturisták adat- és szignótára 1848–2007. Ábra Kkt., Budapest, 2008.
https://magyarkarikatura.wordpress.com/kezdolap/ (2020. augusztus 8.)

Halász, 2013 = Halász Csilla: A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején. Pest Megye Múltjából 16. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest, 2013.

Hankiss, 1983 = Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Magvető, Budapest, 1983.

Hantó, 2010 = Hantó Zsuzsa: Kulákok, kitelepítések. Rubicon, 2010. 9. sz.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kulakok_kitelepitesek/ (2020. szeptember 2.)

Honvári, 1996 = Honvári János (szerk.) Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula, Budapest, 1996.

Horváth, 2013 = Horváth Attila: A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013.

Huhák, 2013 = Huhák Heléna: „Ne higgy a kuláknak!" Nagygazdaellenes propaganda a Rákosi-korszakban. Kommentár, 2013. 4. sz. 74–89.

Huhák, 2014a = Huhák Heléna: Népnevelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik". Múltunk, 2014. 2. sz. 148–188.

Huhák, 2014b = Huhák Heléna: A pártakarat vizualizálása. Szemléltető agitáció a Rákosi-korszakban. Valóság, 2014. 8. sz. 61–74.

Kahler, 1993 = Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989. Zrínyi, Budapest, 1993.

Kahler, 1999 = Kahler Frigyes: Szemtől szembe a múlttal. Válogatott írások. Kairosz, Budapest, 1999.

Kávási, 1991 = Kávási Klára: Kuláklista. Agora, Budapest, 1991.

Kocsis–Nagy, 1995 = Kocsis Gyula–Nagy Varga Vera: Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás. Ceglédi Füzetek, 30., Cegléd, 1995.

Kocsis, 2015 = Kocsis Piroska: 70 éve jelent meg a Ludas Matyi szatirikus hetilap. Magyar Nemzeti Levéltár. A hét dokumentuma. 2015. május 20.
https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/70_eve_jelent_meg_a_ludas_matyi_szatirikus_hetilap.html (2020. szeptember 25.)

Kovács, 2013 = Kovács Kristóf: Reakczy Jóskától Kulák Kelemenig. Válogatás a Ludas Matyi 1945 és 1949 közötti bűnbak karikatúráiból. In: Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és egyetemes történelemben. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2013. 444–455.

Kőrösmezei, 2011 = Kőrösmezei András: Romlott húst a munkásoknak. Anomáliák az üzemi étkeztetésben az 1950-es években. Archívnet, 2011. 1. sz.
https://archivnet.hu/hetkoznapok/romlott_hust_a_munkasoknak.html (2020. szeptember 28.)

Kresalek, 1985 = Kresalek Gábor: Humor és politikum. A Ludas Matyi 1948-as és 1953-as évfolyamainak elemzése. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei, 84. 1985. 265–291.

Mátyus – Tausz, 1984 = Mátyus Aliz–Tausz Katalin: Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek. Magvető, Budapest, 1984.
Molnár Gál, 1970 = Molnár Gál Péter: Több mint a fele tréfa. Népszabadság, 1970. május 17. 8.
Nagy J., 1999 = Nagy József: A kulákkérdés és megoldása az 1948–1953-as években. Múltunk, 1999. 3. sz. 41–97.
Nagy J., 2009 = Nagy József: A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945–1956. Politikatörténeti Füzetek. XXX. Napvilág, Budapest, 2009.
Nagy N., 2014 = Nagy Netta: A cserevilágtól a padlássöprésig. Falusi hétköznapok a beszolgáltatás éveiben. Néprajzi értekezések 2. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2014.
Ö. Kovács, 2012 = Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall, Budapest, 2012.
Papp, 2002 = Papp István: A Begyűjtési Minisztérium az 1956-os forradalom idején és a begyűjtési rendszer felszámolása 1956–57-ben. Századok, 2002. 1. sz. 32–56.
Papp, 2017 = Papp István: Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe. Állambiztonsági Szolgálatok történeti Levéltára–Kronosz, Budapest, 2017.
Pető–Szakács, 1985 = Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945–1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
Pünkösti, 1996 = Pünkösti Árpád: Rákosi a csúcson 1948–1953. Európa, Budapest, 1996.
Sáfár, 2014 = Sáfár Gyula: Kiszolgáltatva és kifosztva – Mozaikok a kuláküldözés Békés megyei történetéből. Bárka, 2014. 1. sz. 81–85.
Simándi, 2014 = Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1949–1952. Gondolat, Budapest, 2014.
Szabó–Virágh, 1984 = Szabó Károly–Virágh László: A begyűjtés klasszikus formája Magyarországon (1950–1953). Medvetánc, 1984. 2–3. sz. 159–179.
Szakács, 1998 = Szakács Sándor: A földreformtól a kollektivizálásig 1945–1956. In: Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág, Budapest, 1998.
Szegi, 1948 = Szegi Pál: Karikatúra és történelem. Szabad Művészet, 1948. 9. sz. 281–287.
Szücs, 2013 = Szücs Gábor: Hagyjuk a ceruzára! Interjú Sajdik Ferenccel. Szabad Föld, 2013. augusztus 23. 11.

Takács, 2003 = Takács Róbert: Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. Médiakutató, 2003/tavasz.
https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/03_nevelni_es_felkelteni (2020. október 2.)
Takács, 2018 = Takács Róbert: Politikai karikatúra Magyarországon (1945–1989). In: Tamás Ágnes–Vajda László (szerk.): A magyar politikai karikatúra története. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2018. 175–228.
Tóth, 2009 = Tóth Judit: Az állampárti sajtóstruktúra kiépítése Pest megyében. In: Halász Csilla–Tóth Judit (szerk.): Tanulmányok Pest megye múltjából. Pest Megye Múltjából 14., Budapest, 2009.
Tóth, 2010 = Tóth Judit: Mezőgazdasági versenyek az '50-es évek első felében Pest megyében. Agrártörténeti Szemle, 2010. 1–4. sz. 141–166.
Tóth, 2011 = Tóth Judit: Padlássöprések kora. A beszolgáltatás Pest megyében. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest, 2011.
Tóth, 2015 = Tóth Judit: „Jelentem továbbá..." – Kuláksors az 1950. évi tagosítás idején a Pest megyei ÁVH-s hangulatjelentések tükrében. Betekintő, 2015. 3. sz.
Tóth, 2018a = Tóth Judit: Kulákellenes propaganda a Pest Megyei Népújságban. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány: A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1. MTA-BTK; Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 383–409.
Tóth, 2018b = Tóth Judit: Ludas Matyi a frontvonalban. Karikatúrákkal a kollektivizálás sikeréért. Rubicon, 2018. 9. sz. 54–65.
Tóth, 2019a = Tóth Judit: „A tótkomlósi dolgozó parasztok terménybeadási versenyre hívták az egész ország dolgozó parasztságát" – A mezőgazdasági munkaversenyek és szerepük a beszolgáltatásban. Archívnet, 2019. 6. sz. https://archivnet.hu/a-totkomlosi-dolgozo-parasztok-termenybeadasi-versenyre-hivtak-az-egesz-orszag-dolgozo-parasztsagat (2020. november 22.)
Tóth, 2019b = Tóth Judit: „Imperialisták és hazai ügynökeik" a Ludas Matyiban. Rubicon, 2019. 2–3. sz. 124–133.
Törvénytelen szocializmus = Zinner Tibor–Szakács Sándor–Habuda Miklós–Svéd László–Szomszéd Imre– Markó György–Balogh Margit: Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése. Zrínyi–Új Magyarország, Budapest, 1991.
Urbán, 2002 = Urbán László: Túrkeve termelőszövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében. Jászkunság, 2002. 2. sz. 71–77.
Valuch, 2001 = Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris, Budapest, 2001.

Valuch, 2004 = Valuch Tibor: „A közellátási helyzet az utóbbi időben romlott." Az élelmiszer-ellátás és a táplálkozás néhány jellegzetessége Magyarországon az 1950-es években. In: Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.): Évkönyv 2004. XII. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Budapest, 2004.

Varga, 2006a = Varga Zsuzsanna: A falusi társadalom feszültséggócai az 1950-es évek közepén. Múltunk, 2006. 4. sz. 223–239.

Varga, 2006b = Varga Zsuzsanna: Paraszti követelések 1956-ban. In: Estók János (szerk.): 1956 és a magyar agrártársadalom. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2006. 81–104.

Varga, 2008 = Varga Zsuzsanna: Az agrárium 1945-től napjainkig. In: Estók János – Fehér György – Gunst Péter – Varga Zsuzsanna (szerk.): Agrárvilág Magyarországon 1848–2004. Argumentum Kiadó, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2008. 260–345.

Varga, 2014 = Varga Zsuzsanna: Modelltranszferek keletről és nyugatról: mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon, 1949–1989. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2014.

Varga, 2015 = Varga Zsuzsanna: Ki a veszélyesebb ellenség: a „kulák" vagy a kétlaki? Egy makacs nógrádi falu és a kollektivizálás, 1949–1953. In: Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 47–77.

Varga, 2018 = Varga Zsuzsanna: A kollektivizálás „hullámvasútján". A téeszesítés három szakasza. Rubicon, 2018. 9. sz. 4–15.

Varga, 2019 = Varga Zsuzsanna: Rendőrségi pillanatfelvétel a paraszti társadalomról a kollektivizálás előestéjén. Archívnet, 2019. 5. sz. https://archivnet.hu/rendorsegi-pillanatfelvetel-a-paraszti-tarsadalomrol-a-kollektivizalas-eloestejen (2020. november 22.)

Závada, 2006 = Závada Pál: Kulákprés. Magvető, Budapest, 2006.

Zinner, 1998 = Zinner Tibor: Büntetőjog és hatalom. Múltunk, 1998. 2. sz. 183–205.

Tartalomjegyzék

Előszó 5
Bevezetés 11
A kulák mint ellenség 12
Paraszti terhek az 1950-es évek Magyarországán 17
A parasztpolitika elvi kérdései 23
„Ki a kulák?" 32
Kuláklisták 43
Az MDP II. kongresszusa és a kuláklisták 46
A kulák, kulák marad 60
A gazdatársadalom megtörésének eszközei 76
Agitáció és propaganda 88
Agitációs és propagandaeszközök 92
Az állampárti sajtó létrejötte 108
A Ludas Matyi mint „kollektív agitátor" 112
Kulákábrázolás a kurzusváltások tükrében 129
A nyitány 129
Igazodás: Rákosi vagy Nagy Imre? 139
A keményvonalas visszarendeződés hatása 155
Kulákok a karikatúrákon – az ábrázolás jellegzetességei 162
Kulákjellem propagandaszemmel 179
A beszolgáltatási kötelezettség megszegői 204
A közellátás kártevői 236
A szabotáló kulák 251
Minden, ami fekete 263
A klerikális reakció szövetségesei 274
Az imperialisták ügynökei: a rémhírterjesztő kulákok 283
A kollektivizálás kerékkötői 292
Állatszimbólumok 309
Epilógus 318
Felhasznált források és szakirodalom 325
Levéltári források 325
Szakirodalom 329